Лео Таксіль

Забавна Біблія

Книга відомого французького атеїста кінця XIX — початку XX століття Лео Таксіля яскраво і дотепно спростовує достовірність оповідей Старого завіту. З невичерпним гумором автор розбирає і коментує нісенітниці та суперечності старозавітних книг, аналізує легенди іудаїзму і показує їхню схожість з міфами інших стародавніх релігій. Читач «Забавної Біблії» наочно переконується в суто земному походженні «святого письма» іудеїв та християн.

Розрахована на широке коло читачів.

Вступна стаття та примітки кандидата філософських наук *М. С. Бєлєнького*.

ЛЕО ТАКСІЛЬ І ЙОГО «ЗАБАВНА БІБЛІЯ»

Автор «Забавної Біблії» Лео Таксіль (справжнє ім’я — Габріель Антуан Пажес, 1854–1907) — французький письменник і журналіст, запеклий ворог католицизму й клерикалізму. З п’ятирічного віку Габріель Пажес виховувався в єзуїтському монастирі. «Недаремно, — писав він у своїй сповіді,— я провів свої юні роки в монастирських стінах, серед духовенства, де цілком збагнув, на чому грунтується папська віра».

Засвоївши всі тонкощі єзуїтства й усвідомивши соціальну шкоду релігійної ідеології, Лео Таксіль виступив з викривальними творами проти католицької церкви. Його дотепно написані статті і книги користувалися великою популярністю серед широких мас французького народу. Католицьке духовенство зустріло в штики його твори і намагалося викоренити «шкідливі» ідеї, поширювані «блудним сином», що відійшов від церкви.

Християнство, як відомо, протягом усієї історії вміло пристосовувалось до тих умов, у яких йому доводилось існувати. Католицька церква була опорою феодального ладу. Вона, за словами Енгельса, «огорнула феодальний лад ореолом божественної благодаті». Коли на зміну феодалізмові прийшов капіталізм, церква почала захищати його підвалини. Уже в період революції 1848 року папство виступило як вірний союзник буржуазії, яка утверджувала свою диктатуру в Європі. Водночас воно оголосило війну всьому тому, що могло підірвати непохитність буржуазного ладу. «Перелік найголовніших помилок нашого часу» («Сіллабус»), опублікований папою Пієм IX у 1864 році, піддавав

анафемі соціалізм і комунізм, заперечував свободу науки і філософії, суспільний прогрес…

Наприкінці XIX століття католицька церква виступає в тісному єднанні з імперіалістичною буржуазією. Активним проповідником її політики був папа Лев XIII, який зайняв ватіканський престол у 1878 році. Він заповзято доводив, що головна небезпека для імперіалізму полягає в соціалістичному робітничому русі і що церква має широкі можливості для протиборства з ним. Але не тільки в робітничому русі Ватікан бачив небезпеку для існуючого ладу. Будь-який прояв вільнодумства, будь-який відступ від християнських канонів він вважав посяганням на порядки, встановлені в буржуазному суспільстві. Зокрема, у пастирському посланні 1884 року Лев XIII говорив «про людей, які належать до царства сатани і одержимі бісами». Папа мав на увазі масонів, тому що в масонстві, як він говорив, «знову відродилися злі духи, що повстали проти бога».

Доречно нагадати, що рух масонів виник у буржуазно-аристократичному середовищі. Масони проголосили необхідність об’єднати людей на принципах взаємодопомоги, рівності і братерства. Чи треба говорити, що ці принципи в умовах класово антагоністичного ладу служили для примирення мас з навколишньою дійсністю, із соціальною несправедливістю. І хоч цілі Ватікану і масонів врешті-решт збігалися, папство побачило в масонстві свого ворога. Адже воно висувало власну програму, виявляло самостійність, діяло поза рамками католицької церкви. Ось чому навіть масонство, що виступало проти атеїзму, культивувало грубі забобони, для папства стало одвічним ворогом.

На заклик Льва XIII «зірвати маску» з масонів несподівано відгукнувся не хто інший, як Лео Таксіль. 23 квітня 1885 року цей «богохульник» і «нечестивець»,

автор книг «Геть скуфію!», «Любовні пригоди папи Пія IX», «Отруйник Лев XIII і п’ять мільйонів каноніків», перетворюється у грішника, що розкаявся, стає завзятим католиком, борцем проти масонства. Єзуїти високо оцінили таке «чудесне перетворення». Один з видатних діячів єзуїтського ордена Грубер писав: «Минув лише рік, і внаслідок папських молитов промінь божої благодаті торкнувся одного з закоренілих атеїстів та ворогів церкви, публіциста, який найбільше здатний здійснити заклик намісника Христа на землі».

Католицькі прелати вирішили, що Таксіль знайомий з усіма таємницями масонства, і вимагали від нього викривальних творів.

Таксіль пише одну книгу за одною. Кожний його новий твір церква зустрічає з захопленням. Єзуїти вихваляли його праці «Брати трьох точок», «Диявол і революція» та інші, сприяли їх поширенню. Потік антимасонських писань розливався все ширше. У 1893 році був опублікований «Диявол у XIX столітті». На титульній сторінці стояло прізвище доктора Батайля (псевдонім співробітника Таксіля доктора Гакса). Значну частину цієї праці написав сам Таксіль.

Вінцем «викривальної» діяльності Таксіля і його сподвижників стали сенсаційні мемуари міс Воган (псевдонім секретаря Таксіля Фіфі Леме). У мемуарах розповідалось, нібито міс Воган була заручена з главою бісів Асмодеєм, здійснила з ним подорож на Марс і дістала у подарунок шматочок хвоста лева святого Марка.

Воган почала жваво листуватися з вищими ієрархами церкви. Особистий секретар Льва XIII прислав їй папське благословіння. Милості градом сипалися на Таксіля. У 1887 році він приїхав до Рима і був удостоєний надзвичайної почесті — аудієнції у папи. Лев XIII під час прийому сказав Таксілю, що життя письменника «потрібне для боротьби за католицьку віру».

І раптом вибухнув скандал. 19 квітня 1897 року в залі Паризького географічного товариства зібралося багато представників преси, католицького духовенства, щоб послухати лекцію про диявольські й дикі витівки масонів. З трибуни лунала пристрасна промова Таксіля: «Папа спонукав усіх зривати маску з масонів. Я зірвав маску з католицького невігластва, фальші і марновірства... Я довів, що папа і вищі сановники церкви вірять у цей абсурд...»

Клерикали були в нестямі. Лев XIII піддав Таксіля анафемі. «Ми, — говорилось у папській буллі,— проголошуємо, що відлучаємо від церкви і анафематствуємо того лиходія, який взяв собі ім’я Лео Таксіль, і виганяємо його за двері святої божої церкви... Хай буде він проклятий усюди, хоч би де він перебував: у будинку, в полі, в дорозі, на сходах, у пустелі і навіть на порозі церкви. Хай буде він проклятий у житті і в годину смерті. Хай буде проклятий він у всіх ділах своїх, коли він п’є, коли він їсть, коли він відчуває голод і спрагу... Хай буде проклятий він у всіх частинах свого тіла, внутрішніх і зовнішніх... Хай буде він проклятий у всіх суглобах тіла свого, щоб хвороби гризли його від маківки голови до ступеней ніг...»

Прокляття не злякали Таксіля. Він продовжував свою антиклерикальну боротьбу. У червні 1897 року письменник опублікував давно ним підготовлену «Забавну Біблію». У передмові до неї він звертався до Льва XIII з такими словами: «Найсвятіший отець! Кажуть, що після 19 квітня цього року ви стали незадоволені двадцятим роком свого святого владарювання. Несподівана розв'язка моєї жартівливої містифікації, кажуть, викликала у вас гнів, як у якогось звичайного смертного. Ще б пак! Усвідомити, що тебе дурили протягом двадцяти років, і хто! — вільнодумець! — це, зрозуміло, річ дуже неприємна для

непогрішимого представника всевідаючого і всемогутнього бога…»

У тому ж глузливому тоні Таксіль далі пише про те, що його «Забавна Біблія» не буде сприяти «зміцненню релігії», а, навпаки, пояснить читачам, «у що і чому саме не слід вірити».

На думку мільйонів віруючих християн і іудеїв, Біблія — це святе письмо, в якому сам бог відкрився людям, щоб вони могли уздріти його праведні труди і справедливий суд. Веселим жартом і їдким глузуванням автор «Забавної Біблії» примушує читача сміятися там, де він дотепно пародіює старозавітні міфи й казки і влучно знущається з святенництва, аморалізму, лицемірства й святотатства. Коментарі Таксіля до текстів Старого завіту — гостра зброя, спрямована проти теологів та їх вчення про божественне походження Біблії. Було б неправильно вимагати від Таксіля глибокої наукової критики Біблії. Він не ставив перед собою такої мети. Він намагався висміяти ті нісенітниці, дурниці, суперечності Біблії, які не відповідають здоровому глуздові. Зрозуміло, що для успішної боротьби проти біблійної ідеології цього було замало. Критикуючи Біблію, треба показати соціально-політичні умови й духовну атмосферу, що зумовила її появу. Філософи, релігієзнавці та історики, які стоять на наукових позиціях, правильно твердять, що Біблія — «людська» книга, яка складалася протягом довгих століть і яка є великою історичною цінністю для вивчення і розуміння багатогранного суспільного життя Давнього Сходу.

Для віруючих Біблія — богонатхненна книга, для вчених — літературна пам’ятка й історичне джерело. Наука заперечує принцип догматизму й суб’єктивізму, відкидає довільну і шаблонну оцінку. Міфологічний, релігійно-філософський, правовий, етичний та художній матеріал, що міститься в Біблії, вона піддає суворому

аналізу. При цьому наукова критика Біблії, суто наукова оцінка цього людського документа не мають нічого спільного з голослівними висновками, з усілякими перебільшеннями та перекрученнями.

Автор «Забавної Біблії» не дотримується принципу історизму. І хоч він виконав величезну роботу, щоб розвінчати старозавітні традиції і приписи, все ж таки він не подає ніяких даних про те, як склалися давньоєврейські легенди й перекази і в якій мірі правильно вони відображають духовну культуру єврейського народу стародавніх часів. У «Забавній Біблії» ми також не знайдемо відомостей про час виникнення книг Старого завіту, про трансформацію їх текстів, про те, хто вирішив включити їх у канон.

Але знов-таки треба зауважити, що Таксіль і не ставив перед собою цієї мети. Він обмежився сатиричним розвінчанням Біблії, залишивши її науковий аналіз ученим-біблеїстам. Можливо, сьогодні щось у його книзі застаріло, можливо, застаріла й мова тієї епохи, якою письменник викривав «священну» книгу християн і іудеїв. Але для сучасного читача «Забавна Біблія» є цікавою перш за все тим, що вона показує, як яскраво й дотепно розвінчували біблійні легенди атеїсти минулого. Одним з них був і французький письменник атеїст Лео Таксіль.

розділ перший
СТВОРЕННЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ

Бог був завжди. На початку часів він був лише один. На світі не було більш нічого, крім нього. А втім, не було й ніякого «світу». У ті часи бог називався «елохім». Так величає його давньоєврейський текст книги Буття[1]. Слово «елохім» буквально означає «боги». Досить дивно, що Біблія називає так зовсім самотнього пана.

Отже, «елохім», він же «яхве», «саваоф», «адонай»[2], як його в різних місцях називає Біблія, нудився (або «нудилися») серед власного хаосу. «Тогу богу»[3] називає цей хаос Біблія, що можна перекласти так: «ні дна ні покришки».

Оскільки вічність нескінченно довга, то «елохіми» отак пронудилися, мабуть, безліч мільярдів і мільйонів століть. Нарешті у бога (будемо називати його так, посучасному) майнула думка: якщо він бог та ще й всемогутній, то йому нема чого нудьгувати, а треба щось робити. І старий заходився творити.

Він, власне, міг би все створити за одним разом. Але ні, він вирішив не поспішати: «кожному овочеві свій час». І для початку він створив тільки небо й землю. Точніше кажучи, матерія сама виступила, тільки-но він оголосив свою волю. Правда, матерія поки що безформна, пуста, ще «без дна і покришки» і наскрізь мокра. «А земля була гола та порожня, і темрява була над безоднею; і дух божий ширяв над водою»[4],— говориться у другому стиху першої глави книги Буття.

Читач Біблії не обов’язково повинен розуміти, що це означає.

Проте, щоб не наробити помилок під час роботи, богові знадобилося світло. Зважаючи на сказане далі, у

попередні віки він сидів у цілковитій темряві. На щастя, він не ризикував об щось стукнутися, оскільки навколо нічого не було.

«Хай буде світло, — наказав бог. — І стало світло» *(Бут., гл. 1, ст. 3).*

Що це було за світло? Про це в Біблії нічого не сказано. Вона просто відзначає: «і побачив бог світло, що добре воно». Отже, бог був задоволений цим своїм досягненням. Перш за все він потурбувався «відокремити світло від темряви». Знову ж таки марно було б намагатися зрозуміти, що це означає. «І бог назвав світло «день», а темряву назвав «ніч». І був вечір, і був ранок: день перший» *(Бут., гл. 1, ст. 5).*

Після цього старий заходився створювати… вгадайте що? Знов-таки небо[5]! Ось як «священна» книга описує цю операцію бога по повторному створенню неба: «І бог твердь учинив, і відділив воду, що під твердю, і воду, що над твердю. І сталося так. І назвав бог твердь «небом»… І був вечір, і був ранок: день другий» *(Бут., гл. 1, ст. 7–8).*

У цій історії з водою «над» твердю і «під» твердю відбиваються грубі помилки всіх первісних народів. За давніми уявленнями, небеса — це щось масивне, тверде, звідки й сама назва «твердь». Існувало переконання, що по той бік цієї тверді є величезне водоймище, якому небо править за днище. Тепер кожна грамотна людина знає, що дощ є вода, яка випарувалася з землі. Водяна пара, згущаючись, утворює хмари, з яких волога і випадає у вигляді дощу або снігу на земну поверхню. Проте колись думали, що дощ — це вода, яка тече з горішнього водоймища крізь люки, спеціально для цього пристосовані. Ця думка, що нині викликає тільки іронічне співчуття, існувала дуже довго. її поділяли всі вчені богослови перших століть християнства[6].

Підемо далі. Третій день бог приділив роботі, наслідки якої були цінніші, ніж попередні. Він звернув свій погляд на долішні води і сказав сам собі, що було б корисно зібрати їх і тим самим дати можливість виступити частинам суші. Води покірно з’єдналися між собою у глибинах, які в одну мить утворилися, щоб увібрати їх у себе. Так само в одну мить утворилися простори суші, узвишшя, а з них води потекли струмками і ріками до морів та озер.

«І назвав бог суходіл землею, а місця зібрання води назвав морями. І бог побачив, що це добре» *(Бут., гл. 1, ст. 10).*

Варто відзначити, що старий здебільшого бував задоволений своєю роботою.

— Чи ти ба, — вигукував він, очевидно, щоразу, — як це я не здогадався взятися за все це раніше…

Цього дня він був такий задоволений своїми сушами і своїми морями, що йому захотілося зробити ще хоч щонебудь до того, як настане ніч. «Нехай земля вродить зелень, траву, що насіння розсіває (за родом і подобою її, і), дерево родюче, що за родом своїм плід приносить, що в ньому насіння його на землі. І сталося так» *(Бут., гл. 1, ст. 11).*

Не знаєш, як і захоплюватися цією дивною мудрістю «творця»! Неможливо бути стараннішим, передбачливішим. Подумати тільки, що було б на землі, якби бог понасаджував плодові дерева, що давали б інші плоди, ніж його рід. Складемо ж подяку дбайливому богові за те, що він не дав нам яблунь, на яких ростуть апельсини, апельсинових дерев, на яких ростуть груші, і груш, на яких росте агрус. Ото була б плутанина!

Коли земля йому скорилась і яблуні проросли, даючи саме яблука, бог ще раз «побачив, що це добре. І був вечір, і був ранок: день третій» *(Бут., гл. 1, ст. 12–13).*

Та ось ще дивовижна історія: завдяки тому, що правильно подавалося світло, минуло вже три дні з ранками і вечорами. І це світло, що наприкінці дня поступалося місцем нічній темряві, освітлювало всесвіт, що народжувався без усякого видимого джерела: ні про яке Сонце мови ще не було. Воно просто поки що не існувало. Ця річ варта довгої цитати з Біблії.

«І сказав бог: нехай будуть світила на тверді небесній (для освітлення землі і) для відділення дня від ночі, і нехай вони стануть знаками, і часами умовленими, і днями, і роками. І нехай вони стануть на тверді небесній світилами, щоб світити на землю. І сталося так. І вчинив бог обидва світила великі: світило більше, яке б керувало днем, і світило менше, щоб керувало ніччю, також зорі, і бог умістив їх на тверді небесній, щоб світили вони на землю, і щоб керували днем та ніччю і щоб відокремлювали світло від темряви. І бог побачив, що це добре. І був вечір, і був ранок: день четвертий» *(Бутгл. 1, ст. 14–19).*

Ніяких сумнівів, чи не так? Мова йде про Сонце й Місяць. Отже, за Біблією, поділ доби на день і ніч уже існував до того, як виникло Сонце, «створене» богом на четвертий день після виникнення світла.

Навіщо ж «святий дух» продиктував Мойсею ці карколомні фантазії щодо Сонця і світла? Справа пояснюється просто: до кінця XVII століття навіть учені вважали, що Сонце не дає світла, а тільки «пропускає» його, тоді як світло існує само по собі. Навіть знаменитий французький мислитель Рене Декарт[7] поділяв цю хибну думку.

Датському астрономові Олафу Ремеру (1644–1710) наука зобов’язана відкриттям важливої істини, яка цілком суперечить твердженням Біблії: світло, що сяє над нами, випромінюється Сонцем, і поширення його не блискавичне. Ремер визначив швидкість світла,

встановивши — і нині це багаторазово доведено, — що світло доходить від Сонця до Землі за 8 хвилин 18 секунд, тобто має швидкість майже 300 тисяч кілометрів на секунду. Він прийшов до свого відкриття через спостереження і вивчення затемнень супутників Юпітера — планети, що входить до складу нашої сонячної системи. Ремер жив тоді у Франції і зробив повідомлення про свої відкриття у Паризькій академії 22 листопада 1675 року.

Той, хто писав біблійні рядки, звичайно, був цілковитим неуком в астрономії. Але ж бог повинен був би і в той час, коли писалась Біблія, знати все.

Привертає увагу й те, якою мізерною є, за Біблією, роль зірок у програмі створення світу. «Два великих світила» — це Сонце й Місяць. Місяць — дуже маленький супутник нашої Землі! Неуцька книга й гадки не має про те, що Місяць, Земля і навіть Сонце — все це ще так мало важить у Всесвіті! Навіть наше сліпуче Сонце, головне світило нашого сонячного світу, є лише скромною зіркою, однією з десятків мільярдів зірок, з яких складається величезна зоряна система — наша Галактика. «Священний» автор бачить тільки Землю і все зводить до Землі. А тим часом Земля — це одна з планет. Вона рухається навколо порівняно невеликої зірки. Цю зірку? — наше Сонце, яке разом з тим за обсягом у 1 300 000 раз більше за Землю, — неосвічений автор книги Буття ставить у цілковиту залежність від її супутника — Землі.

Автор наївних біблійних фантазій зомлів би, коли б йому довелося воскреснути в наші дні. Що б він сказав, якби прочитав будь-яку популярну книгу з астрономії або, потрапивши до астрономічної обсерваторії, спостерігав у добрий телескоп гори на Місяці, плями на Сонці, супутників планети Юпітер та інші небесні об'єкти, які бог нібито «поставив на тверді небесній».

Повернімося до Біблії:

«І сказав бог: хай вода спородить дрібні істоти, душу живу, і птаство, що літає над землею, під небесною твердю. І створив бог риби великі, і всяку душу живу плазуючу, що її вода спородила, за їх родом, і всяку пташину крилату за родом її. І бог побачив, що це добре. І благословив їх бог, кажучи: плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте воду в морях, і птаство нехай розмножується на землі. І був вечір, і був ранок: день п’ятий.

І сказав бог: нехай спородить земля живу душу за родом її, худобу й плазуюче, і земну звірину за родом її. І сталося так. І вчинив бог земну звірину за родом її, і худобу за родом її, і все земне плазуюче за родом його. І побачив бог, що це добре» *(Бут., гл. 1, ст. 20–25).*

Куди вже там краще! І всемогутній майстер тер руки від задоволення. А попереду його очікувало ще краще.

— Однак жодна з цих тварин не схожа на мене, — подумав він. — А шкода! У мене гарна голова, невеликі вуха, жвавий погляд, правильний ніс і, нарешті, хороші зуби. *Я,* звичайно, легко міг би створити й дзеркало, щоб дивитися в нього, але, я гадаю, набагато краще бачити себе, споглядаючи схожого на себе. Гаразд! Треба, щоб на землі була тварина, схожа на мене.

У той час як старий отак говорив сам з собою, кілька щойно створених ним мавп перекидалися біля його ніг.

— У них є щось від мене, — мабуть, подумав він. — Але це ще не те. У всіх у них є хвіст, а у мене хвоста немає. Є, правда, і серед них безхвості, але… Все-таки це не те!

А мавпи собі й далі кривлялися та перекидалися.

Тоді бог узяв грудку вогкої землі і почав ліпити людину.

Чи ж можна після цього твердити, що бог є тільки дух і рук у нього немає?

Біблія говорить також, що, створивши людину, бог «дихання життя вдихнув у ніздрі її, і стала людина

живою душею» *(Бут., гл. 2, ст. 7).*

Є одне неясне місце у першій главі книги Буття *(ст. 27),* яке, здавалося б, дає можливість зробити висновок, що людина була створена гермафродитом (двостатевою) і що лише згодом бог «вніс поправки» у своє творіння. Питання про створення жінки порушується тільки наприкінці другої глави, а в 27-му стиху першої глави Біблії сказано: «і бог на свій образ людину створив, створив її як чоловіка та жінку за образом божим»[8]. Це й в стих, буквально перекладений з давньоєврейської мови. Він і дав привід до народження дуже поширеної легенди про богів-гермафродитів. З другого боку, стих цей, саме внаслідок своєї двозначності, завжди спотворювався благонаміреними християнськими перекладачами.

Проте було б помилкою надавати надто великого значення цій біблійній фантазії: є чимало й інших місць у Біблії, Що зовсім не потребують ніякого розуміння та, зрештою, й не підлягають йому. Звернімося краще до того, що вважається загальноприйнятим.

Тільки-но бог створив людину, він оголосив її вінцем творіння. Відразу ж він влаштував для неї огляд усім тваринам. «І вчинив господь бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і привів (їх) до людини, щоб побачити, як вона їх кликатиме, і щоб, як нарече людина всяку душу живу, так і було ймення їй» *(Бут., гл. 2, ст. 19).*

Це, мабуть, був потішний парад. Навіть найбільш учений природознавець навряд чи зважився б стати в цьому випадку на місце Адама.

«Наповнюйте землю, володійте нею, — було сказано Адаму, — і пануйте над морськими рибами (і над звірами,) і над птаством небесним… і над кожним плазуючим живим на землі» *(Бут., гл. 1, ст. 28).*

Не буде зайвим відзначити, що всупереч цьому божому велінню «цар природи» — людина змушена була боротися, однак не завжди успішно, з левами, тиграми, ведмедями, крокодилами, вовками і т. ін., і не тільки хижі звірі із задоволенням пожирали багатьох людей, але все людство є ще здобиччю і багатьох неприємних паразитів: бліх, вошей, блощиць, а також хвороботворних мікробів.

Крім того, бог, який створив хижих звірів, що люблять біфштекс із людського м'яса, самій людині наказав бути вегетаріанцем. Цитуємо Біблію:

«Оце дав я вам усяку траву, що розсіває насіння, що на всій землі, і всяке дерево, на якому плід деревний, що розсіває насіння; нехай буде на їжу це вам» *(Бут., гл. 1, ст. 29).*

На цю особливість харчування перших людей просимо звернути увагу.

Нарешті ввечері шостого дня, коли все було остаточно або майже остаточно готове, бог, щасливий і до кінчиків нігтів задоволений своєю роботою, втомившись, придумав собі відпочинок. Цитуємо: «І скінчив бог дня сьомого працю свою, яку він чинив, і відпочив у дні сьомім від усієї праці своєї, яку чинив» *(Бут., гл.2, ст. 2).*

Продовжуємо читати Біблію: «І насадив господь бог рай у Едемі на сході; і там оселив людину, що її він створив... І річка з Едему виходила, щоб поїти рай; і потім розділялася на чотири річки. Імення однієї Фісон: обтікає вона всю землю Хавіла, де є золото. А золото тієї землі добре; там бдолах[9] і камінь онікс. Ім'я ж другої річки Гіхон: вона оточує весь край Куш. Ім'я третьої річки Тігр: вона протікає перед Ассірією. А річка четверта — Євфрат» *(Бут., гл. 2, ст. 8, 10–14).*

Цими подробицями автор хотів точно визначити місце, де знаходиться земний рай. Та краще б він нічого

не говорив, бо важко безглуздіше пошитися в дурні.

Всі коментатори одностайно визнають, що Фісон — це річка Фаз, яку згодом назвали Араксом. Протікає вона по Вірменії і бере свій початок в одній з найбільш неприступних ущелин Кавказу. Припустимо, що в цих місцях і зустрічаються золото й онікс, але вже ніхто не знає, що таке «бдолах»

З другого боку, не може бути ніякої помилки щодо річок Тігру і Євфрату. Ясно, що книга Буття вважає, що земний рай знаходиться на території між Вірменією і Іраком (Месопотамія). Хоч джерела Араксу, Тігру і Євфрату і знаходяться порівняно недалеко одне від одного, проте всі ці річки мають кожна своє власне джерело. Аракс — найбільша притока річки Кури — бере свій початок біля Бінгель-Дагу (в Туреччині) і тече до Каспійського моря. Що ж до Тігру і Євфрату, то вони не тільки не мають спільних джерел, а й, навпаки, зливаються, впадаючи у Перситську затоку.

З приводу річки, яку книга Буття називає Гіхоном, помилка «священного» автора просто-таки фантастична. «Це, — говорить він, — ріка, що обтікає землю Куш» (Хуш). Проте, за самою ж Біблією, земля Хуш (сина Хама і батька Німрода) є не що інше, як Ефіопія. Отже, Гіхон — це Ніл, що, як відомо, протікає не в Азії, а в Африці і в напрямку зовсім протилежному Тігрові і Євфратові, тобто з півдня на північ. Якщо вважати, що він бере свій початок у горах Екваторіальної Африки і в районі озера Вікторія-Ньянца, вийде, що відстань між джерелами перших трьох рік і цієї річки становить 3000 кілометрів. Книга Буття зазначає, що всі вони зрошують один сад — Едемський. Правда, дві з цих рік — Тігр і Євфрат — мають свої джерела, які знаходяться не більш як за 100 кілометрів одне від одного, але вже і цього забагато для саду. І до того ж, що це, скажіть, будь ласка, за сад — така величезна територія, що лежить у горах і на

прямовисних скелях, в одному з найнезручніших місць земної кулі?

Полинемо думками у цей чудесний рай, де чотири великі річки беруть початок з одного джерела і несуть у різні боки свої води. Адам гуляє по своїй садибі і дістає насолоду від свого неробства. Можна припустити, що він думає:

«Я людина і маю ім’я — Адам; здається, це значить «червона земля»[10], оскільки я був зроблений з глини, як звичайний посуд. Скільки мені років? Я народився кілька днів тому; але, як говорить старе прислів’я, чоловікові стільки років, скільки показує його зовнішність. Ось чому я можу сказати, що я, власне кажучи, народився у віці 28 років, маючи всі зуби… Ні, ще не всі зуби. У мене немає ще зубів мудрості.

У мене непогана будова тіла, чорт забирай! Та й як же міг би я не бути гарним хлопцем, якщо, за винятком віку й бороди, я — точна копія пана бога, найзнаменитішої істоти у Всесвіті? Подивіться тільки на моє здоров’я, на ці руки, на ці стрункі ноги, на ці мускули, на цей рум’янець… Ніякого ревматизму! Плюю взагалі на всі хвороби, в тому числі на віспу: татко створив мене з готовим щепленням проти віспи. Та й справді ж я гарний!

І життя непогане в цьому чудовому місці. Йду собі, повертаюсь, рву з дерев усякі фрукти і їм досхочу. Я не відчуваю ані найменшої втоми, бо нічого не роблю. Якщо я люблю повалятися на траві, то тільки заради втіхи.

Позавчора ласкавий господар бог влаштував мені маленьку розвагу, про яку я з приємністю пам’ятатиму все моє життя: всі тварини були на параді переді мною. «Ім’я, яке ти даси кожній тварині, буде її ім’ям»[11],— сказав мені старий. Оце гостинність!

Важко навіть уявити, скільки їх пройшло переді мною, цих тварин. Я ніколи не думав, що є так багато

живих істот на світі. Проте мені зовсім неважко було наділяти їх іменами. Мова, якою я говорю цілком вільно, хоч ніколи і ніде її не вивчав, надзвичайно багата, має незбагненну кількість висловів. Так, зовсім не думаючи, я дізнавався миттю про властивість кожної тварини, лише глянувши на неї, і одним словом визначав властивості кожного виду. Таким чином, ім’я, дане мною, є разом з тим точне і повне визначення. Візьмемо, наприклад, тварину, яку пізніше називатимуть «еквус» полатині, «іппос» по-грецькому, «пферд» по-німецькому, «лошадь» по-російському. Так ось, я дав їй ім’я, яке точно визначає цю чотириногу тварину, з її гривою, хвостом, хомутом. Яка ж вона незрівнянна, ця мова, якою я говорю! І як сумно подумати, що коли-небудь вона загине назавжди.

Він був розкішний, цей огляд усіх живих істот.

І коли я кажу розкішний, то це ще не все. Ми мали ще й комічний номер у нашій програмі: це була поява риб. Подумати тільки: наш сад розташований на суші, далеко від морських берегів. Тут *є* тільки річки, тобто прісна вода. Ви уявляєте, як кривлялися морські риби, пливучи вгору по Тігру і Євфрату, щоб відрекомендуватися мені? Через відсутність солоної води вони вдавалися в розпач. Як я реготав! А морські ссавці? Ось кому було погано. На щастя, заради цього випадку татко здогадався розширити ріки мого садочка, інакше жоден кит ніколи по них не проліз би… Тільки-но я наділив їх іменами, — треба було подивитись, як вони почали тікати, ляскаючи плавниками, щоб скоріше дістатися до свого океану. Я за боки тримався від реготу!

Можливо, знайдуться люди, які не захочуть вірити цій історії? Нечестивці заперечуватимуть, що тюлені, моржі, білі ведмеді, пінгвіни для цього параду змогли прибути в долину Тігру і Євфрату, що сюди ж зібралися кенгуру, качкодзьоби і страуси ему з Австралії, слони,

носороги, бегемоти і крокодили з Африки, папуги, лами, алігатори, анаконди з Південної Америки і т. д. Ну й що ж? Критика нічого не значить. Слово честі, я бачив тут, у цьому саду Едемському, тюленів, китів, песців, оленів та інших тварин усього світу.

Причепи скажуть: «Ну, а унікальні породи риб з різних водоймищ, наприклад байкальський омуль, чудський сиг, далекосхідний лосось, — як вони добралися?» Ці риби дістали спеціальний дозвіл від бога і добралися на огляд в Едем… повітряним шляхом. Хай буде анафема невіруючим, які не задовольняються цим поясненням!

Та, нарешті, якого біса я устряваю в суперечку з приводу всього цього? Тим гірше для тих, хто мені не повірить, коли я кажу, що переді мною пройшли всі тварини: хребетні, безхребетні, плазуни. Нема навіть жодної комахи, якій я не дав би назву. Але хто найбільше здивував мене, так це великий білий черв’як, довгий і плоский, який тихенько виліз з мене самого, гидкий черв’як, якого майбутні природознавці назвуть солітером. Цей довгов’язий дурень, тільки-но виліз, низько вклонився мені. Я дав йому назву, і після цього він знову заліз в мене через задній прохід і оселився в мені. Якщо я про це кажу, то лише для того, щоб бути точним. Правду кажучи, я не знав, що я всередині населений. А втім, мій мешканець мене анітрохи не турбує. Ніщо не порушує прекрасного життя, яким я живу ось уже п’ять днів».

Адам дивиться на своє відображення у чистій джерельній воді, у витоку чотирьох великих рік, потім ліниво простягається на траві.

— Як приємно жити! — бурмоче він.

Та ось він позіхнув, потягнувся. Незнана млість поступово проймає його. Оце так новина! Він не відчуває ніякої втоми. Що ж це означає? Він нічого не розуміє. Він відчуває таємниче і непереборне почуття.

Його повіки злипаються. Адам спить. Це перший сон людини.

Поки Адам хропе «на всі носові заставки», приходить бог-отець. Він зупиняє тривалий погляд на сплячому неробі.

— Все-таки слід визнати: коли я берусь за роботу, то роблю її добре, — говорить він із задоволенням. — Хлопець доброї статури; можна було б заприсягтися, що це я сам… коли я був молодший на кілька мільярдів століть.

Нагинаючись, він щипає Адама за литки. На цей божественний жарт Адам відповідає ще голоснішим хропінням.

— Чудово, — каже майстер «елохім», — не потрібно ніякого обезболювання. Я бачу, що мій молодий Адам досить міцно спить: його й гармата не розбудить. А тепер за роботу, бо я прийшов сюди у дуже важливій справі. Поки мене ніхто не чув, я можу признатись: я помітив сьогодні вранці, що іноді я все-таки дію трохи незграбно, можна сказати, кострубато. Де була моя голова, коли я створював людину без подруги? Кожній тварині я дав самицю. Принаймні, з цього правила є дуже мало винятків. Глист-солітер, правда, гермафродит, і це зрозуміло, бо коли б він жив у парі, то й не називався б солітером[12]. Але людина не глист, чорт забирай! Значить, треба йому зробити подругу, і я зроблю її з його ж власного тіла.

Сказавши це, бог-отець «узяв одне з ребер його, і закрив це місце плоттю. І перетворив господь бог ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама» *(Бут., гл. 2, ст. 21–22).*

Мені так і вчувається крик чоловіка, що раптом прокинувся:

— Ой-ой! Мені виламали ребро!

Уявіть тільки його здивування, коли він побачив гарненьку живу ляльку.

— Це що ж таке?

— Це? Це твоя дружина. Маю честь привітати вас з законним шлюбом, — відповів бог. — Спробуй лише сказати, що вона тобі не подобається!

— Правду кажучи, вона непогана.

— Ото ж то, непогана! Щасливчик! І до того ж без тещі. Тобі справді щастить, мій любий.

Біблія розповідає, що Адам вигукнув: «Оце тепер вона кість від костей моїх і плоть від плоті моєї; вона чоловіковою буде дружиною зватися, бо взята вона з чоловіка (свого). Тому покине чоловік свого батька та матір свою та й пристане до жінки своєї; і стануть вони одна плоть» *(Бут., гл. 2, ст. 23–24).*

Не варто коментувати цей вигук щойно одруженого Адама. Яких ще галантних слів ви від нього чекаєте?

Щодо витягнутого ребра, то слід нагадати, що, як говорить Блаженний Августин, бог так і не повернув його Адамові. Отже, Адам залишився інвалідом — без одного ребра. Це, мабуть, було «фальшиве» ребро, уїдливо зауважує Вольтер[13], «бо брак справжнього ребра був би дуже помітний».

Книга Буття говорить ще *(Бут., гл. 2, ст. 25):* «І були вони нагі обоє, Адам та жінка його, і не соромились».

Благочестиві коментатори твердять, що ця нагота без сорому є доказом невинності наших прабатьків, ознака духовної досконалості. Відповідно до цього богословського висловлювання слід було б вважати, що в стані духовної досконалості жили всі люди первісної культури, які не носили ніякої одежі, наприклад інки в Америці, деякі племена в Африці, населення Полінезії, Меланезії та інші. І все-таки, захоплюючи ці країни, іспанські, португальські, французькі, англійські колонізатори винищували туземні племена, які жили у

цілковитій невинності, а християнські священики благословляли це, теоретично обгрунтовуючи страхітливі звірства «цивілізаторів». З другого боку, кажуть, що користуватися одежею людей примусив тільки холод, оскільки голими жили саме мешканці найбільш жарких країн. Крім того, коли всі ходять голими, нікому й не соромно бути голим. Якщо хтось і червонів би при цьому, то тільки через неприємність показувати якусь тілесну ваду, якої нема в інших.

розділ другий
ГРІХОПАДІННЯ ПРАБАТЬКІВ

Ми підійшли тепер до дивовижної пригоди, яка — на жаль! — поклала край благоденству Адама та його дружини.

«І зростив господь бог із землі усяке дерево, принадне на вигляд і придатне для їжі, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла» *(Бут., гл. 2, ст. 9).* «І наказав господь бог Адамові, кажучи: з кожного дерева в раю ти можеш їсти, але з дерева пізнання добра й зла — не їж від нього, бо в той день, коли ти з'їси від нього, ти смертю помреш!» *(Бут., гл. 2, ст. 16–17).*

Корисно було б насамперед зауважити, що для релігійного повчання існувало багато посібників, які називалися «священною історією». У цих книгах замовчувалися сором'язливі місця Біблії, про які незручно було говорити. Зокрема, як правило, віруючим говорять тільки про «дерево пізнання добра і зла». Ми побачимо зараз, чому церковники й словом не обмовляться про «дерево життя». Ми наведемо стих 22-й глави третьої, який звичайно випускається у книгах для легковірних людей.

Але зараз поговоримо поки що тільки про плід, який спричинився до падіння людини. Нагадаємо, що імператор Юліан Філософ[14] пам'ять про якого така ненависна церковникам, зробив з приводу цього чудесного дерева кілька зауважень.

«Нам здається, — писав він, — що господь бог повинен був би, навпаки, наказати людині, своєму створінню, їсти якомога більше плодів від «дерева пізнання добра і зла», бо якщо бог дав людині мислячу

голову, то необхідно було людину і вчити, а ще необхідніше — примусити її пізнати добро і зло, щоб вона добре виконувала свої обов’язки. Заборона безглузда і жорстока.

Вона була у сто разів гіршою, ніж коли б людині бог дав шлунок, який не міг би приймати їжу».

Інше міркування, яке так і напрошується, — це те, що, як видно, господь бог мав приховану думку і, кінець кінцем, радів з падіння людини. Загалом Адам мав підставу сказати йому:

— Дорогий мій татуню бог! Якщо я не помиляюсь, добро це те, що морально добре, що вам подобається; а зло, навпаки, — те, що погане, що вам не подобається. Так чи не так?

— Цілком правильно, синку, — відповів би «творець».

— У такому разі,— міг би сказати далі Адам, — дайте мені можливість дізнатися, що таке зло, щоб я міг його уникати. Бо ж навіщо тоді тут це дерево, якщо мені не можна його чіпати?

Проте відповіді замість самого бога дають ті, хто прикривається його іменем.

— Бог, — говорять вони, — послав випробування народженому людству. Він хотів бачити, чи буде Адам йому коритися, коли бог вимагатиме від нього незначного самообмеження в чомусь.

Але і це твердження легко спростувати. За богословськими розумуваннями, бог всевідаючий — йому відоме й майбутнє. Отже, він повинен був передбачити, що станеться. Адже ніщо не робиться без його волі. Значить, бог сам хотів, щоб створені ним люди согрішили, — в цьому не може бути ніякого сумніву.

Пізніше вся ця історія дійсно обертається проти бога. Ось що розповідає книга Буття:

«Змій був хитріший над усю польову звірину, яку створив господь бог. І сказав він жінці: «Чи правда, що бог наказав: не їжте з усякого дерева в раю?» І відповіла жінка змієві: «Плоди з дерева ми можемо їсти, тільки з плодів дерева, що посередині раю, сказав бог, не їжте їх і не доторкайтесь до них, щоб вам не померти».

І сказав змій до жінки: «Ні, не вмрете, але відає бог, що дня того, коли будете з нього їсти, ваші очі розкриються, і станете ви немов боги, які знають добро і зло». І побачила жінка, що дерево добре для їжі і принадне для очей, і пожадане, бо дає знання; і взяла з нього плоду та й з'їла; і дала також чоловікові своєму, і він з'їв» *(Бут., гл. 3, ст. 1–6),*

Що насамперед вражає у цій розповіді — так це те, що мова «змія», його спілкування з жінкою і факт пояснення «змія» мовою первопредків поданий автором не як щось надприродне, чудесне, навіть не як алегорія. Книга Буття так і змальовує «змія» — саме як змію. Цей плазун, звабливий, хитрий, стає спокусником жінки, ведучи розмову з легкістю, якій позаздрив би перший-ліпший волоцюга, що має намір використати довірливість наївної простушки.

Змія так натурально описана в Біблії, що християнські богослови, визнаючи неправдоподібною цю версію, вважали за потрібне внести у біблійну казку свої виправлення. Проте ці виправлення змінюють все, що викладене у книзі Буття з цього приводу, і цілком суперечать Біблії. За цими виправленнями, такими ж хитрими, як і благочестивими, сам диявол набув форми змії і спокусив дружину Адама. Так повернули справу богослови, так вони вчать і нині.

Це тлумачення є шахрайською підробкою книги Буття. По-перше, жодне слово оригіналу не дає підстав для такого тлумачення. По-друге, серед різних авторів старозавітних книг Біблії лише двоє згадали диявола:

автор Книги Іова, за яким диявол почав одного чудового дня сперечатися з богом на небі, а також автор Книги Товіта, що говорить про біса Асмодея[15], закоханого в жінку на ймення Сара, у якої він послідовно задушив сім чоловіків. Проте обидві ці книги з'являються наприкінці Біблії, і ні в них, ні в якихось інших немає й мови про Сатану-Люцифера[16] — диявола, про якого церковники згадують щоразу, прагнучи надати релігійним легендам більшої принадності й цікавості. Ніде в Біблії нема й попівської розповіді про Сатану, що повстав проти бога і був переможений архангелом Михаїлом. Це, як, між іншим, і все, що стосується диявола, було вигадане значно пізніше, ніж були складені старозавітні книги Біблії.

З другого боку, деякі веселі коментатори, філософи скептики в гонитві за дещо легковажним символом перетворили знамените «дерево пізнання добра і зла» в яблуню; вони припускали, що весь цей епізод має розповідати про те, як пані Адам[17], яка ще не знала кохання, дістала перший урок свій від диявола-спокусника, що обернувся задля цього на змію.

Хоч би яким смішним був цей жарт (анітрохи, між іншим, не гірший за благочестиві тлумачення), його так само слід залишити, як і текст, підроблений церковниками. Ми повинні сприймати Біблію такою, якою вона є. В епізоді, який ми щойно розглядали, зображено тварину, що зветься змією, а не якогось там диявола. Що ж до любовних натяків, які приписуються «змієві»-спокуснику, то у цьому тексті книги Буття вони відсутні.

Саме змія як така показана тут. Автор бачить цю тварину очима прибічників різних релігій. У давнину змія вважалася твариною дуже хитрою, дуже розумною і злобною. Деякі африканські племена поклонялися їй [18].

З другого боку, випадок із «змієм», що розмовляв, дуже поширений у східній літературі: в усіх міфологіях Азії дуже багато тварин, які розмовляють. У халдеїв, наприклад, риба Оанес кожного дня висовувала голову з вод Євфрату і протягом багатьох годин виголошувала проповіді до людей, що збігалися на береги. Вона давала різні поради і вчила співу та землеробству.

Біблійний «змій» зовсім не потребував того, щоб у нього вселився диявол. Між іншим, він був не таким уже й хитрим, як його зображує книга Буття. Розповідь про «змія» дуже наївна і наскрізь суперечлива. Так, наприклад, виникає питання: що мав на увазі змій під словами «станете ви немов боги»? Вислів, що вказує на численність богів, зустрічається не тільки в цьому місці книш Буття; і далі ми побачимо, що навіть іудейський бог Яхве у своїх промовах аж ніяк не вважає себе єдиним богом. Християнські тлумачі, загнані у безвихідь цими словами змія, твердять, що під словом «боги» плазун мав на увазі ангелів. їм заперечували, що змій не міг знати ангелів. Але, власне кажучи, з тієї ж причини він не міг знати й богів. Наївність і суперечлива плутанина — це характерна риса Біблії.

Ні, він не такий уже й хитрий, цей змій. Його поради дуже неповні. Змій, по-справжньому розумний, повинен був би сказати жінці:

— З'їж забороненого плоду, а потім негайно, у цю ж мить поїж від дерева життя, що тобі не заборонено.

А бог? Чи не був він сам першопричиною спокуси? Навіщо він дав змію дар слова? Без цього змій ніколи б не міг розмовляти з жінкою.

Біблія не наводить слів, якими пані Адам переконала свого чоловіка поїсти разом з нею забороненого плоду. Спробуємо заповнити цю прогалину.

Уявіть собі першу жінку, цікавість якої була збуджена змієм. Вона наближається до «дерева

пізнання», що росло посеред саду, поряд з «деревом життя». Довго і не без вагань вона розглядає його.

— Не такий вже він і гарний, — говорить вона, — цей змій, який щойно чіплявся до мене. Але, бігме, у нього непогані манери, і він непогано говорить. Мені здається, що до його порад слід прислухатися, бо, їй-богу, досить нерозумно нічого не знати. Ми живемо з Адамом ніби індики, а могли б бути як боги. Спокусливий плід! Нема кращого за нього в усьому саду. Проте буде великий жаль, якщо змій мене обдурив. Життя таке приємне. Поїсти яблучка дуже хочеться, але якщо через це я помру? То вже набагато гірше.

Вона все походжає навколо дерева; змій, заховавшись поблизу у кущах, стежить за всіма її рухами.

— Ні, це неймовірно, щоб ми померли через дрібничку. Бог-отець нас обдурює. Врешті, у нього досить-таки хитрий вигляд, у цього дідугана. А змій? У нього дуже мила маленька голівка, добродушний вираз, а очі випромінюють доброту. Старому, звичайно, вигідно, щоб ми так і прожили весь вік, нічого не знаючи про чарівні речі, які є привілеєм богів. Він, очевидно, мав намір своєю погрозою нагнати на нас страху. Оце й усе! Він не хоче, щоб ми все знали. Ох, уже ці старі! Вони всі однакові! Не слід їм вірити.

Вона тягне до дерева одну з садових лав, вилазить на неї і зриває яблуко. (Ми говоримо «яблуко», хоча Біблія не дає щодо цього ніяких пояснень; але, врешті-решт, зовсім немає значення, як назвати плід.) Вона розглядає яблуко й облизується. Змій усе бачить; він з насолодою випростовується на хвості за кущем.

Пані Адам підносить яблуко до рота.

— А й справді, як його їдять, оцей плід? Його потрібно обчистити чи можна їсти з шкірочкою? Так чи інакше він, очевидно, смачний.

Вона ще мить вагається.

— Знати все або нічого не знати? Ось у чому питання. Коли ми граємо у схованки з Адамом — добре це чи погано? Жорстока загадка! Чи потрібно стригти овець, чи ми чинимо зло, знімаючи з них вовну? Голова обертом іде… А Адамова манера колупатися пальцем у носі — добре це чи погано? їй-богу, це не життя — не знати всього цього!

Зважившись, вона кусає яблуко.

— Ой-ой-ой, як смачно! Яке соковите! Ач, старий шахрай, заборонив нам їсти таку смачну річ!

Вона лягає на лаву і ще з більшим задоволенням смакує «заборонений плід».

Приходить Адам, розмовляючи сам з собою:

— З нудьги я щойно наловив карасів у Тігрі, але оскільки я вегетаріанець, то негайно викинув їх у Євфрат.

Помічає дружину.

— Агов, жінко, що ти там гризеш?

Пані Адам миттю зіскочила з лави:

— Ой, не свари мене. Це плід… з дерева… ти знаєш. З одного з тих двох дерев, що посеред саду…

— Я це бачу, хай йому чорт! Саме це й є той плід, якого нам заборонено торкатися. Ну й дурна ж ти, жінко! Чи ти забула, що старий говорив?

— Який старий? Татко? Це той, хто в усе втручається? От ще! Він насміхається з нас, ця стара мавпа.

— Що ти говориш?

— Він погрожував смертю. Пам’ятаєш?

— Звичайно пам’ятаю. У мене бігають мурашки по спині.

— Ха-ха-ха, дурнику! Його погроза — це тільки хитрощі.

— Що ти верзеш? Ти зовсім здуріла.

— Це хитрощі, я тебе запевняю. Я вже знаю цілу купу речей з того часу, як поїла яблука.

— І ти знаєш, що таке добро і що таке зло? Ти знаєш, що слід робити і чого не слід? Ти знаєш все, як і чому?

— "Так, починаю розуміти, мій милий. Стривай, ось я вже знаю, скільки дрібок солі треба класти на одне яйце.

— Бути того не може!

— Я знаю, чому півні замружують очі, коли співають.

— Дивовижно! А чому у жаб нема хвоста, ти знаєш?

— Я про це щойно дізналася.

— Ану скажи.

— Тому що це заважало б їм сидіти.

— Дивовижно!

— Більше того! Я ще знаю, я уже впевнена, чи ти чуєш? Я впевнена, що ти розумник і жодного разу мене не зрадив.

Адам приголомшений.

— Тисяча чортів! Ну й вчена ж у мене дружина! Адже це правда, що я жодного разу її не зрадив. А якщо б я тебе зрадив, це було б добре чи погано?

— Це було б дуже погано, добродію! Дуже погано.

Вона притягує його до себе, на лаву.

— Між іншим, дорогий мій Адамчику, від тебе самого залежить стати таким же вченим, як я, і так само швидко й дешево. Відкуси яблучка!

Вона дає йому яблуко.

— Мені й самому хочеться, дорога жіночко. Але для чого нам бути такими вченими, як академіки, якщо ми від цього сьогодні ж помремо? Врешті, давай поміркуємо: померти, скажімо, через тисячу років — це ще як би там не було; але сконати сьогодні — ні, це було б надто нерозумно.

Пані Адам здвигнула плеченятами.

— Ти нібито не віриш, моя люба. Але я добре пам’ятаю все, що він говорив, татко бог. Я особисто з ним розмовляв і запевняю тебе, що він був дуже серйозний. Ось його власні слова: «А від дерева

пізнання добра і зла, не їж від нього; бо того ж дня, коли ти вкусиш від нього, смертю помреш». Зрозуміла річ, як бачиш. Якщо тобі твоя шкура не дорога, то своєю я ще дорожу.

— Адаме, Адаме, який ти смішний! Хіба я померла, скажи?

— Ні, ти ще жива. Але й день ще не закінчився. Стережися!

— Ой, які чоловіки вперті! Ти можеш пишатися, любий: у тебе впертості, як в осла. Навіть дивно, скільки часу потрібно, щоб переконати тебе, що старий глузував з нас. Ось ти щойно говорив про академіків.

— Ну, говорив. То й що?

— Адже ж вони справжні кладезі премудрості, як ти гадаєш?

— Звичайно!

— Так от, саме академіки і є безсмертними[19].

Цей доказ збентежив Адама. Дружина ж почала ніжно, але вперто наполягати на своєму.

— Ну, для мого задоволення, любий, поїж яблучка! Коли ти поїси, ми обоє будемо як боги.

— Як боги?

— Не перепитуй! Так сказав змій.

Адам наважився. Якщо вже змій говорить…

— Гаразд, давай яблуко.

Він жадібно відкусив. Дві хвилини минули у мовчанці; чутно було, як мухи літали. Раптом Адам скрикнув: у нього ввійшло пізнання.

— Тисяча чортів! — вигукнув він. — Ми голі, як черв’яки! Що за неподобство?

Жінка сплеснула руками:

— У мене навіть нема підв’язок. Ой, як це непристойно!

— Одягатися, одягатися, швидко одягатися…

...«І розкрилися очі в обох них, і пізнали вони, що нагі, і зшили фігове листя, і зробили опаски собі». *(Бут., гл. 3, ст. 7).*

Зауважте, що перший костюм людини не був з виноградного листя; заслуга вирощення винограду належить, за Біблією, патріарху Ною[20], але це було значно пізніше.

Одягнувшись, подружжя оглянуло одне одного.

— Це не так уже й погано, — зауважив чоловік.

— Бігме, фіговий листок мені дуже личить. Ці одежини, можливо, трошки запорошені, їх не витрушували^ з того часу, як ці дерева насадив бог. Візьми-но щітку, Адаме!

Проте насолоджувалися вони недовго.

«І почули вони голос господа бога, що по раю ходив, по денній прохолоді; і сховався Адам і жінка його від господа бога серед дерев раю» *(Бут., гл. 3, ст. 8).*

Біблійний бог, як ми бачимо, є цілком тілесна істота: він гуляє, він розмовляє, як людина. Книга Буття показує свого бога так само, як і язичеські легенди. Різні стародавні народи справді мали однакові уявлення про богів, як про людиноподібних істот.

Критики запитують, у якому вигляді бог являвся Адаму, а згодом тим, з ким він розмовляв. Церковники твердять, що він мав вигляд людський і що інакше не могло й бути, якщо людину він створив «за образом і подобою своєю». Тоді чим же відрізняється староєврейське уявлення про бога від інших релігій, які проповідники християнства таврують назвиськом «язичеські»? Древні римляни, прийнявши вірування греків, також уявляли собі богів не інакше, як у людській подобі. Це дає підставу гадати, що не бог створив людину за своїм образом і подобою, а людина за своєю подобою уявляла богів. Не будемо, однак, наполягати, бо пройнятися такою думкою — значить

забезпечити собі місце в геєні вогненній. Нагадаємо тільки дотепне зауваження одного філософа[21]: «Коли б коти мали свого бога, вони б наділили його здатністю ловити мишей».

Такі подробиці, як ця прогулянка бога по Едемському саду, свідчать про те, що тут і мови нема про якусь містичну алегорію: вся розповідь витримана в найреалістичнішому стилі.

«І закликав господь бог до Адама, і сказав до нього: «(Адам,) де ти?» *(Бут., гл. 3, ст. 3).*

Збентежений і жалюгідний, бідний пан Адам і дружина його втратили завзяття. Вони намагаються зникнути, сховатися. Але це не так легко: як сховатися від всевидющого ока? Даремно намагаються вони, нещасні, сховатися від очей «всевидця»! Позаду них, збоку — всюди гримить клич божий, як голос владного і суворого господаря, що збирається покарати свого неслухняного раба. Нічого не вдієш — влипли, доведеться зізнаватися. Похиливши голови, вони просять пробачення.

Адам сказав: «Почув я твій голос у раю — і злякався, бо нагий я, і сховався» *(Бут., гл. 3, ст. 10).*

Ось вони перед господарем, перед цим богом, який знає майбутнє, який передбачив випадок зі змієм і з яблуком і який сердиться, нібито він нічого не підозрював, нібито все сталося не з його всемогутньої волі. Адам і Єва не подумали про це, бо були збентежені. Вони поводяться, як діти, що напустували.

— Не я перший почав, це вона. Більше не буду. їй-богу, більше не буду!

«І промовив (бог): «Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв з того дерева, що я звелів був тоді, щоб ти з нього не їв?» Адам відказав: «Жінка, що дав ти мені, дала мені з того дерева, і я їв» *(Бут., гл. 3, ст. 11).*

Адам досить вдало дорікає богові за його всевідання:

— Адже це ти, мій боже, мені дав дружину. Хіба ти не знав, кого даєш мені в супутники життя?

«Тоді господь бог промовив до жінки: що це ти наробила? А жінка сказала: змій спокусив мене, і я їла» І *(Бутгл. 3, ст. 13).*

Зараз старий визначить покарання. Він діє по порядку: хто перший почав, тому першому і влетить. Стережися!

«І сказав господь бог до змія: «За те, що зробив ти оце, проклятіший ти над усю худобу, над усю звірину польову. На своїм череві будеш плазувати, і прах ти їстимеш у всі дні свого життя; і я ворожнечу покладу між тобою і між жінкою, між сім’ям твоїм і її; воно вражатиме тебе в голову, а ти будеш жалити його в п’яту» *(Бут., гл. 3, ст. 14–15).*

Це покарання, визначене змієві, беззастережно свідчить про те, що богослови грубо забріхуються, коли зі своєю манією всюди бачити диявола приписують йому спокусу жінки. Коли б був винен Сатана, то, звичайно, бог покарав би саме його, а не змія.

Проте покарання за спокусу зазнає виключно один змій, як тварина, як «звір» польовий. Можна подумати, що цей змійпорадник мав колись ноги, що бог відібрав у нього ці ноги і примусив його повзати. Це покарання було б у вищій мірі несправедливим, якби змій не був причетний до справи.

Уявіть собі, що якийсь шахрай вдасть із себе порядну людину; переодягнеться, наприклад, у місцевого церковника і, набувши його вигляду, скоїть що-небудь. Що буде, коли його спіймають, викриють і приведуть до суду? Чи засудить суд церковника? Звичайно, ні. Він покарає справжнього винуватця. Це й зрозуміло!

Так що богослови добре зробили б, коли б відмовилися від своєї казки про диявола-спокусника першої жінки: це не витримує критики. Якщо ж вони хочуть; зберегти цю казку, то треба визнати, що бог не помітив у цій історії підступів диявола, бачив одного тільки змія і зовсім даремно позбавив його, невинного, ніг.

Якщо вірно, що люди мають відразу до змії, якщо вірно, що при зустрічі з нею вони намагаються розтрощити їй голову, а вона намагається вжалити їх у ногу, то, навпаки, є один пункт покарання, якого змії не відбувають: вони не харчуються прахом. Це покарання ніколи не виконувалося. Залишається тільки припустити, що бог застосував тут «умовне засудження». Дивно, що Біблія забула це відзначити.

І ще одне питання: яка ж змія грала роль спокусника? Вуж? Удав? Очкова змія? Ефа? Гюрза? Адже видів змій дуже багато.

Припустимо, що пані Адам спокусив вуж; припустимо навіть, що покарання, оголошене вужу, було б справедливо застосувати до всього потомства цього вужа і в майбутньому всіх вужів позбавити ніг, щоб спокутувати провину їхнього предка. Адже якби жінка не встигла втягнути чоловіка в гріх непослуху, була б покарана тільки вона одна. Чи не правда? Але бідні змії! Завинив один вуж, а ось мідянка, боа-констріктор, гримуча змія, удав, гадюка і багато-багато інших порід втратили ноги і повзають на животі, незважаючи на очевидну їх невинність!

«До жінки промовив: помножуючи, помножу страждання твої у вагітності твоїй; ти в муках родитимеш дітей; і до чоловіка твого пожадання твоє, і він буде панувати над тобою» *(Бут., гл. 3, ст. 16).*

Всі коментатори одностайно схиляються до того, що покарання це стосується не тільки пані Адам, а й усіх жінок до кінця світу. Залишаючи без уваги

несправедливість і безглуздість цього божого вироку, ми відзначимо, насамперед, що, очевидно, якби перша жінка змогла встояти перед нашіптуваннями змія, вона не народжувала б у муках. Виходить, що до цього вона була збудована інакше, ніж до своїх перших пологів. Отже, в одну мить, тобто в мить проголошення вироку, бог перевернув догори дном увесь організм жінки. От уже воістину перст божий!

Варто відзначити, що, незважаючи на свою всемогутність, господу богу все ж таки не вдалося повністю здійснити покарання, якому він піддав усю жіночу стать: адже дуже багато жінок народжують без болю. По-друге, скільки їх, цих жінок, які не тільки не покірні своїм чоловікам, а й водять їх за ніс і тримають у трепеті! Ім'я їм легіон!

«А Адаму сказав він: за те, що ти послухав голосу жінки своєї та їв з того дерева, що я наказав був тобі, говорячи: не їж від нього, проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї всі дні свого життя. Тернину й осот вона буде родити тобі; і ти будеш їсти траву польову. У поті свого лиця ти їстимеш хліб, аж поки не повернешся в землю, з якої ти взятий, бо прах ти, і до праху повернешся» *(Бут., гл. 3, ст. 17–19).*

Такі самі зауваження щодо покарання Адама. Воно повинно поширитися на всіх чоловіків: у цьому одностайні всі богослови.

Найстрашнішим з покарань є смертний вирок. Правда, цей чудовий бог забув свою недавню погрозу, що той, хто покуштував забороненого плоду, помре в той самий день, коли скоїть злочин. Ця забудькуватість богаотця надала приреченим досить тривалої відстрочки. Якщо вірити Біблії, Адам прожив ще 930 років *(Бут.I гл. 5, ст. 5).* Проте якби Адам не їв яблука, то він би не помер, і ми теж були б безсмертні.

Якщо бог справді такий, яким його зображує Біблія, то він мудро зробив, що залишив змія німим з того часу]

і той нічого не може розповісти, інакше він зробив би деякі викриття. Однак слід відзначити, що позбавлення дару слова не значиться серед оголошених змію покарань.

Мимоволі напрошується ще одне зауваження. Це стосується хліба з великою домішкою поту. Цілком імовірно, що в первісному суспільстві не було хліба і люди харчувалися чим завгодно. Але не будемо прискіпливими. Припустимо, що бог мав на увазі цивілізоване майбутнє. Євреї, у середовищі яких з’явилися біблійні перекази, справді їли хліб, коли перейшли до осілого життя і почали займатися землеробством.

Однак церковники твердять, що Біблія була написана не лише для євреїв: це, мовляв, закон для жителів усього світу. Проте хліб їдять тільки у тих країнах, де ростуть хлібні злаки. Ескімоси не знають борошна. У багатьох місцевостях Індії, Америки, Центральної та Південної Африки люди харчуються овочами і здобиччю від полювання.

Можливо, хтось скаже, що слово «хліб» бог ужив фігурально, маючи на увазі всі види їжі. То чому ж всетаки покарання це не поширилося справді на всіх? Якщо трудящі працюють, щоб їсти, якщо хто-небудь із тих, хто живе плодами праці своєї, думає, що він спокутує вину за Адама, то це зовсім не стосується багатих людей, які користуються успадкованими мільйонами! А вгодовані священнослужителі? Ці якщо й пітніють, то хіба що від жиру. Не праця заради їжі примушує їх зрошувати своїм потом хліб насущний!

Стих 18 дуже недружелюбний щодо людського роду» Крім хліба людина приречена харчуватися лише польовою травою, нарівні з тваринами. Що дасть їй земля? «Тернину й осот», — погрожує Біблія. Проте бог прогавив: незважаючи на його гнівний наказ, люди їдять іще дещо, крім хліба й трави. І чому блискавками

своїми бог не руйнує ресторани, у меню яких є страви з м’яса?

Але ось що сталося після оголошення вироку: «І дав Адам ім’я жінці своїй: Єва, бо вона стала матір’ю всіх, хто живе» *(Бут., гл. 3, ст. 20).*

Цей люб’язний чоловік досі не потурбувався дати ім’я своїй подрузі; він просто називав її жінкою, про що свідчить стих 23 глави другої книги Буття.

А тепер ми побачимо, що бог, всупереч поширеній думці, не зразу вигнав Адама і Єву з земного раю. Спочатку бог-отець, побачивши, що їхні костюми з фігових листків надто благенькі, став кравцем:

«І зробив господь бог Адамові та жінці його одежу шкіряну і зодягнув їх» *(Бут., гл. 3, ст. 21).*

Для виготовлення цього одягу потрібно було забити безневинних тварин; отже, перша скотобойня була освячена й відкрита самим господом богом. Як же вимагати після цього, щоб наші предки не забажали ужити у страви м’ясо так швидко і несподівано вбитих і оббілованих тварин? «Плювати на вегетаріанську дієту!» — повинні були вони сказати один одному.

А господь бог так би й залишив Адама з Євою жити і вмирати в раю, якби, зустрівши їх через деякий час одягненими, він не згадав про знамените «дерево життя», плодів якого чоловік і жінка так і не здогадалися покуштувати.

«І сказав господь бог: ось став Адам, немов один із нас, знаючи добро і зло; а тепер, якби не простяг він своєї руки, і не взяв також з дерева життя, і не з’їв від нього, і не став жити повік» *(Бут., гл. 3, ст. 22).*

Таким є стих 22, який зовсім замовчують підручники «священної історії».

Отже, зрозуміло: ці два бовдури — Адам і Єва, яким плоди «дерева життя» не були заборонені, найнерозумнішим чином забули про них. А якби чоловіка й жінку осяяла щаслива думка поїсти чудових плодів,

поки бог викроював для них одяг із шкур звірів, вони обдурили б свого старого суддю! Вирок не міг би бути виконаним, і бог виявився б безсилим.

Чи не правда, вона досить смішна, оця «свята» Біблія, коли вчитатися?

Цей «єдиний» бог, який раптом обмовився про існування кількох богів, звичайно, молов зайве. Але, крім того, він, «всемогутній», безпорадно визнає свою неспроможність виконати присуджений ним смертний вирок. Тільки подумати! Трохи самовладання, трохи вигадки — і Адам з Євою стали б безсмертними, незважаючи на бога і навіть всупереч його волі.

І як же повинен був поздоровляти себе старий бог, коли нарешті згадав про це прокляте «дерево життя».

«І вислав його господь бог із едемського саду, щоб обробляти землю, з якої узятий він був. І вигнав Адама. А на схід від едемського саду поставив херувима і меч полум'яний, який обертався навколо, щоб охороняти дорогу до дерева життя» *(Бут., гл. 3, ст. 23–24).*

Жодних сумнівів, чи не правда? Саме оце злощасне «дерево життя» найбільше турбувало старого «елохіма». Ні за яких умов Адам і Єва не повинні були до нього повернутися. Але, врешті-решт, що за дика думка була створювати це дерево? Маючи здібності знати майбутнє, бог, звичайно, ніяк не міг пропустити повз увагу ту обставину, що один з наших далеких предків повинен буде согрішити і що доведеться приректи на смерть його і весь рід людський. За цих обставин «дерево життя» не могло бути для нього ні чим іншим, як перешкодою. Чи не краще було б богові його зовсім не вирощувати?

А цей херувим з полум'яним мечем біля саду едемського — що це за дурниця? Хіба одним словом, одним, зусиллям волі бог не міг розтрощити і знищити «дерево життя», яке віднині втратило всіляку цінність? І цього бог не здогадався зробити!

Шукають відважних добровольців! Хто хоче записа; тися в експедицію для пошуків раю? Якщо вже бог потурбувався про охорону воріт едемських, якщо він уже дійшов до того, що застосував такі примітивні оборони заходи проти спроб людства знайти шлях, який веде де «дерева життя», значить, рай земний і чудесне деревс ще десь існують. Якщо при обстеженні зони Тігру Євфрату ми побачимо ангела з пломеніючим мечем який охороняє будьякі ворота, ми можемо вигукнути

— Приїхали! Ось він, рай, створений богом.

А втім, хто він такий, оцей страж? У староєврейському тексті книги Буття вжито слово «херув»[22]. Воно означає «бик» і походить від слова «хараб», що означав «орати». Давні євреї багато в чому наслідували своїх сусідів, а згодом поневолювачів вавілонян у звичаях, що стосувалися також і релігії. Вони, наприклад, почали виліплювати величезних биків, щось подібне до сфінксів, складних тварин, яких вони розміщували у святилищах. Ці зображення мали два обличчя: одне — людське, друге — бичаче, а також крила, людські ноги і бичачі ратиці. Християнські богослови це переінакшили: з «херува» вони зробили «херувима». А херувими — це рожевощокі молоді ангелятка, які не мають тіла і взагалі нічого, крім дитячої голови і двох маленьких крилець. їх багато, цих ангеляток, у церковних прикрасах. Цілком можливо, що ангельський швейцар земного раю не зовсім відповідає уявленню наївних віруючих про «херувимів» і що це, навпаки, «херув» у староєврейському розумінні, з головою о двох обличчях, з яких одне — бичаче. Це допоможе мандрівникам впізнати його здалека. Або ж якщо це херувим християнського типу, без тіла й рук, — значить, пломеніючий меч він тримає в зубах, і це зайвий раз приверне до себе нашу увагу.

Ми особисто схиляємося більше до фігури двірника з напівлюдською-напівбичачою головою.

Отже, сміливіше на пошуки раю! Навіть якщо нам не вдасться проникнути туди, подорож буде цікавою: можна буде потинятися, принаймні, навколо саду і нанести рай на географічну карту, яка досі має таку істотну прогалину.

розділ третій
КОРОТКА ІСТОРІЯ ПЕРШИХ ЛЮДЕЙ

Четверта глава книги Буття розпочинається коротким і досить чітким зауваженням про те,] що після вигнання з раю біблійні «праотці»; перш за все потурбувалися залишити по собі потомство.

«І пізнав Адам Єву, жінку свою, і вона завагітніла, і народила Каїна,і сказала: «Набула я чоловіка від господа. І ще народила брата його, Авеля…» *(Бут., І гл. 4, ст. 1–2).*

Наші богослови, витлумачуючи так і сяк Біблію, і тут знайшли, про що сперечатися. Деякі з них, всупереч вищенаведеному текстові і, очевидно, не вважаючи його достатньо чітким, дотримувалися тієї думки, що любовне спілкування перших людей сталося ще в Едемі. Декотрі вважають, що Єва, тільки-но була створена, вже втратила невинність. Інші твердять, посилаючись на вищенаведені рядки книги Буття, що Адам і не гадав пізнати Єву до того, як вони були вигнані з раю.

Суперечності не вичерпалися тільки цим одним. Богослови розділилися і з такого, гідного подиву, погляду: якщо вважати, що шлюбне спілкування «перших людей» сталося після виходу їх з Едему, то немає ніяких підстав твердити, що це сталося негайно. В такому разі коли ж? Коли саме? Богослови прагнуть все знати: ці люди наділені надзвичайною цікавістю, особливо щодо таких питань. Вони твердять, що Адам був нерішучим у стосунках із своєю дружиною протягом п’ятнадцяти і навіть тридцяти років. Інші ж цілком серйозно твердять, що Адам і Єва за взаємною згодою і задля спокутування свого гріха порушили статеве отримання не менш як через… сто років.

Ви гадаєте, що це все? Ой, як мало ви знаєте богословів! Деякі з них відшукали легенду, згідно з якою Адам зберігав свою непорочність сто п’ятдесят років, і все через злощасний «заборонений плід», а жив весь цей час з якоюсь Ліліт[23] котра, як і він, була зроблена із землі. Від співжиття з цією жінкою народилося декілька чортів. Тільки через багато років по тому Адам одружився з Євою, коли з нього бог зняв відлучення. Ось тоді у нього й почали народжуватися діти-люди. Нарешті, були й такі коментатори, які твердили, що після виселення з Едему диявол якийсь час жив з Євою як чоловік з жінкою.

А питання про пологи Єви? Милі богослови і тут знайшли невичерпний матеріал для благочестивих роздумів і «наукових» досліджень. Вони, наприклад, цілком серйозно вивчали питання про те, чи були в Адама і Єви пупки на животі, чи ні.

Проте все це смішні дрібниці. Перейдемо до того, що уявляємо цілком серйозним та істотним. Серйозне у Біблії також може викликати веселе пожвавлення і сміх.

«І був Авель пастух отари, а Каїн був рільник», — повідомляє Біблія *(Бут., гл. 4, ст. 2).*

Прошу вас задуматися на хвилинку: який з двох синів Адама, на вашу думку, послухався бога у виборі професії? Звичайно, Каїн, тому що господь наказав людині обробляти землю і харчуватися винятково тим, що дають поля. Авель же став вівчарем. Якщо він і розводив овець, то вже, звичайно, не для того, щоб милуватися, споглядаючи, як вони пасуться, та награвати собі на сопілці. Він розводив своїх овець на печеню. Як бачимо, Авель порушив категоричні і зрозумілі приписи божі. Однак це не завадило йому стати улюбленцем бога. А й справді, любі богослови, вашого господа бога слід тримати не в монастирських келіях, а у відповідному лікувальному закладі.

«По деякім часі приніс Каїн богові жертву від плоду землі. А Авель також приніс від своїх первородних з отари та від їхнього лою. І зглянувся господь на Авеля й на жертву його. А на Каїна й на жертву його не зглянувся. Каїн дуже засмутився, і обличчя його похилилося» *(Бут., гл. 4, ст. 3—5)*[24].

Справді, було через що засмучуватись: адже бог тут виявив вередливу несправедливість.

«І сказав господь (бог) Каїнові: «Чого ти засмутився? І чого похилилось обличчя твоє? Коли добре робиш, то підіймаєш обличчя своє? А коли недобре, то в дверях гріх підстерігає, він притягує тебе до себе, але ти мусиш над ним панувати» *(Бут., гл. 4, ст. 6–7).*

Біблія не повідомляє, що відповів Каїн богові. Слід визнати, що незрозуміла нісенітниця, викладена у сьомому стиху, могла б спантеличити кого завгодно. Відповісти справді було важкувато. Каїн не був пророком. А то б він міг сказати:

— Отже, ви надаєте перевагу м’ясним жертвоприношенням, вельмишановний пане боже? Гаразд! Але ж ви подаєте приклад, який будуть наслідувати всі язичеські жерці. Ви демонструєте смаки, яких дотримуватимуться всі ідоли. Смаки ці згодом будуть оголошені грубими й негідними божества… І знаєте ким? Самими прихильниками Біблії — служителями релігії!

Але Каїн нічого не відповів. Ця людина, яка вклала стільки праці у вирощування гарбузів, яка приносила в жертву господу свої найсоковитіші дині і бачила, як нехтують ними, зрозуміла, що бог насміхається з неї, і була цим так ображена, що на якийсь час втратила розум. І ось замість того, щоб розгніватися на вередливого і грубого самодура-бога, Каїн накинувся на свого брата.

«І сказав Каїн Авелю, братові своєму: («Ходімо в поле»). І коли вони були в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його» *(Бут., гл. 4, ст. 8).*

Коротко і зрозуміло. Каїн був хлопець прудкий. Він запрошує свого брата вийти на прогулянку, виводить його в поле під якимось приводом, наприклад, для того, І щоб наловити метеликів, і, зайшовши далеко, затіває з Авелем безглузду сварку; потім кайлом по голові — і готово! Тож виходить, що з усього людства першим помер не хтось інший, як сам улюбленець господа бога — Авель.

Що відбувається після цього в голові Каїна? Чи збентежений він своїм жахливим злочином? Аніскільки. Він миттю стає закоренілим розбійником, таким собі природженим каторжником. Його зовсім не мучить совість. Він раптом виявляє надзвичайну зухвалість щодо бога, аж ніяк не відчуваючи перед ним страху.

«І сказав господь Каїнові: «Де Авель, брат твій?» А той відказав: «Не знаю, чи я сторож брата свого?» *(Бут., гл. 4, ст. 9).*

Перед очима постає картина: бог-отець висувається з-за хмари і запитує вбивцю, а той спльовує крізь зуби з дивовижним спокоєм професійного злочинця, впевненого в тому, що він замів сліди злочину і водить за ніс слідчі органи. Однак бог не пропустив жодної подробиці у пригоді; його божественне око і цього разу було на висоті.

«І сказав (господь): «Що ти зробив? Голос крові брата твого волає до мене з землі» *(Бут., гл. 4, ст. 10).*

Зрозуміло, що Каїн буде жорстоко покараний. Бог проклинає його і проголошує:

«Коли ти будеш обробляти землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Вигнанцем і бурлакою будеш ти на землі» *(Бут., гл. 4, ст. 12).*

Каїн приречений на бродяжництво, на те, щоб не мати ні кола ні двора, на те, щоб вічно і безупинно

бурлакувати і маятись. Але стривайте, дорогий боже! Якщо у своїх бурлакуваннях він не знатиме ні спочинку, ні спокою, то як він буде водночас і землеробом? Адже це заняття вимагає осілого життя. Як зможе він обробляти землю, хоча б навіть і марно?

Однак біблійний Каїн сприйняв усе це серйозно, дуже злякався і навіть з остраху забув, що людство складається лише з трьох осіб — його батьків і його самого. Йому вже ввижається, що під час своїх мандрів він може бути вбитий зза рогу якимись злочинцями.

«І сказав Каїн господу (богу): «Кара моя більша, аніж можна знести. Ось ти виганяєш сьогодні мене з цієї землі, і від тебе я ховатимусь. І стану вигнанцем та бурлакою на землі, і кожен, хто зустрінеться зі мною, уб’є мене» *(Бут., гл. 4, ст. 13–14).*

І одразу полагіднішав господь. Втративши почуття реальності, бог бере Каїна під свій захист від неіснуючих убивць. Якщо це не марення, то цікаво знати, що ж це?

«І промовив до нього господь (бог): «Через те кожен, хто вб’є Каїна, семикратно буде помщений». І зробив господь (бог) Каїну знамення, щоб ніхто, зустрівшись з ним, не вбив його» *(Бут., гл. 4, ст. 15).*

Тут мимоволі чекаєш на розповідь про мандрівні пригоди Каїна. Проте ні. Ніхто, виявляється, не був більшим домосідом, ніж цей «бродяга».

«І пішов Каїн сперед лиця господнього, й оселився у країні Нод, на схід від Едему. І Каїн пізнав свою жінку, і стала вона вагітною, і народився Єнох. І збудував він місто, і назвав місто ім’ям свого сина: Єнох» і *(Бут., гл. 4, ст. 16–17).*

Звідси ми дізнаємося, що Каїн одружився; автор не говорить, з ким. Але зрозуміло, що в Адама і Єви були дочки, про яких Біблія навіть не згадала, і що Каїн одружився з однією із своїх сестер. Ми його в цьому не звинувачуємо: кровозмішення, якщо робити висновок із

«святого письма», було обов'язковим у перші часи існування людства.

А що примушує нас підстрибнути від здивування, так це місто, засноване Каїном. Це вже занадто! Бродяга, що будує місто! А яких робітників мав він? Якими інструментами користувалися вони на будівельних роботах? І, нарешті, де вербував Каїн мешканців для цього славного міста? Благочестивий автор «святого письма» не посоромився збрехати тут з великим апломбом.

Наступні стихи описують нам потомство Каїна. Єнох породив Ірада; Ірад породив Мехіаеля; Мехіаель породив Мафусала. Щодо всіх цих осіб відомі тільки їхні імена. Мафусал породив якогось Ламеха, що був у питаннях шлюбу ще ненаситнішим, аніж його благородні предки. Поштивий Ламех є винахідником багатоженства: для початку він бере собі двох дружин. Від дружини своєї Ади він має двох синів, названих Іавал і Іувал, а від дружини своєї Цілли він мав сина Тувал-каїна і дочку Ноему.

Схоже на те, що сини Іавала віддали перевагу чистому повітрю полів перед містом, побудованим їхнім предком Каїном, тому що вони перші на землі жили в наметах *(ст. 20).* Що ж до синів Іувала, то, навпаки, їм сподобалося місто; вони ж виявились і найвеселішими в сім'ї: вони любили музику. Іувал «був батьком усіх, хто грав на гуслах і сопілці» *(ст. 21).*

Багатоженець Ламех був, очевидно, без царя в голові. Книга Буття наводить одну з його промов, яка, правда, хороша тим, що вона коротка. Проте жодний коментатор ніколи не міг зрозуміло пояснити її:

«І промовив Ламех до жінок своїх: «...Жінки Ламехові, послухайте ви слова мого! Я вбив мужа за уразу мені, а дитину за рану свою. Якщо Каїн буде помщений усемеро, то Ламех у сімдесят раз всемеро!» *(Бут., гл. 4, ст. 23–24).*

Ця промова дуже вплинула на обох дам: будучи, мабуть, цілком приголомшені, вони не вимагали жодних пояснень цим заповзятим хвастощам.

Далі «письмо» безпосередньо переходить до реєстрації акту народження Сифа, третього сина Адама.

«І пізнав Адам ще (Єву,) жінку свою, і вона народила сина і дала ймення йому: Сиф, бо, (говорила вона,) бог дав мені інше сім'я за Авеля, що забив його Каїн. У Сифа теж народився син, і він дав імення йому: Єнос. Тоді зачали були призивати ймення господнє» *(Бут., гл. 4, ст. 25–26).*

Наступна, п'ята, глава присвячена виключно родовідній Ноя, що йшла від Адама через Сифа. Потомство Каїна залишається збоку і далі не згадується.

Ми знаходимо такий розвиток родового дерева, у якому названі тільки імена старших синів: Сиф, Єнос, Каїнан, Малелеїл, Іаред, Єнох, Мафусал, Ламех, Ной. Найцікавіше у цій главі — це відомості про незвичайне довголіття всіх цих патріархів: Адаму було 130 років, коли народився Сиф, і він прожив ще 800 років; Сиф помер у віці 912 років; Єнос прожив 905 років, Каїнан — 910 років. Наймолодшим помер Ламех, батько Ноя; цей Ламех (якого не слід плутати з дивакуватим двоєженцем Ламехом) помер на своїй 777-й весні.

Єнох, син Іареда, був найспритнішим від усіх: він попросту не помер.

«Єнох жив шістдесят п'ять (165) літ, та й породив Мафусала. І ходив Єнох перед богом по тому, як породив він Мафусала, триста (200) літ, і породив синів та дочок. А всіх Єнохових днів було триста шістдесят п'ять літ. І ходив Єнох перед богом, і не стало його, бо забрав його бог» *(Бут., гл. 5, ст. 21–24).*

Цей випадок чудовий! Не має значення, якими поясненнями богослови його вирощували: ми їм не дивуємося.

Почесний кубок за довголіття дістався Мафусалу — синові взятого живим на небо Єноха: він-таки був здоровим! Прожив він у статевому стриманні 187 років і тільки після цього дозволив собі породити Ламеха II. Потім він прожив ще 782 роки, цього разу вже виявляючи чоловічі здібності:

«І жив Мафусал по тому, як породив Ламеха, сімсот вісімдесят два роки, і породив синів та дочок» *(Бут., гл. 5, ст. 26).*

Всього 969 років! Будь ласка, не сумнівайтеся: таким уже тривалим було колись життя.

А що ви скажете про сина Ламехового Ноя? Він назвав сина свого Ноєм, «говорячи: «Він нас утішить у наших ділах та в труді рук наших, що обробляють землю, яку прокляв господь (бог)» *(Бут., гл. 5, ст. 29).*

«Було Ною п’ятсот років, і породив Ной (трьох синів): Сима, Хама та Іафета *(Бут., гл. 5, ст. 32).*

Дожити до 500 років і тільки тоді почати цілуватися зі своєю дружиною? Проте, краще пізно, ніж ніколи!

Багато чорнила було зужито з приводу незвичайного довголіття патріархів із книги Буття. Католицькі вчені богослови, відчуваючи, як важко переварити такого гатунку вигадки, намагалися врятувати розповіді «священної» книги від глузувань; вони почали твердити, що під роками, очевидно, слід розуміти тільки оберти Місяця, тому що в ту епоху нібито час рахували лише по місяцях. Таким чином, виходило б, що Мафусал прожив усього 80 років. Але на цих коментаторів накинулися скажені фанатики, які бажають вірити в чудеса довголіття перших людей. Вони наполягають на тому, що біблійні роки потрібно лічити саме по 12 місяців, інакше біблійні оповіді будуть взагалі сміховинними. Наприклад, Авраам, згідно з книгою Буття, помер, «наситившись життям», у 175-річному віці *(Бут., гл. 25, ст. 7–8).* Якщо ж роки лічити по обертах Місяця, вийде, що Авраам прожив лише 14 років і 7 місяців. Або ще:

Біблія говорить, що Єнос, Каїнан, Малелеїл породили первістків, коли їм було кожному 90, 70 і 65 років. Якщо лічити по обертах Місяця, то можна припустити, що ці праотці мали дітей у віці 7 з половиною років, 5 років та 10 місяців і 5 років та 5 місяців. Нарешті, згідно з біблійним текстом, Нахор дав потомство у 29 років. Чи можна припустити, вигукує один благочестивий коментатор, що Нахору було тільки 2 роки та 5 місяців, коли в нього народився перший син?

Звичайно ж, шановні панове служителі культу, Біблія лічить рік у 12 місяців. Але тоді надто кумедно, що простак Ной чекав, поки йому мине 500 років, щоб, нарешті, почати своє статеве життя.

розділ четвертий
ЛЮБОВНІ ПРИГОДИ АНГЕЛІВ НА ЗЕМЛІ

Ми наближаємося до одного з найцікавіших місць Біблії — до місця, яке викреслюється у коротких довідниках із «священної історії», що якнайкраще характеризує безсоромність церковників і їх хист підтасовувати догмати віри. «Святі» отці церкви на різні голоси співають, що Біблія книга «божественна», що вона була написана під безпосередню диктовку самого бога, що все написане в ній є сама істина, найдосконаліша, найвища, і що ця книга гідна найщирішого схиляння перед нею. Чому ж церковники не дають віруючим можливості знати її повністю, не вилучаючи жодного стиха? Адже ці «священні» книги треба сприймати такими, якими вони є. А якщо викреслити з них окремі місця з тієї причини, що вони суперечать деяким пунктам богословських наук, проголошених догматами віри, то чи не краще викинути всю книгу? Адже вона вже не священна, а гідна презирства. Брехня в одному якомусь місці може бути достатнім аргументом для того, щоб спростувати божественне походження всієї книги.

Однак, назвавши ім’я Ноя, релігійні проповідники зразу ж приступають до історії з потопом, твердячи, що людська розпуста розгнівила бога й примусила його наслати потоп на всіх, за винятком однієї сім’ї, глава якої нібито був праведником.

Це не Біблія! Вона твердить інше. У чотирьох стихах шостої глави книги Буття вказується істинна причина псування людей. Панове церковники, ви не маєте права обминати мовчанкою цей епізод з вашого «святого

письма»! Якщо він ставить вас у скрутне становище, тим гірше: не треба було «святому духові» диктувати такі речі автору П’ятикнижжя. Пілюля гірка, але «святі» вчителі й отці церкви колись уже ковтали її, тепер ваша черга — ковтайте й ви!

Пілюля, яку сучасні богослови намагаються не проковтнути, а виплюнути, бажаючи, щоб її ніхто не помітив, складається з перших стихів шостої глави книги Буття.

«Коли люди почали розмножуватися на землі і народились у них дочки, тоді сини божі побачили, що дочки людські вродливі, і брали їх собі за дружин, хто яку вибрав. І промовив господь (бог): «Не будуть люди гордувати моїм духом довіку, тому що вони плоть, хай будуть дні їх сто двадцять літ». Були тоді на землі велетні, особливо з того часу, як стали входити сини божі до людських дочок, і вони почали народжувати їм: були вони сильні, славні з давніх давен люди» *(Бут., гл. 6, ст. 1–4).*

Хоча книга Буття не розповіла нам історії створення ангелів, проте вже вдруге вона згадує цих найдосконаліших істот: вперше це був «херув», поставлений вартовим біля воріт Едему. Корисно у такому разі сказати кілька слів про віру в ангелів у давніх євреїв.

Християни, взявши свою релігію з їхніх вірувань, просто вигадали нові догми, про які в Біблії немає й згадки. Так, цілком вигаданою, наприклад, є історія про обурення диявола Сатани і ураження його архангелом Михаїлом. Якщо досліджувати тут Біблію переважно з точки зору християнської віри, не можна нехтувати цим питанням.

За вченнями християнських богословів, ще давно колись господар небес — бог, очевидно, сказав собі, що не личить йому, всемогутньому, обмежуватися створенням тільки неба й землі. Якщо він населив

землю, то чому не населити й небеса? Йому свого часу набрид хаос. Але ще більше йому набридла самотність у раю. Оскільки він був майстром буквально з нічого створювати цілі купи цікавих речей і навіть одухотворених істот, то він і створив собі ангелів, які мали становити приємне товариство йому особисто. Він замовив собі також крісло з гербом для головування на небесних зборах. Що розважати бога, ангели безупинно співають. Оскільки ангели — надприродні істоти, вони, звичайно, ніколи не втомлюються і завжди бувають при голосі.

Але ось один з ангелів, якого церковники нарекли Люцифером-Сатаною, облюбував для самого себе трон Всевишнього і подумав, що не зашкодило б йому зайнти крісло головуючого замість його всемогутнього творця. Ця злочинна спонука здалася привабливою деяким ангелам, яким, можливо, набридли безперервні вправи у співах, і вони приєдналися до сміливця, але переважна більшість ангелів була проти його витівки. Якийсь Михаїл, якого називали архангелом, тобто «старший ангел», вирішив захистити інтереси бога. Він узяв на себе командування небесним військом і добряче всипав Сатані. Ангела-бунтівника скинули у пекло — в якесь підземне «царство», негайно створене для нього. Туди ж звалились і його спільники, а бог знову сів на своє крісло.

Такою є легенда, яку церковники зробили догматом віри для своїх тріпотливих слухачів, оскільки врешті-решт цей епізод потрібний головним чином для того, щоб наганяти страх на побожних людей: стережіться, мовляв, благочестиві вівці! Якщо ви не будете підкорятися велінням панів церковників, ви полетите навздогін поганим ангелам — прямо в пекло.

У староєврейській Біблії, там, де мова йде про диявола, тобто у тих її книгах, які написані безперечно після вавілонського полону (більш як через тисячу років

після смерті Мойсея), найголовніший з усіх демонів зветься Сатаною. А дияволи — це просто злі духи, подібні до бога та його прибічників. Ніякого іншого пояснення щодо них не дається. їх аж ніяк не подають бідолахами, вигнаними з небесного раю і прикутими до стін огненного пекла. Так, наприклад, у переказі про Іову злий дух Сатана гуляє по небу, походжає там, як у себе вдома, і навіть запросто встряє в суперечки з богом. Бачачи, що ці дияволи з останніх книг Біблії так добре себе почувають і не страждають від пекельних мук, критики зауважили, що це відповідає віруванням халдеїв і персів, чиї книги сягають ще глибшої давнини, ніж книги євреїв. Було зроблено висновок, що євреї під час довгого вавілонського полону запозичили дещо з вірувань народів, серед яких їм довелося жити. А втім, навіть на імені, яким євреї називали найголовнішого диявола, є печать релігії халдейської або вавілонської: «сатана» — слово не єврейське, а халдейське і означає «ненависть».

Отже, бог приховав від «обраного» ним єврейського народу не тільки історію з двірською змовою кількох ангелів, а навіть і справжнє ім’я головного бунтівника.

Біблія ніде не називає його Люцифером. Це ім’я йому дали християни. Але отці і вчителі церкви всіляко намагалися знайти хоча б який-небудь натяк щодо Люцифера у Старому завіті. Задля цього вони скористалися підтасовкою, що досить добре обманює віруючих, які самі Біблію не читають, а тільки слухають її у читанні й тлумаченні професіоналів. Підтасовку цю слід викрити, і ми просимо читача пробачити нам маленький, але необхідний відступ.

У пророцтві Ісайї *(гл. 14, ст. 12)* мова йде про Люцифера з його справжнім іменем, твердять богослови і цитують початок стиха, проте фальсифікуючи його за допомогою латинського перекладу Біблії.

У цій главі Ісайя, фанатично збуджений єврей, розгніваний тим, що вавілоняни так довго тримають у полоні його народ, виливає свій патріотичний гнів і пророкує цареві вавілонському, що його царство також за-: знає краху і буде обернуте на порох.

«…Господь змилосердиться над Іаковом, — вигукує Ісайя, — і вибере знову ізраїля, і на їхній землі їх поселить. Ти заспіваєш пісню переможну про царя Вавілону та й скажеш: як гнобитель минувся, минулося гноблення! Господь зламав кия безбожних і жезла пануючих.

Як упав ти з небес, о сину зірниці, ясная зоре,І розбився об землю, гнобитель народів!

Ти ж повергнутий поза гробницею своєю, мов гілка бридка, мов одяг убитих та повалених мечем, що їх опускають у камінні рови, — ти, мов потоптаний труп, не будеш поєднаний з ними в могилі; бо землі свою зруйнував, свій народ повбивав; плем’я злочинця повік не згадається!» *(Ісайя, гл. 14, ст. 1, 4, 5, 12, 19, 20).*

Треба мати воістину незбагненне нахабство, що твердити, що тут Ісайя говорить про Люцифера-Сатану Мова йде, звичайно, про царя вавілонського — і тільки про нього; це вилив гніву, злості та погроз на адрес Навуходоносора — поневолювача єврейського народу.

Тепер подивимось, яким чином «святий» Ієронім що перекладав Біблію на латинську мову, підробив текст. Користуючись тим, що Ісайя порівнює царя вавілонського з ранковою зіркою (планета Венера) на ім’я Хелел (Зоря) — у євреїв і Люцифер (Світлоносець) — у римлян, він дозволив собі так викласти латинсько мовою першу частину двадцятого стиха: «Як упав ти з небес, Люцифере, ти, що вставав уранці».

Оригінал єврейського тексту, згадуючи ім’я Хелел, говорить про царя вавілонського. Цар порівнюється з ранковою зіркою — Венерою. А богослови вигукують з

урочистим виглядом: «Падіння Люцифера відзначено Біблією! Про це говорить сам Ісайя».

Впевнено до нахабства! Ще раз скажемо: у давніх «священних» книгах євреїв нема ніяких підстав для легенди про заколот і поразку Люцифера!

Ми повертаємося до ангелів з глави шостої книги Буття і знову звертаємося до джерел, не менш священних, ніж попередні, у яких знайдемо деякі подробиці стосовно співжиття цих небожителів з гарними дівчатами людського роду.

У шкільних підручниках «священної історії», складених для вжитку простих смертних, немає, звичайно, ані найменшого натяку на пригоди, викриті вищенаведеними чотирма стихами, але ці чотири стиха не викреслені з Біблії. Це ще не все: служителі релігії мають для себе, і тільки для себе, ще одну книгу, якій вони складають велику шану, проте не розповсюджуючи її широко. Це Книга Єноха[25].

Єнох — ви не забули? — був патріархом, який прожив 365 років, у якого закохався бог і якого забрав до себе на небеса «у плоті й у костях», як Юпітер Ганімеда[26]. Однак, згідно з однією легендою, Єнох нібито написав книгу, яку він, на щастя, не забрав з собою в рай. Він заповідав її своєму синові Мафусалу, а Ной прихопив дорогоцінний рукопис із собою в ковчег.

Правда, цієї книги Єноха довгий час ніхто не бачив. Твердять, що в «часи апостолів» (тобто 19 віків тому) вона вже була, хоча, між іншим, невідомо де. Доказ цьому знаходять у Новому завіті. Послання апостола Іуди говорить так *(ст. 14–15):* «Про них (грішників. — *Ред.)* пророкував і Єнох, сьомий від Адама, кажучи: «Ось іде господь з десятками тисяч ангелів своїх, щоб суд учинити над усіма і викрити серед них усіх безбожників...»

Ну, а коли «святий апостол» цитує книгу, значить, він її знає! І впродовж кількох віків богослови запитували: що сталося з книгою Єноха? Нарешті, досить відомий мандрівник шотландець Джеме Брюс знайшов цю знамениту книгу в Абіссінії (Ефіопії). Правду кажучи, він просто натрапив на ефіопську легенду, бо врешті-решт малоймовірно, щоб міфічний Єнох писав свої історії саме ефіопською мовою. Але погляньте, як добре, власне кажучи, мати «божественне провидіння», коли займаєшся богослов'ям! Написана Єнохом мовою, що панувала до «вавілонського стовпотворіння», ця чудова книга мала щасливу долю. Незважаючи на те, що; первісна мова була так раптово і безповоротно загублена, знайшовся перекладач на староєврейську мову. По-, тім цей єврейський переклад, ніби відомий апостолам і отцям церкви, зник, як муха. І раптом знову: якийсь, шотландець наприкінці XVIII століття знаходить повний її список в Абіссінії. Велике вам спасибі, «божественне провидіння»! Ще раз спасибі!

Брюс привіз свою знахідку в бібліотеку Оксфордського університету, на нечувану радість богословів. З'явилися переклади. У 1838 році був виданий англійський переклад ірландського архієпіскопа Річарда Лоуренса.:

Книга Єноха складається з 11 глав[27]. У другій її главі й розповідається історія про любов ангелів до дівчат людського роду.

«Через те, що кількість людей дуже збільшилася, були у них дуже гарні дівчата. Найпрекрасніші з ангелів покохали їх і наробили через це багато помилок. І запалилися вони, і сказали: «Підемо на землю й виберемо жінок собі між найгарніших дочок людських». Тоді Семіазас, якого бог створив князем над найблискучішими ангелами, сказав їм: «Цей намір чудовий, але я боюся, що ви не наважитеся здійснити

його і доведеться мені самому породити дітей від прекрасних дочок людських»!

І всі відповіли: «Клянемося здійснити намір наш, і нехай? нас проклянуть, якщо його порушимо». І з’єдналися вони клятвою. І було їх двісті спочатку. І було це за часів, коли жив Іаред, батько Єноха. І пішли вони разом, і спустилися з небес, і вийшли на гору Хермонську, гору клятв. І ось імена двадцяти найголовніших з них: Семі азас, Атаркуф, Арасієл, Хобабієл, Хорамам, Рамієл Сампсіх, Закінел, Балкієл, Азакієл, Фармар, Амарiє" Анагемас, Фаузаїл, Самієл, Сарінас, Євмієл, Тірівд· Юмієл, Сарієл. Вони, та інші, і багато інших ще взяв жінок у жони року 1170 по створенні світу. І від шлюбів цих народилися велетні»…

Тут, звичайно, нема й мови про бунт проти бога: просто кілька небесних ловеласів, на чолі з князем Семіазасом, який не був ані Люцифером, ані Сатаною, подалися на пошуки амурних пригод на землю, і більше нічого.

Вірно, що, коли їхній приклад почали наслідувати інші, бог, відчувши себе покинутим, почав бурчати. Але він ще довго терпів і не сердився. А щодо причини його великого гніву, який врешті-решт вибухнув, Книга Єноха і книга Буття мають розбіжності. Тут щось негаразд. Подивимось!

Згідно з книгою Буття, в результаті залицяння ангелів до гарних земних жінок люди зробилися надто хтивими. Тут, на наш погляд, є чим зайнятися богослову. Справді, сказав би він, якщо гарним дівчатам гра сподобалась і вони були такі ненаситні, то ангели, як істоти надприродні, могли так само надприродною мірою задовольняти їх, а це повинно було викликати наслідування з боку простих смертних, їх суперників, яким, проте, це було не так легко. Але яке діло до цього

богові, запитаємо ми? Чи не заповідав він людству плодитись і розмножуватись?

Книга Єноха подає події в іншому світлі. Ангели, ставши щасливими татусями на землі, відчули інтерес до своїх дітей і виявилися надзвичайними наставниками. Вони навчили своїх дітей не тільки шліфувати коштовне каміння, а й магії та мистецтва передбачати майбутнє по небесних світилах. Вони й своїх коханок навчили великих таємниць. Наслідки зрозумілі: панночки — коханки ангелів — і їх незаконнонароджені синочки-велетні незабаром піднялися над іншими людьми. Легко сказати! Чого тільки не накоїш, якщо знаєш магію!

«І заридала земля, і виповнилась криками скорботи».

Зворушені такими «стражданнями» землі, четверо з ангелів співдружності попросили бога покласти край цим бідам. У цей самий час пан Азазел — ангел, одружений на земній дівчині,— посварився з Семіазасом, надавав йому стусанів і зайняв його місце ватажка небесних гульвіс. Бог послав ангела Рафаїла побити ангела Азазела, і наш Азазел був ув’язнений Рафаїлом у печері в пустелі Додоїл.

І ось бог вирішив, що потоп, як не крути, необхідний. Щоб перешкодити велетням займатися магією, він вирішив утопити весь світ, у тому числі й простих людей, які тільки страждали від цих чаклунів. Але ангелів, *що* пішли тинятися й бенкетувати по землі, він відкликав на небеса і наказав надалі поводитися сумирно й не блудити.

Очевидно, саме в цю пору ангели й стали безстатевими. Господь бог, щоб застерегти себе від можливих нових витівок з їхнього боку, мабуть, зобов’язав їх розлучитися з відповідними органами, як це робили східні царі стосовно кожного, хто займав певну посаду в їх гаремі. Зовсім даремно церковники

викреслюють цей епізод зі своїх коротких довідників з «священної історії». Принаймні люди знали б, чому ангели стали євнухами.

Цей бідолаха Азазел, забутий у печері, куди його кинув Рафаїл, звичайно, утопився під час всесвітньої повені. Проллємо ж сльозу над його сумною долею!

Скажіть після цього, що не перст самого провидіння допоміг знайти Книгу Єноха? Вона не зникала у перших християн; апостол Іуда її цитує; деякі з отців церкви також говорили про цю книгу як про книгу досить відому. Книга Єноха була в пошані у християн до IV століття. А пізніше, зрозумівши, що «Єнох» підтверджує і добре пояснює неприємні чотири стиха шостої глави Буття, церковники вилучили її з Біблії[28].

Бачачи, якими євреї уявляли собі ангелів, ми не можемо не визнати, що християнська церква внесла в цю теорію значні поправки. Проте вона все-таки визнає, що єврейський народ був обраний богом, і тому приймає його релігійні книги як «священні» і «незаперечні».

Євреї розташували ангелів на ієрархічній драбині з 10 сходинок: 1) кадошим, або пресвяті, 2) офамим — швидкі, 3) оралим — дужі, 4) шасмалим — полум’яні, 5) серафим — іскри, 6) малахим — посланці, 7) елохим — божественні, 8) бен-елохим — діти божі, 9) рувим — ангели-бики, 10) Ішим — одухотворені, папа Григорій I розподілив ангелів зовсім інакше. З його «всесвятійшим» повелінням у християнстві прийнято розподіляти ангелів на три ступеня по три в кожному: перший ступінь — серафими, херувими престоли; другий ступінь — ангели сили, влади й панування; третій ступінь — ангели початку, архангели просто ангели. Звідси видно, якою значною є влада папи: мати право надавати небесні ранги — це не жарт.

Християнські церковники твердять, що євреї не розуміли своїх «священних» книг і що вони до цього

часу так і не розуміють своєї релігії, не знають «істинної віри». Подумати тільки, ці дурні євреї «не здогадувались», що їхній Ісайя, нападаючи на царя вавілонського, їхнього ворога, і «передрікаючи» йому день краху його могутності, мав на увазі не падіння цього царя, а давню легенду про бунт Люцифера проти бога! І що за бовдури були ці рабини, якщо вони не зуміли прочитати це поміж рядками!

Та й крім цього, кажуть християнські церковники, є ще немало речей, про які євреї навіть і не підозрювали у своїй Біблії.

Наприклад, «трійця»! Спробуйте переконати віруючого еврея, що він поклоняється одному богові у трьох особах. Ви даремно втратите час: він буде сміятися вам в очі. Він вам відповість, що коли б бог був триєдиний, то він би признався в цьому Мойсею, патріархам, пророкам. З Біблією в руках він твердитиме, що жодне слово в ній не натякає на існування «трійці», яку він вважає незрозумілою, і що, навпаки, «святе письмо» подає особу бога єдиною і неділимою.

Бачачи це «убоге недоумство», християнський богослов поблажливо усміхається і знизує плечима. Йому, бачте, досить двох перших стихів у книзі Буття, щоб показати, що «трійця» існувала в усі часи і що це цілком ясно. Урочисто він їх процитує: «І спочатку створили елохим небо та землю. А земля була гола та порожня («тогу богу»), і темрява була над безоднею; і дух божий ширяв над водою».

Такий буквальний переклад єврейського тексту.

Ви не бачите тут бога-отця, бога-сина і бога-духа? Дійсно, при першому погляді їх щось не видно. Але одягніть богословські окуляри, і ви дуже легко розрізните «трійцю». Нашими окулярами, якщо ви дозволите, буде розумування Блаженного Августина у його чудовій книзі «De cantico novo» (гл. VII). Немає нічого переконливішого, ніж це його розумування. Всі

богослови одностайно вважають Августина світочем богослов'я.

Вислів «на початку», який є початком часів і речей, означає «бог-син». Бажаєте доказів? Відкрийте новозавітну книгу «Одкровення святого Іоанна Богослова», главу третю: Христос називається тут «початком сотворіння божого» *(ст. 14).* Відкрийте Євангеліє від Іоанна,! главу восьму: на запитання євреїв — «хто ти такий?» — і Ісус відповів: «від початку сущий» *(ст. 25).*

Отже, перший стих книги Буття слід читати так: «у богові-синові, який є початок, бог-отець створив небо та землю».

Ви побачили перших двох персонажів «трійці», але ви ще не бачите третього? Хвилинку терпіння! Візьміть будь ласка, знову окуляри «святого» Августина. Третій; персонаж — «бог-дух» — знаходиться у другому стиху в кінці: «дух божий ширяв над водою». Цей «дух»] ні про що не говорить вам? Цей «дух» і є бог — «святий дух».

Тому переклад єврейського тексту виходить таким «У богові-синові, який є початком всіх речей, бог-отець створив небо та землю; але земля була хаосом, і темрява вкривала її, і богдух ширяв над водою».

Подумати тільки, що євреї умудрилися не побачити цього у двох перших стихах їхньої ж власної Біблії Справді незвичайне засліплення!

Захоплюйтесь «богом-духом», який в епоху хаосу весь час свій витрачав тільки на те, щоб ширяти понад водами. Однак мимоволі напрошується питання: чи дійсно «святий дух» є голуб?

На нашу думку, це просто брехня з крильцями.

розділ п’ятий
ВСЕСВІТНІЙ ПОТОП [29]

Книга Буття дуже стримана в описі подробиць злочинів і гріхів, скоєних на землі нащадками Адама в часи співжиття ангелів з жінками. Вона говорить просто:

«І побачив господь (бог), що великим було розбещення людини на землі, і всі помисли розуму й серця ЇЇ тільки зло повсякденне» *(Бут., гл. в, ст. 5).*

Скажемо відверто: очевидно, нащадки Адама забули акуратно молитися вранці і ввечері, тому що ніщо так не сердить господа бога, як неакуратність у молитвах. Та й будь-який священик скаже вам, якщо ви цього не знаєте, що кожний, хто забуває молитися, може впасти у гріх.

«І пожалкував господь, що людину створив на землі.

І засмутився він у серці своїм. І промовив господь: «Знищу я людину, яку створив, від людини до тварини, і до плазунів, до птахів небесних, бо розкаявся я, що створив їх» *(Бут., гл. 6, ст. 6–7).*

Каяття бога! Це вже щось дивне. І до того ж скорбота старого була надто жагучою, тому що вона затьмарила йому розум і примусила прийняти рішення винищити і всіх тварин, які ні в чому не винні і зовсім не согрішили. Здавалося б, що найпростіше для бога — коли мати на увазі його всемогутність — було б змінити людей; але, як ми побачимо, він віддає перевагу тому, щоб утопити їх. Це вже — слід визнати — не зовсім по-батьківському!

«Але Ной знайшов милість в очах господа бога» *(Бут., гл. 6, ст. 8).*

Це «був чоловік праведний і невинний у своїх поколіннях» *(ст. 9).* І ось бог-отець прийшов до нього з візитом, щоб попередити про катастрофу, яка має бути, і дати йому можливість врятуватися.

«І промовив (господь) бог до Ноя: прийшов кінець кожній плоті перед лицем моїм, бо наповнилася земля насильством від них; і ось я винищу їх із землі. Зроби собі ковчега з дерева гофер; з перегородками зробиш ковчега, і смолою осмолиш його ізсередини та ззовні.

І зроби його так: три сотні ліктів довжина ковчега; п’ятдесят ліктів ширина йому, а тридцять ліктів висота йому. І зроби отвір у ковчезі на лікоть вужчий угорі, а вхід до ковчега зроби збоку його; зроби в ньому нижнє, друге й третє (житло).

І ось я наведу на землю потоп водний, що винищить! під небесами усяку плоть, в якій є дух життя; помре все, що є на землі! І складу я заповіта свого з тобою, і ввійдеш до ковчега ти, і сини твої, і жінка твоя, і жінки твоїх синів із тобою. Візьми також до ковчега… кожної плоті по парі, щоб їх зберегти з тобою; хай, вони будуть самець і самиця. Від (усього) птаства за родом його, з усієї худоби за родом її, і з усіх плазунів на землі за родом їх; по двоє з усього увійдуть до тебе, щоб їх зберегти живими. А ти набери собі з кожної їжі, що вона на споживання; і буде для тебе й для них на, поживу.

І зробив Ной усе, як звелів йому (господь) бог, так і зробив він» *(Бут. гл. 6, ст. 13–22).*

Будівництво ковчега тривало сто років[30]. Бог не велів Ною попереджати інших людей про прийдешнє Отже, слід думати, патріарх і сім’я його зберігали свої приготування у таємниці. Люди, звичайно, повинні були дивуватися, бачачи, як Ной посеред поля будує величезний ковчег на 300 ліктів, що становить приблизне 150 метрів, тобто довжину чималого пароплава. Дехто вважав, очевидно, старого

божевільним і насміхався і нього. Але старий сприймав усі жарти без образ і старанно працював.

Ці сто років, витрачені на побудову ковчега, не здаватимуться надто тривалим строком, якщо згадати, ще тисячі потрібних речей, зв'язаних з цим будівництвом Біблія обминає мовчанкою. Так, три сини Ноя були очевидно, вимушені здійснювати тривалі подорожі і різні країни світу для того, щоб привезти звідти тварин. Оскільки потрібно було захистити себе від того щоб у самому ковчезі не бути з'їденими левами, тигра' ми, крокодилами та іншими страшними тваринами, вони повинні були опанувати мистецтво приборкувачів і дресирувальників. Потрібно було також заготовити достатню кількість продуктів харчування, у тому числі м'яса для численних хижаків, сіна, зерна, плодів і т. ін.

Слід думати, що дерево, з якого був зроблений ковчег, було з кращих сортів. Якби тепер хто-небудь зібрався витратити сто років на будівництво корабля, то не знайшлося б такого міцного дерева, яке б не згнило до завершення будівництва; корма згнила б дощенту, поки будувався б ніс, і доводилося б безконечно починати все спочатку. Ніхто точно не знає, що за дерево було у Ноя. Біблія називає його «гофер», але ніхто ніколи не бачив такого дерева[31].

Коли ковчег було закінчено, бог сказав Ною: «Увійди ти й увесь дім твій до ковчега, бо я бачив тебе праведним перед лицем своїм в оцім роді» *(Бут., гл.* 7, *ст. 1).* Продовження розмови засвідчує, що бог забув свої попередні вказівки. Як ми вже цитували, він звелів патріархові не брати з собою більше як по одній парі від кожного роду тварин. В останню хвилину «старий» змінив програму:

«Із усякої чистої худоби візьми собі по семеро, а з худоби нечистої — двоє: самця і самицю її» *(Бут., гл. 7,*

ст. 2)[32].

Біблія не вказує, чи пояснив бог Ною ознаки цього розподілу на «чистих» і «нечистих». Проте інша книга, що приписана Мойсею, — Левіт вказує *(гл. 11),* яких тварин євреї вважали «чистими», а яких «нечистими». Серед чотириногих «чисті» — це ті, у яких копито розділене і які жують жуйку. Верблюд і заєць жують, але у них копито не розділене, і тому вважаються тваринами нечистими; свиня, у якої копито розділене, але яка не жує жуйки, також вважається твариною нечистою. Із птахів бог оголосив нечистими орла, коршуна, сокола, ворону, страуса, сову, чайку, яструба, пугача, лебедя, пелікана, чаплю і деяких інших.

Бог-отець оголосив Ною, що потоп розпочнеться через сім днів. Патріарху належало трохи підучити природничу історію, щоб знати, чи брати з собою двох чи сімох журавлів, двох чи сімох слонів, двох чи сімох носорогів, двох чи сімох бегемотів і т. д.

«По семи днях води потопу линули на землю. Року шостої сотні літ життя Ноєвого, місяця другого, сімнадцятого (27) дня місяця, цього дня відкрилися всі вжерела великої безодні, і розчинилися небесні розтвори» I *(Бут., гл.* 7, *ст. 10–11).*

Звідси зрозуміло, що «святий дух» підтримує впевненість в існуванні великого водоймища по той бік | небес, яке спорожнюється за допомогою спеціальних шлюзів.

«І був дощ на землі сорок днів і сорок ночей. Того; самого дня до ковчега ввійшов Ной, і Сим, і Хам та Іафет, сини Ноєві, і жінка Ноєва, і три невістки його) з ними, вони та всяка звірина (землі) за родом її, і всяка худоба за родом її, і всяке плазуюче, що плазує | по землі, за родом його, і всяке птаство за родом його, усяка пташка крилата» *(Бут., гл.* 7, *ст. 12–14).*

Що за ковчег, що за ковчег! Якщо скласти всі дні зазначені в цій і наступних главах, то виявляється, що Ной, його сім'я і всі тварини, врятовані ним, пробули в ковчезі 393 дні. Богослови не говорять, яким чином вісім чоловік могли понад рік годувати і напувати весь цей зоологічний сад і утримувати загони у чистоті; Слід було також подумати про приплід! Скільки м'ясі потрібно було! Яку надзвичайну кількість продовольства! Яка незвичайна робота для Ноя, його дружини, синів і невісток — чистити ковчег від гною!

Бог особисто зачинив двері «ковчега»: «І замкнув господь за ним ковчег» *(Бут., гл.* 7, *ст. 16).*

Коли судно попливло, вода збільшилась «дуже-дуже, і покрились усі гори високі, що під небом усім. На п'ятнадцять ліктів піднялася над ними вода» *(Бут., гл.* 7, *ст. 19–20).*

Важко собі уявити цю кількість води, особливо як що взяти до уваги, що найбільша відома нам глибин; у Тихому океані (Маріанська западина) сягає за 11 тисяч метрів, а найвища гора на земній кулі — Джомолунгма (Еверест) в Гімалаях — має вершину 8880 метрів над рівнем моря.

«І вимерла всяка плоть, що рухається на землі, птахи, й худоба, й звірина, і плазуни, що плазують по землі, і всі люди. Усе, що мало в ніздрях своїх дуг життя на суходолі, вимерло. І винищив бог усяку істот на поверхні (всій) землі, від людини аж до скотини, до плазунів, і до птаства небесного, все знищено на землі, залишився тільки Ной і те, що було з ним у ковчезі. І прибувала вода на землі сто п'ятдесят днів» *(Бут., 7, ст. 21–24).*

Лише одні щасливі риби безпечно плавали у розбурханій безодні!

Однак все має кінець:

«І згадав бог про Ноя, і про кожну звірину, та про всяку худобу, (і про всіх птахів, і про всіх плазунів,) що

були з ним у ковчезі; і навів бог вітер на землю, і води зупинилися. І закрились джерела безодні та небесні розтвори, і дощ з неба припинився. І верталась поволі вода знад землі. І стала вода спадати по ста й п’ятдесяти днях. А сьомого місяця, на сімнадцятий день, ковчег зупинився на горах Араратських. Вода постійно спадала до десятого місяця. А першого дня десятого місяця завиднілися вершини гір» *(Бут., гл. 8, ст. 1–5).*

Скільки тут несподіваних чудес у цих кількох рядках! По-перше, ми маємо задоволення поновити наше знайомство з цим приємним «вітром божим», у якого більше не було ніякої роботи з часу припинення хаосу і який коментатори ототожнюють з «духом божим». «На початку», як сказано в Біблії, він просто «ширяв над водою». Однак тепер, щоб осушити землю, бог-отець випустив згаданого вище «святого духа» («вітер божий»), якого «письмо» подає нам у вигляді «божественного голуба» (або, коли хочете, божественної брехні) і покладає на нього зовсім незбагненне завдання — осушення світового потопу.

Зрештою, було цілком необхідне втручання когось

із членів «пресвятої трійці», інакше ніякий звичайний вітер ніколи не осушив би такої небувалої кількості води. Якщо рівень води при потопі був на п’ятнадцять ліктів вищим за найвищі гори на землі, то виходить, за деякими підрахунками, що всього води назбиралося приблизно до дванадцяти світових океанів, нагромаджених один на одний. Потоп можна вважати найнезвичайнішим з чудес, учинених богом, тому що, створивши нові неозорі океани (це вже не малий фокус сам по собі), він потім знищив їх самим тільки подихом. Які ж легені у цього «голуба»!

Інше чудо, яке також не може залишитися непоміченим: сімнадцятого дня сьомого місяця Ноїв ковчег зупинився на вершині гори Арарат, яка має висоту 5156 метрів; а гори, вищі за Арарат, як,

наприклад, 14 вершин у Гімалаях, які мають висоту понад 8000 метрів, та інші вершини (у Південній Америці, Африці) показалися першого дня десятого місяця, тобто через шість тижнів по тому. Оце так чудо!

Крім того, біблійна розповідь про кінець потопу завершується ще й досить наївною історією з вороном і з голубом, але вона зовсім не цікава. Ной випустив спочатку «ворона», який «літав туди й назад, аж поки не висохла земля». Потім він «випустив голуба», який «не знайшов місця спочинку для своїх ніг і повернувся до нього у ковчег». Знову випустив він його через сім днів, і цього разу голуб повернувся, тримаючи у клюві оливкову гілку. Ной здогадався, що «спала вода з землі». Патріарху, повідомляє Біблія, «стукнуло» тоді 601 рік.

Бог сказав йому, що час виходити. Вивантаження тварин пройшло, очевидно, зразково. Крім того, слід думати (хоч Біблія цього й не говорить), що солона вода відразу ж відокремилася від води прісної (нове чудо!), щоб ріки, озера й моря могли знов увійти у свої попередні річища. Риби ж знову повернулись у свої води згідно з потребами своєї натури.

«І влаштував Ной жертовника господові. І взяв він із кожної чистої худоби та з кожного чистого птаства, і приніс на цілоспалення на жертовнику. І почув господь пахощі милі, і в серці своєму промовив: «Не будуй більше землі проклинати за людину, бо помисли людського серця лихі від віку його молодого; і вже більше не вбиватиму всього живого, як я вчинив» *(Бут., гл.* 5 *ст. 20–21).*

При цьому старий бог удостоїв Ноя і його дітей! першокласного благословення і дозволив їм у майбутньому харчуватися всілякою їжею, опріч злаків.

«І благословив бог Ноя й синів його, та й промовив: «Плодіться й розмножуйтеся, та наповнюйте землю (і володійте нею)! Хай лякаються і бояться вас усі звірі на

на землі (і вся худоба земна,) і все птаство небесне усе, чим роїться земля, і всі риби морські; у ваші руки віддані вони. Усе, що плазує, що живе, буде вам на їжу! як зелену ярину, я віддав вам усе. Тільки плоті з душею! її, цебто з кров’ю її, не споживайте. Тоді я візьму і вашу кров, в якій життя ваше, візьму її у кожної звірини, візьму також душу людини рукою людини, рукою брата її. Хто проллє кров людську, того кров проллється від руки людини, бо людина створена за образом божим» *(Бут., гл. 9, ст. 1–6).*

З викладеного випливає, що тварини мають душу *І* що ця душа живе в крові. Господь бог нібито не зносить і людиновбивства. Але біблійний бог часто заговорюється, і ми ще побачимо, як він розлючено штовхає євреїв на вбивства. При цьому все ж буде здаватися, ніби його обраний народ зовсім не проливає людської крові.

Однак оскільки «старий» взяв зобов’язання не топити більше людей, то під угодою потрібний був підпис. Божественним підписом стала веселка, яку вперше пустили в хід у цей знаменний день.

«Я веселку[33] свою дав у хмарі,—сказав бог, — щоб вона була знаком (вічного) заповіту між мною та між землею. І станеться, коли над землею я хмару захмарю, то з’явиться в хмарі (моя) веселка. І згадаю про свого заповіта, що між мною й між вами, і між кожною живою душею у кожній плоті» *(Бут., гл. 9, ст. 13–15).*

Обережність була не зайвою, бо й богові не слід особливо покладатися на свою пам’ять! Зазначимо, до речі, що «священний» текст говорить: «моя веселка», «я веселку свою дав». Це все свідчить про те, що до того часу ніякої веселки не було. А оскільки веселка утворюється від переломлення і відбиття сонячних променів у краплях води, то зрозуміло, що впродовж віків, які минули між часом створення світу і потопом,

дощове зрошення не практикувалося зовсім, дерева і рослини росли самі по собі, і або їм було досить поту, що котився з чола людського, або ще цей бродяга Каїн, який будував міста, збудував на всій земній кулі мережу штучного зрошення.

розділ шостий
ПРАВЕДНИЙ НОЙ І БЛАГОСЛОВЕННЕ БОГОМ ЙОГО ПОТОМСТВО

Історія потопу доповнюється двома цікавими епізодами: пиятикою Ноя і спорудженням «вавілонсько вежі».

«Ной почав обробляти землю і посадив виноград І пив він вино та й упився, і лежав нагий у наметі своїм.

І побачив Хам, батько Ханаанів, наготу батька свого, та й розказав обом браттям своїм надворі.

Узяли тоді Сим та Іафет одежу і поклали обидва н плечі свої, і позадкували та й прикрили наготу батька свого; вони відвернули дозаду обличчя свої, і не бачили наготи батька свого» *(Бут., гл. 9, ст. 20–23).*

Отже, Сим і Іафет поводилися шанобливо, як належить добрим синам, що побачили батька п’яним. Хам навпаки, вчинив як хам, і, звичайно, прокляття не примусило на себе довго чекати. Але подивіться, на кого ж воно впало.

«Ной витверезився від вина і довідався, що учинили над ним наймолодший син його. І сказав: «Проклятий будь, Ханаане; він буде рабом рабів у своїх братів!

Потім сказав: благословенний господь бог Симів: а Ханаан хай буде рабом йому! Нехай бог розпросторить Іафета, і нехай пробуває в наметах він Симових; і нехай Ханаан рабом буде йому» *(Бут., гл. Щ ст. 24–27).*

Так був проклятий молодий Ханаан, хоч він зовсім не знущався з свого діда. Слід думати, що Ной ще не досить «витверезився від свого вина», коли виголошував прокляття. Однак воно було затверджене господом богом.

Богослови погоджуються з думкою, що Ной віддав Азію Симові, Європу — Іафетові, а Африку — Хамові.Ханаан і Хам породили негрів і негроїдів. Тому, мовляв, їхні нащадки повинні були стати рабами європейців. Яким чином три сини Ноя, народжені від одного батька і однієї матері, могли стати родоначальниками трьох різних рас? Потрібно, проте, схилитися перед богом і його «святим письмом» і вважати, що від Сима походять жовтолиці азіати, від Іафета — білошкірі європейці, а від Хама і Ханаана — чорношкірі африканці. Тоді від кого ж походять американські червоношкірі? «Святий дух» забув сказати про це автору книги Буття, або ж слід припустити, що американські ацтеки і могікани не мали батька.

Перейдемо тепер до розгляду знаменитого вавілонського стовпотворіння.

«І була вся земля — одна мова та слова одні. І сталось, як рушили зі Сходу вони, то в Сеннаарському краї рівнину знайшли і оселилися там. І сказали один одному: «Наробімо цегли і добре її випалимо!» І стала цегла для них замість каменя, а смола земляна була їм за вапно. І сказали вони: «Тож місто збудуймо собі та башту, а вершина її аж до неба...»

І зійшов господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували. І промовив господь: «Один це народ, і мова одна для всіх них; а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійдімо і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного».

І розпорошив їх звідти господь по поверхні всієї землі; і вони перестали будувати те місто (і башту). І тому-то йменння йому: Вавілон, бо там змішав господь мову всієї землі, і розпорошив їх звідти господь по поверхні всієї землі» *(Бут., гл. 11, ст. 1–9).*

Деякі богослови самовдоволено запевняли, що вавілонська вежа до її зруйнування богом досягала

півтора кілометра, тобто що вона була разів у десять вищою за найбільшу єгипетську піраміду — піраміду Хеопса (147 метрів). Проте піраміди збереглися, а від грандіозної споруди, яка названа вавілонською вежею, не залишилося нічого. Для висоти 1500 метрів потрібен був і надзвичайно великий фундамент. Яким чином могла зникнути така величезна споруда? Автор книги Буття забув Це відзначити.

І ще: у той час, за Біблією, не могло бути ні достатньої кількості людей, ні вміння, яке потрібне було для здійснення такого великого заходу. Слід дивитись на цю історію саме як на надзвичайно велике релігійне «чудо».

Не меншим чудом є несподіване народження багатьох мов і говірок. «Коментатори, — говорить Вольтер, — шукали, які мови народилися від цього розселення народів, але вони ніколи не звертали уваги на жодну з давніх мов, якими розмовляють люди на території від Індії до Японії. Було б цікаво полічити, скількома мовами розмовляють нині на земній кулі. Щодо Америки то ми знаємо більше 300, на нашому материку — понад 3000 говірок. Кожна китайська провінція має свою місцеву мову. Населення Пекіна погано розуміє мешканців Кантона, і індус з берегів Малабара не розуміє індуса з Бенареса. Зрештою, все населення землі і не підозрювало про чудеса з «вавілонською вежею»; про них знали тільки давньоєврейські письменники».

Найбільше дивує той факт, що великі історичні події, покладені Біблією в основу зародження людства, зовсім не відомі жодному народові. Можна якось зрозуміти, що греки, римляни, єгиптяни, халдеї, перси, індуїси, китайці не знали Гедеона, Самсона або якогось іншого героя єврейського племені. Але якщо цим народам не відомі навіть імена Адама і Ноя, — це вже інша справа.

Якщо біблійний потоп знищив усе земне і Ной став відбудовником людського роду, то цей патріарх повинен був бути відомий історикам усіх народів. Яким чином імена Адама і Єви, Каїна і Авеля, Єноха і Мафусаїла, Ламеха, Ноя, Сима, Хама і Іафета не були занесені на всі пергаменти і фігурують тільки у книгах малочисельного єврейського народу — кочового народу первісної культури? Коли ветерани великого потопного плавання розселилися в різних місцях землі і дали початої новим народам, вони дивним чином забули все: і як бог створив «небо і землю», і як жили в раю перші люди. Забули навіть імена перших людей. Запам’ятали все це тільки одні євреї, а вже від них біблійні казки перейшли до інших народів. Навіть заслуга розведення винограду не могла врятувати Ноя від загальнолюдського забуття, тому що величезна кількість людей винахідком вина вважала Бахуса.

Що стосується потопу, то критики схильні бачите в ньому місцеву цілком природну катастрофу і твердять, що могло бути немало й інших таких повеней. І в давніх греків, наприклад, існував міф про Девкаліона[34].

Коли б потоп був всесвітнім, наважуються твердити критики, ім’я Ноя було б також всесвітньо відомим, а імена Девкаліона й Утнапиштима — героя халдейської легенди — були б забуті. І ще: дивно, що Гесіод і Гомер[35] жодним словом не згадують ні Адама, ні Ноя, з яких один був батьком, другий — рятівником людського роду.

Така мовчанка безприкладна, тому що не можна, дійсно, припустити, що «божественний голуб» виявиться таким містифікатором і дасть першій людині, а також і рятівникові людства, яке потопало, зовсім випадкові, вигадані імена, які стали відомі тільки з Біблії.

розділ сьомий
ПРАВЕДНЕ ЖИТІЄ ІЖЕ ВО СВЯТИХ ПАТРІАРХА АВРААМА

Читач, очевидно, пам’ятає божу постанову пре) те, що життя людське не було довшим ніж 120 років *(Бут., гл. 6, ст. 3).* Незважаючи на категоричність цієї божої постанови, Сим вирішив прожити 600 років *(Бут., гл. 11, ст. 10-4*Щ *11),* Арфаксад — 438 років *(ст. 12–13),* Саула — 433 роки *(ст. 14–15),* Евер — 464 роки *(ст.* /6-І *17),* Фалек і Ралав — кожний по 239 років *(ст. 18–21),* Серух — 230 років *(ст. 22–23),* Нахор — 148 років *(ст. 24–25),* Фарра — 205 років *(ст. 32).* Ці вісім нащадків Сима ведуть нас до Авраама, на долю якого випал на диво помітна роль у сказаннях про життя єврейського народу.

Біблія не говорить, чому богові-отцю несподівано прийшовся до вподоби цей Авраам, який спочатку називався просто Аврамом (з одним «а»). Він спокійно проживав у країні Харан, коли одного чудового ранку до нього з’явився бог і наказав пакувати валізи.

«І промовив господь до Аврама: вийди зі своєї землі, і від родини своєї, і з дому батька свого, (і йди) до краю, який я тобі покажу. І народ великий від тебе я вчиню, і благословлю тебе, і звеличу ймення твоє; і будеш ти благословен. І поблагословлю, хто тебе благ словить; хто ж тебе проклинає, того прокляну. І благословляться в тобі всі племена землі!» *(Бут., гл. 12., ст. 1–3).* Г

Незважаючи на свої 75 років, Аврам був таким довірливим, що не вимагав жодних пояснень цій дивній пропозиції. Він зібрав свої речі і пішов, навіть не знаючи, куди саме. За ним услід пішли його дружина Сара племінник Лот з дружиною і кілька слуг.

Каравану належало подолати кілька сот кілометрів шляху, перш ніж потрапити на землю Ханаанську. Саме цю землю бог неодмінно хотів показати Авраму, виконуючи свою обіцянку, що вона буде належати його нащадкам. Наші мандрівники довго тяглися по піщаних рівнинах, позбавлених рослинності. Щоб підбадьорити самого себе і піднести свою віру, мандрівний патріарх спорудив вівтар посеред пустелі і почав просити бога, щоб той швидше привів його до місця призначення, тому що довга дорога, очевидно, досить-таки далася взнаки його старечим ногам.

Пройшовши через землю Ханаанську та інші землі, караван попрямував на південь і, нарешті, дістався Єгипту.

«І сталося, як він близько прийшов до Єгипту, то сказав Сарі, жінці своїй: «Отож я знаю, що ти жінка вродлива з обличчя, і станеться, як побачать тебе єгиптяни і скажуть: це жінка його; то вони уб’ють мене, а тебе позоставлять живою. Скажи ж, що сестра ти моя, щоб добре було через тебе мені і щоб я позостався живий через тебе».

І сталося, як прийшов Аврам до Єгипту, то єгиптяни побачили жінку, що дуже вродлива вона. І побачили її вельможі фараонові і хвалили її перед фараоном.

І взята була та жінка до дому фараонового. І він для Аврама добро вчинив через неї, і одержав він дрібну та велику худобу, і ослів, і рабів, і невільниць, і ослиць, і верблюдів» *(Бут., гл. 12, ст. 11–16).*

Це, звичайно, благочестиво-повчальна пригода: «святе письмо» жодним словом не засуджує праотця-альфонса[36]. Деякі тлумачі суворо засудили поведінку Аврама, зате святий Августин взяв цього патріарха під свій захист. Зауважимо мимохідь, що Сарі було тоді 65 років: ні цей вік, ні тривала подорож пустелею, звичайно, аніскілечки не вплинули на її красу. Це,

зрозуміло, чергове релігійне «чудо». Пізніше, коли їй буде 90 років, ми побачимо її викраденою ще одним царем, і все через ту ж дивну красу.

Тільки-но фараон забрав собі чарівну бабусю і зібрався наставити роги її чоловікові, як раптом всевидюче око бога помітило те, що відбувалося в гаремі його величності «царя єгипетського».

«...Вдарив господь фараона та дім його великими ударами через Сару, жінку Аврамову. І покликав фараон Аврама і сказав: «Що ж мені ти вчинив? Чому не сказав мені, що вона жінка твоя? Для чого сказав ти: вона моя сестра? І я собі взяв за жінку її. А тепер ось жінка твоя — візьми її та й іди». І фараон наказав людям про нього, і вислали його, і жінку його, і все, що в нього було (і Лота з ним)» *(Бут., гл. 12, ст. 17–20).*

Наш Аврам знову в дорозі. Тепер, однак, він був «вельми багатий на худобу, на срібло й золото» *(Бут. гл. І3, ст. 2).* Це зрозуміло, бо він, звичайно, нічого не повернув фараонові з того, що одержав за торгівлю дружиною.

«І мандрував він від півдня аж до Вефіля, аж до місця, де спочатку намет його був поміж Вефілем і поміж Гаєм» *(Бут., гл. 13, ст. 3).*

Під час цього блукання відбулася сварка між пасту, хами Аврама і Лота. Дядько й племінник поділили багатства, перебуваючи, однак, як і раніше, у найтіснішій дружбі. Аврам вирішив оселитися на землі Ханаанській, у той час як Лот спустився в долину Йорданську і оселився в Содомі, де й «розбив намети».

Незабаром деякі царі, у тому числі й цар содомський, почали між собою війну. Під час битви Лота взяли в полон. Дядько Аврам, який за цей час змінив місце проживання і переніс намети свої до Хеврону, довідався про цю прикру для нього новину. Священне обурення виповнило його серце, і він вирішив визволити свого родича. Тут якраз і виявилось, на що був здатний

патріарх. Цей мандрівник, який не мав жодної п’яді своєї землі, як виявляється, тримав величезну кількість слуг: у Біблії говориться, що він озброїв з них 318 чоловік і з цією купкою слуг порубав на шматки «армії» чотирьох наймогутніших царів цієї країни: Амрафела — царя сеннаарського, Аріоха — царя елласарського, Кедорлаомера — царя еламського і Фудала — царя гоїмського. От так успіх! Перемога була такою, що він «погнався за ворогом до Дана (якого, доречно згадати, в цей час ще не було. — *Л. Таксіль),* і поділившись, напав на них вночі, він та раби його, і розбив їх, і гнався за ними... І вернув він усе добро, а також Лота, небожа свого, і добро його повернув, а також жінок та людей» *(Бут. гл.14,ст.14–16).* |

Роки минали, і Аврам все більше й більше непокоївся. Він запитував себе, яким же чином у нього з’явиться потомство? Коли збудеться божественна обіцянка внаслідок якої він повинен стати батьком великого на' роду?

«По цих подіях було слово господнє Аврамові у видінні вночі таке: не бійся, Авраме, — я тобі щит, нагорода твоя (буде) велика. А Аврам відізвався: «Господи, що даси ти мені? Я бездітний; управитель у моєму домі — оцей Єліезер із Дамаска». І сказав Аврам: «Отож, ти не дав нащадка мені, і управитель мій — спадкоємець мені». І ось слово господнє до нього таке: «Він не буде спадкоємець тобі, але той, хто народиться від тебе, буде спадкоємець тобі». І господь його вивів надвір та й сказав: «Подивися на небо та зорі злічи, коли тільки можеш ти їх полічити». І до нього прорік: «Таким буде потомство твоє!» *(Бут., гл. 15, ст. 1–5).*

Аврам повірив господу і вирішив чекати ще». А Сара, Аврамова жінка, не родила йому. І в неї була єгиптянка невільниця, а ймення їй Агар. І сказала Сара Аврамові: «Ось господь не дає мені родити. Прийди ж до моєї

невільниці: може, від неї одержу я дітей. І послухався Аврам голосу Сари» *(Бут., гл. 16, ст. 1–2).*

Це означає, що вона усиновила б дитину своєї служниці. Згідно із східним звичаєм батько або мати кладуть дитину собі на коліна. Це і є обрядом усиновлення.

«І взяла Сара, Аврамова жінка, єгиптянку Агар, свою невільницю, по десяти літах перебування Аврамового в землі Ханаанській і дала її Аврамові, чоловікові своєму, за жінку. І він увійшов до Агарі, і вона зачала. Як вона ж побачила, що зачала, то стала зневажати господиню свою. І сказала Сара Аврамові: «Моя кривда на тобі, я дала була свою невільницю до лона твого, а як вона побачила, що зачала, то стала зневажати мене. Нехай розсудить господь поміж мною та поміж тобою». І промовив Аврам до Сари: «Тож невільниця твоя в руці твоїй! Зроби їй те, що завгодно». І Сара гнобила її, і втекла Агар від обличчя її» *(Бут., гл. 16, ст. 3–6).*

Чи не правда, як божественно благочестиве і морально повчальне це життя «святого праотця»?

На щастя, ангел зустрів Агар у пустелі і підбадьорив її.

«…Вернися до пані своєї,— сказав ангел господній, — і терпи від неї. Сильно розмножу потомство твоє, і через безліч буде воно незліченне… І сина народиш, і наречеш його Ізмаїл[37], бо прислухавсь господь до твоєї недолі» *(Бут., гл. 16, ст. 9 — 11).*

«І був Аврам віку дев’ятидесяти літ і дев’яти літ, коли явився господь Авранові та й промовив до нього: «Я бог всемогутній, ходи перед лицем моїм і будь непорочний. І дам я свого заповіта поміж мною та поміж тобою, і дуже-дуже розмножу тебе. І впав Аврам на обличчя своє, а бог до нього промовляв, говорячи; «Я — ось мій заповіт із тобою: і станеш ти батьком багатьох народів, і не буде вже ім’я твоє Аврам, але буде ім’я

твоє Авраам, бо вчинив я тебе батьком багатьох народів, і вчинив я тебе дуже-дуже плідним, і вчиню, щоб пішли від тебе народи, і царі від тебе підуть, і я складу заповіта свого поміж мною та поміж тобою, і поміж твоїм потомством по тобі, на їхні покоління, вічний заповіт про те, що буду я богом для тебе й для нащадків твоїх по тобі, і дам я тобі та потомству твоєму по тобі землю блукання твого, увесь край Ханаанський на вічне володіння: і я буду їх богом.».

І сказав Авраамові бог: а ти заповіта мого дотримаєш, ти й потомство твоє по тобі в їхніх поколіннях. То мій заповіт, що його ви виконувати будете поміж мною й поміж вами і поміж потомством твоїм по тобі (в їхніх поколіннях): нехай кожен чоловічої статі буде обріза ний у вас, і будете ви обрізані на тілі крайньої плоті вашої[38]; і стане це знаком заповіту поміж мною й поміж вами. А кожен чоловічої статі восьмиденний у вас буде обрізаний у всіх ваших поколіннях, як народжений і домі, так і куплений за срібло з-поміж чужеплемінних; що він не з потомства твого. Щодо обрізання, нехаі буде обрізаний народжений у домі твоєму й куплені за срібло твоє, і буде мій заповіт на вашім тілі заповітом вічним. А необрізаний чоловічої статі, що не буде обрізаний на тілі своєї крайньої плоті (восьмого дня), то позбавлена буде душа його народу свого, бо він порушив заповіта мого».

І сказав Авраамові бог: «Сара, жінка твоя, нехаі свого ймення не кличе вже Сара, бо ім’я їй Сарра, і благословлю я її, і теж від неї дам сина тобі; і поблагословлю я її, і підуть від неї народи, і царі народів будуті від неї».

І впав Авраам на обличчя своє, і засміявся, і подумав він у серці своїм: «Невже у столітнього буде син і невже Сарра у віці дев’ятидесяти літ народить? А до бога сказав Авраам: «Хоча б Ізмаїл жив перед лицем твоїм».

Бог же сказав Аврааму: «А ось Сарра, твоя жінка, сина народить тобі, а ти назвеш ім’я йому Ісаак; і свого заповіта з ним я складу (в тому, що я буду богом йому), щоб був вічний заповіт для нащадків його по нім. А щодо Ізмаїла, я послухав тебе: ось я поблагословлю його і вчиню його плідним, і дуже-дуже розмножу його; він породить дванадцять князів, і великий народ учиню від нього. А свого заповіта я складу з Ісааком, що його Сарра вродить тобі на цей час другого року».

І бог перестав говорити з Авраамом, і вознісся від нього» *(Бут., гл. 17, ст. 1—22).*

Не можна читати без глибокого благоговіння цей опис явлення всюдисущого бога Авраамові. Автора цього опису, звичайно, надихав на це «святий дух»! Церковникам нема чого намагатися доводити це, тому що думка божа сягає тут таких висот, яких жоден простий смертний ніколи не міг би сягнути. Ніколи б не прийшло в голову Александру Македонському[39], наприклад, коли він укладав союз з індійськими царями, запропонувати їм на знак нерозривної дружби зробити обрізання собі і всім своїм підлеглим. І коли в Тільзіті Наполеон обійняв російського царя Олександра І, він мав намір скріпити свою дружбу з Росією виключно спільною ненавистю до Англії. Якщо б маршал Мюрат, що супроводжував тодішнього повелителя Європи, сказав йому: «Государю, замість того щоб просити царя підписатися під угодою про воєнний союз, вимагайте, щоб він завтра провів обряд обрізання над собою і над усіма чинами свого штабу, тому що крайня плоть їх — це найкраща запорука міцного союзу між двома імперіями», — то Наполеон запідозрив би Мюрата в раптовому божевіллі і передав би його під опіку своїх найкращих лікарів. Але Александр Македонський і Наполеон були лише люди. Тільки божественний розум

може збагнути ідею вічного союзу, побудовану на обрізанні статевих органів, що передається з роду в рід.

Але якщо це обрізання має божественне походження, то чому ж все-таки християни його скасували?

Що стосується «святого» патріарха, то він без вагань виконав вимогу «всевишнього».

«І взяв Авраам Ізмаїла, сина свого, і всіх уроджених у домі його, і всіх, хто куплений за срібло його, кожного з чоловічої статі з-поміж людей Авраамового дому; і обрізав у них крайню плоть того самого дня, як бог говорив з ним. А Авраам був віку дев'ятидесяти і дев'яти літ, як обрізана була крайня плоть його. А Ізмаїл був віку тридцяти літ, як обрізана була крайня плоть його. Того ж самого дня був обрізаний Авраам та Ізмаїл, син його. І всі мужі дому його, народжені в домі й куплені за срібло з-поміж чужоплемінних, були обрізані з ним» *(Бут., гл. 17, ст. 23–27).*

Як же тепер християни можуть твердити, що їх релігія грунтується на релігії єврейського народу, якщо вони не виконують усіх її божих приписів? Навіть Христос був підданий обрізанню. Крайня плоть його є предметом поклоніння й однією з найдорогоцінніших. реліквій у церкві святого „Іоанна Латеранського в Римі. Ця крайня плоть навіть розмножилась через якесь неймовірно загадкове, але тому ще дивовижніше, «чудо»; нині та сама реліквія є в Шарру (біля Пуатьє), в Гіюї-ан-Велі, в Куломбі (біля Шартра), в Шалоні-де-Марне, в Антверпені та Гільдесгеймі; крім того, день «обрізання господнього» відзначається церквою першого дня року — 1 січня.

Імператор Юліан Філософ у своїй критиці християнства відзначив, що послідовники нового віровчення порушують приписи іудейської релігії, проте вважають себе її вірними синами. Він відзначив різницю в обрядах, відміну жертвоприношень, порушення закону

про вживання м’яса, перенесення святкування суботи на наступний день[40] і т. ін.

З приводу обрізання він пише:

«Я запитую вас, галілеяни, чому ви не виконуєте; над собою обряду обрізання? Чи не наказав Ісус точно дотримуватись закону?» Не подумайте, ніби я руйнувати закон чи пророків прийшов, — я не руйнувати прийшов, але виконати» *(Євангеліє від Матфея, гл. 5, ст. 17).* І далі він же сказав: «Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей та й людей так навчить, той буде найменшим у царстві небеснім» *(ст. 19).* Одна " якщо Ісус навмисне наказав точно дотримуватися закону і покарав тих, хто порушує найменший його припис, то чим же ви, галілеяни, порушуючи весь цей закон виправдаєте себе? Або Ісус говорить неправду, або ви — порушники закону».

На це зауваження Юліана висловив заперечення «святий» Кирил[41]. Слід визнати, що докази цього «святителя» жалюгідні і безсилі.

«Обрізання не потрібне, — говорить він, — якщо ми відкидаємо його духовний зміст. Якщо необхідно, щоб люди піддавали себе обрізанню, і якщо бог проклинав й ганьбить плоть, то чому з самого початку бог не створив людей такими, якими він бажає їх бачити? До цієї першої причини даремності обрізання додамо другу: в жодному людському тілі, не спотвореному хворобами чи каліцтвом, немає нічого зайвого, нічого й такого, чого бракує; все зроблено природою розумно, досконало і необхідно. І я гадаю, що тіло людське постраждало б, якби було позбавлене хоч однієї з своїх природних частин. Хіба творець всесвіту не знав, що корисне і милостиве? Хіба він не керувався цим, створюючи людське тіло, якщо всі інші створіння зроблені досконало? Яка ж користь обрізання? Можливо, скажуть на захист цього звичаю те, що говорять євреї та деякі

ідолопоклонники: це, кажуть вони, робиться для того, щоб дотримуватися чистоти і охайності тіла. Я не поділяю цієї думки. Я гадаю, що обряд цей ображає природу, яка не створила нічого зайвого і некорисного. Навпаки, все, що здається в ній порочним і безчесним, необхідне й благочестиве, особливо якщо стримувати плотські пристрасті, треба терпіти всі тяготи плоті і залишити крайню плоть на джерелі народження; тому що краще зовсім закрити цей ключ нечестивий, аніж оскверняти природу втручанням ножа. Природа тілесна не обурює розуму».

Отже, «святий» Кирил запитує, для чого потрібне обрізання, якщо відкинути його містичний смисл. Імператор Юліан міг би відповісти епіскопу александрійському: ні для чого не потрібне, якщо хочете знати, але не в цьому справа. А справа в тому, чи заповідав бог патріарху Аврааму обрізання як вічну і вірну ознаку свого союзу з ним і послідовниками його віри. Із тексту «святого письма» випливає, що таким був намір бога і що він з цього приводу висловився досить точно і зрозуміло. Згодом Мойсей відновив закон про обрізання за наказом божим[42]. Ісус Христос, який вчив, що прийшов для виконання закону, а не для руйнування його, ніколи нічого не говорив про необхідність відмінити обрізання. Євангелісти ніде не відзначають, щоб він коли-небудь висловлювався за відміну цього обряду. Чому ж у такому разі християни вважали себе звільненими від цього закону невдовзі після смерті божественного законодавця?

Християнські богослови посилаються на те, що «святий апостол Павло» сказав: «Обрізання необхідне тільки в серці». Але сам же Павло, як говориться в книзі «Діяння апостолів» *(гл. 16, ст. 3),* зробив обрізання учневі своєму греку Тимофію, додержуючись точно єврейського закону. Отже, він вважав обрізання

необхідним, корисним? Чому ж «святий» Павло згодом змінив свою думку?

Може, це відкрив йому бог? Павло цього не каже. Чи став він потім ученішим? Якщо припустити це, то потрібно припустити також, що він був невігласом тривалий час, навіть коли вже був апостолом.

Вольтер говорить:» «Вчені не дали ніяких розумних виправдань обрізання. Декотрі вважають, що цей обряд сприяє підтриманню тілесної чистоти. Очевидно, що вони ніколи не бачили цього обряду. Інакше вони знали б, який мізерний результат цієї операції і як легко вона могла б бути замінена звичайним обмиванням, що значно легше і безпечніше, тому що діти нерідко помирають від операції. Кажуть ще, що оскільки євреї жилі в надто жаркому кліматі, то їх закон хотів попередні; наслідки надмірної спеки, яка могла стати причиною появи виразок на статевому члені. Це неправда! У Палестині не більша спекота, ніж на півдні Європі У Персії жаркіше, а в Індії чи в Африці ще жаркіші однак ніколи жителі цих країн не думали себе піддав? ти обрізанню через турботу про здоров’я.

Справжньою причиною обрізання є те, що священики різних країн вигадали приносити в жертву бога: яку-небудь частину тіла, для чого одні робили у себе на тілі рубці, як жерці Беллони[43] чи Марса; інші кастрували себе, як жерці Кібели[44]. Деякі вбивають собі цвяхи; зад; факіри одягають кільця на статеві органи. Інші бічують богомольців, як це робив, наприклад, єзуїт рар з Катериною Кадьєр. Готтентотські жерці на честь своїх богів вирізають собі одне яйце і кладуть замість нього кульку з ароматичних трав. Забобонні єгиптян задовольнялися тим, що в жертву Осірісу[45] і виконували над собою частковий обряд обрізання. Євреї, які запозичили у єгиптян дуже багато обрядів, установили повний обряд обрізання і виконують

його й досі. Араби і ефіопи мали цей звичай з незапам'ятних часів. Турки, переможці арабів, запозичили у них його, тоді як у християн обливають дитину водою або занурюють у неї. Все це однаково розумно і добре і, очевидно, однаково подобається всевишньому», — закінчує Вольтер.

Але досить про це. Повернімося до нашого патріарха. Він, очевидно, був досить спантеличений дивним рішенням бога змінити ім'я йому і його дружині. Це було тим більш дивно, що сама по собі зміна була досить незначною: Авраам замість Аврам, Сарра замість Сара. Воістину бог іудеїв і християн — смішний бог!

І справді, з цього моменту Біблія стає дедалі забавнішою.

«І явився до нього господь між дубами Мамре, а він сидів при вході в намет під час денної спеки. І він звів очі свої та й побачив: ось три мужі стоять біля нього. І вибіг із входу намету свого назустріч їм і вклонився до землі» *(Бут., гл. 18, ст. 1–2).*

Розмова, яка була далі, досить цікава: це таке несподіване змішання однини і множини, що можна подумати, або патріарх взагалі погано володів своєю мовою, або й справді йому було дуже жарко!

«Та й промовив: господи, коли тільки знайшов я милість в очах твоїх, не проходь повз свого раба. Принесуть води, і ноги ваші помиють; і спочиньте під деревом. І хай хліба шматок принесу я, а ви підкріпіть серце ваше. Потому підете у путь свій, бо на те ви йдете повз свого раба. І сказали вони: зроби так, як сказав» *(Бут., гл. 18, ст. 3–5).*

Богослови гадають, що якщо того дня бог прийшов до Авраама в товаристві двох ангелів, то це було зроблено для того, щоб явити всі три лиця «трійці». Але Авраам не володів витонченістю богословів і не зрозумів цього, як, між іншим, не зрозумів цього до

християнських богословів жодний інший іудейський пророк.

«І Авраам поспішив до намету до Сарри й сказав їй: «Візьми швидше три сати кращого борошна, заміси і зроби коржі» *(Бут., гл. 18, ст. 6).*

Деякі сучасні перекладачі Біблії пишуть: «Візьми три міри борошна». Вони навмисне вживають цей туманний вислів, оскільки те, що «святий дух» продиктував автору книги Буття, просто-таки дивовижне. У єврейському тексті сказано: «ефа», а об'єм ефи — понад 25 літрів. Яка надзвичайна кількість хліба! Щоправда, на Сході був звичай пригощати однією стравою, але зате щедро; і все ж, очевидно, патріарх вважав своїх гостей якимись неймовірними ненажерами.

Але цього мало: «І побіг Авраам до череди, та й узяв молоде та добре теля, і дав слузі, а той швидко його приготував. І взяв масла й молока, та теля приготовлене, та й поклав перед ними, а сам став біля них' під деревом. І їли вони. І сказали до нього: «Де Сарра, жінка твоя?» А він відказав: «Ось у наметі». І сказав один з них: «Я вернуся до тебе за рік до цього самого часу (в наступному році), і ось буде син у Сарри, жінки твоєї». А Сарра це чула при вході до намету, що був за ним. Авраам же та Сарра старі були, віку похилого, у Сарри перестало бувати звичайне жіноче. І засміялася Сарра в нутрі своїм, говорячи: «Коли я зів'яла, то чи матиму втіху цю? Та ж пан мій старий». І сказав господь до Авраама: «Чого то сама в собі сміялася Сарра, сказавши отак: «Чи ж справді зможу родити, коли я зостарилася?» Чи для господа є річ занадто важка? В зазначений час я вернуся до тебе в наступному році, і Сарра ж тоді матиме сина».

А Сарра відріклася, говорячи: «Не сміялася я». Бо вона боялася. Але він відказав (їй): «Ні, ти таки сміялася» *(Бут., гл. 18, ст. 7—15).*

Досить цікаво прислухатися до розмови між богом і Авраамом, тому що подробиці цієї розмови можуть| дійсно потішити душу своєю наївністю. Автор книги Буття описує все, що сталося, і все, що було сказано, | з такою точністю, ніби він сам був присутній при цьому. Зрозуміло, що йому було одкровення з неба, інакше він був би звичайнісіньким брехуном.

Деякі сучасні коментатори, засоромлені наївною сміховинністю всіх цих подробиць, намагаються довести алегоричність цієї оповіді; вони пропонують розуміти це так, що бог і ангели, які з'явилися до Авраама, нібито симулювали апетит, але нічого не їли, вдаючи, ніби їдять. Годі! Біблію слід брати такою, якою вона є, відповідаємо ми; тому що коли зважити на тлумачення тих богословів, яким деякі місця Біблії здаються неймовірними, то в усьому «святому письмі» слід бачити не що інше, як алегорії. Тоді, виходить, нічого того, про що розповів «голуб», в дійсності не відбулося? Все це одна тільки видимість? Божественна Біблія — сон, мрія, вигадка? Дивіться, панове проповідники, куди приводять такі міркування! Значно простіше припустити, що бог, про якого ми знаємо, що він «робить із землі», «вдуває душу» і «ходить», має також звичку їсти, пити, перетравлювати їжу і т. ін. Він навіть не захищений від страждань, що викликаються спекою, так само, як його друг Авраам, який щойно плутано звертався до нього і в однині і в множині.

По обіді здійснили невелику прогулянку: «І повставали ті мужі, і пішли звідти до Содома (і Гоморри), а Авраам пішов з ними, щоб їх відпровадити.

І господь сказав: «Чи я від Авраама (раба мого) втаю, що я маю зробити?»

Від Авраама справді піде народ великий та дужий, і в ньому благословляться всі народи землі» *(Бут., гл. 18, ст. 16–18).*

Всі народи землі благословенні в Авраамі! І іудейські, і християнські коментатори вбачають у цьому тексті утвердження єдиного бога всієї землі, який, щоправда, є богом Авраама, але християни не віддають цього «патріарха» іудеям. Проте якщо згадати, що між іудеями і християнами існує розбіжність у поглядах щодо шанування сина Марії, то виникає нове запитання: яка з двох релігій переможе — буде земля іудейською чи християнською? Питання важливе!

Зрештою, ми не поспішаємо і можемо зачекати. Народонаселення земної кулі, щоправда, досягає вже майже трьох мільярдів осіб, з яких католиків, тобто людей, що хотіли б вважати себе єдиними послідовниками справжньої християнської релігії, можна нарахувати всього близько 400–500 мільйонів. Майже стільки ж є православних та інших християн, які тільки себе вважають справжніми послідовниками і виконавцями постулатів істинної християнської віри.

Отже, для того, щоб здійснилося боже пророцтво, потрібно, щоб ці християни перш за все стали одновірцями, щоб усі вони з’єдналися воєдино; і католики, і православні, і лютерани, протестанти, розкольники, англікани, баптисти, єговісти та багато інших. Потім, коли вони нарешті переконають іудеїв в існуванні «трійці», їм залишиться навернути у християнство «тільки *ще»* мусульман, конфуціанців, буддистів, брахманистів, таоїстів (даосистів) і багатьох інших. Чи, можливо, іудеям вдасться переконати всіх: і правовірних, і «єретичних» християн, які близько двох тисяч років тому своєю історією з месією потрапили пальцем у небо і перебувають у цьому становищі й досі! Так чи Інакше пророкування про навернення всієї земної кулі у віру Авраамову, очевидно, ще не здійснилось та й, звичайно, ніколи не здійсниться.

Але що за плани були у бога-отця, які викликали | у нього вагання, чи повести йому щиросердну розмову з

улюбленим патріархом, чи ні. Добряче подумавши і | зваживши всі обставини, він вирішив, що з Авраамом І у піжмурки бавитися не варто. Ось коли цей останній | нібито й здогадався, що три мандрівники, які зжерли його теля і 80 літрів його борошна, без урахування молочних продуктів, були надприродними істотами і серед них його давній приятель — сам бог.

«І промовив господь: «Через те, що крик Содому й Гоморри великий і що гріх їхній став дуже тяжкий, і зійду ж я та й побачу, чи не вчинили вони так, як крик про них, що доходить до мене, а як ні, то побачу» *(Бут., гл. 18, ст. 20–21).*

Бог був хорошим адміністратором: він не любив сліпо довіряти донесенням своєї поліції. Можливо, хтось скаже, що в становищі всевідаючого бога він не міг не знати чого-небудь і, отже, він завжди знав, як учинити, не потребуючи ніякого розслідування. Але не забудьмо, що все це відбувається у спекоту і тільки перетравлювання щедрого обіду, яким його щойно пригощали на наших очах, дійсно могло запаморочити його божественний мозок.

«І повернулися звідти ті мужі, і пішли до Содому; а Авраам усе ще стояв перед господнім лицем. І Авраам підійшов та й промовив: «Невже ти погубиш праведного з нечестивим (і з праведником буде те ж, що з нечестивим)? Може, є п’ятдесят праведних у цьому місті? Невже погубиш і не пробачиш цій місцевості ради' п’ятдесяти тих праведних, якщо вони в ньому є? Не можна тобі чинити так, щоб убити праведного *з* нечестивим, бо стане праведний як нечестивий, — цього ж не можна тобі! Чи ж той, хто всю землю судить, вчинить неправосудно?»

І промовив господь: «Коли я в Содомі, у цьому місті, знайду п’ятдесят праведних, то пощажу (все місто і) цілу місцевість ради них».

І відповів Авраам: «Оце я осмілився був говорити до господа свого, а я ж порох та попіл. Може, до п'ятдесяти тих праведників не вистачатиме п'яти, чи ти знищиш ціле місто через п'ятьох?» І промовив господь: «Не знищу, коли там знайду сорок п'ять!» *(Бут., гл. 18, ст. 22–28).*

Бесіда триває у тому ж тоні *(ст. 29–32).* Авраам намагається виторгувати все нові й нові поступки: від 45 праведників переходить до 40, до ЗО, до 20. Врешті-решт бог перестає поступатися і оголошує, що менш як 10 праведників його вже не влаштовує. Це його останнє слово!

«І пішов господь, як скінчив говорити до Авраама, а Авраам повернувся до свого місця» *(Бут., гл. 18, ст. 33).*

розділ восьмий
СВЯТИЙ ПРАОТЕЦЬ ЛОТ

Бог, який щойно хотів сам усе бачити, не пішов зі своїми супутниками: з подальшого

викладу випливає, що він повернувся до себе додому!

«І прибули обидва ангели до Содому надвечір, а Лот сидів біля брами содомської. І «побачив Лот, і встав їм назустріч, і вклонився обличчям до землі та й промовив: «Ось, панове мої, зайдіть до дому вашого раба, і переночуйте і помийте ноги свої, а рано встанете й підете в дорогою». А вони відказали: «Ні, бо будемо ми ночувати на вулиці».

А він сильно на них налягав, і вони до нього з дороги зійшли і ввійшли до дому його. І він пригостив їх і напік прісного, і їли вони. Ще вони не полягали, а люди того міста, люди Содому, від малого аж до старого, увесь народ звідусюди оточили той дім. І вони закричали до Лота, і сказали йому: «Де ті мужі, що ночі цієї до тебе прийшли? Виведи їх до нас, щоб нам їх пізнати!»

І Лот вийшов до входу до них, а двері замкнув за собою і сказав: «Браття мої, не чиніть лихого! Ось у мене дві доньки, що мужа не пізнали. Нехай я їх до вас виведу, а ви їм робіть, що вам до вподоби. Тільки мужам оцим не робіть нічого, бо вони прийшли під тіні даху мого».

А вони закричали: «Іди-но сюди!» І сказали: «Цей зайда прийшов, щоб пожити, а став тут суддею! Тепер ми зло гірше тобі заподієм, ніж їм!» І сильно вони налягали на мужа, на Лота, і підійшли, щоб висадити двері.

Тоді простягнули свої руки ті мужі і впровадили Лота до себе додому, а двері замкнули. А людей, що при вході до дому зібралися, вони вдарили сліпотою,

від малого аж до великого, і ті попомучилися, шукаючи входу» *(Бут., гл. 19, ст. 1—11).*

Було необхідно навести повністю й точно весь цей уривок із книги Буття: слід пам’ятати й не забувати, що ці рядки були написані під диктовку самого «святого духа»!

З другого боку, корисно навести і коментарі Вольтера: «Це місце біблійного тексту більше за будь-яке інше бентежить розум людський. Якщо ці два ангели чи два боги без плоті, то, значить, вони набули надзвичайно прекрасного тілесного вигляду, якщо зуміли викликати таке жахливе бажання у всього народу. Подумати тільки: старі й діти, юнаки, дорослі — всі жителі чоловічої статі без винятку натовпом збіглися до будинку для того, щоб здійснити мерзотний гріх з цими двома ангелами. Натурі людській не властиво робити гуртом цю гидоту, заради якої звичайно шукають відлюддя. Содомляни ж вимагають обох ангелів, як бунтівники вимагають хліба під час голоду. І в язичеській міфології нема нічого схожого на цю незбагненну мерзенність. Богослови, які твердять, що троє небесних подорожніх, з яких двоє прийшли до Содома, були бог-отець, бог-син і бог-святий дух, роблять злочин содомлян ще бридкішим, а всю історію ще більш незрозумілою».

Пропозиція Лота содомлянам взяти двох його безневинних дочок замість цих ангелів або цих богів не менш обурлива. Все це свідчить про надзвичайну низькість святого праведника, не відзначену досі жодною книгою.

Богослови знаходять щось спільне між цим випадком і легендою про Філемона і Бавкіду[46]. Але в

цій легенді нема нічого непристойного; вона більш повчальна. Зевс-Юпітер і Гермес-Меркурій карають місто за негостинність: це нагадує про обов'язок доброти й гуманності; тут немає нічого поганого.

Дехто твердить, що «священний автор хотів перевершити історію Філемона і Бавкіди, щоб викликати більше відрази до гріха, дуже поширеного у теплих країнах. Проте араби пустелі содомської твердять, що каравани, які проходять, дають для них досить зрілих дівчат і вони ніколи не вимагають хлопчиків.

Ця історія з двома ангелами не наведена тут як алегорія, зовсім ні; все, все буквально все точно!

Зрештою, не видно, яку алегорію можна вивести тут На користь Нового завіту, для якого, згідно з твердженням «отців церкви», Старий завіт є «прообразом».

Простежимо далі «священний» текст божественної книги, яку ми зобов'язані вважати правдивою під страхом смертного гріха. Ми знайдемо ще й не такі місця!

«І сказали ті мужі до Лота: «Ще хто в тебе тут?» Зятів і синів своїх, і дочок своїх, і все, що в місті твоє, виведи з цього місця» *(Бут., гл. 19, ст. 12).*

Навіщо ці питання? Хіба ангели не знали, з кого складалася сім'я Лота?

«Бо ми знищимо це місце, бо збільшився крик на них перед господом, і господь послав нас, щоб знищити його». І вийшов Лот, і промовив до зятів своїх, що мали взяти його дочок, і сказав: «Уставайте, вийдіть з цього місця, бо господь знищить місто». Але в очах зятів він? здавався як жартун.

А коли зійшла світова зірниця, то ангели почали; підганяти Лота, говорячи: «Уставай, візьми жінку свою та обох дочок своїх, що знаходяться тут, щоб тобі не загинути через гріх цього міста». А що він вагався, то ті мужі (ангели) через господню до нього любов, схопили

за руку його, і за руку жінку його, і за руку обох дочок його, і вивели його, і поставили поза містом.

І сталося, коли один з них виводив їх поза місто, то промовив: «Рятуй свою душу, не оглядайся позад себе, і не затримуйся ніде в околиці. Ховайся на гору, щоб тобі не загинути». А Лот їм відказав: «Ні ж бо, господи! Ось твій раб знайшов милість в очах твоїх, і ти побільшив свою милість, що зробив її зі мною, щоб зберегти при житті мою душу; але я не встигну сховатись на гору, щоб бува не спіткало мене зло і я не помер. Ось місто це близьке, щоб утекти туди, а воно маленьке; нехай сховаюсь я туди — чи ж воно не маленьке? — і буде жити душа заради тебе». І відказав він до нього: «Ось я на догоду тобі не зруйную міста, про] яке ти казав. Швидко сховайся туди, бо я не зможу! нічого зробити, аж поки не прийдеш туди. Тому й назвав ім’я тому місту: Сигор. Сонце зійшло над землею,! а Лот прибув до Сигора.

І господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню від господа з неба. ї поруйнував ті міста, і усю місцевість, І всіх мешканців міст, і всю рослинність землі. А жінка Лотова озирнулася позад нього і стала стовпом соляним. І встав Авраам рано-вранці (і подався) до того місця, де стояв він перед лицем господнім. І він подивився на Содом та Гоморру, і на Всю поверхню землі тієї місцевості і побачив: ось здіймається дим від землі, немов дим із печі» *(Бут., гл. 19, ст. 13–28).*

Щодо Гоморри богослови витончуються до неймовірності, доводячи, що гріх цього міста був прямо протилежний гріхові содомському. Ніде в Біблії нема щонайменшого натяку на цю обставину. Богослови це просто вигадали.

Тепер зрозуміло, що за «крик» піднявся із Содома і Гоморри до небес, як твердив бог-отець у розмові з Авраамом: у Содомі волали покинуті жінки, у Гоморрі, навпаки, ричали покинуті чоловіки. Але тоді виникає

питання, за що небесний гнів винищив содомських жінок і чому не помилував старий бог нещасних гоморрських чоловіків, вже й так досить обдурених протиприродними нахилами їхніх дружин?

Разом з цим зрозуміло, що два пана з Содома, які збирались одружитися з дочками Лота, не вчинили гріха мужолозтва; їх шлюб був так, твердо вирішений, такий близький до здійснення, що «свята людина» вже називала їх своїми зятями. «Священний» автор ніде не вказує, що зяті Лота були хоч скільки-небудь схильні до ганебного гріха, через який загинули содомляни разом з їхнім містом; вони не фігурують у натовпі содомлян, які хотіли згвалтувати ангелів. Біблія, навпаки, змушує думати, що вони, як порядні люди, сиділи вдома, тому що Лот ходив будити їх, щоб забрати з собою. А втім, і вони загинули разом з усіма.

Що ж до дружини Лота, то потрібно визнати, що вона дорого заплатила за порив співчуття, який примусив її озирнутися на рідне місто. У місті, можливо, залишалися її батьки.

Перетворення її на соляний стовп підтверджували деякі іудейські та християнські письменники перших віків нашої ери. Іудейський історик Йосиф Флавій[47] запевняє у своїй книзі «Іудейські старожитності», що він бачив цей стовп і що в його часи цей стовп показували всім бажаючим. Скептики вважають, що місцеві євреї могли просто витесати соляну фігуру і говорити, що це дружина Лота. Немало було знайдено скульптур із солі, які проіснували досить тривалий час,

З другого боку, святий Іриней[48] пішов дуже далеко,] твердячи таке: «Дружина Лота не є тлінною плоттю, але, залишаючись вічно у вигляді соляного стовпа, вона продовжує, проте, мати свої звичайні жіночі очищення». Знаменитий і дуже авторитетний

серед католиків богослов Тертулліан[49] у своїй «Поемі про Содом» твердить це ж саме з такою ж упевненістю.

Але все це не було відоме римлянам, коли вони прийшли в Палестину: коли вони завоювали Єрусалим, у них не було щонайменшого бажання піти поглянути на чудесний соляний стовп, і це з тієї простої причини, що ніякого такого стовпа не було. І ні Помпей, ні Тих, ні Адріан[50] ніколи не чули ні про Лота, ні про дружину його, ні про двох дочок, ні про Авраама і взагалі ні про кого з цього благочестивого сімейства. І нині прочани, відправляючись на поклоніння біблійним «святиням», в околицях Мертвого моря не знаходять ніякої — ні соляної, ні смоляної — статуї. Місцеві мусульмани не здогадалися поставити що-небудь, що задовольняло б прочан. Але вони показують богомольцям дуб мамрійський, під тінню якого бог і два ангели з’їли ціле теля і неймовірну кількість хліба, сиру, масла і сметани. Великий грецький географ Страбон[51], що жив у ту епоху, до якої християнська легенда відносить на родження Ісуса, докладно вивчав Малу Азію, і особливо Палестину, описану ним наздвичайно старанно. Зокрема, він вивчив місцевість навколо Содома і Мертвого моря. Але він нічого не говорить про соляний стовп, що його нібито бачив Йосиф Флавій через кілька років після нього. Те, що описує безсторонній мандрівник Страбон, дуже цікаво. І

Процитуємо Страбона: «Є досить багато підстав твердити, що ця місцевість була здобиччю вогню: обпалені скелі, численні тріщини, спопеліла земля, річка що поширюють гидкий запах, і всюди в околицях руїн людських жител. Усе це змушує вірити в те, що розповідають жителі цих місць, а саме, що колись тут було тринадцять міст зі столицею Содомом. Але внаслідок землетрусу, виверження вулканів, а також потоків сірчаних вод озеро поглинуло цю країну, і самі

лише скел збереглись, як свідки катастрофи. Деякі з міст були затоплені, інші залишені жителями, які шукали порятунку і розбіглися» *(Страбон, «География», кн. XV ц гл. II).* Це зовсім не схоже на розповідь книги Буття «І господь послав на Содом та Гоморру дощ із сірки й огню від господа з неба».

Гідне уваги сказане в чотирнадцятій главі книги Буття: «А долина Сіддім була повна смоляних ям. І втекли цар Содома і цар Гоморри, та й попадали туди, позосталі повтікали на гору» *(ст. 10).* Біблія сама визнає, що грунт тут був смоляний ще до катастрофи.

Учені ще раз мають нагоду визнати, що «божественний голуб» таки добре посміявся з «священного» автора. Вся природа цієї пустелі має сліди якоїсь геологічної катастрофи, від якої повинно було постраждати все живе, якщо тільки там що-небудь жило. Так, Мертве море, в яке впадає Йордан, має поверхню в 920 квадратних кілометрів, 100 кілометрів довжини і до 20 кілометрів у найширшому місці. Води ріки Йордан повністю поглинаються нестічним Мертвим морем (араби називають його БахрЛут). Вода ця випаровується, бо інакше неможливо пояснити, куди вона зникає при нерухомому рівні озера. Він нижчий за рівень океану на 392 метри, при максимальній глибині майже в 400 метрів. Жарке й сухе повітря при єдиному в своєму роді тиску (793 метри) може поглинати неймовірну кількість водяних випаровувань. Болотяні шари в околицях, розсіяні всюди маси смоляних речовин, часті землетруси — все це показує, що зазначена місцевість, мабуть, ніколи не була населеною. Органічного життя в надзвичайно солоному (до 26 % солі) Мертвому морі немає. Геологи бачать тут одну з найглибших депресій суші, провал земної кори майже на кілометр відносно прибережної місцевості. Причина цієї депресії не зовнішня, а внутрішня.

Якщо вже є дуже велике бажання вірити, що «голуб» не міг посміятися з «священного» автора книги Буття, якщо вважати, що б там не було, правильною історію вогняного дощу, який упав з неба для винищення людей, винних тут у мужолозтві, а там — у лесбіянській любові, то потрібно все ж визнати, що бог, хоча він і незмінний, все ж трошки прибрехав. Справді, чи не він клявся Ною, що милосердя його ніколи не дозволить йому винищувати людей? Чи не він клявся, поклавши руку на веселку, не поновлювати потопу? Але клястись у відверненні повіней і замінювати потоки води потоками вогню — чи чесна це політика з боку господа бога?

Простежимо далі незвичайну розповідь книги Буття. «Священний» автор говорить, що Лот, який не впав у гріх своїх співгромадян, був врятований від загибелі, так само як і його явно непорочні дочки-дівиці. Але автор тут же показує чудові приклади доброчесності у цій «святій сім'ї». Підкреслимо, що у новому біблійному епізоді жодним словом не засуджуються три содомських утікачі. «Божественний голуб» має свою особливість: він оповідає про найбридкіші непристойності так спокійно, ніби нічого простішого немає на світі. Навіть кровозмішання здається звичайним патріархальним звичаєм у викладі «священного» автора.

Читач пробачить нам ще одну цитату, але вона необхідна, і необхідна у найточнішому викладі для того, щоб показати, що таке «святе письмо», найсвященніша з усіх книг, основа й оплот найблагочестивішої віри і трьох релігій»— іудаїзму, християнства та ісламу.

«І піднявся Лот із Сигору, і осів на горі, й обидві дочки його з ним, бо боявся пробувати в Сигорі. І осів у печері, він та обидві дочки його. І промовила старша молодшій: «Наш батько старий, а чоловіка немає в цім, краї, щоб прийшов до нас, як звичайно на цілій землі.

Ходи напіймо свого батька вином, і покладімося з ним. І оживимо нащадків від нашого батька».

І ночі тієї вони напоїли вином свого батька. І прийшла старша та й поклалася з батьком своїм. А він не знав, коли вона лягла й коли встала... І сталося другого дня, і старша сказала молодшій: «Ось я минулої ночі поклалася була з своїм батьком; напіймо його вином, також цієї ночі, і ти прийди, покладися з ним, — і оживимо нащадків від нашого батька». І також ночі тієї, вони напоїли вином свого батька. І встала молодша та й поклалася з ним. А він не знав, коли вона лягла й коли встала... І завагітніли обидві Лотові дочки вія і батька свого. І вродила старша сина, і назвала ім'я йому: Моав (говорячи: він від батька мого). Він батько моавітян аж до цього дня. А молодша також народила сина і назвала ймення йому: Бен-Аммі (говорячи: він син роду мого). Він батько синів Аммону аж до цього дня» *(Бут., гл. 19, ст. 30–38).*

Нехай цей текст був продиктований святим духом з неба, — це не заважає йому бути огидним.

Пригода Лота і його дочок не могла уникнути справедливої критики Вольтера, якому ми й поступаємось тут місцем. Думки цієї великої людини цікаві й нині, оскільки ще живі релігійні забобони, правила віри й активні прибічники релігії, які шанують Біблію як «святе боже слово».

«Біблійний текст, — пише Вольтер, — не говорить нічого про те, що зробив Лот, коли побачив дружину свою, перетворену на соляний стовп; він не наводить також імен його дочок. Думка напоїти батька для того, щоб «переспати з ним» у печері, досить оригінальна. Біблія зовсім не вказує, де вони взяли вина, зате ми дізнаємося, що Лот скористався обома своїми дочками, зовсім не помітивши ні їхнього приходу, ні відходу. Дуже важко володіти жінкою, а особливо незайманою, і нічого не гнати про це. Ось випадок, якому ми ніяк не можемо

підібрати пояснення. Незрозуміло також, чому дочки Лота так боялися за майбутнє людства. На той час у Авраама уже народився Ізмаїл від Агарі, народи вже були розсіяні, а місто Сигор, з якого вийшли ці дівчата, було зовсім близько».

А до кого ж звернулися вони по вино, якщо не до місцевих шинкарів? Вольтер звертає увагу на схожість цієї історії з історією Мірри, яка народила Адоніса від свого батька Юніри[52]. «Тут, — говорить він, — наслідування давньої байки про Кініра і Мірру». Але в цій байці Мірра, принаймні, покарана за свій злочин, тоді як дочки Лота винагороджені найвищим, з точки зору богословів, благословенням; вони стають матерями численного потомства,

розділ дев’ятий
ЗАКІНЧЕННЯ БЛАГОЧЕСТИВОЇ ІСТОРІЇ ПРО "СВЯТОГО ДРУГА БОЖОГО" АВРААМА

Закадімо кадила! На сцену знову виступає Авраам, патріарх-альфонс, готовий до повторення прийому, який допоміг йому так вдало збагатитися в Єгипті.

«І вирушив звідти Авраам до півдня і оселився поміж Кадесом й поміж Суром, і був тимчасово в Герарі. І сказав Авраам про Сарру, жінку свою: «Вона сестра моя». (Бо він боявся сказати, що це жінка його, щоб мешканці міста того не вбили його через неї.) І послав Авімелех, цар Герару, і взяв Сарру. І прийшов бог до Авімелеха у сні нічнім, і сказав до нього: «Ось ти вмреш через жінку, яку взяв, бо вона має чоловіка». А Авімелех не наближався до неї і сказав: «Господи, чи ти вб’єш також люд праведний? Чи ж не він сказав мені: вона моя сестра, а вона також сказала: він мій брат. *Я* те зробив у невинності серця свого й у чистоті! рук своїх. І промовив до нього бог у сні: «І я знаю, що в чистоті свого серця вчинив ти оце, і я теж удержав тебе, щоб не згрішив проти мене. Тому-то не дав я тобі доторкнутися до неї. А тепер верни жінку цього мужа, бо він пророк і буде молитися за тебе, і живи. А коли ти не вернеш, то знай, що справді помреш ти й усе, що твоє».

І встав Авімелех рано-вранці, і покликав усіх рабів своїх, та й сказав усі ці слова до їхніх ушей. А люди ті сильно злякалися. І закликав Авімелех Авраама, і промовив до нього: «Що ти нам учинив? І чим згрішив я

проти тебе, що ти приніс на мене й на царство мові великий гріх? Учинки, яких не роблять, ти зо мною вчинив!» І сказав Авімелех Авраамові: «Що ти мав наш увазі, як учинив таку річ?» І сказав Авраам: «Подумав я, що нема страху божого в місцевості цій, тому вб’ють мене за жінку мою. А втім вона справді сестра моя, вона дочка батька мого, тільки не дочка матері моєї; і стала за жінку мені. І сталося, коли бог учинив мене мандрівником з дому батька мого, то сказав я до неї: то буде твоя ласка, яку вчиниш зо мною: у кожній місцевості, куди прийдем, говори ти на мене: він мій брат».

І взяв Авімелех (срібла тисячу сіклів) і дрібну та велику худобу, і рабів та невільниць, та й дав Авраамові. І вернув йому Сарру, жінку його. І сказав Авімелех: «Ось край мій перед обличчям твоїм, осядь там, де тобі до вподоби». А Саррі сказав: «Ось тисячу сіклів срібла я дав братові твоєму. Оце тобі накриття на очі перед усіма, хто з тобою. І перед усіма ти виправдана».

І помолився Авраам богові, і зцілив бог Авімелеха, і жінку його, і невільниць його, і почали вони знову народжувати. Бо справді стримав був господь кожну утробу Авімелехового дому через Сарру, Авраамову жінку» *(Бут., гл. 20, ст. 1—18).*

Не забудьмо, що на цей час чарівній Саррі стукнуло вже дев’яносто років *(Бут., гл. 17, ст. 17).*

Напрошується кілька зауважень: чи сказав Авраам правду, запевняючи Авімелеха, що Сарра одночасно і дружина і сестра його? Якщо так, то ми маємо тут ще одне «благочестиве» кровозмішання. Яке чудове це «святе письмо»!

Але це ще не все: якщо в усій цій справі Авімелех справляє враження порядної людини, то Авраам, навпаки, з якої б точки зору не подивитися, виявляється досить огидним суб’єктом. Якщо він брат Сарри по крові, то й це не виправдує його звідництва і брехні.

Сестра-дружина для нього — джерело прибутку. Він брехав, коли заперечував, що Сарра його жінка. А пояснення, яке він дає, коли його підла хитрість була викрита, показує Авраама як верткого казуїста, гідного вченого ступеня «кандидата» або навіть «доктора» богослов'я. Навіть обмеженість розумових здібностей не могла б виправдати його в очах чесних людей.

З другого боку, цей улюблений патріарх, цей щасливчик, про якого особливо піклується сам бог, чи є він справді братом Сарри, як він раптом заявив? Усі інші місця Біблії доводять якраз протилежне. В історії з єгипетським фараоном Авраам вперше використовує брехню, яка збагачує його. Але коли фараон викрив його, він не збирався виправдуватися, наводячи згадані щойно мотиви: честь почути їх першим випадає Авімелеху. Можна гадати, що це не що інше, як несподівана думка, перша вигадка, яка прийшла «святому пророкові» в голову під враженням різних нападок царя герарського. Чому він не наводив цього виправдання коли вів бесіду з фараоном.

Більше того, «святий дух» сам собі суперечить. У главі одинадцятій він познайомив нас із сім'єю Фарри батька Авраама. «Фарра породив Аврама, Нахора й Арана. Аран породив Лота. Аран же помер за життя свого батька Фарри у краї, де народився, — в Урі халдейському. І вибрали Аврам та Нахор для себе жінок; ім'я Аврамової жінки: Сарра, а ім'я Нахорової жінки: Мілка, дочка Арана, Мілчиного батька і батька Іски» *(ст. 27–29).* Інакше кажучи, Нахор одружився із своєю племінницею. Якби Сарра була дочкою Фарри і сестрою Авраама, Нахора і Арана, автор неодмінно сказав би і про це, детально перелічуючи родинні узи сім'ї Фарри.

Та, нарешті, Біблія називає Сарру невісткою Фарри: «І взяв Фарра Авраама, сина свого, і Лота, сина Аранового, сина свого сина, і Сарру, невістку свою, жінку Авраама, свого сина, та й вийшов з ними з Уру

халдейського, щоб піти до краю Ханаанського. І прийшли вони аж до Харану, та й там оселилися. І було днів Фаррових дві сотні та п’ять літ. І Фарра помер у Харані» *(Бут., гл. 11, ст. 31–32).*

Отже, аніскілечки не соромлячись бути кровозмісником в очах Авімелеха, Авраам збрехав для того, щоб знайти виправдання своїй авантюрі. Або ж якщо він наважився відкрити цареві герарському істину, яку приховав від фараона, і все це відповідає дійсності, то «святий дух», диктуючи книгу Буття, заплутався у брехні і суперечностях.

Звичайно, все це чистісінький вимисел, і автор його — незграбний невіглас. «Святий дух» у потугах містифікаторства і в пошуках аморальних і огидних небилиць диктує все, що приходить йому в голову, а бідний на розум автор безсторонньо записує все, чує,— гидоту і вигадки в особах, зовсім не бентежачись їхніми очевидними суперечностями, плутаниною, навіть звичайною фізичною неможливістю.

Як автор усіх цих біблійних рядків не здогадався, що лукавий «голубок» насміхається з нього, змушуюючи його називати «землю герарську» царством. Згідно З описами давніх географів Герар — це маленька піщана «І назвав Авраам ім’я синові своєму, що народився у нього, що Сарра йому породила: Ісаак. І обрізав Авраам Ісаака, сина свого, коли мав він вісім день, як бог наказав був йому. А Авраам був віку ста літ, як уродився у нього Ісаак, син його. І промовила Сарра: «Сміх учинив мені бог, — кожен, хто почує, буде сміятися з мене». І промовила: «Хто б сказав Авраамові: Сарра годує синів? Бо вродила я сина в старості його».

І дитина росла, і була відлучена. І справив Авраам велику гостину у день відлучення Ісаака. І побачила Сарра сина Агари — єгиптянки, яка вродила була Авраамові, що він насміхається над її сином Ісааком. І сказала вона Авраамові: «Прожени ту невільницю та

сина її, бо не буде наслідувати син тієї невільниці разом із сином моїм, із Ісааком». Але це було дуже не до вподоби Авраамові через сина його Ізмаїла.

І промовив господь Авраамові: «Нехай не буде не до вподоби тобі це через хлопця та через невільницю твою. Усе, що скаже тобі Сарра, послухайся голосу її, бо Ісааком буде покликане тобі потомство. І також від сина невільниці тієї учиню великий народ, бо він твоє сім’я.

І встав рано Авраам, і взяв хліба й бурдюк води, і дав до Агари на плече її, також дитину, і відпустив її. І пішла вона, та й заблудила в пустині Вірсавії. І скінчилася вода в бурдюці, і покинула вона дитину під одним із кущів. І пішла вона, і сіла собі на віддалі — як стрілити луком. Бо сказала: «Нехай я не бачу смерті цієї дитини!» І сіла навпроти, і піднесла свій голос та й заплакала. І почув бог голос того хлопця, звідти, де він був, і кликнув до Агари божий ангел з неба, і сказав їй: «Що з тобою, Агаро? Не бійся, бо почув бог голос хлопця, де він там. Устань, підійми хлопця, і рукою своєю держи його, бо великий народ я зроблю від нього».

І відкрив бог очі її, і вона побачила криницю води. І пішла вона, і наповнила бурдюка водою, та й напоїла хлопця. І з хлопцем був бог, — і він виріс. І осів у пустині, і став він стрілець-лучник. І осів він у пустині Фаран, а мати його взяла йому жінку з єгипетського краю» *(Бут., гл. 21, ст. 3—21).*

Це справді жорстоке, мерзенне вигнання Авраамом свого первістка і матері його Агари з шматком хліба і бурдюком води особливо обурливе для такого могутнього володаря, який переміг п’ятьох царів з допомогою 318 слуг, непомірно розбагатів від благочестивого знайомства його дружини з царями єгипетським і герарським. Ось яким «вічним» заповітам добра і моральності вчить «святе письмо»!

Після цього книга Буття повідомляє, що великий патріарх довго жив на землі філістимській.

Проте Авраам, який був дуже щасливим, отримавши сина від своєї старенької палко любимої Сарри, не чекав того огидного жарту, який тепер збирався з ним зіграти його покровитель — всемогутній і всевідаючий бог. «Ти його любиш, своє маля, о пророк мого серця? Так ось, щоб догодити мені, ти його й уб’єш». Такий несподіваний сюрприз, який підніс бог своєму обранцю. Щоправда, все це було жартома, так би мовити, «дурня покорчити». Всевишній любить трошки порозважатися! Він, очевидно, хотів подивитися, який вираз обличчя буде у приголомшеного Авраама. Тут ще раз потрібно навести цитату оригіналу: вона надто чудова!

«І сталося після цих випадків, що бог випробовував Авраама. І сказав він до нього: «Аврааме!» А той відказав: «Ось я!». І промовив господь: «Візьми свого сина, свого одинака, що його полюбив ти, Ісаака, та й піди собі до краю Моріа, і принеси там його в цілоспалення на одній із тих гір, що про неї скажу тобі».

І встав Авраам рано-вранці, і свого осла осідлав; і взяв із собою двох слуг та Ісаака, сина свого, і для цілоспалення дров нарубав. І встав, і пішов він до місця, що про нього сказав йому бог. А третього дня Авраам звів свої очі, та й побачив те місце здалека. І сказав Авраам своїм слугам: «Сідайте собі тут з ослом, а я й хлопець підем аж туди, і поклонимося, і повернемося до вас». І взяв Авраам дрова для цілоспалення, і поклав на Ісаака, сина свого, і взяв у свою руку огонь та ножа, і пішли вони разом обоє.

І сказав Ісаак до Авраама, свого батька, говорячи: «Батьку мій!» А той відказав: «Ось я, сину мій!» І промовив Ісаак: «Ось огонь та дрова, а де ж ягня на цілоспалення?» І відказав Авраам: «Бог угледить ягня собі на цілоспалення, сину мій!» І пішли вони разом обоє.

І вони прийшли до місця, що про нього сказав йому бог. І збудував там Авраам жертівника, і дрова розклав, і

зв’язав Ісаака, сина свого, і поклав його на жертівника над дровами. І простяг Авраам свою руку, і взяв ножа, щоб зарізати сина свого. Та озвався до нього ангел господній із неба й сказав: «Аврааме, Аврааме!» А той відізвався: «Ось я!» І ангел промовив: «Не піднімай своєї руки на хлопця, і нічого йому не чини, бо тепер я довідався, що ти богобоязний, і не пожалів для мене сина свого, одинака свого». А Авраам звів очі свої та й побачив, аж ось один баран зав’яз у гущавині своїми рогами. І пішов Авраам, взяв барана, і приніс його на цілоспалення замість (Ісаака) сина свого. І назвав Авраам ім’я місця того: Ієгова-іре (господь угледить). То й сьогодні говориться: «На горі Ієгови угледиться». А ангел господній із неба озвався до Авраама вдруге і сказав: «Клянуся собою, це слово господнє, тому що вчинив ти цю річ, і не пожалів був сина свого, одинака свого, то, благословляючи, я поблагословлю тебе і, розмножуючи, розмножу потомство твоє, немов зорі на небі, і немов той пісом> що на березі моря. І потомство твоє оволодіє містами твоїх ворогів. І всі народи землі будуть потомством твоїм благословляти себе через те, що послухався ти голосу мого».

І вернувся Авраам до слуг своїх, і встали вони, та й пішли разом до Вірсавії. І осів Авраам у Вірсавії» *(Бут., гл. 22, ст. 1 —19).*

Критики зазначають, що Авраам, який просив у бога пощади для чужих йому мешканців Содома і Гоморри, не звернувся зі словами мольби і захисту на користь свого сина. Вони звинувачують патріарха у новій брехні, коли він сказав своїм отрокам: *«Я* й хлопець підем аж туди, і поклонимося, і повернемося до вас». Коли він збирався на гору для того, щоб зарізати і спалити Ісаака, він не міг мати наміру повернутися з ним. Це була брехня варвара, а в попередніх випадках ми бачили брехню жадібного звідника, який віддавав свою дружину за гроші.

З другого боку, не без здивування бачимо, що столітній старець сам рубає достатній запас дров для вогнища перед тим, як податися в дорогу: щоб спалити людину на вогнищі, потрібен не оберемок мокрих дров, а, принаймні, віз сухої деревини. Отже, виходить, необхідну кількість дров, нарубаних Авраамом, було попеч редньо навантажено на осла і двох слуг, які цей вантаж тягли понад дві доби. І навіть якщо дровами був навантажений тільки один осел, то, запитуємо, яким чином тринадцятирічний хлопчик Ісаак міг потім узяти собі на плечі подібний вантаж і один нести його? Говорять також про «вогонь», який узяв з собою Авраам, щоб розпалити вогнище, — мабуть, яка-небудь жаровня не могла вмістити стільки вугілля, щоб не потухнути до того часу, коли вони прибули на місце жертвоприношення: в ту мить, коли патріарх і його син розійшлися із слугами, гора Морія виднілася тільки здалеку. Нарешті, відзначають вони, що ця знаменита гора Морія, на якій згодом було побудовано храм Єрусалимський, не що інше, як гола скеля, позбавлена будь-якого життя; ніколи на ній не ріс навіть найменший кущик, а вся місцевість навколо Єрусалима була усіяна камінням, отже, в усі часи дерево доставлялося туди з інших місць.

Однак усі ці обставини не завадили богові випробувати віру Авраама, а Аврааму заслужити особливе благовоління боже своєю слухняністю.

Ми побачимо згодом, що, коли суддя Ієфай буде приносити в жертву свою дочку, жоден ангел не втрутиться. Щоправда, Ієфай не займався звідництвом і, ймовірно, тому не удостоївся тієї особливої «святості», якою відзначений у християнстві, в іудействі і в мусульманстві «друг божий» Авраам.

Глава двадцять третя розповідає, що Сарра померла 127 років у Хевроні, на землі Ханаанській. Щоб поховати її, Авраам купив у якогось пана Ефрона печеру Махпела і

дорого за неї заплатив. Ефрон сказав: «Земля (коштує) чотирьох сотень сіклів срібла; що це для мене і для тебе? А небіжчицю свою поховай!» І послухав Авраам Ефрона. І відважив Авраам Ефронові срібло, про яке той був сказав, так що чули сини Хетові,— чотири сотні сіклів срібла купецької ваги» *(Бут., гл. 23, ст. 15–16).*

Викликає здивування те, що Авраам, якого Біблія багато разів оголошує дуже багатою людиною, не має й п’яді власної землі. Критики відзначають ще досить дивну згадку про якусь карбовану монету «купецької ваги». Не тільки за часів біблійного Авраама не було монети на землі Ханаанській, а й взагалі давні євреї ніколи не карбували грошей.

З глави двадцять п’ятої ми дізнаємося, що перестарілий праотець вирішив утішитися: він узяв нову жінку — Хетуру. Патріарху було тоді принаймні 140 років. Не буде зайвим згадати, що Сарра вже давно вважала Авраама надто старим для того, щоб мати дітей, навіть тоді, коли йому було «лише» 100 років, і потрібно було небесне втручання, щоб зробити його батьком. І все ж з цією Хетурою в Авраама без всіляких «чудесних» явищ з’явилося ще шість синів: Зімран, Йокшан, Мадан, Мадіан, Ішбак і Шуах.

Нарешті одного чудового вечора свого 175 року *(Бут., гл. 25, ст. 7)* патріарх помер, заповівши Ісааку все майно. Іншим дітям були зроблені тільки деякі подарунки. «Святого» звідника поховали поруч з Саррою, в печері Махпела.

розділ десятий
СВЯТИЙ ПРАОТЕЦЬ ІСААК І ДІТИ, ДАРОВАНІ ЙОМУ БОГОМ

Зараз ми побачимо, як бог виконував свої обіцянки щодо «великого розмноження» потомства Авраама.

Після смерті Сарри і перед шлюбом з Хетурою патріарх зайнявся влаштуванням справ свого улюбленого сина. Ця надто важлива для благочестивого дослідження і для релігійно-морального виховання подія описана у главі 24 книги Буття.

Нахор, брат Авраама, одружився з племінницею своєю Мілкою *(Бут., гл. 11, ст. 29).* Цьому панові Нахору не подобалося блукати по пустелі, як його братові, і він оселився в родючій Месопотамії. Там Мілка народила йому вісім синів. Але оскільки цих восьми хлопчаків йому було недостатньо, він узяв собі наложницю на ім’я Реума, яка принесла йому ще чотирьох синів *(Бут., гл. 22, ст. 20–24).* Діти ці розплодилися в свою чергу. Один з них — Вафуїл — породив Лавана і Ревеку. Цій останній і належало в майбутньому стати, з милості божої, пані Ісаак.

Одного чудового ранку старий Авраам покликав де себе найстарішого із слуг своїх, який був у той час головним управителем усім його майном. Книга Буття тільки раз називає його на ім’я — Єліезером, а далі іменує просто «рабом». Ось що сказав Авраам «рабу»: «Поклади руку свою під стегно[53] моє і заприсягни господом, богом неба й богом землі, що ти не візьмеш жінки для сина мого Ісаака з посеред дочок хананеїв, серед яких я перебуваю, а підеш до краю мого народження (і до племені мого) і візьмеш звідти жінку для сина мого для Ісаака» *(Бут., гл. 24, ст. 2–4).*

Коментаторів скептиків дуже розважав цей обряд присяги. Справа в тому, що староєврейський текст цієї частини Біблії говорить прямо: «Візьми в руку свою мої статеві органи». Вчені етнографи пояснюють це тим, що чоловічі статеві органи були у великій пошані не тільки внаслідок обряду обрізання, який зв’язував їх з богом, а ще й тому, що вони, як джерело розмноження роду людського і запорука благословення божого, були ознакою сили, могутності. Хоч би яким дивним здавався такий обряд присяги, треба перед ним шанобливо' схилятися, тому що не можна сумніватися, що все було продиктоване «святим духом».

Кожного разу, коли в сучасних виданнях Біблії зустрічається слово «стегно», його слід розуміти алегорично. Так, наприклад, читаючи про те, що один з вождів вийшов із «стегна» чи коліна Іди, ми констатуємо тут навмисне спотворення тексту, тому що діти народжуються не від «стегна». А крім того, як ми неодноразово спостерігали, «божественний голуб» ніколи не соромився називати речі їх справжніми, хоча б найміцнішми, іменами.

«І раб поклав свою руку під стегно (буквально: «взяв у свої руки статеві частини») Авраама, пана свого, і йому присягнув у цьому» *(Бут., гл. 24, ст. 9).*

Після цього, взявши десять верблюдів, він пішов у! Месопотамію. Не близький світ!

Коли Єліезер був уже недалеко від міста, в якому розраховував знайти родичів свого пана, він був надзвичайно виснажений спрагою і втомлений. На щастя, він зустрів гарненьку брюнетку, що прямувала до криниці за міськими воротами. Ця люб’язна молода особа] прийшла на допомогу Єліезерові і напоїла його і його верблюдів. Тут прийшла наша черга розчулитися від промислу божого: брюнеточка ця і була Ревекою, дочкою Вафуїла, внучкою Авраама. Подарувавши їй золоту сережку і два браслети, Єліезер поцікавився, з

ким він «має честь» говорити. Ото була картина! Ревека повела його додому і познайомила з батьком і братами, Управитель Авраама пояснив, що він здійснив свою тривалу подорож з метою знайти в Месопотамії дружину для Ісаака. Звичайно, Вафуїл і Лаван вигукнули:

— Перст божий видно тут! Нехай Ревека скоріше відправиться з тобою і стане дружиною сина твого господаря.

Єліезер, зрадівши, що так швидко й легко досяг успіху, обсипав Ревеку золотими перснями і розкішними шатами; він зробив також подарунки її братам і матері.

Мати дівчини хотіла було відкласти від'їзд днів на десять, але Ревека заявила, що їй ніколи і що вона бажає якнайшвидше бути у свого незнайомого жениха. Важко, звичайно, припустити, що в Єліезера була фотографія молодого Ісаака. Проте Ревека блискавично закохалася в нього по вуха. Зі свого боку Ісаак, хоч і не знав, що за дружину приведе йому Єліезер, та й взагалі не знав, чи приведе він її, був закоханий, закоханий шалено: він проводив усі свої дні й ночі на великій дорозі в очікуванні каравана. Можна собі уявити його радість, коли одного чудового ранку Єліезер повернувся, і не з порожніми руками. Управитель склав повний звіт про свої дії, а молоді люди кинулися в обійми одне одному.

«І впровадив її Ісаак до намету Сарри, матері своєї; і взяв він Ревеку, і за жінку вона йому стала, і він покохав її, і Ісаак був утішений по смерті (Сарри) матері своєї» *(Бут., гл. 24, ст. 67).*

Спершу всі намагання та зусилля святого Ісаака були марними: йому ніяк не вдавалося стати батьком так швидко, як він того хотів. Цього було досить для того, щоб книга Буття звинуватила Ревеку в безплідності. Завжди тут жінки винні!

«І молився Ісаак до господа про (Ревеку) жінку свою, бо неплідна була. І господь бог був ублаганий ним, і завагітніла Ревека, жінка його» *(Бут., гл. 25, ст. 21).*

Між нами кажучи, бог, очевидно, манірився, бо ж обіцяв він Аврааму незліченне потомство. І чи не саме провидіння обрало Ревеку в дружини синові Авраама? Тож не міг бог, не додержавши свого слова, дати Ісаакові безплідну жінку. І якщо він «замкнув утробу» і цієї нещасної, то, очевидно, тільки для того, щоб потім мати задоволення поговтузитися над розкриттям її, попередньо примусивши трошки помучитися й нащадка свого улюбленого альфонса — Авраама.

Але справа все-таки скінчилась не без ускладнень:

«І кидалися діти в утробі її. І сказала вона: «Коли так, то для чого я це переношу?» І пішла запитатися господа» *(Бут., гл. 25, ст. 22).*

«Священний» автор забув указати, куди саме пішла Ревека на бесіду з господом. «Свята святих», відділення храму, подібне до вівтаря християнських церков, ще не була винайдена. Досі бувало так, що бог з'являвся там, де хотів і коли хотів. Земних відділень його небесної

контори на землі не було. Проте Ревека зуміла запитати бога, і він негайно роз'яснив: «Два племена в утробі твоїй, і два різних народи з твого нутра будуть виділені, і стане сильніший один народ від другого, і більший І меншому буде служити» *(Бут., гл. 25, ст. 23).*

Нарешті настали пологи. Ревека, звичайно, відчула біль у покарання за обжерливість Єви.

«І ось близнюки в утробі її. І вийшов перший червонуватий, увесь він, немов шкіра, волосяний, і назвали ймення йому: Ісав. А потім вийшов його брат, а рука його трималася п'яти Ісава і дано ім'я йому: Іаків.

А Ісаак був віку шестидесяти літ, коли народилися вони» *(Бут., гл. 25, ст. 24–26).*

Дуже рідко трапляється, щоб дитина, народжуючись, трималася рукою за п'яту іншої. Так

рідко, що це поки що єдиний відомий досі випадок. Але якщо такі речі ніколи і ніде більше не траплялися, то не слід робити висновок з цього, що вони й не могли трапитеся тоді. Але ці химери господа бога ніщо в порівнянні з чудесами, з якими ми ще зустрінемося далі.

Ісава оголосили старшим. Відомо, що в деяких складних юридичних питаннях питання про первородство розв’язувалося на користь того з близнят, який з’явився на світ другим. На користь цього рішення наводять доказ: зачатий першим повинен, природно, зайняти більш віддалене місце в утробі матері. Отже, слід було визнати Іакова старшим. Але ці діти так билися в утробі матері, що, мабуть, не один раз мінялися місцями! Нікому і в голову не прийшло розв’язати питання про первородство жеребом. Вважали, що значно простіше визнати першим того, хто першим побачив світ. А втім, Іаків невдовзі відбив первородство в Ісава.

«І виросли хлопці. І став Ісав чоловіком, що знався на мисливстві, чоловіком поля; а Іаків — чоловіком мирним, що в наметах сидів. І полюбив Ісаак Ісава, бо здобич мисливська його йому смакувала, а Ревека любила Іакова. І зварив був Іаків їжу, а з поля прибув Ісав, і змучений був. І сказав Ісав до Іакова: «Нагодуй мене отим червоним, червоним отим, бо змучений я». Тому то назвали ймення йому: Єдом.

А Іаків сказав: «Продай же нині мені своє первородство». І промовив Ісав: «Ось я умираю, то навіщо мені оте первородство?» А Іаків сказав йому: «Присягни ж мені нині». І той присягнув йому, і продав первородство своє Іакову. І Іаків дав Ісавові хліба й сочевичного варива. А той з’їв, і випив, і встав та й пішов. І знехтував Ісав первородство своє» *(Бут., гл. 25, ст. 27–34).*

Ми не зупиняємося на тому, якою дивною була ця суперечка в епоху, коли не існувало права

первородства: лише значно пізніше «бог наказав», проб старший син отримував подвійну частину спадщини. Проте слід відзначити мерзенність поведінки Іакова: згідно з «священним» текстом, Ісав помирав з голоду, а Іаків зловживав тяжким станом свого брата. Цьому нема ніяких виправдань. Зрештою, саме ім’я Іаків означає: «той, що затнув». Він, очевидно, цілком заслужив таке ім’я, бо, як ми бачимо, він дійсно затнув Ісава. Він не задовольнився тим, що так дорого продав свою сочевицю: як розбійник, що вимагає викупу у своєї жертви, він вимагав у свого рідного брата клятви про відречення від своїх прав; він розорює його за миску юшки. Але це ще не все зло, яке він йому заподіє.

І ось цей торг, в результаті якого так цинічно був обманутий голодний, ця угода, нікчемна сама по собі, це відречення, яке б анулював будь-який суд як одержане через здирство, було стверджене господом богом, богом справедливості, покровителем слабих, месником за пригнічених. Він визнав Іакова законним власником пресловутих прав первородства, він утвердив розорення Ісава.

Згодом Ісаак виявився гідним сином Авраама, продовжувачем «благочестивих традицій» обраного богом «праведника».

У країні спалахнув голод, і Ісаак подався в Герар, де, як це не дивно, і далі царював той же Авімелех, якого Біблія несподівано називає чомусь царем філістимським. Бог, очевидно, міг би дати Ісаакові та його сім’ї хліба, але він волів дати йому тільки видіння, під час якого пригостив його промовою, подібною до тих, якими неодноразово пригощав Авраама: «І розмножу нащадків твоїх, немов зорі на небі; і потомству твоєму я дам усі оці землі; і благословляться в потомстві твоїм усі народи землі». Стара, одним словом, пісня! «Ісаак оселився в Герарі». І коли люди запитали його про Ревеку, він відповів: «Це сестра моя».

«І сталося, коли він там довго жив, і дивився Авімелех, цар філістимський, через вікно, та й побачив: ось Ісаак забавляється з Ревекою, жінкою своєю. І покликав Авімелех Ісаака та й сказав: «Тож оце вона жінка твоя! А як ти сказав був: «Вона сестра, моя?» Ісаак же йому відповів: «Бо сказав, щоб не вмерти мені через неї!». І сказав Авімелех: «Що ж то нам учинив ти? Один із народу був мало не ліг із твоєю жінкою, і ти гріх би спровадив на нас!». І наказав Авімелех усьому народові, говорячи: «Хто доторкнеться цього чоловіка та жінки його, той певно буде забитий» *(Бут., гл. 26, ст. 8 —11).*

Ми бачимо, що Авімелех не забув чуда з «замкненими» утробами, хоча з часу пригоди з Саррою минуло близько восьмидесяти років. Але досить дивно, що Біблія, відзначаючи поклоніння філістимлян своїм богам, а не богові Авраама і Ісаака, твердить, однак, що їхній цар язичник визнав іудейського бога і божественність його завітів. Що за плутанина? «І посіяв Ісаак у землі тій, і зібрав того року ячміня стократно, і так господь поблагословив був його» *(Бут., гл. 26, ст. 12).*

Вже само по собі досить сильно сказано, що Ісаак міг сіяти у країні, де не мав жодної п’яді землі. Але якщо згадати також, що земля герарська — пустеля, в якій нема нічого, крім пісків і каміння, то «чудо» виявляється ще більшим: урожай «сам сто» на піску! Найплодючіші землі світу рідко дають навіть тридцятикратний урожай. Ісааку справді щастило! Біблія говорить, що він швидко розбагатів. За таких врожаїв не дивно!

Філістимляни позаздрили «святому праотцю» і забили камінням усі криниці, колись викопані Авраамом. Виникли суперечки, і Авімелех попросив його піти звідси. Ісаак пішов, оселився у долині і знову відкопав криниці свого батька. Нові суперечки, нова поява бога,

що підбадьорила Ісаака, нова мирна угода з Авімелехом; великий бенкет.

Читач розуміє, що ми позбавляємо його нудних, хоча, звичайно, й «священних» подробиць.

Щодо Ісава, то у сорок років він «взяв жінку Ієгудіфу, дочку хеттеянина Беера, і Васемафу, дочку хеттеянина[54] Елона» *(Бут., гл. 26, ст. 34–35).*

розділ одинадцятий
СВЯТИЙ ПРАОТЕЦЬ ІАКІВ І НЕЧЕСТИВИЙ БРАТ ЙОГО ІСАВ

І сталося, що зостарівсь Ісаак, і затемнились очі йому, і він не бачив. І покликав він старшого сина свого Ісава, і промовив до нього: «Мій сину!» А той відказав йому: «Ось я!». І промовив до нього (Ісаак): «Оце я зостарівся, не знаю дня смерті своєї… А тепер візьми знаряддя своє — свого сагайдака й лука свого, та й вийди на поле, і злови мені здобич мисливську. І зготуй мені наїдок смачний, який я люблю, і принеси мені, і нехай я з'їм, щоб поблагословила тебе душа моя, поки помру».

А Ревека чула, як говорив Ісаак до Ісава, сина свого. І пішов Ісав на поле, щоб зловити й принести здобич мисливську. А Ревека сказала Іакову (меншому) синові своєму, говорячи: «Ось я чула, як твій батько казав до Ісава, брата твого, говорячи: «Принеси-но здобич мисливську мені, і зроби мені наїдок смачний, нехай з'їм, і поблагословлю тебе перед лицем господнім, перед смертю своєю». А тепер, сину мій, послухай мого голосу, те, що я накажу тобі: іди до отари і візьми мені звідти двоє молодих козенят, я їх приготую, як наїдок смачний для батька твого, як він любить. І принесеш батькові своєму, і буде він їсти, щоб поблагословити тебе перед смертю своєю.

І промовив Іаків до Ревеки, матері своєї: «Тож брат мій, Ісаав — чоловік волохатий, а я чоловік гладенький! Може обмацає мене батько мій; і я стану в очах його як обманець, і спроваджу на себе прокляття, а не благословення». І сказала йому його мати: «На мені

прокляття твоє, сину мій! Тільки послухай слів моїх, та йди принеси мені».

І пішов він, і взяв, і приніс матері своїй, і зробила мати його наїдок смачний, як любив батько його.

І взяла Ревека гарні вбрання свого старшого сина Ісава, що були в домі з нею, і вбрала молодшого сина свого Іакова. А шкури козлят наділа на руки йому, і на гладеньку шию його. І дала смачний наїдок та хліб, що; вона спорядила, у руки Іакова, сина свого. І прибув він і до батька свого, та й сказав: «Батьку мій!» А той відказав: «Ось я. Хто ти, мій сину?»

А Іаків промовив до батька свого: «Я Ісав, первородний. Я зробив, як сказав ти мені. Уставай, сядь і попоїж із здобичі мисливської, щоб душа твоя поблагословила мене». І сказав Ісаак до сина свого: «Як це < ти так швидко знайшов, сину мій?» А той відказав: «Бо, мені допоміг господь, бог твій». І промовив Ісаак до Іакова: «Підійди-но до мене і нехай я обмацаю тебе, і сину мій, чи ти — це син мій Ісав, чи ні». І підійшов Іаків до Ісаака, батька свого. А той обмацав його та й сказав: «Голос — голос Іаковів, а руки — руки Ісавові». І не впізнав він його, бо руки були його, як руки Ісава, брата його, волохаті, і поблагословив він його. І сказав він: «То ти син мій Ісав?» А той відказав: «Я». І промовив Ісаак: «Подай же мені, і нехай з’їм з мисливської здобичі сина мого, щоб поблагословила тебе. «душа моя». І подав Іаків йому, і він їв, і приніс йому] вина, і він пив.

І промовив до нього Ісаак, його батько: «Підійди ж і поцілуй мене, сину мій!»

І він підійшов і поцілував його. А той понюхав запах вбрання його, і поблагословив його, та й сказав: «Дивись, запах сина мого — немов запах поля, що його, господь благословив! І хай бог тобі дасть роси неба, і з ситості землі, і збіжжя багато й вина молодого. Нехай тобі служать народи, і народи нехай тобі кланяються! І Будь паном для братів своїх, і нехай тобі кланяються»

сини матері твоєї. Хто тебе проклинає — проклятий, а хто поблагословить тебе — благословенний!» *(Бут., гл. 27, ст. 1 —29).*

Все це варте кількох зауважень. Але поглянемо спершу на закінчення повчальної історії.

«І сталося, як закінчив був Ісаак благословляти Іакова, і сталося тільки-но вийшов був Іаків від обличчя Ісаака, батька свого, аж Ісав, брат його, прийшов з полювання свого… І він приготовив наїдок смачний, | і батьку своєму приніс. І сказав він до батька свого: «Нехай встане мій батько, і хай їсть із здобичі мисливської сина свого, щоб душа твоя благословила мене!» І озвався до нього Ісаак, батько його: «Хто ти?» А той відказав: «Я син твій — твій первородний Ісав». І Ісаак затремтів тремтінням аж надто великим, та й сказав: «Хто ж тоді той, що мисливську здобич зловив, і до мене приніс, а я попоїв від усього, поки прийшов ти, і я поблагословив його? І він буде благословенний!»

Як Ісав почув слова батька свого, то закричав криком сильним та вельми гірким. І сказав він до батька свого: «Поблагослови мене, також мене, батьку мій!» А той відказав йому: «Обманом прийшов був твій брат, та й забрав благословення твоє!» І промовив (Ісав): «Тому звалось ім’я його: Іаків, і він обманув два рази пене: забрав первородство моє, а це тепер забрав благословення моє». І сказав він: «Чи ти не заховав для мене благословення?» А Ісаак відповів і промовив до Ісава: «Тож я вчинив його паном для тебе, та дав йому всіх братів його за рабів. І я забезпечив його хлібом і молодим вином. А що ж тоді тобі я зроблю, сину мій?» І сказав Ісав до батька свого: «Чи в тебе одне те благословення, батьку мій? Поблагослови мене, — також мене, батьку мій». І (тому що Ісаак мовчав) підніс Ісав голос свій, та й заплакав…

І відповів Ісаак, батько його, та й промовив до нього: «Ото буде садиба твоя від ситості землі, і від роси

небесної згори. І зо свого меча будеш жити, і будеш служити ти брату своєму. Та однако, прийде той час, що вчиниш опір і зламаєш ярмо його з шиї своєї...» *(Бут., гл. 27, ст. 3О—40).*

І більше нічого! Благословення Ісав так і не отримав.

Волаю до римського папи і до всіх патріархів християнських: або ця історія з Ісааком, Ревекою, Ісавом і Іаковом — смішна брехня, і «святий дух», натхненник Біблії, містифікує віруючих, подаючи приклад дурних жартів і показуючи, що в питаннях релігії наївним людям можна розповідати все, що завгодно; або ж вся ця усторія правдива, і тоді бог не більше, як бевзь, бо ж його ніщо не примушувало зв'язувати свої благословення з благословеннями цього роззяви Ісаака, якого Іаків так обдурив. В обох випадках вільнодумцям нічого соромитися: вони можуть скільки завгодно глузувати з богословів, з єпіскопів, з папи, з патріархів, із святих, із пророків і навіть із самого бога-отця, який у цій всій компанії є звичайним недоумкуватим дідуганом.

Справді, як випливає із «священного» тексту, благословення Ісаака не було звичайним батьківським благословенням, тобто побажанням щастя, яке батько висловлює синові; це був, навпаки, урочистий, формальний акт, з якого випливали точні і визначені наслідки, подібно до кожного релігійного і юридичного акту, що має нотаріальну силу. Хоча благословення й було тільки усним, воно все ж мало силу писаного документа на користь того, на чию особу воно було спрямоване.

І притому все це незалежно від того, хто був цією особою, тому що сила релігійного благословення не може бути ні анульована, ні взята назад. «Святе письмо» показує нам Ісаака глибоко зажуреним, коли він дізнався, що виявився жертвою обману. Він дуже засмучений огидним вчинком Іакова, однак не може

виправити того, що скоїлося. Іаків украв і забрав благословення, призначене Ісаву, — тим гірше для Ісава.

У цьому ми вбачаємо відверто кримінальний вчинок. Будь-який суд визнав би Іакова винним у підробці. Він був би засуджений, була б засуджена і мати його Ревека, що була не тільки підбурювачкою, але й спільницею злочину, здійсненого із заздалегідь продуманим наміром.

З іншого боку, хоч би яким вартим осуду і кримінально карним був обман, якщо він мав метою і наслідком позбавлення Ісава такого значного блага, як благословення, багатого на земні блага, розглянемо, яким чином і чому Ісаак так легко впіймався. Як же так? Біблія говорить, що старий упізнав голос Іакова: він сповнений вагань, він сумнівається, він насторожився і, незважаючи на все це, дозволяє обманути себе нехитрою бутафорією і гримом, як останній дурень. Він чекав дичини, він любить дичину, дичина — його ласощі, і це одна з причин, чому він більше любить мисливця Ісава; і ось, коли йому подають козлятину, його язик, чутлиЦ вий до смаку дичини, не може відрізнити баранячий» окіст від крильця фазана? Чорт його бери, якою ж ку-> харкою повинна бути ця Ревека! Але не одне тільки' відчуття смаку, очевидно, раптово розладналось у старого Ісаака; у нього притупився і нюх, і чуття дотику. Ревека вкрила шкурою ягняти руки і шию Іакова, але хоч би яким кошлатим був Ісав, він же не міг бути таким волохатим, як тварина. Ісаак не думає помацати все тіло: він відчуває запах одягу Ісава — і більше нічого. Однак він, фактично, повинен був відчути тільки запах шкури свіжовбитої тварини.

Це про розслабленого Ісаака.

Але як це бог пов’язав свої непорушні благословення з випадковими, помилковими благословеннями Ісаака, вирваними обманом, якого міг не викрити і не зрозуміти тільки найостанніший слинько? Бог постає тут перед

нами рабом звичайнісінької формальності, яка не має ніякого значення, і це робить «всемогутнього правителя всього світу» гідним товаришем розслабленого слинька — старого Ісаака.

Ці міркування можна застосувати, лише припускаючи вірогідність усього епізоду. Але вся ця історія — чиста вигадка, і тому церква не повинна підносити нам для поклоніння свого «голуба» як серйозного і солідного автора: або це пернате белькотить, як папуга, що впав у дитинство, або ж це качка, якій місце не в книжці, і особливо не у «священній» книзі, а на шпальтах «цілком поінформованої» бульварної газетки. Ми особисто пристаємо до останньої думки.

Ісав, ображений (не без підстав) тим, що новеньке і свіженьке благословення, обіцяне йому, сяяло на голові негідника, поклявся вбити Іакова. Мати Ревека, злякавшись, порадила Іакову накивати п’ятами і забратися звідси, поки не пізно. Іаків, який був зовсім не з хоробрих, не примусив її повторювати цю пораду двічі. Ревека запропонувала йому втекти до її брата Давана, а старий Ісаак порадив йому скористатися цим випадком і одружитися з однією з його кузин *(Бут., гл. 27, ст. 41–46 і гл. 28, ст. 1–5).*

У той час, як Іаків подався до Месопотамії, Ісав вирушив до «країни Ізмаїла» і одружився з його дочкою Махалафою; йому здалося, що двох чи трьох перших дружин замало. І ось Іаків у дорозі до Харану.

«І натрапив він був на одне місце, і ночував там, бо сонце зайшло було. І взяв він з каміння того місця, і поклав собі в голови, і він ліг на тім місці. І снилось йому: ось драбина поставлена на землю, а верх її сягає аж неба. І ось ангели божі виходили й сходили по ній. І ото господь став на ній і промовив: «Я господь, бог Авраама, батька твого, і бог Ісаака (не бійся). Землю, на якій ти лежиш, — я дам тобі та нащадкам твоїм. І буде

потомство твоє, немов порох на землі. І поширишся ти на захід і на схід, і на північ, і на південь. І благословляться в тобі та в нащадках твоїх всі племена землі. І ось я з тобою; і буду тебе пильнувати скрізь, куди підеш; і верну тебе до цієї землі, бо я не покину тебе, аж поки не вчиню, що я сказав був тобі».

І прокинувся Іаків зо свого сну та й сказав: «Дійсно, господь пробуває на цьому місці, а того я й не знав! І злякався він і сказав: «Яке страшне оце місце! Це ніщо інше, як дім божий, і це брама небесна».

І встав Іаків рано-вранці, і взяв каменя, що поклав був собі в голови, і поставив його за пам’ятника, і вилив оливу на його верх. І назвав ім’я тому місцю: Вефіль, а ймення того міста напочатку було Луз. І сказав Іаків обітницю, говорячи: коли бог буде зо мною, **і** буде мене пильнувати на цій дорозі, якою ходжу, **і** дасть мені хліба їсти та одежу вдягнутись, і я з миром вернуся до дому батька свого, то господь буде мені богом, і цей камінь, що я поставив за пам’ятника, буде у (мене) домом божим. І зо всього, що даси ти мені, я дам десятину тобі!» *(Бут., гл. 28, ст. 11–12).*

Не будемо заперечувати існування міста Луза, або Вефіля; відзначимо тільки мимохідь, що жоден географ ніколи не чув і ніколи не згадував про таке місто. Але чому, справді, слід шанобливо дивуватися, то це практичній кмітливості цього чудового Іакова: він обдурив свого старшого брата Ісава, свого старого і сліпого батька Ісаака і рикошетом навіть самого бога; але він не хоче також, щоб цей останній якимось чином обійшов його, і тому висуває перед ним точні і ясні умови подальших взаємостосунків. Бог предків щойно показав йому разюче видовисько: ангелів, які займаються головоломними акробатичними вправами на драбині, і в чудовій, приваблюючій промові пообіцяв йому золоті гори і надхмарні замки. Перше почуття Іакова — страх, змішаний з повагою; але він швидко

заспокоюється на думці, що все це не що інше, як сон. І тоді він каже богові своїх предків: якщо даси мені їжу і одяг, то будеш моїм богом і я буду тобі поклонятися. Ця думка, очевидно, може бути викладена ще й так: «якщо ти мені нічого не даси, то ти, брате, і сам дулю отримаєш». Він обіцяє десятину богові, він віддає йому роги, але за умови, якщо бог пошле йому бика. В добрий час!

Критики порівнюють цей порив Іакова із звичаями деяких давніх народів, які з розмаху кидали своїх ідолів у річку, коли ті не давали своєчасно дощу чи не допомагали в полюванні. Я особисто знав одну стару богомолку, яка накладала покарання на «святого» Йосифа, коли не вигравала в лотерею. Вона повертала його зображення обличчям до стіни; ця добра християнка була дуже благочестивою, але хитрою і, очевидно, походила по прямій лінії від Іакова.

Після цієї пригоди Іаків подорожує далі. Якось у полі, коло криниці, де пила худоба, йому трапилась нагода познайомитися з якоюсь вродливою пастушкою. Це, виявилось, якраз і була його кузина Рахіль. Біблія частенько повторюється, коли в авторів її вичерпується фантазія: Єліезер також завдяки втручанню «провидіння» зустрів коло криниці Ревеку, якої не знав, але яку розшукував.

Рахіль, молодша дочка Лавана, провела люб’язного кузена до свого батька. Відбулося знайомство з усім поважаним сімейством. Старша дочка — Лія, говорить Біблія, була «слаба очима» і зовсім не зворушила Іакового серця. Навпаки, Рахіль відразу справила на нього враження; вона, як «витончено» описує її «богонатхненне» писання, була «гарна станом і гарна з лиця». Іаків поділився своїми враженнями з дядьком Лаваном, і той кинув йому кілька підбадьорливих слів. Але цей Лаван був практичним не менше за Іакова. Він прямо сказав Іакову:

— Любий мій! Ти хочеш одружитися з Рахіллю? Я не заперечую, але її потрібно заслужити.

— Яким чином, дядю?

— Послужи у мене домашнім слугою сім років, щоб я встиг придивитися, чи роботящий ти хлопець і чи порядна ти людина.

Угода укладена. Протягом семи років дядько випробовував племінника, перекладаючи на нього всю найважчу домашню роботу. Строк закінчився. Настав день весілля. За єврейським звичаєм, молода була закрита густим покривалом. Іаків тремтів, як рибка. Лаван, урочистий і поважний, сам виконав у цій справі всі обов’язки співробітника відділу запису актів громадянського стану, а також і рабина. Він оголосив шлюб укладеним на велику втіху Іакова. Церемонія була у вищій мірі урочистою. Тут би добре навести оригінал тексту, продиктованого «святим духом»:

«І зібрав Лаван усіх людей тієї місцевості, і справив гостину. І сталося ввечері, і взяв він дочку свою Лію, і до нього впровадив її. І Іаків із нею зійшовся. А Лаван дав їй Зелфу, невільницю свою, дав Лії, дочці своїй, за невільницю. А вранці виявилося, що то була Лія. І промовив Іаків до Лавана: «Що це ти вчинив мені? Хіба не за Рахіль працював я в тебе? Нащо ж обманув ти мене?» А Лаван відказав: «У нашій місцевості не робиться так, щоб віддавати молодшу перед старшою. Виповни тиждень для цієї, і буде дана також та, за працю, що будеш працювати в мене ще сім літ других.

І зробив Іаків так, і виповнив тиждень для цієї. І він (Лаван) дав йому Рахіль, дочку свою, дав йому за жінку. І дав Лаван Рахілі, дочці своїй, Валлу невільницю свою, дав їй за невільницю. І ввійшов він (Іаків) також до Рахілі, і покохав Рахіль більше, як Лію. І працював у нього ще сім літ других» *(Бут., гл. 29, ст. 22–30).*

Отже, Іакова, який обдурив батька і брата, заслужено обдурив його дядько. Хоч не зовсім

зрозуміло, яким чином Іаків, який за сім років проживання у домі міг досить добре вивчити обох своїх кузин, і особливо кохану, пробув цілу ніч з Лією, не підозрюючи обману і думаючи, що з ним перебуває Рахіль.

Але сумніватися в усьому цьому не слід: це ж «святе письмо»!

«І побачив господь, що зненавиджена Лія, і відкрив її утробу, а Рахіль була неплідна» *(Бут., гл. 29, ст. 31).*

Це непогано! Але найчудовіше показує Біблія у чотирьох наступних стихах. Ми вже знаємо, що Іаків виконував свої подружні обов’язки щодо Лії лише протягом першого тижня після шлюбу; проте Лія народила йому одного за одним чотирьох синів: Рувима, Симеона, Левія та Іуду.

«І побачила Рахіль, що вона ке вродила Іакову, і заздрила Рахіль сестрі своїй, і сказала до Іакова: «Дай мені синів! А коли ні, то я вмираю!» І запалився гнів Іакова на Рахіль, і він сказав: «Чи я замість бога, що затримав від тебе плід утроби?» І сказала вона: «Ось невільниця моя Валла, ввійди до неї, і нехай вона вродить на коліна мої, і я також буду мати від неї дітей».

І вона дала йому Валлу, невільницю свою за жінку. І ввійшов до неї Іаків. І завагітніла Валла, і вродила Іакову сина. І сказала Рахіль: «Розсудив бог мене, а також вислухав голос мій, і дав мені сина». Тому назвала ймення йому: Дан. І завагітніла вона ще, і вродила Валла, невільниця Рахілина, другого сина Іакову. І сказала Рахіль: «Великою боротьбою боролася я з сестрою своєю, і перемогла. І назвала ймення йому: Неффалім. І побачила Лія, що вона перестала родити, і взяла Зелфу, свою невільницю, і дала її Іакову за жінку (і він увійшов до неї). І вродила Зелфа, невільниця Ліїна, Іакову сина. І сказала Лія: «Прийшло щастя». І назвала ймення йому: Гад. І вродила Зелфа, невільниця Лііна,

другого сина Іакову. І промовила Лія: «То на блаженство моє, бо будуть уважати мене за жінку блаженну». І назвала ймення йому: Асір» *(Бут., гл. 30, ст. 1—13).*

Чи потребує коментарів цей чудовий і повчальний текст? Все зрозуміло й без них!

Продовження ще повчальніше. Для того щоб зрозуміти його, потрібно знати, що, згідно з давніми віруваннями, поширеними де-інде ще і в наші дні, редькоподібний корінь мандрагори допомагає від статевого безсилля. Цей гіллястий корінь легко піддається найнепристойнішим порівнянням. Цим користувалися шарлатани всіх часів для того, щоб рекомендувати корінь мандрагори як талісман; з нього готували також настойку, яка повинна була слугувати напоєм кохання. І «святий дух» не втратив можливості розважитись ще й з цього приводу. Він продиктував автору книги Буття нову нісенітницю, яка підкріплює вірування в уявні збуджуючі властивості мандрагори.

«І пішов Рувим за тих днів, коли жать пшеницю, і знайшов на полі мандрагорові яблучка, і приніс їх до Лії, матері своєї. І сказала Рахіль до Лії (сестри своєї): «Дай мені з мандрагорових яблучок сина твого!» А та відказала їй: «Чи мало тобі, що забрала мого чоловіка? І забереш також мандрагорові яблучка сина мого?» І сказала Рахіль: «Томуто він ляже з тобою цієї ночі за мандрагорові яблучка сина твого!»

І прийшов Іаків з поля ввечері, а Лія вийшла назустріч і сказала: «Увійдеш до мене сьогодні, бо справді найняла я тебе за мандрагорозі яблучка сина свого». І лежав він із нею тієї ночі. І вислухав бог Лію, і завагітніла вона, і вродила Іакову п’ятого сина.

І промовила Лія: «Дав бог відплату мені, що дала я невільницю свою своєму чоловікові». І назвала ймення І йому: їсахар (що означає «відплата») *(Бут., гл. 30, ст. 14–18).*

Чи не правда, як все це мило?!

Лія мала ще одного сина, «названого Завулоном, і дочку Діну, хоча Біблія не говорить, за яких обставин і завдяки чому Іаків знову і знову переборював відразу до цієї дружини. Щодо Рахілі, то слід думати, що або мандрагори подіяли, або бог сам вирішив «розкрити утробу її»; вона також зачала і народила сина Йосифа.

Не слід думати, що Іаків, не ремствуючи, проковтнув свої чотирнадцять років миття посуду і натирання підлог у будинку пана Лавана: Біблія розповідає, що він довго і терпляче тримав для Лавана камінь за пазухою і таки нарешті відплатив дядькові-тестю.

Перш за все він використав одну із своїх випробуваних єлейно-підлих витівок: він випросив у Лавана всіх ягнят і козенят, які народжуються з цятинками і плямами, на що Лаван погодився, твердо переконаний, що таких чудес доведеться чекати довго. Але він не врахував свято-біблійних хитрощів свого улюбленого зятя. Цей останній, як говорить «святе письмо», взяв гілку тополі, мигдалю і явора, облупив з них кору і поклав прутики до водопійного корита, «куди отара приходила, пити, і де, прийшовши пити, злучувалась перед прутиками» *(Бут., гл. 30, ст. 37–38).* Наслідком цього було те, що приплід в отарах Лавана народжувався пістрявий, з цяточками. Лаван від подиву не міг отямитись,і але був змушений, оскільки дав слово, подарувати Іакову весь цей незвичайний приплід.

Ми вважаємо своїм обов’язком рекомендувати любителям смугастих овець цей досить простий і безпомилковий спосіб селекції. Чудодійний рецепт, а також спосіб його застосування гарантовані маркою «священного голуба».

Не задовольнившись трюком, який позбавив Лавана дев’яти десятих його отари, хитрий Іаків одного чудового ранку без попередження вирядився та тільки його й бачили. Він утік із своїм молодим, але досить-таки численним сімейством. Дружини Іакова схвалили

його плани, а Рахіль, йдучи з дому, навіть украла у батька свого всіх його ідолів[55].

Лаван у відчаї. Він кинувся слідом за зятем і дочками і наздогнав їх. Незважаючи на всю свою пишномовність, він не зміг переконати Іакова повернутися. Принаймні, поверни ідолів моїх, каже він, «нащо ти украв моїх богів?» *(Бут., гл. 31, ст. 3О).* Іаків не розуміє, що це означає. Він пропонує Лаванові оглянути його багаж. У той час, коли батько оглядав валізи Лії, Рахіль поклала ідолів під верблюже сідло, сіла на нього і попросила вибачення у батька за те, що не встала, кажуча «Хай не прогнівається володар мій, що я не можу встати перед тобою, тому що у мене звичайне жіноче»[56]. Лаван шукав, шукав, але ідолів так і не знайшов. Нарешті, після досить бурхливої сцени, зять і тесть розлучилися, не забувши, проте, скласти купу каміння, щоб це каміння свідчило про їхню взаємну згоду в майбутньому не шкодити один одному. Опис втечі Іакова, переслідування його Лаваном і, нарешті, мирної угоди займають усю тридцять першу главу.

Дві наступні глави описують мандрівку Іакова, що повертається на землю Ханаанську. Він зустрічає Ісава, і між ними відбувається зворушливе примирення. Біблія описує новий трюк всевишнього. Це місце варто навести; розповідь про те, як бог, бажаючи побити Іакова, сам дістає прочухана, незважаючи на свою всемогутність.

Чоловік Лії, Рахілі, Зелфи і Валли провів свій караван через потік Іавок бродом. Це було вночі.

«І зостався Іаків сам. І боровся з ним якийсь муж, аж поки не зійшла досвітня зоря. І він побачив, що не подужає його, і доторкнувся до суглобу стегна його, і звихнувся суглоб стегна Іакова, як він боровся з ним. І промовив: «Пусти мене, бо зійшла досвітня зоря». А Іаків відказав: «Не пущу тебе, коли не поблагословиш мене».

І промовив до нього: «Як твоє ймення?» Той відказав: «Іаків». І сказав: «Не Іаків буде називатися вже ймення твоє, а Ізраїль, бо ти боровся з богом, і людей подужаєш». І запитав Іаків і сказав: «Скажи ж ім’я своє». А той відказав: «Пощо питаєш про ймення моє? (воно дивне)». І він поблагословив його там. І назвав Іаків ім’я того місця: Пенуель, бо, говорив він, бачив був бога лицем у лице, та збереглася душа моя. І засвітило йому сонце, коли він перейшов Пенуель. І він кульгав на своє стегно» *(Бут., гл. 32 ст. 25–31).*

Критики зазначають, що ім’я Ізраїль[57], яке бог дав Іакову, було іменем одного з ангелів халдейської міфології. За єврейською легендою воно означає «сильний проти бога».

Освічений єврейський письменник Філон[58] (1 ст. н. е.) твердить, що це ім’я халдейське, а не єврейське і означає воно «той, що бога бачить». Що б там не було, неможливо читати цю оповідь без посмішки. Важко припустити, щоб у якійсь міфології, за винятком найдикішої, людина зображувалась досить сильною для того, щоб дати прочухана будь-якому богові. А тут ще Іаків не тільки вистояв, але й переміг, незважаючи на те, що бог вивихнув йому стегно.

Перейдемо до наступної благочестиво-повчальної пригоди.

Читач бачив, що Лія народила шість синів, а сьомого разу народила дочку Діну. Ми знаємо також, скільки часу провів Іаків у домі Лавана. Під час сварки, що сталася при втечі, він сказав своєму тестю: «Служив я тобі чотирнадцять літ за двох дочок твоїх, і шість літ за отару твою». *(Бут., гл. 31, ст. 14).* Перший його син від Лії — Рувим міг народитися тільки на восьмий рік. А якщо згадати, що Лія не народжувала принаймні два роки (на цей час вона позичала Іакову свою служницю Зелфу), слід думати, що народження Діни припадає на

шістнадцятий рік перебування Іакова у Лавана. Отже, Діні було щонайбільше чотири роки, коли Іаків залишив свого тестя. Це зауваження необхідне тому, що Біблія зараз покаже нам, яку жорстоку бурю пристрастей Діна викликала у серці одного царського сина після прибуття на землю Ханаанську, тобто зразу ж після знаменитої боротьби Іакова з богом і примирення З Ісавом.

Іаків «прибув спокійно до міста Сихем у краї Ханаанському і розтаборився перед містом. І купив він кусок поля, де розклав намета свого, з руки синів Еммора, батька Сихема, за сто срібняків» *(Бут., гл. 33, ст. 18–19).*

Цей Сихем і закохався у чотирирічну Діну.

«І вийшла була Діна, дочка Лії, яка вродила її Іакову, щоб подивитися на дочок того краю. І побачив її Сихем, син Еммора евеянина, начальника того краю, і взяв її, і лежав із нею, і збезчестив її.

І пригорнулася душа його до Діни, дочки Іакової, і покохав він дівчину, і говорив до серця дівочого. *І* сказав Сихем до Еммора, батька свого, говорячи: «Візьми те дівча за жінку для мене!» *(Бут., гл. 34, ст. 1–4).*

Цар Еммор прийшов свататися до Іакова. Правду кажучи, Сихему слід було просити пробачення за те, що він так круто взявся за справу. Але він вирішив виконати всі вимоги, які висуне Іаків. Біблія дає змогу зробити висновок, що Іаків був у мирному настрої, але брати Діни й чути не хотіли про пропозицію Сихема прикрити гріх шлюбом.

«І прийшли сини Іаковові з поля, коли почули, і засмутились ці люди, і сильно запалав їхній гнів, бо той ганьбу зробив в Ізраїлі тим, що лежав із дочкою Іакова, а так не робиться. Еммор говорив з ними, кажучи: «Син мій Сихем, запрагла душа його вашої дочки. Дайте ж її йому за жінку! І посвоячтеся з нами, — дайте нам ваші дочки, а наші дочки візьміть собі. І осядьтеся з нами, а

цей край буде перед вами. Сидіть і освоюйте його, і набувайте на власність у нім».

І промовив Сихем до батька її та до братів її: «Нехай я знайду милість у ваших очах, і що ви скажете мені — я дам. Сильно побільшіть на мене посаг та дарунок, а я дам, як мені скажете, — та тільки дайте мені дівчину за жінку!» І відповіли сини Іакова Сихемові та Емморові, батькові його, підступом, а сказали так, бо він збезчестив Діну, сестру їх. І сказали до них: «Ми не можемо зробити тієї речі, видати сестру нашу чоловікові, що має необрізану крайню плоть, бо то ганьба для нас. Ми тільки за те прихилимось до вас, коли ви станете, як ми, щоб у вас був обрізаний кожний чоловічої статі.

І дамо вам своїх дочок, а ваших дочок візьмемо собі й осядемось із вами, і станемо одним народом. А коли ви не послухаєте нас, щоб обрізатися, то ми візьмемо свої дочки, та й підемо».

І їхні слова були добрі в очах Еммора та в очах Сихема, сина Емморового. І не загаявся юнак той учинити ту річ, бо полюбив дочку Іакова. А він був найповажніший у всім домі батька свого» *(Бут., гл. 34, ст. 7-19).*

Після цього Еммор і його син зібрали свій народ і виклали зроблену їм пропозицію. Союз із сімейством

Іакова був одностайно прийнятий. Того ж дня відбулося генеральне обрізання всіх чоловіків. Однак «сталося третього дня, коли вони хворі були, то два сини Іаковові, Симеон і Левій, брати Дінині, взяли кожен меча свого, і безпечно напали на місто, і повбивали всіх чоловіків. Також Еммора й Сихема, сина його, забили мечем, і забрали Діну з дому Сихемового, та й вийшли. Сини Іакова напали на трупи, і пограбували місто за те, що вони збезчестили їхню сестру. Забрали дрібну й велику худобу їх, і осли їх, і що було в місті, і що на полі, і ввесь маєток їхній, і всіх їхніх дітей, і їхніх жінок

забрали в неволю, пограбували все, що де в домі було» *(Бут., гл. 34, ст. 25–29).*

Все це, кажучи не по-біблійному, а по-людськи, дуже підло. І сини, і люди Іакова повелися щодо народу, який по-братньому дав їм притулок, на знак дружби прийняв навіть обрізання, найбезглуздіший з їхніх релігійних обрядів, як розбійники і негідники. Жодний убивця ніколи не був віроломнішим, підлішим, кровожерливішим. Але жах злочину пом'якшується неправдоподібністю і дивовижністю його. Тут ще раз скептики вбачають містифікацію з боку блаженного «голуба». Симеон і Левій, які вчинили цю гидку різню, — два хлопчаки, майже шмаркачі: Симеон народився на дев'ятому році життя Іакова у Лавана, Левій на десятому році; отже їм було десять і одинадцять років, коли, згідно з Біблією, вони одні порубали мечами царя Еммора, князя Сихема і всіх їхніх підданих чоловічої статі. Зрештою, в жилах Симеона і Левія текла кров людини, яка зуміла завдати прочуханки й самому Всевишньому! Це були, ймовірно, здоровезні хлопці. З таким гартом вони могли зробити й більше.

Глава тридцять п'ята книги Буття оповідає, що Іаків, раптово засмутившись через те, що дружини його були ідолопоклонницями, подумав, що це може принести йому нещастя, і «сказав до дому свого і до всіх, хто був із ним: усуньте богів чужих, які є серед вас, очищайтесь, і змініть свою одіж».

Сказано — зроблено. Рахіль, Лія, Зелфа, Валла та інші віддали своїх ідолів Іакову, який закопав їх під дубом в околицях щойно зруйнованого міста. Бог Яхве, зачарований цим прекрасним вчинком, збентежив розум жителів країни, і вони не переслідували синів Іаковових.

У цій главі ми ще раз спостерігаємо явлення бога з розмовою, але це все пережовування старої нудної жуйки. Потім, вже весною, Іаків виходить на велику дорогу, що веде до Єфрафу. Тут Рахіль народила і

померла від пологів. «І сталося, коли виходила душа її, бо вмирала вона, то назвала ім’я йому: Бен-оні (син болю мого. — *Л. Таксіль).* Але Іаків дав йому ім’я: Веніамін» (син мого правого стегна. — *Л. Таксіль).*

Іаків поховав свою дорогу Рахіль і поклав на гробницю її камінь, який мусульмани показують і понині. А поки Іаків оплакував Рахіль, молодий Рувим, старший син його від Лії, скористався пригніченим станом батька і забрався до однієї з жінок патріарха: йому вдалося спокусити Валлу. Коли Іаків дізнався, що його рідний син наставив йому роги, він заплющив очі і не розсердився, принаймні не подав вигляду («і було це неприємно йому»). Нарешті Іаків прийшов у долину Мамрійську і знайшов там батька свого Ісаака. Цей останній помер у ставісімдесятирічному віці. Ісав та Іаків поховали його, коротко зазначає Біблія.

Отже, Іаків стояв на чолі великого сімейства, та й Ісав також. Глава тридцять шоста книги Буття дає надзвичайно важливі відомості, які вимагають «глибокого вивчення» богословами, про родовід цього останнього. Це величезний список найнесподіваніших і нечуваних імен.

Критики виділяють у цій главі, як і в попередній, два стиха, які зайвий раз свідчать, що перші п’ять книг Біблії ні за яких умов не можна приписувати авторству Мойсея. Стих 19 глави тридцять п’ятої говорить: Рахіль «похована на дорозі до Єфрафу, це є Віфлеєм». Але місто, про яке йде мова, не могло називатись Єфрафою за часів Мойсея: назва ця була дана місту якимось Халебом, який назвав так маленьке, закладене ним на честь дружини його Єфрафи містечко, а Халеб був сучасником Ісуса, Мойсеевого спадкоємця. Отже, Мойсею місто Єфрафа не могло бути відомим. Тим більше не міг бути відомим Мойсею Віфлеєм, тому що ця нова назва Єфрафи з’явилася через кілька віків, згодом.

Стих 31 тридцять шостої глави книги Буття з очевидністю показує повну брехливість богословських тверджень про авторство Мойсея. Цей стих, перелічуючи потомство Ісава, зазначає: «а оце царі, що царювали в краю Едома перед царюванням царів у синів ізраїлевих». Цілком очевидно, що рядки ці могли бути написані лише після царювання хоча б одного єврейського царя, тобто після Саула. Припустімо, що в якому-небудь документі було б виявлене таке місце: «згадані князі управляли задовго до того, як Франція стала республікою». Ніхто, очевидно, не сумнівався б, що цей запис з’явився в усякому разі після того, як у Франції була повалена королівська влада.

розділ дванадцятий
БЛИСКАВИЧНА КАР’ЄРА СВЯТОГО ЙОСИФА «ПРЕКРАСНОГО»

Ми переходимо тепер до історії Йосифа, початок якої викладено в главі тридцять сьомій книги Буття.

Любимим із дітей Іакова був Йосиф, якому він подарував дуже гарний одяг. Йосиф залишив по собі благочестиву репутацію тлумача снів. Він досить рано став на цей шлях: уже в сімнадцять років Йосиф дивував цим своїх рідних. На своє нещастя, він мав наївність тлумачити вголос свої власні сни, а за цими снами завжди виходило, що доля повинна була возвеличити його й принизити його одинадцять братів. Одного разу йому приснилося, що коли в полі в’язали снопи, його сніп піднявся і продовжував стояти, а снопи його братів упали перед ним. Іншого разу сонце, місяць і одинадцять зірок прийшли уві сні засвідчити йому свою шанобу.

Ця манія Йосифа почала врешті злити братів. І коли одного чудового ранку Іаків послав його до них, у долину Дофан, де вони пасли худобу, дев’ять його братів задумали покінчити з хвальком. Рувим, проте, не погодився на вбивство. Тому Йосифа тільки роздягли і кинули на дно висохлого рову. У цей час наблизився караван купців. «Священний» автор, за біблійним звичаєм, плутає, називаючи їх упереміж то ізмаїлтянами, то мадіамитянами, що зовсім не одне й те ж, але на цьому ми не будемо затримуватися. Іуда, відчувши муки сумління при думці, що юнак може померти з голоду на дні криниці, запропонував братам укласти маленьку комерційну угоду, предметом якої був

би Йосиф: продати нестерпного базікала в рабство. Це було б порівняно гуманно і вигідно.

Згода! Ізмаїльтяни, або мадіамитяни, купили юнака за двадцять срібних монет. Йосифа витягли з криниці, і купці, одержавши товар, забрали його з собою. Рувим та Веніамін не брали участі в цій угоді. Веніамін через молодість був удома, що ж до Рувима, то він пішов від братів — автор не говорить чому, — тільки-но Йосифа опустили в рів, і його не було під час укладення угоди з проїжджими купцями. Розповідь наштовхує навіть на висновок, що у Рувима був потаємний намір визволити Йосифа з криниці й повернути його в отчий дім. Він був дуже засмучений, побачивши, що рів порожній. Він прибіг до братів і сказав їм: «Немає хлопця! А я, куди я піду?» Але вони, лицемірні й хитрі, як служителі релігії, вже встигли окропити свіжою козлячою кров'ю чудовий барвистий одяг брата і відправили його до Іакова зі словами: «Оце ми знайшли. Пізнайно, чи не вбрання твого сина? Воно чи ні?»

Іаків вигукнув: «Це вбрання мого сина… Дикий звір його з'їв… Справді роздертий Йосиф». Старий був у відчаї. Спочатку він порвав на собі одяг, а потім «зодягнув веретище на стегна свої, і багато днів справляв жалобу по синові своєму». Плачучи, він увесь час повторював: «У жалобі зійду я до сина мого до шеолу (на той світ)» *(Бут., гл. 37, ст. 33–35).*

А купці повели Йосифа далеко в Єгипет і там продали його високопоставленому царедворцю. «Священний» автор іменує його так: «ГІотіфар, царедворець фараона, начальник євнухів». А далі в одній з наступних глав книги Буття повідомляє, що у цього євнуха були дружина і дочка.

Та не будемо забігати наперед. Поки Йосиф жив у рабстві у Потіфара, у сім'ї Іуди, четвертого сина Іакова, розігралась ціла серія дуже важливих, благочестивих, релігійно-повчальних подій:

«Сталося того часу, відійшов Іуда від братів своїх і розташувався аж до одного одолламитянина, а ймення Я йому: Хіра. І побачив там Іуда дочку одного ханаанеянина, а ім'я йому: Шуа, і взяв її, і з нею зійшовся» *(Бут., гл. 38, ст. 1–2).*

Привертає до себе увагу та обставина, що як всевишній не забороняв патріархам брати за дружин ідолопоклонниць, і особливо проклятих ханаанеянок, патріархи вперто роблять своє. І це аж ніяк не заважає їм залишатися обранцями бога. Згодом християни, приймаючи всі нісенітниці та гидоти Біблії, зробили для родоводу Ісуса найприголомшливіший вибір: вони наповнили **перелік його предків язичниками й** перелюбниками.

«І завагітніла вона, і породила сина, а він назвав ім'я йому: Ір. І завагітніла вона ще, і породила сина, і назвала ім'я йому: Онан. І ще знову, і породила сина, і назвала ім'я йому: Шела. Іуда був у Хезиві, як вона породила його. І взяв Іуда жінку для Іра, свого первородного, а ім'я їй Фамара. І був Ір, Іудин первородний, злий в очах господа, — і господь його вбив» *(Бут., гл. 38, ст. 3–7).*

Богослови довго витончувались у проникливості з приводу провин Іра, про які Біблія говорить так мало; беручи до уваги кінець цієї історії і пам'ятаючи, що бог хотів породити від Іуди свого «месію» Христа, богослови благочестиво припускають, що він жив з дружиною своєю... за содомським зразком. Бог убив Іра, кажуть вони, тому що він чинив так, щоб не мати дітей. Доказ цього — в самому тексті «святого письма»: «злий в очах господа». А це й є той вислів, яким користувався бог, виливаючи свій гнів на содомлян.

Що б там не було, Фамарі не щастило з чоловіками: «І сказав Іуда до Онана: «Увійди до жінки брата свого і одружися з нею, і віднови сім'я для брата свого» *(Бут., гл. 38, ст. 8).*

Згідно з єврейським звичаєм, діти, які народжувалися від цього спілкування, мали б вважатися спадкоємцями померлого, а не справжнього батька.

«А Онан знав, що не його буде насіння те, і сталося, коли він входив до жінки брата свого, то марнував насіння на землю, аби не дати його своєму братові. І було зле в очах господа те, що він чинив, і вбив він також його» *(Бут., гл. 38, ст. 8—Ю).*

Ось звідки взято і слово «онанізм». Основоположником цього статевого збочення є один із біблійних героїв. Так каже бог! «І сказав Іуда до Фамари, невістки своєї: «Сиди вдовою в домі батька свого, аж поки не виросте Шела, син мій». Бо він був подумав: «Аби не вмер також він, як брати його». І пішла Фамара, та й осілася в домі батька свого. І минуло багато днів, і вмерла Шуїна дочка, Іудина жінка. А коли Іуда був утішений, то пішов до Фамни, до стригалів отари своєї, він і Хіра, товариш його одолламитянин.

А Фамарі розповіли, кажучи: «Ось свекор твій іде до Фамни стригти отару свою. І зняла вона з себе одежу вдівства свого, і покрилася покривалом, і закрилася. І сіла вона при брамі Енаїм, що по дорозі до Фамни. Бо знала вона, що виріс Шела, а вона не віддана йому за жінку. І побачив її Іуда? і прийняв її за блудницю, бо закрила вона обличчя своє, (І не впізнав її.) І він збочив до неї на дорогу й сказав: «Ану-но я ввійду до тебе». Бо він не знав, що вона невістка його. А вона відказала: «Що даси мені, коли ввійдеш до мене?» А він відказав: «Я пошлю козлятко з отари». І сказала вона: «Якщо даси заставу, аж поки пришлеш?» А він відказав: «Яка та застава, що дам я тобі?» Та сказала: «Печатка твоя, і шнурок твій, і палиця твоя, що в руці твоїй». І він дав їй, і зійшовся з нею, а вона завагітніла від нього. І встала вона та й пішла, і зняла покривало своє з себе, і зодягнула одежу вдівства свого. А Іуда послав козлятко через приятеля свого одолламитянина, щоб узяти

заставу з руки тієї жінки. Та він не знайшов її. І запитав він людей її місця, говорячи: «Де та блудниця, що була в Енаїмі при дорозі?» Вони відказали: «Не була тут блудниця». І вернувся він до Іуди й сказав: «Не знайшов я її, а також люди місця того говорили: не була тут блудниця». І сказав Іуда: «Нехай візьме собі ту заставу, щоб ми не стали на ганьбу. Ось я послав був те козлятко, та її не знайшов ти».

І сталося так десь по трьох місяцях розповіджено Іуді, говорячи: «Упала в блуд Фамара, твоя невістка, і ось завагітніла вона через блуд». А Іуда сказав: «Виведіть її,— і нехай буде спалена». Коли її вивели, то послала вона до свекра свого, говорячи: «Я завагітніла від чоловіка, що це належить йому». І сказала: «Пізнай-но, чия то печатка, і шнури, і ця палиця?» І пізнав Іуда й сказав: «Вона стала справедливіша від мене, бо я не дав її Шелі, синові своєму». І вже більше не знав він її-І сталося в часі, як родила вона, а ось близнята в утробі її. І сталося, як родила вона, показалася рука одного: і взяла баба-сповитуха, і пов’язала на руку йому нитку червону, говорячи: «Цей вийшов найперше». І сталося, що він втягнув свою руку, а ось вийшов його брат. І сказала вона: «Нащо ти роздер для себе перепону?»? І назвала ім’я йому: Фарес.

А потім вийшов брат його, що на руці його була нитка червона. 1 вона назвала ім’я йому: Зара». *(Бут. гл. 38, ст. 11 —ЗО).*

Нас не можна звинуватити в тому, що під приводом викладу суті якої-небудь події ми обмежуємося коротким переказом, який спотворює «святий» текст. Навпаки, знайдеться, мабуть, чимало читачів, які скажуть, що було б краще переказати епізод коротко, в його характерних рисах, зате ширше розгорнути критику. Проте, беручи до уваги самий характер твору, що є предметом цього розгляду, ми вважаємо, що коротке резюме має свій смисл лише тоді, коли мова

йде про епізоди, подробиці яких не мають великого значення. А коли «святе письмо» наводить випадки, подібні до пригод Фамари, конче потрібно цитувати його без скорочень. Сам «святий дух» диктував усе це. І треба надзвичайно багато світла для того, щоб виявити всі перли «священного» тексту. Критика не повинна надавати богословам можливість вселяти у читачів думку, що їх обманюють, спотворюючи «святе письмо».

Усі гидоти історії з Фамарою становлять невід’ємну частину «святої» книги, і церква не відкидає їх, незважаючи на всю їх мерзенну неймовірність і бруд.

Врешті дуже дивно, що Фамара, якій так не щастило з першими двома чоловіками, захотіла б належати їхньому батькові тільки через те, що він забув її віддати своєму третьому синові, як обіцяв. «Вона одягає покривало для того, щоб бути подібною до блудниці,— говорить Вольтер, — але, навпаки, саме покривало було завжди одягом порядних жінок. Правильно, що у великих містах, де розпуста дуже поширена, повії чатують перехожих на вулицях, як це робиться в Лондоні, у Парижі, у Венеції, у Римі; але зовсім неймовірно, щоб у злиденній бідній країні Ханаанській розпусниці чатували переїжджих на перехрестях двох доріг. Дуже дивно, крім того, щоб патріарх погодився на амурну пригоду з розпусницею серед білого дня, на великій дорозі, ризикуючи, що його побачать усі подорожні. І нарешті, вже зовсім неймовірно, щоб Іуда, чужоземець у Ханаані, який не мав там ніякої власності, насмілився віддати наказ про спалення своєї невістки за те, що вона вагітна, і щоб негайно, за його повелінням, було зроблено вогнище, начебто він суддя і господар цієї країни».

Після історії з Фамарою Біблія повертається до Йосифа. Ми зустрічаємося тут з епізодом, надзвичайно подібним до історії Тезея, Федри й Іпполіта. «Священний» автор повідомляє, що Потіфар, багатий

євнух і царедворець, який купив Йосифа, був одружений і що хоч він і не схилявся перед богом Йосифа, проте все-таки визнав, що цей бог допомагав його рабові в усіх його справах: «і побачив його пан, що господь з ним, і що в усьому, що він робить, господь щастить у руці його» *(Бут., гл. 39, ст. 3).*

Це спостереження не примусило ще царедворця печ рейти у єврейську віру, але «він позоставив усе, що мав, у руці йосифовій. І не знав він при ньому нічого, окрім хліба, що їв.

А Йосиф був гарного стану та вродливого вигляду! І сталося по тих пригодах, і звела свої очі на Йосифаі жінка пана його і сказала вона: «Ляж зі мною!». А він відмовився, і сказав до жінки пана свого: «Тож пан мій не знає при мені нічого у домі, а все, що його, він дав у мою руку. Нема більшого в цім домі від мене, і він не стримав від мене нічого, хіба що тебе, бо ти жінка його) як же я вчиню це велике зло і згрішу перед богом?» І сталося, що вона день-у-день говорила Йосифові, він не слухав її, щоб лягти при ній і бути з нею. І сталося одного дня, і прийшов він додому робити діло своє, а там у домі не було нікого з людей дому. І схопила вона його за одежу його, кажучи: «Лягай же зі мною!» А він позоставив свою одежу в її руці та й утік і вибіг надвір» *(Бут., гл. 39, ст. 6—12).*

Після повернення Потіфара дружина розповіла йому всю історію навпаки: «До мене прийшов був оцей раб еврей, що ти його привів до нас, щоб забавлятися мною. І сталося, як підняла я свій голос і закричала, то він позоставив свою одежу при мені та й утік надвір» *(Бут., гл. 39, ст. 17–18).*

Потіфар, дізнавшись про вигаданий замах так розлютився, що, не бажаючи вислуховувати ніяких пояснень Йосифа, відразу ж наказав кинути його у темницю, де цар тримав своїх ув’язнених. Але — о свята воля божа! — трапилося так, що начальник в’язниці

полюбив раба єврея. Він незабаром пом’якшив долю Йосифа, призначивши його начальником над усіма іншими ув’язненими, так що у в’язниці нічого не відбувалось без відома Йосифа.

Пізніше, через якийсь час, що його «священний» автор точно не визначає, начальник пекарів і начальник чашників царя впали в немилість і стали товаришами Йосифа по ув’язненню. Одного чудового ранку, побачивши, що вони сумні, Йосиф запитав у них, що їх гнітить. Вони відповіли: «Снився нам сон, а відгадати його немає кому. І сказав до них Йосиф: «Чи ж не в бога відгадки? Розкажіть-но мені». І оповів начальник чашників Йосифові свій сон, і сказав йому: «Бачив я в сні своїм, ось виноградний кущ передо мною; а на виноградному кущі три виноградні галузки; а він сам ніби розцвів, пустив цвіт, і дозріли грона його ягід, а в моїй руці фараонова чаша. І взяв я ті ягоди, і вичавив їх до фараонової чаші, і дав ту чашу в руку фараона».

І сказав йому Йосиф: «Оце відгадка його: три виноградні галузки — це три дні. Ще за три дні підійме фараон твою голову, і верне тебе на твоє становище, і ти даси чашу фараона до руки його за першим звичаєм, як був ти чашником його. Коли ти згадаєш собі про мене, як буде тобі добре, то вчиниш милість мені, коли згадаєш про мене перед фараоном, і випровадиш мене з цього дому. Бо я був справді вкрадений із краю єврейського, а також тут я не вчинив нічого, щоб мене вкинути до цієї ями».

І побачив начальник пекарів, що він добре відгадав, і промовив до Йосифа: «І я в сні своїм бачив, — ось три коші печива на голові моїй. А в коші горішньому, зо всякого пекарського виробу фараонове їдження, а птах небесний їв його з коша знад моєї голови».

І відповів Йосиф, і сказав: «Оце відгадка його: три коші — то три дні. Ще за три дні підійме фараон голову

твою з тебе, і повісить тебе на дереві, і птах (небесний) поїсть тіло твоє з тебе» *(Бут., гл 40, ст. 8-19).*

Передбачення Йосифа збулися повністю, але щасливий начальник чашників про нього не згадав.

Минуло два роки; «цар єгипетський» також побачив сон, який дуже його зацікавив. Йому приснилося, що він на березі річки, звідки вийшло сім опасистих корів, а слідом за ними — сім корів худих, і худі корови з'їли опасистих. Прокинувшись, він заснув знову і бачив сім чудових колосків на одному стеблі і сім інших, висохлих колосків, які поглинули перших. Фараон сушив голову над таємничим значенням цього подвійного сновидіння. Він радився з усіма мудрецями й чаклунами своєї країни; загальна відповідь була, що царський сон настільки ж незрозумілий, наскільки й незвичайний. Тоді начальник чашників згадав про свого товариша по ув'язненню. Він розповів про нього фараону, і той викликав його до себе.

Йосиф запросто розтлумачив і ці сни: обидва сни мають однакове значення. Сім опасистих корів і сім повних колосків означають сім років достатку; сім корів худих і сім колосків порожніх означають сім років неродючості. І потрібно, щоб цар вибрав розумну та спритну людину, яка б управляла царством єгипетським, а також призначив би чиновників, обов'язком яких було зберігати кожного року одну п'яту всього врожаю. Порада сподобалася фараонові та його міністрам.

Цар сказав їм: «Чи знайдеться чоловік, як оцей, що дух божий у нім?» Після цього, звернувшись до Йосифа, він сказав: «Що бог відкрив тобі це все, то немає такого розумного й мудрого, як ти». При цьому він дав йому свій перстень, одягнув його у вісонну одежу, повісив йому на шию золотого ланцюга, звелів везти його у своїй колісниці і проголошувати: «Кланяйтеся!»: «І

поставив його над усім єгипетським краєм» *(Бут., гл. 41, ст. 38, 39, 42, 43).*

Та це ще не все: на вимогу царя Йосиф змінив ім’я і почав називатися «Цафнаф-панеах»[59]. Потім фараон одружив його, але ви ніколи не вгадаєте, з ким «його величність» породичав Йосифа. Біблія щойно надала нам можливість дивуватися з того, що Потіфар мав дружину, хоча, як говорить оригінал давньоєврейського тексту, був євнухом. Але «голуб» зніс нам ще одне яєчко з сюрпризом: під час довгого ув’язнення Йосифа цей євнух, який мав таку палку дружину, поміняв кар’єру. У главах тридцять сьомій і тридцять дев’ятій ми бачили його начальником охоронців, а у главі сорок першій ми застаємо його жерцем Іліопольським і батьком дочки. Отже, за цей час пані Потіфар стала матір’ю; це змушує думати, що боги єгиптян теж уміли робити «чудеса». Коли маєш справу з «священними» книгами якої завгодно міфології, треба бути готовим до всього. Не будемо дивуватися з того, що карколомна Біблія більше вже не кваліфікує Потіфара євнухом.

Очевидно, молитва до святого Антонія[60] дала йому можливість знайти те, що він колись втратив. Це й допомогло Потіфару, який став жерцем в особливо священному єгипетському місті Геліополісі, у місті, присвяченому богові Сонця, зробитися батьком чарівної маленької дівчинки на ім’я Асенефа. Виростаючи у літах і красі, маля дозріло якраз до того часу, коли потрібно було одружувати прем’єр-міністра «царства єгипетського» Йосифа. Вона й стала панею Цафнаф-панеах. Не знаєш, як і захоплюватися мудрим правосуддям фараона: доброчесний Йосиф жорстоко постраждав від глупості Потіфара і підлості його палкої дружини. Не можна було вигадати більшого, справедливішого задоволення почуттів Йосифа, який

безневинно потерпів, як одружити його з їхньою дочкою.

Ця частина історії з Йосифом дає можливість висловити деякі міркування, що підкріплюють одну думку, висловлену на початку цієї книги. Ми вже зазначили, що Біблія вживає слово «елохім» — «боги», описуючи створення світу та в багатьох інших випадках. Давні євреї поклонялися тільки одному богові, якого вони називали Яхве, вважаючи його вищим за всіх богів. Цього верховного бога вони не ділять на три частини, як християни. Проте вживання слова «боги» говорить про те, що євреї колись визнавали існування інших богів, крім Яхве. Деякі народи вірили у своїх власних племінних богів. Євреї вірили у надприродну силу також і цих богів, аж ніяк не вбачаючи в них чортів та інших «нечистих» духів. Але національне самолюбство примушувало їх твердити, що Яхве був могутнішим за всіх інших богів. Ось чому Біблія показує надзвичайну силу бога Йосифа.

Потіфар, начальник чашників, фараон і його міністри, одне слово, усі єгиптяни, які беруть участь у справі, мають віру, не схожу на віру Йосифа. Однак вони не кидають своїх богів задля того тільки, що Йосиф, освічений богом Яхве, більш проникливий, ніж єгипетські жерці. Кожний залишається зі своєю релігією: віра одних не суперечить вірі інших. Йосиф залишається вірним Яхве, навіть одружившись з дочкою язичеського жерця, він душа в душу живе з Асенефою, хоч ця остання зовсім і не переходить у єврейську віру. З даної точки зору цей епізод дуже багатозначний. Йосиф зовсім не користується своєю майже верховною владою, щоб вербувати нових адептів для своєї релігії. Йому досить знати, що Яхве володіє надприродною могутністю і значно дужчий, ніж усі божества підвідомчого йому народу.

Араби та євреї мали спільне джерело легенд, з якого черпали «священні історії» своїх релігій. Ще до написання Біблії у Палестині і в Аравії була відома чудесна історія Йосифа. Час тільки змінив деякі деталі, але сама вона збереглася й у народів, що вийшли з Аравії. Так, згідно з Кораном, Потіфар не був євнухом, а Асенефа вже існувала, але була немовлям, коли мати її звинуватила Йосифа у спробі збезчестити її. Ця маленька дівчинка виявилася дуже розсудливою з самого раннього дитинства. Якось батько її розповів про випадок з його дружиною і Йосифом. Спогад про це довго гриз його; він навіть зберіг знаменитий плащ, який його дружина зірвала з Йосифа і який трохи порвався під час боротьби. Один із слуг порадив Потіфарові спитати Асенефу, що вона думає з приводу всього цього. Дівчинка, яка ледь починала говорити, сказала: «Послухай, батьку мій! Якщо мати порвала одяг Йосифа спереду, то це доказ, що Йосиф хотів взяти її силою, але якщо одяг порваний ззаду, це означав, що моя мати бігала за Йосифом».

Біблія і Коран одноголосно визнають, що Асенефа була зразковою дружиною. Протягом перших семи років достатку вона народила Йосифові двох синів — Манасію та Єфрема. Потім настало сім років голоду, але єгиптяни не страждали від нього, тому що Йосиф передбачливо створив житниці у різних місцях країни і наповнив їх хлібом у ситні роки. Єгипет виявився настільки багатим у час випробувань, що з різних інших країн, також уражених голодом, туди приїздили по хліб.

розділ тринадцятий
БЛАГОЧЕСТИВА ПОМСТА ЙОСИФА

Усі сини Іакова, за винятком Веніаміна, за порадою батька, відправились до Єгипту по хліб. Біблія з чарівною наївністю дає зрозуміти, що Йосиф — управитель величезної єгипетської держави — особисто брав участь у розподілі запасів між караванами чужоземців, що прибували з усієї землі. Яким чином прем'єр-міністр спромігся займатися такими дрібницями, Біблія не говорить. Так чи інакше Йосиф упізнав своїх братів, але вони його не впізнали. Він повівся з ними досить суворо, а за весь час їхнього перебування в країні не знайшлося жодного єгиптянина, який би сказав їм, що управитель і благодійник Єгипту, найпопулярніший державний діяч у країні — їхній співвітчизник. Він же сам не признався їм.

Зберігаючи інкогніто, Йосиф, для початку, звинуватив десять своїх братів у шпигунстві. Ті, звичайно, заперечували це.

— Нас було дванадцятеро братів, — говорили вони. — Один помер, одинадцятий, молодший, залишився з батьком.

— Гаразд, гаразд, — заперечив Йосиф. — Ви прийшли сюди як шпигуни, щоб вивідати приступні для нападу місця, через які ваш народ міг би ринути сюди і оволодіти країною.

Не зовсім зрозуміло, яким чином єврейський народ, складаючись на той час з однієї тільки сім'ї Іакова — тому що Ісав, позбавлений благословення, став главою ідумеян, — міг би оволодіти Єгиптом, цією просторою, густонаселеною і могутньою державою, яка завдяки своїм запасам хліба була, як фантазують більшні

автори, житницею всього світу. Але простежимо за продовженням промови Йосифа.

— Для того, щоб дізнатися, чи говорите ви правду, — сказав він, — я посаджу вас усіх у в’язницю, за винятком одного з вас, який вирушить додому за молодшим братом.

І він посадив їх усіх десятьох. Через три дні їх знову привели до нього.

— Я передумав, — сказав він. — Тільки один з вас залишиться тут заложником, а інші повернуться додому. — Можете відвезти і куплений хліб. Але негайно повертайтеся з вашим молодшим братом, інакше ваш заложник помре у в’язниці.

Заложником він обрав Симеона. Він закував його в присутності решти братів, а їх відпустив. Одночасно він наказав своїм підлеглим покласти в їхні мішки з хлібом гроші, які вони заплатили за хліб. У дорозі один з братів Йосифа розв’язав мішок, щоб нагодувати осла, і з подивом знайшов там свої гроші; з іншими було те саме, і їх здивування перейшло в трепет. Прибувши в Ханаан, вони розповіли про пригоду Іакову. Спочатку іаків відмовився розлучитися з молодим Веніаміном, але коли вичерпався єгипетський хліб, він піддався наполяганням Іуди.

— Якщо необхідно, щоб я відіслав цього сина, чиніть, як знаєте. Візьміть плодів, бальзаму, меду, стиракси і ладану, фісташок і мигдальних горіхів, візьміть також удвічі більше грошей, ніж ви знайшли у ваших мішках, тому яр, очевидно, тут був недогляд, і передайте все це в дар тій людині.

І ось вони знову в Єгипті. Коли Йосиф побачив, що Веніамін з ними, він влаштував для них хороший прийом, звільнив Симеона і справив на їх честь пишний бенкет. Вони хотіли повернути гроші за перші покупки, але Йосиф відмовився, твердячи, що в нього каса сходиться,

— Це бог, — схитрував він, — поклав гроші у ваші мішки.

Ця заяложена казочка викладена у сорок третій главі книги Буття. При всій своїй доброті і великодушності Йосиф не цурався хитрощів і містифікацій. У той час, коли його брати трапезували і проголошували тости за здоров’я великодушного міністра, він наказав дворецькому потай підкинути його чудову срібну чашу в речі Веніаміна. Після цього їм дозволено було поїхати. Але коли караван був уже досить далеко. Йосиф послав йому навздогін загін кінної жандармерії у супроводі свого дворецького. Цей останній кинув докір одинадцятьом євреям у тому, що вони відплатили злом за добро.

— Ви вкрали, — сказав він, — найдорогоціннішу чашу правителя, «на якій він ворожить» *(Бут., гл. 44, ст. 5).*

Це дає нам право припускати, що «святий» Йосиф був винахідником ворожіння на кофейній гущі.

Сини Іакова заперечують звинувачення і зазначають, що вони зовсім не здатні вкрасти чашу, раз вони привезли назад з Ханаана гроші, знайдені ними в їхніх мішках. Вони погоджуються залишитися рабами в Єгипті, якщо злощасну чашу буде знайдено у кого-небудь з них, і навіть пропонують покарати винуватця на смерть. Провадиться поголовний обшук. Можна уявити здивування і жах наших мандрівників, коли чашу було знайдено у речах Веніаміна. Нічого не вдієш: в наявності злочин.

Припроваджені назад у палац, брати Йосифа впали у відчай. На щастя, Йосиф вирішив більше не жартувати. Він відкрився їм і оголосив, що прощає братам усе. Тоді настала загальна нечувана радість. І не потрібно особливо напружувати свій мозок для того, щоб уявити собі, який бенкет влаштував міністр з нагоди щасливого кінця всієї пригоди.

У всій цій розповіді є одна цікава подробиця: Біблія весь час зображує Веніаміна маленьким хлопчиком: так, нібито він не ріс, чи роки його не піддавалися ліку. Однак, якщо повернутися до історії його народження, яке коштувало життя Рахілі, стане зрозумілим, що Веніамін був молодшим від Йосифа не більше як на чотири чи п’ять років. Але Йосифові було сімнадцять років, коли брати продали його в рабство; епізод з Фамарою, яка послідовно була дружиною двох синів Іуди, залишає ще проміжок років на двадцять п’ять. Отже, Йосифові було близько п’ятдесяти, коли брати знайшли його в Єгипті. Маленький Веніамін уже був зовсім не маленьким. Але Біблія, як звичайно, дуже слаба в арифметиці. Це її найболючіше місце.

Біблійний фараон дуже зрадів, коли дізнався про зустріч його прем’єра з братами. Йосиф попросив їх скоріше відправитися за Іаковом і всім його сімейством, яке він мав намір оселити в Гесемі, принаймні на майбутні п’ять років голоду. Цар схвалив цю думку.

«І промовив фараон до Йосифа: «Скажи своїм братам: зробіть оце: понав’ючуйте худобу свою хлібом та й ідіть, прибудьте до краю ханаанського. І заберіть вашого батька й доми ваші та й прийдіть до мене, а я дам вам добра єгипетського краю. І споживайте ситість землі. А ти одержав наказа сказати: зробіть це: візьміть собі з єгипетського краю вози для ваших дітей та для ваших жінок, і привезіть свого батька й прибудьте. А око ваше нехай не жалує ваших речей, бо добро всього єгипетського краю — дам вам» *(Бут., гл. 45, ст. 17–20).*

Нема чого й говорити, яку радість відчув Іаків, дізнавшись, що син його живе, та ще й як живе! Від цієї новини він знепритомнів. Опритомнівши, він вигукнув: «Піду і побачу його, поки не помру».

І ось старий Іаків відправивсь у країну, де його улюблений син Йосиф був головним міністром. Йосиф

виїхав назустріч Іакову у своїй найрозкішнішій колісниці, і вони обнялися, обливаючись сльозами радості,

Далі йде підрахунок: «Усіх душ, що прийшли з Іаковом в Єгипет, що походять із стегон його, окрім жінок синів Іакова, усіх душ шістдесят і шість» *(Бут., гл. 46, ст. 26).*

Запам’ятайте ще й оце: Йосиф сказав братам і всім своїм рідним: «Коли покличе вас фараон і скаже: яке ваше зайняття, то ви відкажете: «Скотарями були твої раби від молодості своєї аж дотепер, і ми, і батьки наші», щоб ви осіли в землі Гесем, бо для Єгипту кожен пастух отари — огида» *(Бут., гл. 46, ст. 33–34).*

А сам фараон сказав Йосифові: «Батько твій та брати твої прибули до тебе. Єгипетський край — він перед лицем твоїм. У найліпшім місці цього краю осели батька свого та братів своїх, — нехай осядуть у країні Гесем. А коли знаєш, що між ними є здатні люди, то зроби їх зверхниками моєї череди» *(Бут., гл. 47, ст. 5–6).*

Отже, у фараона є худоба? А далі ми побачимо, що й в його народу є чимало худоби. Звідки ж Біблія взяла, що єгиптяни так ненавиділи скотарів?

Іаків, відрекомендований фараонові, благословив царя; старому було тоді 130 років. Йосиф віддав своєму батькові і братам кращі ділянки землі і постачав їх продуктами, тому що весь світ терпів нужду у хлібі, але найбільше голод уразив ніби-то Єгипет і Ханаан.

розділ чотирнадцятий
ПРЕМУДРЕ ПРАВЛІННЯ ЙОСИФА ЄГИПТОМ

Чи хочете знати, як Йосиф премудро правив державою? Це дуже благочестива історія.

«І зібрав Йосиф усе срібло, що знаходилося в єгипетськім краї та в краї ханаанськім, за хліб, що вони купували. І Йосиф вніс те срібло до фараонового дому. І вичерпалося срібло в краї єгипетськім та в краї ханаанськім. І прибув увесь Єгипет до Йосифа, говорячи: «Дай же нам хліба! Нащо нам умирати перед тобою, тому що вичерпалося срібло?»

А Йосиф сказав: «Давайте свою худобу, а я дам вам (хліба) за худобу вашу, коли вичерпалося срібло».

І вони приганяли худобу свою до Йосифа. І давав їм Йосиф хліба за коней, і за отари дрібної худоби, і за череди великої худоби, і за ослів; і він того року постачав їм хліб за всю їхню худобу». *(Бут., гл. 47, ст. 14–17).*

Зверніть увагу, що дія відбувається на третій рік голоду: посуха така сильна, що хліб не росте ось уже третій рік. Якщо земля відмовляється родити хліб, на ній, звичайно, так само не росте й трава. Тоді чим же годувалася вся ця худоба, якої, за Біблією, у єгиптян, що «ненавиділи» скотарство, й бути не повинно?

Що ще дивніше, то це те, що «священний» автор жодним словом не згадує про періодичні розливи Нілу, на яких базується сільське господарство Єгипту. Одного цього пропуску досить, щоб визнати найчистісінькою вигадкою всю історію «семи років посухи»: все це кваліфікується як звичайнісінька белетристика. Неможливо, щоб Ніл не розливався сім років підряд. Це

змінило б усю природу країни на віки вічні. Для цього потрібно також, щоб верхів'я Нілу, які щорічно щедро наповнюються водою тропічних злив, були відгороджені величезною греблею. Але тоді уся Ефіопія перетворилась у велику болотяну пустелю: Або ж, коли б дощі, які випадають щорічно у жаркій полосі, припинилися на сім років, екваторіально-тропічна полоса Африка стала б безлюдною. Очевидно, що таке народне лихо набуло б розмірів однієї з тих катастроф, які змінили багато місць нашої планети. Про це були б принаймні якісь згадки в історії єгиптян — народу значно давнішого, ніж євреї, що мав докладні записи подій своєї історії.

«І скінчився той рік; і вони прибули до нього другого року, та й сказали йому: «Не приховаємо правди перед паном своїм, що вичерпалося срібло і череди наші у нашого пана. Нічого не зосталося перед нашим паном, хіба що наше тіло та наша земля! Нащо ми маємо вмирати на очах твоїх, і ми, і наша земля? Купи нас та кашу землю за хліб, і будемо ми та наша земля рабами фараонові. А ти дай нам насіння, — і ми будемо жити, і не помремо, а земля не спустіє...»

І Йосиф купив усю землю єгипетську для фараона, бо єгиптяни спродавали кожен поле своє, бо посилився голод між ними. І стала земля фараоновою. А народ зробив він рабами від одного кінця Єгипту й аж до другого. Тільки землі жерців не купив Йосиф, бо для: жерців від фараона була устава жити на свої прибутки;,

І вони їли свій пай, що давав їм фараон, тому не продали своєї землі.

І сказав Йосиф до народу: «Оце купив я нині для фараона вас і землю вашу. Ось вам насіння, — і засійте землю. А настануть жнива, то дасте п'яту частину фараонові, а чотири частини будуть вам на насіння для поля й на їжу вам та тим, хто в домах ваших, та на їжу для ваших дітей». А вони відказали: «Ти врятував нам

життя. Нехай же знайдемо милість в очах свого пана, — і станемо рабами фараонові». *(Бут., гл. 47, ст. 18–25).*

Такий спосіб управління країною повинен був би, власне кажучи, забезпечити за Йосифом славу жорстокого глитая, а не благодійника, яким його зображає Біблія. Якщо вся ця історія відповідає дійсності і якщо народ справді вірив у благодіяння управителя Єгипту] в перші роки голоду, то згодом, коли експлуатація, і жертвою якої він став, дійшла до викладених щойно прийомів, його тупоумство не мало б ніяких виправдань.

В історії людства нема прикладів подібних дій державної людини. Міністр, який учинив би так у будь-якій країні, викликав би загальне обурення і не міг уникнути справедливого гніву народу.

На щастя, ця жорстока історія є просто дурною нісенітницею. Надто безглуздо скуповувати всю худобу в країні, коли земля не дає трави для її годування. А коли б могли що-небудь давати пасовища, то могли б давати й поля, — це неминуче зв’язане одне з другим. Грунт Єгипту піщаний, і лише розливи Нілу можуть сприяти росту рослинності. Якщо повірити, що впродовж семи років не було цих розливів, то повинна була виздихати і вся худоба. Більше того, тоді минав лише четвертий рік голоду; яка ж користь з того, щоб видавати народові насіння, яке нічого не повинно було приносити протягом ще трьох років підряд? Ці сім років неродючості — одна з найнеймовірніших нісенітниць, яку подає нам шахраюватий «голуб» у книзі Буття.

Варто уваги також, з якою шанобою ставиться «священний» автор до єгипетських жерців: вони одні удостоюються поваги Йосифа, їхні землі вільні. Коли весь народ впав у рабство, вони одні харчувалися за рахунок голодуючого народу. Але Біблія містить релігійні догмати, які «представники бога на землі» втовкмачують у народну свідомість. І в цьому епізоді

Біблія прищеплює народам повагу до жерців різних культів, усякої релігії. Жерці не повинні їсти один одного. Рука руку миє!

«Священний» автор розповідає далі, що Іаків провіз у Єгипті сімнадцять років і помер і що всього він прожив

сто сорок сім років. Цілі дві глави *(Бут., гл. 48 і 49)* присвячені благословенням, які патріарх розсипав з висоти свого смертного одра. Він благословив усіх своїх дванадцять синів, що зібралися коло одра його. Помітивши у кімнаті двох незнайомих, він запитав, хто це. Йосиф відповів, що це його сини. За сімнадцять років, які патріарх прожив у країні, Йосиф не подумав познайомити його з членами своєї сім'ї!

Благословення, які Іаків дав своїм синам, не позбавлені деяких докорів і злопам'ятства. Так, Рувим, який наставив своєму батькові роги, втратив цього дня свої права первородства.

«Рувиме, — ти мій первородний, моя міць і початок сили моєї, верх гідності й верх могутності! Ти пінився, як вода, — та не втримаєшся, бо ти увійшов був на ложе свойого батька, ти збезчестив постелю мою (на яку) піднявся!» *(Бут., гл. 49, ст. 3–4).*

Цього дня старий Іаків ще раз виявив, що він був прихильником шлюбу його маленької Діни з князем Сихемом і що внутрішньо він засуджував різню, вчинену Симеоном і Левієм, зате він не надав їм прав старшинства, відібраного у Рувима, і, крім того, суворо засудив їхні насильства.

«Симеон і Левій — брати, їхня зброя — знаряддя насильства. Хай до їхньої змови не входить дума моя, і нехай не прилучиться слава моя до їх зборів, бо вони в своїм гніві людину забили, а в своєму свавіллі перерізали жили бику... Проклятий гнів їхній, бо сильний, та їхня лютість, тяжка бо вона! Поділю їх в Іакові і розпорошу їх в Ізраїлі!» *(Бут., гл. 49, стр. 5–7).*

Богослови вважають пророчими всі слова, вимовлені Іаковом на смертному одрі. Тим цікавіше побачити далі, що так звані потомки Левія зовсім не були невдахами. Саме їм було передано спадщину Ізраїля з усіма вигодами й привілеями.

Власне кажучи, перевага повинна була бути віддана Йосифові, первісткові від любимої Рахілі, Йосифові, утісі старості Іакова, джерелу радощів його, джерелу благополуччя всього дому його. Виявилось же якраз навпаки: обранцем став Іуда. Іуда, який підбурив братів продати Йосифа переїжджим купцям, Іуда-кровозмісник став ближчим до серця батьківського, ніж доброчесний Йосиф. Саме йому передав старий Іаків патріаршество, яке було частиною божественного спадку.

«О Іудо, похвалять тебе твої браття! Рука твоя на шиї твоїх ворогів, сини батька твого тобі вклоняться. Іуда — лев молодий! Ти, мій сину, вертаєшся з здобичі: прихилився він, ліг як лев і як левиця; хто підніме його? Не відійметься берло від Іуди ані з його лона законодавець, аж доки не прийде примиритель, що йому буде послух народів. Він прив’язує до лози винограду свого молодого осла, а до лози кращого винограду — сина ослиці своєї, одежу свою буде прати в вині, а шати свої у виноградній крові! Від вина він зробився ясноокий, а від молока — білозубий». *(Бут., гл. 49, ст. 8—12).*

Інші дістали досить нескладні благословення. Що стосується Йосифа, то, хоча він і не наслідував Іакова в його званні патріарха, він все ж отримав кілька добрих слів.

«Проси ти від бога, свого отця, — і він допоможе тобі, і проси всемогутнього, — і він благословить тебе благословенням небес, що на висоті, благословенням безодні, що долі лежить, благословенням перс та утроби, благословення батька твого стали сильніші від благословення давніх гір, — аж до пожаданих висот

віковічних. Нехай вони будуть на голову Йосифа, на маківку вибраного з-поміж братів своїх!» *(Бут., гл. 49, ст. 25–26).*

Нарешті Іаків примусив своїх синів пообіцяти винести прах його з Єгипту і поховати його в печері Махпела, на землі Ханаанській, поруч з Авраамом, Саррою, Ісааком, Ревекою і Лією. «І закінчив Іаків заповіта синам своїм, і втягнув свої ноги до ліжка, та й спочив, і він прилучився до своїх батьків» *(Бут., гл. 49, ст. 33).*

Патріархові-багатоженцю були віддані незвичайні почесті: він був набальзамований, перевезений в Ханаан і похований за першим розрядом. Якщо вірити главі п’ятдесятій, і останній, у книзі Буття, єгиптяни носили по ньому семидесятиденний траур.

Йосиф дожив до заходу своєї величі, підтримуючи своїх братів і їхні численні сімейства. Він був оточений онуками і правнуками і помер ста десяти років від роду. У християнстві його називають «святим і праведним»…

розділ п’ятнадцятий
НОВИЙ ФАВОРИТ ГОСПОДА БОГА — «СВЯТИЙ БОГОВИДЕЦЬ» МОЙСЕЙ

Вихід — це книга, що розповідає про втечу євреїв з Єгипту і про тривалі мандри їх у піска Сінайської пустелі; вона доповнюється кни гами Левіт, Числа, Второзаконня. Біблія говорить, що подорож євреїв тривала сорок років. Подивіться на карту Аравії і Палестини. Євреї покинули Єгипет «перед Ваал-Цефоном» *(Вихід, гл. 14, ст. 2, 9),* що нині називається Суецом. У цьому місці вони ніби-то перейшли Червоне море. Далі вони пройшли вздовж східного берега Суецької затоки і спустилися до Рефідіма через Сінайський масив. У південній частині Сінайського півострова вони повернули на північний схід до Асірофа (нині Айнель-Адра). Піднявшись звідси на північ, вони обійшли Мертве море зі сходу і дістались, нарешті, Ієрихона.

Весь цей шлях не сягає тисячі кілометрів. Кульгавому каліці не потрібно було б і трьох місяців, щоб пройти цей шлях, якби навіть він як слід відпочивав у придорожних шинках. Євреї ж витратили сорок років на цю подорож. Вклонімося і посміємося над неймовірною «божественною» небилицею, яка пропонується священнослужителями усім віруючим християнам та євреям.

Віруючі не розмірковують і без вагань ковтають усе. Якби вони тільки завдали собі клопоту поміркувати трошки, прочитавши книгу Вихід, то визнали б, принаймні, дивним, що Мойсей, який вважається автором цієї книги і який нібито був вихований у Єгипті і про-, жив там багато років, не сказав у цій книзі

жодного слова про пам’ятники, звичаї, закони, релігію, політику; історію цієї славної держави, яка стояла в ті давні часи на вершинах цивілізації. Єгиптяни, сучасники Мойсея, були одним з найосвіченіших народів давнини. В цю епоху процвітають міста Фіви і Мемфіс, про існування яких автор Виходу, очевидно, нічого не знає. Він нічого не говорить про ці розкішні й багаті міста, широко відомі всім у його епоху. Що стосується правителів тогочасного Єгипту, «священний» автор усіх їх однаково називає фараонами, очевидно, не знаючи, що це зовсім не ім’я. Словом «фараон» єгиптяни називали своїх царів, як японці своїх володарів словом «мікадо».

Говорячи про різних царів єгипетських і приписуючи їм події, віддалені одна від одної віками, Мойсей, що не знайшов для них усіх іншого імені, ніж фараон, уподібнився до псевдоісторика, який у своїх небилицях, що стосуються історії, наприклад Росії, говорив би просто «його величність цар» і про Івана Грозного, і про Петра І, і про Миколу І, не називаючи їх на ймення, такий історик був би невігласом, який смішив би усіх. Як можна серйозно ставитися до автора Буття чи Виходу? Він знає і перелічує найменших і незначних володарів, ведучи мову про царства, що канули у небуття, не піддаються перевірці, а то й цілком вигадані, як Содом, Гоморра і Герар. А щодо такої історично важливої держави, як Єгипет, яка справді існувала, його обізнаність стає настільки скромною, що він не наважується сказати, як звали фараона, про якого він говорить: Тутмосом, Аменхотепом чи Рамзесом. Він дає детальні відомості, коли його неможливо перевірити, і говорить загальні фрази, коли йому потрібно уникнути точності, що може викрити його голу фантазію.

Богослови, які оголосили П’ятикнижжя найвищим проявом істини, не передбачали відкриттів учених-єгиптологів і спокійно встановлювали час існування

всього світу на підставі біблійних казок. Так, за римсько-католицьким відліком, «створення світу» відбулося за 4004 роки до так званого різдва Христового, а всесвітній потоп — у 3296 році А між іншим Міна, єгипетський воєначальник, який утворив першу відому династію фараонів, уже об’єднав Єгипет в одне могутнє царство за 3200 років до початку християнського літочислення.

Історичні пам’ятники Єгипту з’ясовані і розшифровані, прочитаний літопис, записаний на камінні храмів і обелісків, відома історія великих фараонів, храмів, міст. «Вихід» євреїв з Єгипту, що його богослови відносять до початку XV століття до н. е., мав відбутися за царювання фараона Тутмоса III чи Аменхотепа III. Проте історія цих царювань ніяк не збігається з оповідями книги Вихід. Ці могутні володарі підкорювали собі Ефіопію, Аравію, Месопотамію, Ханаан, Ніневію 1 острів Кіпр. їхніми данниками були вавілоняни, фінікіяни, вірмени. Успіх їхньої зброї далеко поширився у Західній Азії. Відомий довгий список царів і народів, підкорених єгипетськими фараонами у той час. Ніхто з фараонів не гинув так безславно, як фантазує Біблія!

Ці попередні відомості допоможуть нам більш свідомо простежити міф про Мойсея.

Отже, 66 євреїв дуже розмножилися в Єгипті «і наповнився ними той край» *(Вихід, гл. 1, ст. 7).* Фараон, що царював у той біблійний час, зовсім забув про заслуги Йосифа перед Єгиптом. Він був дуже жорстокий цей фараон. (Ми будемо називати його цим «іменем», яке дав йому «священний» автор). Він прикликав двох єврейських акушерок — добродійку Шіфру і добродійку Фуа, що обслуговували всіх своїх співвітчизниць, і наказав їм, приймаючи новонароджених єврейських хлопчиків, умертвляти їх. Акушерки не підкорилися наказові фараона, а коли він запитав їх, чому вони залишали дітей живими, вони відповіли: «Єврейки не такі, як єгипетські жінки, бо вони самі баби-сповитухи:

поки прийде до них баба-сповитуха, то вони вже й народять» *(Вихід, гл. 1, ст. 19).*

Тоді фараон видав наказ топити новонароджених єврейських хлопчиків.

Неважко уявити собі, який відчай породив цей наказ у єврейських сім'ях. Виконати його було неважко, тим більше що нещасні нащадки Іакова перебували рабському становищі і були позбавлені будь-якого за хисту: жорстока поведінка фараонових чиновників позбавляла їх звичайних людських прав; вони виконували найважчі роботи *(Вихід, гл. 1, ст. 11–14).*

І ось одна єврейська мати з коліна Левія ухитрилася ховати свого новонародженого сина протягом трьох місяців. Не маючи можливості ховати його довше і остерігаючись доносу, вона взяла очеретяний кошик, обсмалила його, поклала в неї дитя і полишила в очереті на березі річки[61]. Вона наказала сестрі його стежити здалека за кошиком. У цей час дочка фараона в супроводі своїх подруг прийшла до Нілу купатися.

«Священний» автор забуває похвалити мужність молодої принцеси, і це досить прикро: купання в Нілі, що кишів крокодилами, було з боку молодої дівчини подвигом, гідним поклоніння читача. Крім того, двір фараона був у Мемфісі (в середній течії Нілу), а від Мемфіса до «землі Гесем» (на північний схід від Мемфіса), де жили євреї, відстань понад 80 кілометрів! Що б там не було, поява принцеси була дуже доречною.

Оскільки ніщо не робиться без волі всевідаючого бога, то саме за його згодою всіх маленьких євреїв, утоплених в Нілі, з'їли крокодили, а це дитя він врятував задля своїх подальших планів. Звичайно ж, це сам бог послав дочку фараона купатися так далеко, перед тим навіявши їй царську зневагу до крокодилів і бегемотів. І трапилось так, як було бажано «провидінню»: принцеса знайшла плавучу колиску, була зворушена плачем

дитини і відразу ж здогадалася, що це маленький єврей. Підійшла мати. Дочка фараонова доручила їй годувати дитя, пообіцявши платити їй за це, і відійшла, щаслива свідомістю свого благородства. Згодом, вигодувавши дитину, мати принесла його принцесі. А ця виявила прихильність до нього, дала йому ім’я Мойсей, що нібито означає «витягнений з води», і так палко клопоталася за нього перед царем, що фараон, незважаючи на свою жорстокість, погодився виховувати маля при дворі.

Мойсей захоплював царя, його дочку, придворних. Його безперечно чекало блискуче майбутнє. Але якось, побачивши, як єгиптянин бив єврея, Мойсей убив єгиптянина. Подумавши над можливими наслідками вбивства, він вирішив сховатися на землі Мадіамській. Ця країна була на південному сході Сінайського півострова. її не слід плутати з іншими двома провінціями, що мають у Біблії ту ж назву. Про них буде мова далі. Місцезнаходження цих провінцій Біблія відносить також і на північ від моря Елатського (нині затока Акаба) і на схід від Мертвого моря. Ці «мадіамські землі» у Біблії безпардонно переплутані. Можна подумати, що «святий дух» загубив географічну карту і покладався тільки на свою, явно препогану пам’ять, а головне — на наївну довірливість віруючих.

У Мадіамі № 1 Мойсей познайомився з язичеським жерцем на ім’я Іофор, батьком семи дочок, з яких одна, прекрасна Сепфора, причарувала серце молодого втікача. Шлюб, тривалий медовий місяць — і ось наш Мойсей — щасливий батько карапуза, якому дали ім’я Гирсам.

У цей час із фараона, що царював, зробили чергову мумію, але його наступник продовжував жорстоку політику щодо євреїв і навіть посилив тягар їхнього рабства. Тоді бог, що, як і Мойсей, забув навіть думати

про долю євреїв, раптом згадав про угоду, яку він уклав з Авраамом, Ісааком та Іаковом.

Жрець Іофор мав стадо й інколи доручав своєму зятю пасти худобу. Одного разу Мойсей зайшов зі своїми стадами на гору Хорив, що належала до Сінайського плоскогір'я, але ще досить віддалену від гори Сінай. Раптом перед ним спалахнув придорожній кущ, весь охоплений полум'ям. Проте цей кущ не згорав. Мойсей стояв роззявивши рота. І «кликнув до нього бог з-посеред того куща» *(Вихід, гл. 3, ст. 4)* і наказав роззутися. Мойсей підкорився. Тоді бог оголосив, що дає йому високе доручення, а саме: посилає його до фараона, щоб запропонувати цьому останньому звільнити євреїв і відпустити їх з Єгипту, на що, між іншим, погодиться не раніше як побачить чудеса, вчинені Мойсеєм. Йому належить також підняти дух своїх одноплемінників. Мойсей запитав у видіння, як воно називається. «І сказав бог Мойсееві: я є сущий (Ієгова)». І сказав: отак скажи ізраїлевим синам: сущий послав мене до вас» *(Вихід, гл. 3, ст. 14).*

Серед порад щодо майбутнього від'їзду з Єгипту бог дав ще й таку: «Позичить жінка від сусідки своєї і від мешканки дому свого посуд срібний і посуд золотий та одежу, і ви одягнете в них синів ваших та дочок ваших, і заберете це від єгиптян» *(Вихід, гл. 3, ст. 22).*

А потім, коли Мойсей висловив побоювання, що просто на слово йому не повірять ні євреї, ні тим більше фараон, бог тут же, не сходячи з місця, наділив його даром творити «чудеса». Посох, який зять Іофора тримав у руці, обернувся на змію і потім знову став палицею. Бог сказав ще: «Засунь свою руку за пазуху свою». Мойсей послухав, але коли витягнув руку, то виявилося, що вона побіліла від прокази, як сніг. Після цього він ще раз, за наказом божим, засунув руку за пазуху і цього разу витягнув її зовсім здоровою. Бог

також навчив Мойсея обертати воду в кров і кров у воду[62].

Мойсей вагався: він сказав богові, що його заїкання завадить йому бути добрим оратором і надихати народ. Бог почав сердитись, але не вилікував недорікуватість Мойсея, що було б краще, а дав йому помічником Аарона, брата його. Зазначимо мимохідь, що Аарон, не ховаючись, жив у Єгипті, і зовсім невідомо, яким чином мати врятувала цього сина.

В результаті переговорів з видінням Мойсей попрощався зі своїм тестем і пішов від нього, взявши з собою дружину й дітей. «І сталося в дорозі на нічлігу, — стрів був його господь і хотів убити його. Та Сепфора взяла ніж з кременя, обрізала крайню плоть свого сина, **і** кинула нею до ніг його та й сказала: «Ти мені наречений крові!» *(Вихід, гл. 4, ст. 24–25).*

Це обеззброїло бога, і Мойсей міг іти далі.

розділ шістнадцятий
БЛАГОЧЕСТИВА ІСТОРІЯ ДЕСЯТИ КАР ЄГИПЕТСЬКИХ

Аарон, очевидно, вже попереджений богом, виїхав назустріч Мойсею, дізнався від нього про *Ж* Ц подробиці покладеної на нього місії, і тоді вони вдвох відправилися до фараона. Проте цар не звернув ніякої уваги на промови братів; навпаки, гоніння на євреїв посилились.

Далі книга Вихід розповідає про те, як Аарон знов прийшов до фараона, кинув, за порадою божою, на землю свій жезл. Жезл перетворився на змію. Однак єгипетські жерці, скликані з цього приводу, також покидали свої жезли додолу, і їх жезли також перетворилися на змій. Але змія Аарона пожерла змій придворних чаклунів. Це чудо зовсім не викликало у фараона бажання дати свободу євреям.

Наступного дня Аарон ударом свого жезла обернув води Нілу в кров «перед очима фараона». Біблія додає, що придворні чаклуни зуміли вчинити те ж саме. Риба вимерла, єгиптяни почали копати криниці навколо Нілу, щоб знайти питну воду, але марно. «Священний» автор забуває пояснити, як діставали воду євреї.

Потім сталося нашестя жаб, але придворні чаклуни, очевидно, з пихатості, вчинили і цей фокус. Жаби вкрили землю єгипетську. За жабами пішли мошки. Весь Єгипет був вкритий ними. Країна кишіла потім песячими мухами. Придворні чаклуни вже не зуміли повторити «чудес» з мошками і з песячими мухами. І все ж серце фараона було тверде, як камінь, і він не відпускав євреїв *(Вихід, гл. 8).*

П’ята кара полягала у раптовому поголовному падежі коней, ослів, верблюдів, биків і овець єгиптян.

Але й це не вплинуло на фараона. Шоста кара: Мойсей і Аарон розсипали трохи попелу перед фараоном, і зараз же всі єгиптяни вкрилися виразками. Сьома кара: урагани граду й вогню зруйнували всі посіви і всю рослинність на всій землі єгипетській, за винятком провінції Гесем, де жили євреї. Фараон після кожної кари погоджувався відпустити євреїв, але потім брав своє слово назад *(Вихід, гл. 9).*

Восьма кара: хмари сарани дожерли те, що залишилося після граду. (Важко, однак, уявити собі, що могло залишитися). Каяття фараона — і вітер відносить сарану в Червоне море. Фараон ще раз порушує слово і знову не відпускає євреїв. Дев'ята кара: Єгипет повергнутий в імлу таку густу, що її можна помацати рукою. Фараон вирішив відпустити Мойсея та його одноплемінників, але хоче зберегти за собою отари, які зовсім не потерпіли від усього цього потоку нещасть *(Вихід, гл. 10).*

Щоб припинити тяганину, бог послав ангелів-винищувачів з наказом перебити всіх первенців єгипетських. Але щоб уникнути можливих помилок (за розкладом, винищування повинно було відбуватися вночі), у кожному єврейському домі їли ягня і на дверях своїх жител євреї зробили позначки його кров'ю. Так нібито було встановлене єврейське свято пасхи. Треба думати, що ангели, проходячи опівночі по єгипетських містах, повинні були мати при собі шпаги для забиття дітей і ліхтарі для обстеження дверей. Це не ми, а сама Біблія так ретельно малює ангелів. Як повинен був сміятися прекрасний «голуб», диктуючи ці дурниці!

І ось «сталося опівночі, і вдарив господь в єгипетськім краї кожного первородного, від первородного фараона, що сидів на своїм престолі, аж до первородного в'язня, що у темниці, і кожного первородного худоби. І встав фараон уночі, він та всі

раби його, та ввесь Єгипет; і знявся великий зойк (у всьому краї) єгипетському *(Вихід, гл. 12, ст. 29—3О).*

Фараон послав по Мойсея і Аарона і почав їх просити швидше йти з Єгипту з усім своїм плем’ям.

«І Ізраїлеві сини вчинили за словом Мойсеевим, і просили у єгиптян посуд срібний і посуд золотий та шати. А господь дав милість тому народові (своєму) в очах єгиптян: і вони давали йому, і забрав він добро від Єгипту» *(Вихід, гл. 12, ст. 35–36).*

Далі Вихід оповідає, що єврейські сім’ї, які продовжували з часів Іакова жити в Гесемі, зібралися перед виходом у Раамсесі. Звідти пішли на південь, до Сокхофу. їх було близько 600 000 тільки одних чоловіків, «крім дітей». Великий натовп «різного люду» приєднався до них. Було у них багато і різної худоби. Мойсей не забув прихопити з собою і кістки Йосифа.

Потім євреї дісталися Ваал-Цефона (Суец), де зупинилися біля моря. Місце, зазначене Біблією, є північним краєм Суецької затоки. Якби й довелося євреям:і перейти яку-небудь воду, то це могла бути тільки вода каналу фараонів, що з’єднував тоді Ніл з «країною гірких озер».

Коли Мойсей і його одноплемінники вирушили в дорогу, фараон, наділений воістину біблійним, досить нестійким, розумом, пошкодував ще раз, що залишився без таких чудових підлеглих, які зробили йому стільки прикростей. «І запріг (фараон) свою колісницю, і забрав народ свій з собою. І взяв він шість сотень добірних колісниць, і всі колісниці Єгипту, і начальників над усіма ними… І гналися єгиптяни за ними, уся кіннота, колісниці фараонові, і вершники його та військо його, — і догнали їх, як вони отаборилися були над морем, під Пігахірофом, перед Ваал-Цефоном» *(Вихід, гл. 14,ст6 — 7,9).*

Виникає питання, звідки взялася ця кіннота і всі ці і колісниці після того, як п’ята кара винищила поголовно

усіх без винятку коней, ослів, верблюдів і биків Єгипту? Продовжуючи фантазувати, Біблія повідомляє, що Мойсей швидко провів євреїв через море, як по-сухому: звичайним помахом жезла він поділив воду.

Фараон зі своєї біблійної простоти подумав, що цей шлях хороший і для нього. Він ступив на «дно моря» зі І всією своєю армією, та ба! Мойсей ще раз ударив жезлом, якраз у ту мить, коли всі єгиптяни були на середині моря. «І вернулася вода, і позакривала колісниці та вершників усього фараонового війська, що ввійшло за ними в море; ані жоден із них не зостався» *(Вихід,* 1 *гл. 14, ст. 28).*

Зазначимо, що фараон відправився в погоню за євреями не для того, щоб їх винищити, а з наміром повернути їх назад. Серед євреїв було 600 тисяч здорових і озброєних людей, а всього, якщо врахувати старих, І жінок, сестер, дітей та ще й різноплемінних, які до них приєдналися, — очевидно, не менше 3 мільйонів чоловік. Щоб узяти в полон таку масу народу, потрібна армія ще численніша. Щоправда, бог уже винищив по первенцю з кожної сім’ї, але й молодші могли носити зброю. Як говорить Біблія, маси народу пішли за своїм царем. Не забудьмо, що перед відходом євреї обібрали єгиптян: навряд чи хто з обкрадених вагався щодо погоні за злодіями. Слід вважати, що мільйони єгиптян потонули разом зі своїм фараоном.

Але жодний єгипетський автор ніде й словом не згадує про це жахливе лихо, так само як і про жодну з десяти кар, що вразили царство єгипетське. Деякі богослови намагаються послатися на національне самолюбство. Нехай так! Ну, а інші народи світу? Як могло статися, що й вони ніколи нічого не чули про ці жахливі події? Адже ж цей гігантський потоп відразу розкріпачив 115 царств, які сплачували данину фараонові Аменхотепу! Навіть Геродот[63], якого

називають «батьком історії» і який наводить стільки відомостей з життя чудово вивченого ним Єгипту, і той словом не обмовився про трагічну загибель величезної єгипетської армії.

Біблія, не соромлячись явної нісенітниці «чудового виходу», повідомляє, що нащадки Іакова, радіючи і сміючись, ледь не надірвали животів. Маріам, сестра Мойсея і Аарона, взяла бубна і заспівала. Усі жінки слідом за нею почали танцювати з радощів. Глава п'ятнадцята повідомляє також, що Мойсей тут же, в похіднім строю, склав пісню на честь бога, яку співав увесь Ізраїль.

Не забудьмо, що співачки й танцюристи Ізраїля становили в цілому групу чисельністю близько 3 мільйонів чоловік. Слова й музика були вивчені за одну мить. Хотілося б побувати на цьому концерті! Чорт забирай! Як же це було чудово!

розділ сімнадцятий
СОРОКАРІЧНЕ МАНДРУВАННЯ ЄВРЕЇВ У ПУСТЕЛІ ЗА БОЖИМ ВЕЛІННЯМ

Ось євреї мандрують по тій частині Аравії, що вкрита бруковим камінням. Мета подорожі — Ханаан, усе той самий старий Ханаан, який приваблював ще перших патріархів. Чому, нарешті, не осісти, хоча б тепер, коли зібралися великою сім’єю? Посилаючись на бога, Мойсей запевнив їх, що земля ця відрізняється надзвичайною родючістю. Важко було тільки знайти цю країну через бездоріжжя, а компас ще не був винайдений. На щастя, небесна хмара очолила єврейський народ і вела їх удень і вночі; вдень це був стовп чорного диму, вночі — стовп вогню. «Святе письмо» говорить, що сам бог ховався у цих «стовпах». Цей спосіб водіння по пустелі мав, звичайно, багато переваг, але спричиняв також і незручності. Справді, євреям дуже часто, можливо, хотілося й відпочити, але ні: хмара відходила. Що робити? Втрачати такого проводиря? Адже ж хмару руками не втримаєш. Тож прошу безупину крокувати!

Цей старий жартівник — бог знайшов собі ще одну непогану розвагу. Ось що він вигадав. Щоб пройти від Суеца до Ієрихона, божественному проводиреві потрібно було попрямувати на північ, до берегів Середземного моря. Але замість того, щоб піти на північ, бог повів євреїв південною частиною Сінайського півострова.

Але треба бути справедливими: хоча бог і неймовірно подовжив шлях обраного ним народу, зате він і розважав його в дорозі. Так, з Ваал-Цефона він провів євреїв у західну частину пустелі Сур, де вони

блукали три дні, не знайшовши й краплини води. В одному місці, названому Мерра, вони були приємно здивовані дзюрчанням щедрого потоку. Кинулися пити, та ба! — вода виявилася гіркою.

«І став народ ремствувати на Мойсея, говорячи: «Що ми будемо пити?» І Мойсей кликав до господа! І показав йому господь дерево, і він кинув його у воду, — і стала вода та солодка! Там бог дав йому постанову та закон, і там його випробував. І сказав: «Коли дійсно будеш ти слухати голосу господа, бога твого, і будеш робити слушне в очах його, і будеш слухатися заповідей його, і будеш виконувати всі постанови його, то всю хворобу, що я поклав був на Єгипет, не покладу на тебе, бо я — господь, зцілитель твій!»

І прийшли вони до Еліму, а там дванадцять водних джерел та сімдесят фінікових пальм, і вони отаборилися там над водою» *(Вихід, гл. 15, ст. 24–27).*

Щоб дати притулок «невеликій» купці народу, серед якої було 600 000 самих тільки озброєних дорослих чоловіків, ці сімдесят фінікових пальм повинні були б рости досить далеко одна від одної і мати неймовірно розкішне листя. Так іноді виявляється вражаюче вихваляння «священних» авторів, які не соромляться ніяких перебільшень.

Полишивши Елім, євреї пішли на південь, поки не дісталися пустелі Сін, розташованої на південному схилі пагорбів узбережжя Суецької затоки. Це просування на південь привело їх до Сінайського гірського масиву. Природа там досить велична, але зовсім дика.

Запаси продовольства, які вони могли взяти з собою, давно вичерпались, а в цій обурливій пустелі, напевно, не було жодної корчми, жодної пивниці. Наші три мільйони емігрантів заремствували: «І стала ремствувати вся громада ізраїлевих синів на Мойсея та на Аарона в пустині. І говорили їм Ізраїлеві сини: «Коли б ми були повмирали від господньої руки в єгипетськім

краї, як ми сиділи над горшками м’яса, як ми їли хліба вволю! Бо ви вивели нас до цієї пустині, щоб поморити голодом усю громаду» *(Вихід, гл. 16, ст. 2–3).*

Євреї, очевидно, покінчили б з Мойсеєм, коли б бог не наділив його здатністю задовольняти бажання цих нещасних за допомогою «чудес», які в наші дні не зміг би повторити жодний фокусник. Несподівано в цій пустелі з’явилися перепели, цілі зграї перепелів. Оскільки євреї не мали з собою печей, по перепели ці падали до них на стіл, треба думати, зовсім готові.

Але це ще не все: «А рано була роса навколо табору. І піднялася роса, — аж ось на поверхні пустині щось дрібне, круповидне, дрібне, немов паморозь на землі, і побачили Ізраїлеві сини, та й казали один до одного: «Ман гу?» (що то?), бо не знали, що то. А Мойсей відказав їм: «Це той хліб, що дав вам господь на їжу...» І назвав ізраїлів дім ім’я тому: манна. Вона була, як коріандрове насіння, біла, а смак її, як корж з медом» *(Вихід, гл. 16, ст. 13–15, 31).*

З цієї ж глави ми дізнаємося, що обраний богом народ почав одержувати кожного ранку денний пайок манни протягом сорока років мандрування, і всі облизували пальчики. Благоговіння, яке ми почуваємо до «святого духа», не заважає нам додати, що манна трапляється не тільки на Сінайському півострові, а й у багатьох інших місцях земної кулі, а саме в Калабрії, Персії, Туреччині і т. д. Її вживають як непогане проносне. Отже, залишається зробити висновок, що бог надзвичайно турботливо ставився до здоров’я євреїв: наповнюючи їм животи, він запобігав можливим запорам. Але давати проносне щодня протягом сорока років, як прямо говориться про це у стиху 35 глави шістнадцятої[64],— на це здатне тільки любляче серце «отця небесного»!

Євреї опинилися тепер поблизу гори Хорив і знову страждали від спраги. Мойсей, оточений співвітчизниками, вдарив по скелі жезлом. Тієї ж миті звідти потекла вода, і три мільйони емігрантів, затамувавши спрагу, розбили намети. Але тут на них чекав неприємний сюрприз. У цих місцях перебував Амалик і його народ, яким не сподобалися нащадки Іакова. Доречно сказати тут, що Амалик був нащадком Ісава: від першої жінки своєї, Ади, Ісав мав старшого сина — Єліфаза, а Єліфаз мав від наложниці своєї Фамни сина Амалика.

Яким чином він виявився живий, цей Амалик? «Голуб» забув сповістити про це «священному» авторові; а цей останній не подумав, що тут є з чого й здивуватися. Факт існування цього Амалика вищою мірою загадковий. Бо для того, щоб нащадки дванадцяти синів Іакова встигли стати народом, який зміг виставити 600 000 озброєних, знадобилася б зміна багатьох поколінь. Та й, нарешті, сама Біблія говорить, що чотириста тридцять років відділяють прибуття Іакова та його синів у Єгипет від подій, викладених у книзі «Вихід». Отже, і Амалику мало бути приблизно років чотириста, коли напав на євреїв у Сінайський пустелі. Але «священний» автор, очевидно, зовсім не задумується над обтяжливістю такого похилого віку: з найнезворушнідоим та найспокійнішим виглядом, без будьякого здивування, він розповідає про воєнні авантюри Амалика та його роду.

Що б там не було, цей Амалик був, очевидно, жахливою людиною. Він нагнав на наших євреїв нечуваного страху. Щоб відбити напад ворога, Мойсей наказав Ісусу Навіну, який командував усіма збройними силами емігрантів, зібрати своїх кращих солдатів, а сам, разом з Аароном і Хором, евакуювався на сусідню гору. Під час усього бою Мойсей стояв з піднятими руками. Поки він стояв у цій позі, перемагали євреї; але тільки-

но «руки його опускались, то перемагав Амалик» *(Вихід, гл. 17, ст. 11).* Врештірешт, стомившися тримати руки весь час догори, він запропонував Аарону й Хору підтримувати його руки «аж до заходу сонця» *(ст. 12).* Справа закінчилася тим, що Ісус дав панові Амалику і його племені доброго прочухана.

«І переміг Ісус Амалика й народ його вістрям меча» *(Вихід, гл. 17, ст. 13).*

У главі 18 ми бачимо мадіамського «священика» Іофора в гостях у свого зятя Мойсея. Мойсей розповів тестю про «чудеса» і пригоди, що трапилися з часу втечі євреїв з Єгипту, і це спокусило «священика» прийняти віру Мойсееву. «Тепер я знаю, що господь більший за всіх богів» *(ст. 11).* І він приніс жертву богові Яхве. Перш ніж повернутися додому, Іофор дав своєму зятеві кілька порад, і між іншим порекомендував йому перекласти частину своїх справ на підлеглих, які б керували тисячами, сотнями і т. д. Мойсей вважав пораду чудовою і негайно запровадив ієрархічну драбину. Саме в той час Мойсей заснував, також за прикладом єгиптян та інших народів, інститут священнослужителів, надавши їм багато привілеїв. Племя Левія, до якого належав він сам, стало кастою жерців, а Аарон, його старший брат, став першим великим жерцем. Так, за Біблією, було організовано культ єврейської віри.

Все це було виконане ніби за наказом самого бога, з яким Мойсей спілкувався на горі Сінай. Зять Іофора один зійшов на вершину, і там старий бог дав йому десять заповідей, яким належало згодом стати основою релігійної віри єврейського народу. У ці хвилини Сінай був оточений блиском страшних небесних вогнів і звідусіль було чути неймовірний гуркіт і шум — незаперечні ознаки того, що відбувалися важливі події. Бог продиктував Мойсею також і громадянські закони.

Переговори між Мойсеєм і богом євреїв тривали не один день. «І коли закінчив бог говорити з Мойсеєм на

Сінайській горі, дав йому дві скрижалі одкровення, скрижалі кам’яні, писані божим перстом» *(Вихід, гл. 31, ст. 18).*

А поки тривала аудієнція, що її бог дав Мойсееві, ці невдячні єврეї, зовсім забувши про розкішний репертуар чудес, виконаних на їхню користь, і навіть про з’явлення самого бога, зробили золотого тельця і почали йому поклонятися. Найцікавіше тут те, що золотий телець був виготовлений для них самим братом Мойсея — первосвящеником Аароном[65]. Аарон вимагав для цього всіх коштовностей і всіх золотих прикрас жінок і дівчат. Не сказано лише, які скульптори, ливарники і золотих справ майстри працювали у пустелі для цього верховного жерця-ренегата. Колосального ідола, виготовлення якого тривало б місяці на великій фабриці, наші пустельники зробили за одну ніч. Можна уявити собі справедливий гнів Мойсея, коли, спустившись з гори з божими документами — скрижалями під пахвою, він побачив золотого тельця і євреїв, які приносили йому жертви з танцями і піснями, і все це під керівництвом його святого напарника Аарона. «І розпалився гнів Мойсеїв, і він кинув скрижалі із рук своїх, та й розбив їх під горою!» *(Вихід, гл. 32, ст. 19).*

Опис процесу знищення святотацького тельця вартий точної цитати: Мойсей схопив «тельця, що зробили вони, та й спалив на огні, та розтер на порох… І розсипав на поверхні води і напоїв тим синів ізраїлевих» *(Вихід, гл. 32, ст. 20).*

Слід визнати, що не кожному дано обертати золото на «порох», кинувши його у вогонь. Секрет цієї операції був відомий, очевидно, самому тільки Мойсееві і нікому ніколи більше. Крім того, Біблія пояснила, що золотий порошок можна пити, розчинивши його у воді: це теж не просто. А взагалі золото розчиняється з сіркою. Легко уявити собі, яким гидким було це питво! Але

найчудовіше тут те, що Мойсей не звинувачував Аарона, який зробив ідола, і наказав левітам, які врешті-решт разом з його братом були більше за інших винні у тому, що сталося, озброїтись і пройти по табору» б'ючи «кожен брата свого, і кожен приятеля свого, і кожен ближнього свого». Біблія говорить, що руками священиків за їхні ж власні гріхи було перебито близько трьох тисяч чоловік *(Вихід, гл. 32, ст. 27–28).*

Заспокоївшись, бог наказав Мойсею побудувати скінію — щось на зразок намету, розташувавши її поза табором для того, щоб «пророкові» можна було не вибиратися кожного разу на гору, коли йому заманеться потеревенити з богом. Ось як це відбувалося.

«І бувало, коли входив Мойсей до скінії, то сходив стовп хмари, і ставав при вході скінії, та й говорив (бог) із Мойсеєм. І ввесь народ бачив стовпа хмари, що стояв при вході скінії, і ввесь народ підводився, та й вклонялися, кожен при вході намету свого. І говорив господь до Мойсея лице в лице, як говорить хто до друга свого» *(Вихід, гл. 33, ст. 9—11).*

Ставши близьким товаришем самого бога, Мойсей вирішив використати товариські стосунки із всемогутнім «творцем» усього світу. Він набрався сміливості і попросив бога показатися йому в усій своїй величі. Як же зустрів це прохання бог-отець? Підручники «священної історії» старанно проминають це місце з Біблії. Ми ще раз звернемося до довгої цитати.

Мойсей сказав богу: «Покажи мені славу свою!». І сказав (господь Мойсею): «Я проведу перед тобою всю славу мою і покличу ім'ям Ієгови перед тобою. І я помилую, до кого милостивий, і змилосерджуся, до кого милосердний». І потім він промовив: «Ти не зможеш побачити лиця мого, бо людина не може побачити мене і жити». І промовив господь: «Ось місце при мені, і ти станеш на скелі. І станеться, коли буде проходити слава моя, то я вміщу тебе в щілині скелі, і закрию тебе рукою

своєю, аж поки я пройду. А коли здійму руку свою, — і ти побачиш мене ззаду, а обличчя моє не буде видиме (тобі)» *(Вихід, гл. 33, ст. 18–23).*

Це місце із «святого письма» варто було б особливо вдумливо прочитати кожному, хто смиренно слухає просторікування релігійних проповідників про бога взагалі і про біблійного зокрема.

Оскільки Мойсей розбив скрижалі, то бог-отець постарався вигравірувати їх заново. Невідомо чому, але друге видання було випущене не із скінії; очевидно, цю роботу можна було технічно виконати тільки на вершині

Сінаю, куди Мойсей і був змушений вибратися знову. Він провів там без їжі і питва ще раз сорок діб.

«І сталося, коли сходив Мойсей з гори Сінай, — а обидві скрижалі одкровення були в Мойсеевій руці при сході його з гори, — то Мойсей не знав, що лице його стало променіти, бо бог говорив з ним. І побачив Мойсея Аарон та всі Ізраїлеві сини, — аж ось лице його променіє, і вони боялися підійти до нього» *(Вихід, гл. 34, ст. 29–30).* Те саме відбувалося і при виході його із скінії: у зв’язку з цим його й зображають звичайно з двома снопами променів на лобі, схожих на роги.

Книга Вихід закінчується шістьма главами (35–40), у яких викладено ще багато дрібних і найдрібніших єврейських законів, продиктованих Мойсею самим богом.

розділ вісімнадцятий
ТРЕТЯ КНИГА МОЙСЕЄВА ЛЕВІТ

Книга Левіт, що складається з 27 глав, не являє собою ніякого інтересу. З епізодів вона містить тільки опис посвячення Аарона та його синів у жерці *(гл. 8),* а також благочестиву історію Надава й Авіуда, які запалили свою кадильницю перед богом чужим вогнем, за що вони були живцем спалені богом перед святилищем *(гл. 10).* Книга Левіт — це, по суті, довгий і нудний перелік усіляких жертвоприношень, богослужінь та обрядів євреїв. «Священний» автор викладає погляди на жрецтво, на тварин «чистих» і «нечистих», на різні види осквернень. Він, зокрема, багато говорить про проказу і прокажених, засвідчує святість жерців, знову наказує шанувати свята, приносити в жертву перші плоди, докладно розглядає різні очищення, зокрема очищення жінок після пологів *(гл. 12),* говорить про богохульство, вимагаючи за нього смертної кари і т. д. і т. ін. Значне місце відведено правилам світського життя. Це ціла купа непослідовних і дивних приписів, які неможливо читати без нудьги.

Саме тут заєць оголошується твариною «нечистою», тому що він хоч і жує жуйку, але його «копита» не роздвоєні *(гл. 11, ст. 5–6):* «священний» автор наївно вважає часті рухи заячих губ і носа за жування жуйки.

У книзі Левіт пояснюються з релігійної точки зору хвороби. У розгляді цього питання «священний» автор настільки ж невичерпний, наскільки й бридкий. Деякі з його одкровень зовсім потворні: «коли течивий плюне на чистого, то випере той одежу свою й обмиється в воді, і буде нечистий аж до вечора» *(Левіт, **гл.** 15, ст. 8).* Але пан, який страждає від виділень, може очиститися…

вірою. Ви, можливо, думаєте, що Біблія приписує йому яке-небудь лікування? Не вгадали! «А коли течивий звільниться від течі своєї, то він відлічить Сім день на своє очищення, — і випере одежу свою, і обмиє тіло своє в живій воді,— і стане чистий. А восьмого дня він візьме собі дві горлиці або двоє голубенят, та й прийде перед лице господнє до входу скінії заповіту, і дасть їх священикові» *(Левіт, гл. 15, ст. 13–14).*

Біблія вказує хворому, як поводитися після вилікування, але просто безсила чим-небудь допомогти йому від його хвороби.

Варті уваги деякі заборони. Необхідно по справедливості визнати, що «священний» законодавець не залишає місця для найменших сумнівів у тому, наскільки обурливими були тодішні звичаї нащадків Іакова. Засуджується скотолозтво, яке, очевидно, часто траплялося в «Ізраїлі». У 20-й главі перелічуються всі можливі види розпусти, і за кожний вид — смертна кара.

У цій главі бог говорить навіть: «А хто буде лежати із жінкою, часу хвороби місячної,— і відкриє її наготу, — він джерело її обнажив, а вона відкрила джерело своєї крові,— то будуть вони обоє знищені з народу свого!» *(ст. 18).*

Ось, на закінчення, кілька вказівок, які можуть бути зразком стилю «богонатхненної» книги Левіт. Місце це слід читати з найвищим благоговінням, тому що слова ці говорить сам бог: «Жоден чоловік не повинен наближатися до жодної однокровної своєї, щоб відкрити наготу. *Я* — господь! Наготи батька свого й матері своєї не відкривай: вона мати твоя, не відкривай наготи її! Наготи жінки батька твого не відкривай, вона нагота батька твого! Наготи сестри своєї, дочки батька свого або матері своєї, що народилася в домі або поза домом, не відкривай їхньої наготи! Наготи дочки сина свого або дочки дочки своєї,— не відкривай наготи їхньої, бо вона

нагота твоя! Наготи дочки жінки батька твого, народженої від батька твого, — вона сестра твоя (по отцю) не відкривай наготи її! Наготи сестри батька свого не відкривай, — вона однокровна батька твого! Наготи сестри матері своєї не відкривай, бо вона однокровна матері твоєї. Наготи брата батька твого не відкривай і до жінки його не наближайся, — вона тітка твоя! Наготи невістки твоєї не відкривай, — вона жінка сина твого, не відкривай наготи її! Наготи жінки брата твого не відкривай, — вона нагота брата твого! Наготи жінки і дочки її не відкривай; дочки сина її та дочки дочки її не бери, щоб відкрити їх наготу, — вони однокровні її, це кровозмішання!

І жінки з сестрою її не бери на суперництво, щоб відкрити наготу її при ній за життя її» *(Левіт, гл. 18, ст. 6—18).*

До чого ж усе це благочестиво й високоморально! Тільки сама ж Біблія не раз говорить, що «святі угодники» і «друзі божії» частенько порушували ці приписи.

розділ дев’ятнадцятий ЧЕТВЕРТА КНИГА МОЙСЕЄВА — ЧИСЛА

Книга Числа називається так тому, що перші чотири глави її містять перелік євреїв на другий місяць другого року мандрування. Всього євреїв було перелічено 603 550 озброєних.*(Числа, гл. 1, ст. 46).* Тридцять дві інші глави цієї книги продовжують опис блукань євреїв у пустелі. Проте ще й у цій главі зустрічаються різні правила, настільки ж незначні й дрібні, наскільки й одноманітні; половина глави 8 присвячена, наприклад, настановам, як запалювати світильники. У книзі Числа можна, між іншим, знайти вказівки для ревнивих чоловіків, які підозрюють своїх жінок у зраді, але які не встановили цього факту з яких-небудь причин.

Бог, розмовляючи з Мойсеєм, сказав: «Кожен чоловік, коли жінка його зрадить… і буде хто спати з нею і це буде затаєне від очей її чоловіка, і вона занечеститься, а свідка проти неї не буде, і вона не буде викрита… то хай приведе той чоловік свою жінку до священика, і принесе за неї в жертву десяту частину ефи ячної муки… і візьме священик святої води в глиняну посудину, і пороху, що буде на долівці скінії, візьме священик та й покладе у воду»… Далі «закляне її священик та й скаже до жінки: «Якщо ніхто не лежав із тобою, і ти не занечестилася і не зрадила чоловікові своєму, то неушкоджена будеш від цієї гіркої води… А коли ж ти зрадила, живши з чоловіком своїм, і ти занечестилась, і хтось переспав з тобою, крім твого чоловіка», — то хай священик закляне ту жінку клятвою прокляття, і скаже священик тій жінці: «Нехай Дасть тебе господь на прокляття та клятву серед народу

твого, і зробить господь лоно твоє опалим, а живіт твій напухлим, і хай увійде ця вода, що наводить прокляття, до нутра твого… А жінка та скаже: «Амінь, амінь!..»

І напоїть ту жінку гіркою водою, що наводить прокляття… на її шкоду… І станеться, якщо була вона занечещена і зрадила свого чоловіка, то ввійде в неї та вода, що наводить прокляття, на шкоду їй, і опухне живіт її, і западе лоно її, і стане та жінка прокляттям серед народу свого» *(Числа, гл. 5, ст. 12, 13, 19–22, 24, 27).*

Цю божественну настанову названо богом «законом про ревнування».

А тепер повернімося до євреїв, які під керівництвом Мойсея продовжують свій шлях по пустелі. За наказом бога Мойсей замовив дві срібні труби, якими й подавалися сигнали до від’їзду. На цьому відрізку шляху євреї справедливо вважали, що однієї манни недостатньо, якось почали ремствувати і вимагати м’яса. Дозвольте! Чи не сказав нам «священний голуб» у книзі Вихід *(гл. 12, ст. 38),* що наші емігранти, залишаючи Єгипет, вивезли з собою незчисленні отари? Було, правда, кілька випадків, коли бог вимагав, щоб йому в жертву принесли первістків від овець, — це в той час, коли євреї простовбичили близько року під Сінаєм. Правда і те, що Аарон і левіти (церковники) забивали жертви на честь золотого тельця. Але невже ж було вирізано всю худобу?

Треба визнати, що все це дуже незрозуміло: коли «святий дух» описує жертвоприношення в пустелі, євреї мають усю худобу, вигнану з Єгипту. Але тільки-но його розповідь переходить на що-небудь інше, то ті самі євреї голодують і харчуються однією проносною манною. Ми не дозволимо собі сказати, що «священний голуб» суперечить сам собі: адже це було б безчестям і богохульством! Ми змушені лише зробити висновок, що, очевидно, незчисленні отари з’їв бог під час

жертвоприношень і що «святий дух» просто забув сказати про це. Що б там не було, якщо євреї, залишаючи околиці Сіная, вимагали м’яса голосними зойками, значить, не було більше жодного бика, жодної вівці, жодного барана, жодного ягняти.

Мойсей доповів про ці вимоги богові. «І знявся вітер від господа, і навіяв перепелиць від моря, і опустив їх над табором, — як денна дорога туди й як денна дорога сюди навколо табору, і коло двох ліктів на поверхні землі» *(Числа, гл. 11, ст. 31).*

Само собою зрозуміло, бог-отець повинен був поступитися в цьому своєму народові: адже євреї згодували йому у вигляді жертви свої незчисленні отари. Можна уявити собі, як зібралися гульнути євреї! Але «м’ясо було ще між їхніми зубами, поки було пожуване, а гнів господній запалився на народ! І вразив господь народ дуже великою поразкою. І названо ймення того місця: Кіброт-Гаттаава (гроби пожадання), бо там поховали народ пожадливий» *(Числа, гл. 11, ст. 33–34).*

Примха полягала в тому, щоб поїсти м’яса! Якраз за це євреї і були покарані.

Після цього мандрівники попрямували на північ. Місцевість, на яку ступили емігранти, у Біблії називається пустелею Фаран: це північно-східна частина Сінайського півострова. «Священний» автор умудрився вліпити в цю місцевість ще одну землю — Мадіамську. Мойсей наказав зупинитись і послати розвідників по одному від кожного коліна. Ці розвідники дійшли до Хеврона, що на заході від Мертвого моря, до серця Ханаана, населеного на той час амореянами. Розвідники повернулися через сорок днів з рапортом і на підтвердження своїх слів принесли чудові плоди — гранати, інжир і виноград. Виноградні грона були такими великими, що лише кілька чоловік могли їх

нести. Це було неспростовним доказом родючості країни, якою мріяли оволодіти наші емігранти *(гл. 13).*

Але продовження доповіді розвідників подіяло на євреїв як крижаний душ: їхня жадоба негайно охолола. [66]

— Ніде ми ще не бачили таких чудових плодів, — сказали розвідники, — Але жителі країни — здоровенні хлопці, а міста їхні обгороджені міцними мурами.

«І там ми бачили велетнів, синів Єнака, з роду велетнів, і були ми перед ними в своїх очах немов та і сарана» *(Числа, гл. 13, ст. 33).*

Десять розвідників додержувалися думки, що краще не сунутись у цю чудову країну. Народ схилився на їхній бік. Тільки Ісус і Халев вважали, що країна, яку вони бачили, була надто чудова, щоб не спробувати завоювати її. Вони оголосили, що справа варта заходу і що риск — благородна справа. Але оскільки народ не поділяв їхнього ентузіазму, бог заявив, що всі євреї вимруть, не дійшовши до мети своєї подорожі, за винятком Ісуса і Халева. Через кілька днів з'явилися амалікітяни і ханаанеяни. Вони дали євреям нечуваного прочухана *(гл. 14).*

Серед подій, описаних книгою Числа, варта згадки змова Корея, Дафана й Авірона, які разом з 250 однодумцями вирішили, що Мойсей і Аарон не гідні очолювати левітів. Змовників цих раптово поглинула земля, яка розверзнулася під ними; зникли й вони, і їхні сім'ї, а 250 євреїв — їхніх однодумців — згоріли у вогні, який «вийшов від господа». Крім того, бог додатково вразив виразкою 14 700 емігрантів, які участі у змові не брали: ці нещасні також померли. І тоді левіти закадили пахощами вдячності господу *(гл. 16).*

Після цього за наказом бога Мойсей попросив начальників племен принести йому по одній палиці з сухого дерева, подібній до жезла, який завжди мав при

собі Аарон; на кожній палиці була написана назва коліна. Всі вони були складені у скінії, і до цих палиць додали дванадцяту, принесену коліном Левія, на якій було написане ім'я Аарона. Другого дня на загальний подив жезл Аарона розцвів, у той час коли решта палиць зовсім не змінилася. Цей жезл був усіяний квітами і навіть стиглим мигдалем!

Це «чудо» цілком показало, що бог утверджує саме Аарона у його жрецькому званні. Народ був переконаний і обіцяв більше не ревнувати до левітів *(гл. 17).*

Питання: якщо це чудо було таким переконливим, то для чого ж і за що бог вразив виразкою і смертю 14 700 чоловік, невинних ні в якій змові?

Глава 19 книги Числа цілком присвячена дуже «важливому» епізодові: бог зажадав, щоб для нього закололи молоду руду телицю, яка не мала ніяких недоліків і ніколи не носила ярма. Телицю знайшли, привели її до жерця Єлеазара, і він побризкав кров'ю зарізаної телиці «перед скінією заповіту сім раз» *(ст. 4).*

У 20-й главі розповідається, що мандрівники прибули знову в пустелю Сін. Місцевість була позбавлена води. Знову ремствування у народі, знову удар жезлом по скелі, знову вода — нове «чудо»! «І підніс Мойсей руку свою, та й ударив ту скелю своїм жезлом два рази, — і вийшло багато води! І пила громада та їхня худоба!» *(ст. 11).*

Дуже просто! Емігранти не мають м'яса, а все ж мають отари. Згодом бог-отець наказав Мойсею, Аарону і сину його Єлеазару зійти на гору Ор. Діставшись вершини, Мойсей, згідно з одержаними зверху розпорядженнями, зняв з Аарона одяг і одягнув його на Елеазара, і Аарон зразу ж помер. Йому було тоді 123 роки.

У цій пустелі «царював» якийсь Арада. Дізнавшись про наближення євреїв, він виступив у похід, розгромив

їхню численну армію і взяв полонених. Глибоко вражений єврейський народ звернувся до бога з молитвою: «Якщо справді даси ти народ той у мої руки, то я вчиню (на них та) на їхні міста закляття». І вислухав господь голос ізраїлів, — і віддав ханаанеян в їх руки» *(Числа, гл. 21, ст. 2–3).*

У другій битві наші емігранти перемогли ханаанеян, винищили їх і виконали дану богові обіцянку — зруйнували їхні міста. Але потім вони повернули на південь і знову заглибились у пустелю Фаран. Тепер добрий боженька послав їм за їхні нові ремствування «отруйних змій», які «кусали народ. І померло багато народу з ізраїля». Тоді Мойсей зробив мідне зображення змії[67] і помістив його на високому місці. І кожний ужалений, глянувши на зображення, негайно зцілювався l *(гл. 21, ст. 6–8).*

Поблукавши невизначений час по пустелі, євреї | знову опинилися на півночі, поблизу амореян, які жили під владою царя Сигона. Євреї влаштували їм благої честиву баню. Весь народ був «винищений мечем». | «Цар васанський» Ог також був переможений і вбитий, як і всі його підлеглі. Народ божий оволодів ще однією територією *(ст. 21–35).*

Єгипетські емігранти досягли тепер південних берегів Мертвого моря. Вони повинні були перейти невеликий ланцюг гір, який був кордоном країни нащадків Моава, сина патріарха Лота від його дочки, народженого після однієї чудової п’яної ночі. Але країна моавітян зі сходу була обмежена землею Мадіамською (втретє Мадіам!), а мадіамитяни і моавітяни жили у доброму сусідстві.

Цар моавітян на ім’я Валак, дізнавшись про наближення євреїв до столиці, поспішив порадитися зі своїми міністрами і ще з деякими розумними людьми. Ось яке рішення було прийнято. У ті часи в місті Пефорі

жив якийсь Валаам, син Веорів, ремесло якого полягало у передріканні майбутнього і в закликанні долі. Валак і вирішив послати до нього делегацію, щоб попросити у нього благословення для моавітян і союзних їм мадіамитян, не забувши також зажадати якого-небудь міцного прокляття для євреїв.

Спочатку Валаам відмовився відправитися благословляти царя Валака, його народ і його союзників. Проте йому здалося, що бог дозволяв йому задовольнити прохання Валака. Він рушив у дорогу разом з депутацією, яка прибула за ним. І ось він плентався на своїй ослиці, як раптом ця остання побачила озброєного мечем ангела, що перепиняв їй дорогу. Ослиця кинулася навтікача у поле, щоб уникнути зустрічі з ангелом. «Валаам почав бити ослицю, щоб повернути її на дорогу. І став ангел господній на стежці виноградників, — стіна з цієї сторони і стіна з тієї. І побачила та ослиця господнього ангела, і притиснулася до стіни, та й притиснула до стіни Валаамову ногу. І він далі її бив.

І ангел господній знов перейшов, і став у тісному місці, де нема дороги збочити ні праворуч, ні ліворуч. І побачила та ослиця господнього ангела, і лягла під Валаамом. І запалився гнів Валаамів, і він ударив ослицю києм. І відкрив господь уста ослиці, і сказала вона до Валаама: «Що я зробила тобі, що ти оце втретє б’єш мене?»

І сказав Валаам до ослиці: «Бо ти виставила мене на сміх. Коли б меч був у руці моїй, то тепер я забив би тебе!» І сказала ослиця до Валаама: «Чи ж я не ослиця твоя, що ти їздив на мені, скільки живеш, аж до цього дня? Чи ж справді звикла я робити тобі так?» І він відказав: «Ні!» І відкрив господь очі Валаамові, і побачив він господнього ангела, що стоїть на дорозі з оголеним мечем у руці. І схилився він, і впав на обличчя своє. І сказав до нього ангел господній: «Нащо ти бив ослицю

свою тричі? Ось я вийшов, щоб перешкодити (тобі), бо ця дорога (твоя) погибельна переді мною. І побачила мене ця ослиця, і збочила переді мною ось тричі. І коли б вона не збочила була переді мною, то я забив би тебе, а її зоставив би живою».

І сказав Валаам до господнього ангела: «Я згрішив, бо не знав, що ти стоїш на дорозі навпроти мене. А тепер, якщо це зле в очах твоїх, то я вернуся собі». І сказав ангел господній до Валаама: «Іди з цими людьми, і будеш говорити тільки те слово, яке я скажу тобі». І пішов Валаам з князями Валаковими» *(Числа, гл. 22, ст. 23–35).*

Наслідком цієї історії було те, що єврейський народ одержав трикратне благословення з вуст Валаама, на превелике обурення царя моавітян, який вигукнув: «Я покликав тебе проклясти ворогів моїх, а ти благословляєш їх ось уже тричі! А тепер тікай собі до свого місця! Хотів пошанувати тебе, та ось стримав господь від пошани» *(Числа, гл. 24, ст. 10–11).*

Незабаром ми побачимо, як відплатили євреї Валааму за його благословення.

Цар Валак змінив гнів на ласку: глава 25 повідомляє, що нащадки Іакова дуже спокійно розташувалися між моавітянами та мадіамитянами. Ця армія з 600 000 озброєних воїнів, що готова була винищити і підлеглих, і союзників царя Валака, більше й не думає про битви. Без перемир’я, без переговорів запанував мир: єврейський народ подружньому зливається з сусідами — мадіамитянами і моавітянами. «І осівся Ізраїль у Сіттімі, і народ зачав ходити на розпусту до моавських дочок. А вони закликали до жертв їхнім богам, і народ їв (жертви їх) та вклонявся богам їхнім» *(Числа, гл. 25, ст. 1–2).*

Це, звичайно, зовсім не влаштовувало тих левітів, у яких язичеські жерці відбивали заробіток. І тоді Фінеєс, син первосвященика Єлеазара, побачивши, як якийсь

єврей, на ім'я Зімрі, входив у будинок прекрасної мадіамитянки Хазви, попрямував за ним «до спальні та й пробив їх обох — ізраїльтянина та ту жінку її черево» *(ст. 8).* Незадовго до того бог послав своєму народові у покарання черговий мор: двадцять чотири тисячі чоловік уже встигло померти. Удар меча Фінеєса дуже потішив бога, і він негайно ліквідував епідемію. Тепер бог прямо наказав Мойсееві підготувати загальне винищення моавітян і мадіамитян *(ст. 17–18).*

Перш ніж виконати цей божественний план, Мойсей знову вдався до перепису, бо минуло вже 38 років, як євреї пішли з Єгипту. За ці 38 років народ єврейський обновився, тому що, як ми вже відзначили, бог попередив емігрантів, що жоден з тих, хто покинув Єгипет, не ступить на «землю обітовану», за винятком Ісуса і Халева. Статистика Мойсея знову дала число

601 730 чоловік «від віку 20 літ і старше, здатних тримати зброю, тепер уже не враховуючи левітів, яких було 23 000» *(гл. 26).*

Виконуючи «боже повеління», «Ізраїль» почав винищувати народи, які виявили братерську гостинність. Було відібрано для цієї мети по тисячі осіб від кожного коліна — всього 12000 «месників божих» *(гл. 3I)*

Особливо перепало мадіамитянам: усі чоловіки цього народу були винищені, у тому числі й «п'ять царів». Євреї «вбили мечем» також Валаама, сина Веора, цього прекрасного пророка, який нещодавно благословив їх.

«І полонили Ізраїлеві сини мадіамських жінок і їхніх дітей, і всю їхню худобу, і всі їхні стада та весь їх маєток пограбували. І всі їхні міста по їхніх володіннях та всі їхні оселі попалили вогнем» *(Числа, гл. 31, ст. 9 — 10).*

Але Мойсееві цього побоїща здалося замало, і він прогнівався «на військових начальників, тисячників та сотників, що верталися з тієї війни. І сказав до них

Мойсей: «(Для чого) ви позоставили живими всіх жінок?.. А тепер позабивайте кожного хлопця між дітьми і кожну жінку, що пізнала чоловіка на мужеськім ложі, повбивайте. А всіх молодих жінок, що не пізнали мужеського ложа, зоставте живими для себе» *(Числа, гл. 31, ст. 14–15, 17–18).*

Здобич була підрахована, і виявилося: дрібної худоби — 675 000, великої худоби — 72 000, ослів — 61 000 і жінок, які «не знали мужеського ложа», — 32 000 *(ст. 32–35).* Частину цієї здобичі залишили для бога, і в тому числі 32 тисячі мадіамитянських дівчат *(ст. 40).*

В інших главах книги Числа нема нічого цікавого: це правила успадкування, розклад жертвоприношень у свята та приписи щодо майбутнього розподілу «обітованої землі». Все це Книга Ісуса Навіна повторює ще з більш нудними подробицями.

розділ двадцятий
П’ЯТА КНИГА МОЙСЕЄВА ВТОРОЗАКОННЯ

Второзаконня[68] — п’ята, і остання, книжка П’ятикнижжя — викликає ще менший інтерес, ніж книги Левіт і Числа. Тут у формі промов, нібито проголошених Мойсеєм, повторюються різні закони, наведені раніше. Перша промова, викладена у чотирьох главах, резюмує все, що сталося з часу виходу з Єгипту, і нагадує євреям, яким «потоком благодіянь» осипав їх бог. У другій промові, якій присвячується двадцять одна глава, знову повторюється, що таке для єврейського народу зведення його громадянських і релігійних законів. Потім йде цілий ряд умов, зв’язаних з дотриманням законів: євреї будуть благословенні і справи їхні будуть успішні, якщо вони будуть виконувати накази бога; навпаки, всі прокляття посиплються на їхні голови і всі найрізноманітніші та численні кари зваляться на них, якщо вони порушать будь-який з його наказів.

Оскільки «священний» автор потурбувався попередити, що сам бог говорив вустами Мойсея, слід навести деякі зразки цього божественного пишномовства.

«Одежа твоя не витиралася на тобі, а нога твоя не пухла от уже сорок літ» *(Второзак., гл. 8, ст. 4).* Ось, звичайно, «чудо», яке не менш чудесне, ніж усі інші релігійні «чудеса», — і не позбавлене кумедності.

Згідно із згаданими нами двома переписами, серед емігрантів було приблизно 600000 одних тільки воїнів і на час виходу з Єгипту і на час прибуття в країну моавитян. Прийшли в Моав не ті, хто вийшов з Єгипту, а їхні нащадки. Старші покоління вимерли «за словом

господнім». За кількістю озброєних можна вважати, що покинуло Єгипет три мільйони осіб, включаючи старих, жінок, дівчат, хлопчиків.

Якщо ці три мільйони знайшли смерть у пустелі протягом сорока років, то й три мільйони перемін одягу, білизни і взуття перейшли від одних до інших. Але за останнім переписом воїнів було 601 730, не рахуючи 23 000 левітів.

Якщо припустити, що кожний воїн і кожний левіт мали тільки по одній дружині, то вони мали всього тільки по троє дітей, що тільки половина подружніх пар мала батьків і матерів, можна полічити, що всіх, які прийшли в Моав, було близько чотирьох з половиною мільйонів чоловік. їх усіх потрібно було одягнути і взути. Це робить «чудо» ще величнішим і загадковішим, бо, виходить, треба було, щоб старий бог роздобув для свого народу де-небудь у пустелі близько півтора мільйона пар готового взуття, не рахуючи такої ж кількості чоловічого й жіночого одягу.

Зрештою, «святий» Юстин[69], відповідаючи на ці міркування скептиків у «Діалозі з Трифоном іудеєм», твердить, що не тільки одяг євреїв не зносився під час їхніх сорокарічних мандрувань по пустелях у спеку, під дощами, але й одяг їхніх дітей дивовижним чином збільшувався разом з їх ростом у міру того, як з віком розвивалися їхні тіла. А «святий» Ієронім у XXXVIII посланні говорить навіть таке: «Даремно цирульники вивчали своє ремесло; вони не користувалися ним протягом сорока років, проведених у пустелі, тому що у євреїв не росло ані волосся, ані нігті. Можливо, хоч це переконає вас і, нарешті, примусить увірувати в «чудеса божі»!

Відзначимо тепер божий заповіт, який не здивує нікого: «Стережися, щоб не залишив ти левіта по всі дні (які житимеш) на землі своїй» *(Второзак., гл. 12, ст. 19).*

Якщо згадати, що левіти — це духовні особи, все це стає цілком зрозумілим!

«Коли ти вийдеш на війну на ворогів своїх, і господь, бог твій, дасть їх у твої руки, і ти полониш їх, і побачиш серед полонених гарновиду жінку, і вподобаєш її собі, і захочеш взяти її собі за жінку, то приведи її до свого дому, хай вона обстриже свою голову й обріже свої нігті і зніме з себе одіж полону свого, і осяде в твоєму домі, та й буде оплакувати батька свого та матір свою місяць, а по тому ти можеш увійти до неї й стати її чоловіком, і вона стане тобі за жінку. І коли ти потім не полюбиш її, то відпустиш її за її волею, а продати — не продавай її за срібло, і не повертай у рабство, бо ти жив із нею» *(Второзак., гл. 21, ст. 10–14).*

Це дуже благочестиво, чи не правда?

«Не ввійде в зібрання господнє той, у кого розчавлені ятра та відрізаний член» *(Второзак., гл. 23, ст. 1).* Коментарі не потрібні!

«Коли (під час військового походу. — *Л. Таксіль)* з тобою буде хто нечистий з нічної пригоди, то хай вийде поза табір, — до середини табору не ввійде, а коли наступатиме вечір, обмиється в воді, а по заході сонця ввійде до табору» *(Второзак., гл. 23, ст. 10–11).*

Інакше кажучи, це означає, що він не братиме участі в битві. Вольтер вважав корисним висловити кілька міркувань з цього приводу. «Багато знавців військової справи стверджують, — говорить він, — що еротичні сновидіння приходять головним чином до здорових молодих людей і наказ вилучати їх на цілий день з армії був би дуже нерозсудливим і небезпечним, бо звичайно саме у денні години і відбуваються бої. Такий наказ заохочував би боягузство. Нарешті, значно легше вмиватися у себе в наметі чи хоча б у таборі, де можна дістати воду, ніж іти з табору і шукати воду бозна-де».

Бог установлює для свого народу навіть порядок відправлення природних потреб у воєнний час: «Місце

на потребу буде тобі поза табором, щоб виходити тобі туди назовні. Крім зброї, у тебе має бути лопатка, і коли ти сідатимеш назовні, то викопай нею (яму), і знову зарий (нею) свою нечисть, бо господь, бог твій, ходить серед табору твого, щоб тебе спасати, і видавати ворогів твоїх (тобі), і тому табір твій має бути святий, щоб він не побачив у тебе чогось соромітного, і не відвернувся від тебе» *(Второзак., гл. 23, ст. 12–14).*

Це місце Біблії потребує особливо важливих зауважень. Ми вже знаємо, що бог має руки, якими творить, що він має ноги, щоб ходити по нашій планеті, коли йому заманеться; ми недавно дізналися, що у нього *є* спина і що він показав її Мойсею; у нього є ніс, яким він «відчував приємні пахощі». Зараз ми дізнаємося, що божий ніс не тільки прикрашає обличчя «творця» світу, щоб не викликати сміху відсутністю цієї природної деталі на обличчі. Ні, справжній ніс! Точнісінько так само, як бог любить попоїсти (згадайте знаменитий обід у Авраама!), він в один з днів «творення» зробив собі для власних потреб ніс, який «відчуває приємні пахощі» і не переносить поганих запахів.

З другого боку, цілком зрозуміло, що всемогутньому богові зовсім не важко було убезпечити свій ніс від поганих запахів. Адже єврейський народ — «народ божий», обраний богом. Але богові зовсім не спадало на думку позбавити цей народ гидких наслідків травлення, якщо вже запах екскрементів неприємний його всюдисущому нюхові. Зробити так, щоб страва цілком розсмоктувалась у єврейських організмах, відмінити всіляку евакуацію відходів з організму — ось, нам здається, найпростіший і найдотепніший вихід із скрутного становища. У крайньому разі, євреїв можна було трохи інакше будувати анатомічно, і це ще більше відрізняло б їх від інших людей, ніж обрізання. Або ж, якщо всемогутній бог не хотів надавати своєму народові

такого чудового привілею, як відсутність прямої кишки, якщо він вже аж надто дорожив тим, щоб євреї випорожнялись, як усі люди, все ж легко було влаштуватися так, щоб, перебуваючи серед них у їхніх таборах, не відчувати поганих запахів. Ми — коли б ми мали такі прерогативи, як всемогутній, — всього-навсього видали б декрет про те, щоб у воєнний час екскременти євреїв мали б запах фіалки або який-небудь інший, за нашим вибором. Ніщо не може бути легшим і простішим для того, хто наділений всемогутністю!

Кажуть, що один бездоганний сонет вартий цілої поеми. Справді, нам здається, що стихи 12, 13 і 14 глави 23 Второзаконня самі варті більше, ніж усі псалми Давида. Яким незрівнянно великим здається горизонт, що його ці три стихи відкривають для науки богослов'я! У цьому божому носі, який не любить поганих запахів, є незбагненні теологічні глибини, якщо тільки забажати краще в них вдуматися і добре їх проаналізувати!

Ми закликаємо в судді римського папу і всіх християнських патріархів і шанобливо просимо їх поставити на обговорення найвсесвятіших соборів таке питання: чи існування трьох вищезгаданих стихів, яким кожний віруючий зобов'язаний безумовно вірити, оскільки вони належать «святому духові», не ускладнює «таїнства причастя», вже й без того досить складного? Коротше кажучи, якщо під час богослужіння служитель культу, виголошуючи священні слова, випадково поведеться непристойно, чи наважиться зійти бог у храм і чи відбудеться його перевтілення у хліб і кров?

Не кажіть, що такі речі неможливі. У моїй ранній юності, у гімназії св. Людовіка в Парижі, я часто співав у церковному хорі, і мені доводилося служити одному святому чоловікові — абату Журдану, який мав… — як би це висловитися делікатніше?… дуже пустотливий шлунок. Можливо, був винен горох, яким годували в

гімназії? Я б хотів так думати для його виправдання. Щоб там не було, я згадав, як одного разу вранці, коли, стоячи на колінах позаду священика, я підтримував його ризу, нутрощі святого старого розбушувалися так (звичайно, не з власної його волі), що мені дуже важко було виконувати мої обов’язки.

У ті часи я оцінював розлад шлунка священнослужителя під час служби тільки з точки зору неприємності поганого запаху для мого людського носа. Але нині, коли я перегортаю «святе письмо» і благоговійно занурююсь у його пишномовну красу, три стиха Второзаконня, які досі залишилися мною непоміченими, збуджують мою старанність і примушують мене думати, що на мені лежить великий обов’язок — підняти важливе і необхідне питання про значення запаху, який; поширює священнослужитель, проголошуючи слова: «Це є істинне тіло моє; це є кров моя».

Оскільки неприпустимо, щоб Новий завіт суперечив Старому, частину якого становить Второзаконня, оскільки обидва завіти є творами одного і того ж «святого духа», є вищою мірою логічним припустити, що бог, відраза якого до поганих запахів є доведеним фактом, дуже неохоче втілюється у проскуру, що його мало не за вуха доводиться залучати до цієї справи, коли службу здійснює священик, який страждає скопиченням газів у шлунку. Чи переходить він у проскуру чи не переходить? Чи чекає він, щоб розвіявся поганий запах, чи тієї ж миті у поганому настрої повертається на небо? Ось питання загальнолюдського значення, яке я смиренно і благоговійно ставлю перед матір’ю моєю «святою церквою».

Як бачите, нема нічого важливішого, бо якщо причастя, що роздається таким священиком, є не що інше, як звичайнісінький хліб, у який не потрапила жодна волосина з бороди господа бога, то ті, що

причащаються, можуть бути обмануті найбезсоромнішим чином.

А тепер уявіть собі віруючу людину, яка розраховує на це причастя і зв'язане з ним відпущення гріхів. Уявіть, прошу вас, усю грандіозність цього лиха! Святі отці, будь ласка, скликайте швидше собор!

Не закриємо книги Второзаконня, яка наводить божественні накази, не зупинившись ще і на такому: «Коли чоловіки будуть битися один з одним, і підійде жінка одного з них, щоб оберегти свого чоловіка від руки того, що б'є його, і простягне свою руку і схопить за сором його, то відрубай руку її,— нехай не змилосердиться око твоє» *(Второзак., гл. 25, ст. 11–12).*

Ось що таке всезнаючий бог! Він все передбачив, все, абсолютно все!

Бог оголосив ще Мойсею, що його співвітчизники, прийшовши на «землю обітовану», повинні будуть використати дві гори для досить цікавого обряду: на одній, під назвою Гаризим, благословлятимуть народ; на другій, яка називається Гевал, проголошуватимуться різні прокляття.

Ось кілька зразків божих погроз, вилучених з глави 28: «Пошле господь на тебе прокляття, і замішання, і нещастя на всякий почин твоєї руки, що ти зробиш, аж поки ти не будеш вигублений, — і аж поки ти скоро не загинеш через зло, що ти чинив, за те, що залишив ти мене» *(ст. 20);* «ударить господь тебе сухотами, пропасницею, запаленням, гарячкою, посухою, суховієм та іржею, і вони будуть гнати тебе, аж поки ти не загинеш» *(ст. 22);* «ударить тебе господь єгипетською проказою, почечуєм, лишаями, коростою, які не зможеш вилікувати» *(ст. 27);* «божевіллям, сліпотою і тупоумством» *(ст. 28);* «одружишся з жінкою, та хтось інший лежатиме з нею» *(ст. 30);* «ударить тебе господь злою проказою на колінах і на стегнах... від стопи ніг твоїх і аж до тімені твого» *(ст. 35);* «і станеш ти

страхіттям, поговором та посміховиськом серед усіх народів» *(ст. 37);* «багато насіння винесеш на поле, та мало збереш, — бо пожере його сарана» *(ст. 38);* «ти породиш синів і дочок, та не будуть для тебе вони, — бо підуть у неволю» *(ст. 41*); «господь нашле на тебе народ здалека, з кінця землі: так, як орел, налетить народ, що мови його ти не розумієш, народ жорстокий, що не зважатиме на старого, а для юнака не буде милостивий» *(ст. 49–50);* «і будеш ти їсти плід утроби своєї, тіло синів своїх та дочок своїх» *(ст. 53);* «кожен найбільш випещений, — буде лихим оком дивитися на брата свого, і на жінку лона свого, і на решту синів своїх, що позоставить їх ворог, щоб не дати жодному з них тіла синів своїх, що буде він їсти» *(ст. 54–55)* і так до кінця глави.

З усіх кар, якими бог погрожує своєму народові, жодна не є духовною. Народ божий явно не знав християнських церковних покарань. Це варто відзначити поряд з тим, що ніде в Старому завіті нема й мови про пекло, і про чистилище. Ми вже бачили, що бог турбувався про відхожі місця євреїв, проте ніде не помічали, щоб він потурбувався про їхні душі; адже вислів «безсмертя душі» не зустрічається в жодній із «священних» книг, з яких християни почерпнули свою релігію.

Після погроз іде історичний уривок: Мойсей, який досях 120 років, складає свої повноваження на користь Ісуса Навіна, на великий жаль головного жерця Єлеазара, і доручає цьому Ісусу привести євреїв на землю Ханаанську. Ми увільняємо читача від пісні, яку співає Мойсей при прощанні зі своїми одноплемінниками. Пропустимо також і благословіння, які він викликає на кожне з колін ізраїлевих. Біблійний герой, підкоряючись наказові зверху, піднімається нарешті на гору Нево, де на нього чекає смерть, але

звідки перед «праведною кончиною» він може побачити «землю обітовану».

Християнська церква і єврейська синагога одностайно твердять, що П’ятикнижжя — це твір Мойсея. Не надумайте сказати, що коментовані нами п’ять книг були написані кимось іншим, а не зятем Іофора. Якщо вам спаде на думку говорити такі речі, ви будете відлучені від церкви. Ці п’ять книг, уперто твердять богослови, від першого до останнього рядка написані Мойсеєм під диктовку «божественного голуба».

Звичайна людська книга закінчилася б у такому разі на моменті сходження Мойсея на гору Нево. У крайньому разі, звичайна людина написала б такі рядки: «Я відчуваю, що відходжу; я кладу перо, бо наближається моя смерть». Але Мойсей — «священний» письменник. Він не міг цього зробити. Тому в останній главі книги Второзаконня він сам увічнив свою смерть, своє поховання, народну скорботу і навіть люб’язно сказав кілька слів посмертної похвали на свою адресу.

«І помер там Мойсей, господній раб, у моавітському краї, за словом господа. І похований він у долині в моавітському краї навпроти Беф-Фегора, і ніхто не знає могили його аж до цього дня… І оплакували Мойсея Ізраїлеві сини в моавітських степах тридцять днів… А Ісус, син Навінів, був повний духа мудрості, бо Мойсей поклав свої руки на нього, і слухали його Ізраїлеві сини, і робили, як господь наказав був Мойсееві. І не появився вже в Ізраїлі пророк, як Мойсей, що знав його господь обличчя в обличчя» *(Второзак., гл. 34, ст. 5–6, 8-10).*

Дехто, дивлячись на ці рядки, похитає головою: йому здасться, що Мойсей не міг бути причетним до їх написання[70]. Помиляєшся, друже мій! Богослови прямо скажуть, що це стиль самого Мойсея і що навіть у

попередніх главах він ніколи не говорив від першої особи, а завжди від третьої, кажучи про самого себе.

Якщо церква висловилася — заперечувати нема чого! А точна думка церкви викладена вченим богословом Павлом Гереном у таких висловах: «П'ятикнижжя» є загальна назва перших п'яти книг Біблії. Автор П'ятикнижжя — Мойсей. П'ятикнижжя оригінальне, і його оригінальність так само безсумнівна, як оригінальність найоригінальніших книг. Вона така ж безсумнівна, як безсумнівне саме існування Мойсея. Неможливо відмовити в оригінальності книзі, що її вважає такою загальна споконвічна віра народу, історію якого вона описала, законодавство і релігійний культ якого вона створила, особливо коли ця книга справді така давня. Неможливо, щоб сама вона була задумана і написана кимось іншим, а не автором, ім'я якого вона носить. Таким є П'ятикнижжя. Споконвічна віра євреїв, дух давності, що вирізняє цю книгу, неможливість підміни — все це доводить її оригінальність. Мойсей написав П'ятикнижжя, натхненний святим духом» *(Католицька енциклопедія, франц. видання, т. V, стор. 690).*

Схилімося, братіє, і не будемо більше нічому дивуватися!

розділ двадцять перший «СВЯЩЕННІ» ПОДВИГИ ПРАВЕДНОГО ІСУСА НАВІНА, ВОЖДЯ ІЗРАЇЛЬСЬКОГО

Після смерті Мойсея вождем єврейського народу став Ісус Навін[71]. Щоб підбадьорити євреїв, бог зразу ж прийшов провідати Ісуса і дав йому декілька типових для Біблії обіцянок.

«А тепер уставай, перейди через Йордан ти та весь народ цей, до того краю, що я даю їм, ізраїлевим синам. Кожне місце, що стопа ноги вашої ступить на ньому, я дав вам, як я говорив був Мойсееві. Від пустелі й цього Лівану й аж до великої річки, річки Євфрату, увесь край хіттеян, і аж до великого моря на захід буде ваша границя. Не встоїть ніхто перед тобою по всі дні життя твого. Як був я з Мойсеєм, так буду з тобою: не залишу тебе й не покину тебе. Будь сильний та відважний, бо ти народу цьому передаси у володіння землю, яку я присягнув був їхнім батькам дати їм» *(1с. Нав., гл. 1, ст. 2–6).*

Вже не вперше з часу виходу з Єгипту бог повторював обіцянку, яку дав колись Аврааму, Ісааку та Іакозу. Яке величезне царство він клятвено обіцяв дати своєму народові! Усі землі, що знаходяться між Сінайським півостровом, Середземним морем і Євфратом! Це царство повинно було бути більшим за саму Ассірію[72]. Але яке величезне банкрутство, яке підле недотримання свого слова показав бог! Євреї обжили мізерну територію, та й то після багатьох страждань. На берегах же обіцяного їм Євфрату вони жили не як господарі, а як жалюгідні полонені — в

тяжкому рабстві у вавілонян. А їхньою «великою» річкою був тільки убогий Йордан.

Що ж зробив наступник Мойсея у відповідь на наказ божий?

«І послав Ісус, син Навінів, із Систтіму двох таємних вивідувачів, говорячи: «Ідіть, огляньте цей край та Ієрихон». І вони пішли (в Ієрихон і ввійшли) до дому однієї блудниці, на ім’я Раав, і переночували вони там» *(Іс. Нав., гл. 2, ст. 1).*

Деякі переклади Біблії називають пані Раав[73] власницею харчевні. Але оригінальний біблійний текст зазначає, що Раав живе прибутком від своїх жіночих принад. Звідки ця неточність у перекладах? Чи не з євангелія, де названа вище Раав фігурує серед предків Ісуса Христа?

«І послав ієрихонський цар до Раав, говорячи: «Виведи тих людей, що до тебе прийшли, що ввійшли до твого дому (вночі), бо вони прийшли, щоб вивідати весь цей край. А та жінка взяла двох тих людей, та й сховала їх, і сказала: «Так, приходили були до мене ті люди, та я не знала, звідки вони. А коли смерком замикалася брама, то ті люди вийшли; не знаю, куди ті люди пішли. Швидше женіться за ними, то ви доженете їх» *(1с. Нав., гл. 2, ст. 3–5).*

Після відходу царської поліції Раав уклала угоду з обома шпигунами. Вона повідомила їм, що країна знає вже про чудеса єврейського «виходу з Єгипту» і дуже боїться єврейської армії. Вони ж дали їй розпізнавальний знак, який повинен був допомогти їй врятувати своє життя і будинок під час наступного взяття і винищення Ієрихона. Потім шпигуни спустилися по мотузці через вікно, оскільки будинок Раав стояв «у міській стіні» *(ст. 19–24).*

«Що примусило його (Ісуса), — зауважує Вольтер, — скористатися послугами цієї нещасної, якщо бог своїми

власними вустами обіцяв йому сприяння і допомогу, якщо він не міг не бути впевненим, що бог бився за нього? Він був на чолі шестисоттисячкої армії і відрядив 40 000 чоловік, щоб захопити Ієрихон, місто, яке ніколи не було укріплене і належало народові, такому недосвідченому у військовій справі, що він навіть свою столицю побудував у долині і через те позбавив себе можливості серйозно захищати її. Від Ієрихона нині залишилось усього кілька жалюгідних хатин, де знайшли притулок близько 300 мешканців».

Про Раав богослов Кальмет[74] свого часу запитував: чи була вона винною у брехні чи ні, твердячи, що єврейські підглядачі вже пішли, у той час як вони були у неї? Він вважав, що Раав вчинила добре.

«Будучи поінформованою, — пише цей богослов, — про задуми божі винищити ханаанеян і передати їхню землю євреям, вона не могла чинити опір цьому, не впадаючи в гріх проти бога; крім того, вона була переконана у благих намірах божих і знала несправедливості ханаанеян. Отже, вона не могла вчинити ані справедливіше, ані розумніше».

Учений Фрере[75] відповів: «Якщо це так, то повію Раав, як і Ісуса, надихнув сам бог, що досить дивно. Скоріше слід визнати, що ця Раав, зраджуючи свою батьківщину чужому варварському народові, була просто злочинна тварюка, гідна найжорстокішого покарання».

Підемо далі. Ісус наказав виступити в похід проти Ієрихона: для цього перш за все потрібно було перейти Йордан. Жерці, які носили «ковчег завіту», йшли на чолі народу. Вони сміливо ступили в воду, як люди, твердо переконані, що не може не статися чуда. Як тільки вони змочили ноги, води річки зупинилися, ніби їх перетнула невидима дамба.

Священики залишилися посеред річки, поки не пройшов єврейський люд. На згадку про це чудо двадцять великих каменів було складено біля Йордану. Потім, тільки-но «ковчег завіту» було перенесено на правий берег, води знову потекли по руслу *(гл. 3 і 4).* Дізнавшись про ці чудеса, царі різних навколишніх народів, аж до берегів Середземного моря, впали у відчай.

Тут, між іншим, бог звернув увагу Ісуса на те, що з часу «виходу з Єгипту» обряд обрізання, встановлений богом «навіки», зовсім вийшов із вжитку. Біблія не пояснює причини цього дивного явища; вона тільки ставить нас перед фактом. Жодне немовля чоловічої статі, яке народилося в пустелі, не було піддане операції. А всього єврейського народу налічувалося 4 000 000 душ обох статей і, отже, приблизно 2 000 000 чоловіків. Можна собі уявити фантастичну кількість шкіри, зрізаної за наказом Ісуса з дітородних членів. Біблія образно називає місце, де ця операція була здійснена, «пагорбом обрізання» *(гл. 5, ст. 3).*

Через чотирнадцять днів була пасха, і у євреїв виявилося досить зерна, щоб наготувати опрісноків; манна з того часу «перестала падати» *(гл. 5, ст. 12).*

Згідно з божественними розпорядженнями єврейська армія оточила Ієрихон, і солдати протягом шести днів грізно марширували під мурами міста, а жерці грали на духових інструментах. Оточені були вкрай здивовані цим військовим прийомом, але не здавалися. Сьомого дня, знову ж таки згідно з розпорядженням, ще сім раз пройшли війська в повному бойовому порядку навколо мурів, цього разу з іншою музикою, значно дужчою, що супроводжувалась вигуками всього народу. Тоді впали твердині міста, впали мури ієрихонські.

Ісус наказав винищити всіх: чоловіків і жінок, дітей і старих, і навіть «волів, овець і ослів». Були помилувані

тільки повія Раав та її рідні, яких вона зібрала у себе. «А місто та все, що в ньому, спалили вогнем. Тільки срібло та золото, І речі мідяні та залізні дали до скарбниці господнього дому» *(1с. Нав., гл. 6, ст. 24).*

«Чи можливо, — писав лорд Болінгброк[76],— щоб бог, батько всіх людей, сам водив і супроводжував варвара, на якого не хотів би бути схожим найкровожерливіший людоїд? Великий боже! Прийти з невідомої пустелі для того, щоб знищити чуже місто, винищити всіх його жителів, у тому числі жінок і дітей, перерізати всіх тварин, спалити будинки і начиння, тоді як у самих переможців нема ні кола ні двора, і помилувати одну тільки огидну повію, зрадницю, гідну тортур. Якби ця казка не була такою безглуздою, вона була б найбридкішою. Тільки п’яний негідник міг написати її і тільки п’яний дурень може їй повірити».

Не забудьмо, що автор цих слів був одним з найвидатніших і почесних мужів Англії. Міністр іноземних справ лорд Болінгброк був істинним натхненником і творцем знаменитого Утрехтського миру, який поклав край довгим кривавим війнам Людовіка XIV. Можна сказати, що це була велика справа, гордість його життя. Він повернув мир Європі, створивши при цьому умови, більш-менш справедливі для всіх держав. Корисно нагадати заслуги цієї поважної людини, яка прикрасила людство і використала свій геній на те, щоб зупинити взаємне винищення народів; це необхідно для того, щоб примусити мовчати фанатиків, які захотіли б бачити у наведеній вище цитаті богохульні промови якого-небудь неосвіченого нечестивця. Лорд Болінгброк сказав про Біблію: «Було б хулою богові і образою для людей серйозно дивитися на це жалюгідне плетиво вигадок, де кожне слово є або найсмішнішим або найжахливішим».

За словами «священного» автора, взяття і розгром Ієрихона спричинилися до організації змов проти «ізраїля». Побачивши, що розуміє єврейський народ під завоюванням і як він поводиться з підкореними містами, царі цієї місцевості вирішили, що набагато краще винищити завойовників, аніж чекати, поки завойовники винищать їх, — вони уклали угоду і прийняли дуже важливі рішення *(гл. 9).*

Проте вони не подумали про одну обставину, яка мала своє «священне» значення: з Ісусом був бог. Бог викликав замішання в їхніх військах, і ізраїльтяни «побили їх великою поразкою у Гаваоні, і гнали їх дорогою до Вефорону, і били їх аж до Азека та аж до Македа» *(Іс. Нав., гл. 10, ст. 10).* Більше того, милостивий бог, підбурюваний, очевидно, своєю пихою, сам узяв участь у битві: «коли вони втікали від ізраїльтян і були на сході від гори Вефоронської, то господь кидав на них із неба велике каміння (граду) аж до Азека, і вони вмирали; тих, що повмирали від градового каміння, було більше від тих, що Ізраїлеві сини повбивали мечем» *(ст. 11).*

Але Ісус не вважав свою перемогу повною.

«Тоді Ісус говорив господеві того дня, коли господь дав амореянина ізраїлевим синам, коли побив їх у Гаваоні та й сказав на очах ізраїля: «Стань, сонце, над Гаваоном, а ти, місяцю, над Аіалонською долиною!»

І сонце затрималося, а місяць спинився, аж поки народ помстився своїм ворогам. Чи не це написане з книзі Праведного: «і сонце стало на середині неба, і не поспішало заходити майже, цілий день»? І не було такого дня, як день той, ані перед ним, ані по ньому, щоб господь (так) слухав людського голосу. Бо господь воював за ізраїля» *(Іс. Нав., гл. 10, ст. 12–14).*

Читаючи цю розповідь, дивуєшся, що після граду каміння, яке посипалося на голови ворогів, Ісусу знадобилося удаватися до нового чуда і зупиняти Сонце

й Місяць. В оповіді говориться, що денне світило було ще досить високо. Здавалося, вистачило б часу до ночі перебити всіх утікачів на Вефоронській дорозі, навіть якщо припустити, що дехто і врятувався від небесного каміння. Правда, богослови, можливо, заперечать нам, що декотрі з цих утікачів бігли так швидко, що потрібно було більше семи годин, щоб наздогнати їх. Але наука ще не зуміла пояснити, яким це чином Сонце, що взагалі не обертається навколо Землі, зупинило свій рух. Не можна також зрозуміти, яким це чином день, що був удвічі довший за всі інші дні, не викликав щонайменших порушень руху планет і правильності затемнення.

Це прекрасне «чудо» Ісуса викликало в освічених людей багато сміху.

Розповідають, що один учений, якого звинувачували у підтримці вчення Коперніка[77] про рух Землі навколо Сонця, винахідливо відповів інквізиторам: «Очевидно, саме після чуда Ісуса Навіна Сонце більше й не рухається навколо Землі».

На чолі армії амореїв, яка була знищена під час біблійного лиха, виступали п’ять царів. Вони врятувалися від граду каміння і від єврейських мечів. Царі сховалися у печері *(ст. 16).* Дізнавшись про це, Ісус наказав завалити вхід у печеру великим камінням *(ст. 18).* П’ять царів потрапили у пастку. Потім Ісус наказав відвалити каміння від печери і вивести всіх п’ятьох царів. Своїм воєначальникам Ісус наказав: «Поставте свої ноги на шиї цих царів». Побитих царів убили і повісили трупи їх на п’яти шибеницях. Увечері трупи були перенесені назад у печеру, яку знову завалили великим камінням. «Священний» автор серйозно запевняє нас, що все — це так і залишилось «аж до цього дня» *(ст. 22–27).*

Ісус же продовжував свої благочестиві подвиги.

«І побив Ісус увесь гірський і полудневий край, і низовину, і землю, що під горами, і всіх їхніх царів: не врятував жодного, і все живе закляв, як наказав господь, бог ізраїлів» *(1с. Нав., гл. 10, ст. 40).*

Він переслідував усіх царів, що залишилися, аж до Сидона, і перебив їх усіх. «їхнім коням попідрізував жили, а їхні колісниці попалив у огні. І вернувся Ісус того часу, і здобув Асор, а його царя вбив мечем (бо Асор перед тим був головою всіх тих царств). І вони повбивали мечем усе живе, що було в ньому, (все) закляли; не зосталося жодної душі, а Асор спалив огнем» *(Іс. Нав., гл. 11, ст. 9—11).* «Довгий час вів Ісус війну зо всіма тими царями» *(ст. 18).* «І прийшов Ісус того часу, і вигубив (усіх) енакімів на горі» *(ст. 21).* «Не залишив жодного енакіма в краї ізраїлевих синів, вони залишилися тільки в Газі, в Гефі та в Зоті» *(ст. 22).* «Усіх царів тридцять і один», — закінчує Біблія опис всіх благочестивих подвигів «святого праведного» Ісуса Навіна *(Іс. Нав., гл. 12, ст. 24).*

Чорт забирай! Розбити тридцять одного царя з їх арміями! Чи не забагато для країни довжиною кілька десятків кілометрів?

Коли ж, нарешті, «народи», що населяли «землю обітовану», були повністю знищені, євреї виявились єдиними господарями її. Залишалося тільки поділити її. Це й було зроблено. Від глави 13 до 21 включно книга Ісуса до найменших подробиць розповідає, яка ділянка була відведена якому «коліну». У цих главах перелічується велика кількість «міст». Можна скласти про їх «кількість» чітке уявлення хоча б з одного того, що коліно Іуди одержало понад 100 міст, без урахування сіл. Всі назви цих міст вказані *(1с. Нав., гл. 15, ст. 20–63).* Левіти одержали 48 міст, з яких 6 — так звані «міста-сховища» *(гл. 20–21).* Сам бог визначив цю; цифру для них: левіти колись, сказав бог, займуть 48 міст, розсіяних на землі дванадцяти колін; вони

житимуть у цих містах, а околиці їхні будуть для худоби. Крім того, околиці міст левітів матимуть тисячу ліктів доокіл. *(Числ., гл. 35).* Шість міст-сховищ мали бути притулком для вбивць, які скоювали злочини без обдуманого наміру.

Лорд Болінгброк вважає, що ці місця Біблії могли бути написані не ким іншим, як яким-небудь скупим і неосвіченим левітом і тільки за часів міжцарів’я, тобто набагато пізніше часів Ісуса Навіна. Ось які міркування висловлює цей мислитель: «Ніколи навіть весь, єврейський народ і навіть у роки своєї найвищої могутності не мав 48 укріплених міст. Навряд чи були такі міста навіть у Ірода, єдиного могутнього їхнього царя. Єрусалим за часів Давида був єдиним місцем поселення євреїв, яке могло б називатися містом. Маленький кочовий народець єврейський не мав ніяких міст ні за часів Ісуса, ні навіть за часів суддів. Довгий перелік міст у книзі Ісуса є тільки смішною брехнею… Левіт, який зробив підробку, коли писав ці гордовиті дурниці, стверджує, що під владу левітів були віддані ще 6 міст, які були пристанищем убивць! Яке це несподіване і прекрасне заохочення для злочинців! Не знати, чим більше обурюватися — чи нісенітницею відведення 48 міст жерцям у пустелі, чи ж безглуздістю влаштування 6 міст, які в тій ще пустелі повинні бути пристанищем для всіляких злодіїв».

Цей знаменитий розподіл враховує приблизно 600 міст для всіх племен ізраїлевих. Воїстину, у релігійній фантазії не знає міри навіть і «святий дух» — натхненник Біблії! Зважте при цьому, що вся ця місцевість мала два градуси довготи у найширшому місці, і два з половиною широти у найдовшому місці, та й то в епоху, коли єврейська могутність досягала найвищого розквіту, тобто зовсім не за часів Ісуса.

Коли розподіл був завершений, Ісус визнав свою місію виконаною, через що й помер «віку ста й десяти

літ» *(Іс. Нав., гл. 24, ст. 29).* До самої смерті він усе винищував: глави його книги повторюють невпинно, що за всіх своїх «блискучих перемог» він не залишав живим жодного з переможених народів.

Однак, що ще цікавіше, після смерті Ісуса ми зустрічаємо в Біблії всіх цих винищених до останньої людини ворогів ще могутнішими, ніж коли б то було. Більше того: саме ці народи тримають євреїв у найжорстокішому рабстві аж до епохи царів Саула і Давида.

розділ двадцять другий БЛАГОЧЕСТИВИЙ ВСТУП У «СВЯЩЕННУ» ІСТОРІЮ СУДДІВ ІЗРАЇЛЬСЬКИХ

Книга Суддів — наступна після Книги Ісуса Навіна (в ній 21 глава) — починає з першої ж глави описувати війну колін Іудового і Симеонового проти 10000 ханаанеян, якими правив цар на ім’я Адоні-Везек. Цілком зрозуміло, що всі ці полчища, які з’явилися тут не знати звідки, були розгромлені ізраїльським мечем. Але Адоні-Везек перед смертю був підданий тортурам: йому відсікли великі пальці рук і ніг. Тоді сказав Адоні-Везек: «Сімдесят царів з відрубаними великими пальцями їхніх рук та їхніх ніг часто збирали крихти під столом моїм; як робив я, так відплатив мені бог!» І привели його в Єрусалим, і він помер там» *(Суд., гл. 1, ст. 7).*

Цей Адоні-Везек був, очевидно, винятково могутнім монархом, якщо він узяв у полон і поневолив сімдесят царів. Його столиця, розповідає Біблія, називалася Везек. І знову ж, ані це місто, ані цей жахливий володар, ані все царство його зовсім невідомі історикам. Це дуже дивно, бо величезний стіл, під яким сімдесят покалічених царів збирали крихти, міг би створити Адоні-Везеку вічну пам’ять і всезагальну славу.

Що б там не було, але якщо додати цих сімдесят царів до тридцяти одного царя, вже винищених Ісусом, ми матимемо всього сто два царі, включаючи жорстокого Адоні-Везека, і, отже, сто два царства на землі Ханаанській. Якщо окинути поглядом географічну карту і поділити цю маленьку територію на сто частин, на долю кожного царства припаде не більше однієї-двох

сотень квадратних кілометрів. Замало, здавалося б, для царства. Але оскільки «святе письмо» говорить тільки правду, слід думати, що ці 102 царі повинні були жити у надзвичайно великій тісноті на своїх територіях, і отже, євреям потрібно було навести тут порядок і оселитися на «землі обітованій» замість ханаанеян.

Проте ось що ще бентежить недостатньо віруючих людей: як це бог, такий всемогутній, не зумів упоратися з деякими із ханаанеян? Після поголовного винищення їх Ісусом вони знову виростали ніби з-під землі в цій незвичайній країні.

«І був господь з іудою, і він повиганяв мешканців гори. Та не міг він повиганяти мешканців долини, бо вони мали залізні колісниці» *(Суд., гл. 1, ст. 19).*

Мабуть, запаси каміння, які бог мав на небесах, вже вичерпалися на той час. Якщо заглибитись у вивчення цього місця Біблії, треба подумати, як ханаанеяни, які врятувалися завдяки військовим похідним колісницям, могли користуватися ними: адже пересування на них зовсім неможливе у цій країні, суцільно вкритій горами та скелями. З історії відомо, що військові колісниці були винайдені на рівнинних місцях. Першими використали цей винахід вавілоняни і перси, однак не менше як через три століття після часів Ісуса Навіна.

Глави друга і третя Книги Суддів свідчать про те, що для євреїв і тепер була чужою вдячність по відношенню до бога. Він незабаром покарав їх за це, розгромивши й обернувши в рабів. Після смерті Ісуса євреї обирали суддів, які повинні були керувати ними. Цей період їхньої історії не з блискучих. Сини ізраїля «покинули господа, бога батьків своїх, що вивів їх із єгипетського краю, та й пішли за іншими богами, за богами тих народів, що були навколо них, і вклонялися їм, і розгнівили господа. І покинули вони господа, та й служили Ваалові та Астартам» *(Суд., гл. 2, ст. 12–13).*

«А Ізраїлеві сини жили серед ханаанеян, хеттеян, амореян, ферезеян, євоян (гергесеян) та ієвусеян. І вони брали їхніх дочок собі за жінок... та служили їхнім богам» *(Суд., гл. 3, ст. 5–6).*

Щоб краще оцінити ці дивні шлюби, згадаємо ще раз, що шістсоттисячна єврейська армія під началом Ісуса немилосердно винищила вже усіх жителів цієї країни. Якщо Мойсей ще якось зберіг життя тридцяти двом тисячам незайманих дівчат, то його наступник не залишав живою жодної істоти: «ані людини, ані тварини».

«І запалився господній гнів на ізраїля, і він передав їх у руки Хусарсафема, царя месопотамського, і служили Ізраїлеві сини Хусарсафемові вісім років» *(Суд., гл. 3, ст. 8).*

Англійський критик Вулстон[78] зауважив з приводу цього місця, що потрібно зробити вибір між історією Суддів і історією Ісуса Навіна: одна з них неминуче брехлива у зв’язку з тим, що між обома «священними» книгами є разючі суперечності, які виключають одна одну. «Неможливо, — писав він, — щоб євреї потрапили в рабство безпосередньо після винищення шістсоттисячною їхньою армією всіх жителів Ханаана. Що це за Хусарсафем, цар месопотамський, який раптом одягає ланцюги на синів ізраїлевих? Як прийшов він із своєї далекої країни? Чому нічого не відомо про його похід? Правда, у «священному» тексті сказано, що це була кара божа євреям за те, що вони брали шлюб з жінками з народів ханаанейських і віддавали їм своїх дочок у дружини. Але надто мало сказати, що переможці перемогли завдяки тому, що залишалися вірними, і що переможені були переможеними тільки за свої гріхи. Нема жодного дикого народця, який не зумів би сказати цього. І не можна зрозуміти, яким чином народ, що налічував чотири мільйони чоловік, маючи

армію у шістсот тисяч воїнів, був обернений у рабство на тій самій землі, яку він щойно завоював. В однаковій мірі неможливо, щоб ці великі полчища воїнів безслідно винищили колишніх жителів і щоб услід за цим шлюбні узи зв’язали завойовників з винищеними народами. Таку кількість суперечностей неможливо захищати».

Ну, а тепер у Книзі Суддів говориться, що через вісім років суддя Гофоніїл визволив євреїв від рабства і що вони вбили царя месопотамського Хусарсафема *(ст. 9 — 10).* Проте Біблія не подає ніяких відомостей про цю боротьбу, яка повинна була бути дуже жорстокою і про яку, до речі, ніхто з істориків ніколи нічого не чув.

Через сорок років *(ст. 11–14)* євреї потрапили в рабство до царя моавітського Еглона, хоч царство моавітське, згідно з тією ж Біблією, вже давнимдавно перестало існувати, а населення його — мадіамитяни і моавітяни — неодноразово поголовно винищувалося євреями.

Моавітське рабство тривало 18 років. Поклав йому край Аод. Цей єврей, про якого Біблія говорить лише, що він «був лівша», підносячи дари Еглону, попросив царя прийняти його окремо в його «кабінеті з тієї причини, що має повідати йому особисто якусь таємницю. Еглон, довірившись, замкнувся у кімнаті наодинці з Аодом, а цей останній «загнав йому в живіт» меч і пішов геть, ніким не помічений *(ст. 21–22).* Терористичний акт надихнув євреїв; вони збунтувались, і «близько десяти тисяч» моавітян були вбиті. У країні настав мир на вісімдесят років.

«А по ньому (Аодові.— *Ред*.) був Самегар син Анафів, і побив він філістимлян шістсот чоловік воловим рогом, і він теж урятував ізраїля» *(Суд., гл. 3, ст. 31).*

Євреї були потім рабами царя ханаанського Іавіна. На щастя, якась пані Дебора, поважана пророчиця, запросила до себе якогось Варака, підігріла в ньому мужність, а водночас і геройство у 10000 солдат з колін

Завулона і Неффалима і повела їх у бій. Війська Іаві-на, якими командував «генерал» Сисара, були порубані на дрібні шматки при першій же зустрічі з військами Варака і Дебори.

Головнокомандувач Сисара втік і заховався у наметі Іаїлі — дружини Хевера, якого «священний» автор на зиває кенеянином. Люб’язна Іаїль, якій бог шепнув кілька теплих слів, сама запропонувала сховище Сисарі. Вона вийшла йому назустріч і сказала: «Зайди, пане мій, зайди до мене, — не бійся!» *(Суд., гл. 4, ст. 18)*

І накрила Сисару килимом і дала йому молока. Сисара заснув. Тоді Іаїль взяла кілок від намету й молот, підійшла до нього тихенько і встромила кіл у висок так, що приколола його до землі. «А ось Варак женеться за Сисарою. І вийшла Іаїль назустріч йому й сказала йому іди, я покажу тобі того чоловіка, що ти шукаєш» *(Суд гл. 4, ст. 22).*

Що ж до царя Іавіна, то і його єзреї негайно вбили за загальним зразком, який не один раз освячувався богом. Пророчиця пані Дебора проспівала з цього приводу одну із своїх найпрекрасніших пісень *(гл. 5).* Ми увільняємо читача від цього нудно-благочестивого войовничого торохтіння.

Пригоди євреїв на цьому не закінчилися. З’явилися мадіамитяни (ще примари!)[79], які поставили собі завдання отруїти існування нещасних нащадків Іакова. Ці останні, хоча і не були, власне кажучи, у рабстві мадіамитян, проте зазнавали всіляких образ і ганьби: коли вони сіяли і довго працювали з надією на щедрі жнива, мадіамитяни приїжджали на їхні поля на незчисленній кількості верблюдів і посіви пропадали. Вони забирали биків, ослів та дрібних тварин і псували сади. Нещасні євреї нібито були змушені оселитися в гірських печерах, щоб захистити себе від тисяч

підступів з боку шалених переслідувачів *(Суд., гл. 6, ст. 1–6).*

Усі ці неприємності тривали сім років, поки, нарешті, добрий боженька зглянувся на свій народ і вирішив прикликати нового героя. А щоб приклад був разючішим, він вибрав кволого юнака Гедеона, такого слабого й хирлявого, що насилу працював у свого батька. І ось одного чудового ранку «ангел господній» явився Гедеону «і промовив йому: господь з тобою, хоробрий мужу» *(Суд., гл. 6, ст. 12).*

Гедеон не повірив ангелові на слово, особливо коли дізнався, що йому належить визволити Ізраїль від мадіамитян. «Якщо знайшов я милість в очах твоїх зроби мені знамення, що ти говориш зо мною. Не відходь же звідси, аж поки я не прийду до тебе, і не принесу дарунка мого, і не покладу перед лицем твоїм». А той відказав: «Я буду сидіти аж до твого повернення».

І Гедеон пішов, і приготував козеня, і опрісноків з ефи муки, м’ясо поклав до кошика, а юшку влив у горщик, і приніс він до нього під дуб, та й поставив перед ним. І сказав до нього ангел божий: «Візьми це м’ясо й ці опрісноки, та й поклади на цей камінь, а юшку вилий. І той так зробив. І витягнув ангел господній кінець палиці, що в руці його, і доторкнувся до м’яса та до опрісноків, — і знявся з каменя огонь, та й поїв те м’ясо та опрісноки, а ангел господній зник з його очей» *(Суд., гл. 6, ст. 17–21)*

Тоді Гедеон покликав десять кращих слуг свого батька і вночі відправився зруйнувати престол Ваала і вирубати дерева гаю, насадженого на честь мадіамитянських богів; з дерев він зробив вогнище і на ньому приніс у жертву богові цілого бичка. Великим був гнів жителів міста, коли вони побачили, що жертовник Ваала зруйнований і вирубана священна хаща. Але оскільки Іоас, батько Гедеона, не хотів видати їм сина, то жорстокий гнів охопив усіх ворогів ізраїля, і «всі

мадіамитяни і амалікітяни, і мешканці сходу» об’єдналися, перейшли Йордан і розбили табір в долині ізреельській. «А дух господній зійшов на Гедеона *(Суд., гл. 6, ст. 34).*

Проте Гедеон все ще вагався, чи справді бог обрав його, щоб через нього завдати прочухана ворогам ізраїля. Він скликав коліна Манассії, Асіра, Завулона і Неффалима, на яких більш за все розраховував, і попросив бога за допомогою чуда остаточно довести йому, що він справді за нього заступається.

«І сказав Гедеон до бога: якщо ти спасеш ізраїля моєю рукою, як говорив, то ось я розстелю на току вовняне руно: якщо роса буде на самім руні, а на всій землі сухо, то я буду знати, що ти спасеш ізраїля моєю рукою, як говорив!»

І сталося так. І встав він рано наступного дня, і розстелив руно, і вичавив росу з руна, — повне горня води. І сказав Гедеон до бога: «Нехай не запалиться гнів твій на мене, нехай я скажу, нехай-но я спробую ще раз: нехай буде сухо на самім руні, а на всій землі буде роса!» І бог зробив так тієї ночі,— і було сухо на самім руні, а на всій землі була роса» *(Суд., гл. 6, ст. 36–40).*

Оце й справді архібожественні чудеса! Гадаю, що й ви захоплені ними до глибини душі.

Чутки про ці великі чудеса поширилися в Ізраїлі, і весь народ забажав піти битися поруч з Гедеоном. Але ентузіазм тривав недовго. Оскільки герой сказав в одній із своїх відозв: «Хто боїться й тремтить, нехай повернеться додому», — то залишилося з ним усього десять тисяч чоловік, усі ж інші скористалися дозволом і повернулися додому.

Однак бог вирішив, що й цих десяти тисяч забагато, і за його порадою Гедеон відібрав купку хоробрих, які одні повинні були супроводжувати його в поході. Він наказав усім десяти тисячам солдат спуститися до річки і пити воду просто з неї. Поки вони пили, він спостерігав

за ними з напруженою увагою. Справа в тому, що сказав «господь до Гедеона: кожного, хто буде хлебтати воду язиком своїм, як хлебче пес, поставиш його окремо, а кожного, хто припаде на коліна свої, щоб пити, поставиш його окремо». І було число тих, що хлебтали, носячи рукою своєю до уст своїх, три сотні чоловік, — а вся решта народу припала на коліна свої, щоб пити воду, і сказав господь до Гедеона: «Трьома сотнями мужів, що хлебтали, спасу тебе, і дам мадіамитян у твою руку, а ввесь народ хай іде кожен на своє місце» *(Суд., гл. 7, ст. 5–7).*

Отже, Гедеон затримав триста тих, що «хлебтали по-собачому», мабуть, не без розрахунку на те, що у них з'являться в потрібну хвилину песячі ікла. А тепер — увага! Не загубіть жодного рядка з оповіді про нові біблійні подвиги: ви побачите, що Александр Македонський, Юлій Цезар, Наполеон — все це були хлопчаки й цуценята поруч з Гедеоном, ватажком армії його величності «царя небесного».

Табір мадіамитян був унизу, в долині. Герой поділив залишених 300 солдатів, що хлебтали, на три загони, дав кожному трубу, глиняний глечик і світильник. «І сказав він до них: що робитиму я, то й ви так зробите; а ось я піду до краю табору, і буде, — як я зроблю, так зробите й ви, і засурмлю в сурму я та всі, що зо мною, то засурмите в сурми й ви навколо всього табору й кричіть: «Меч господа та Гедеона!» *(Суд., гл. 7, ст. 17–18).*

Дочекалися ночі. Тоді він спустився з цими трьомастами солдатами до мадіамитського табору. Тихесенько вони пробралися до аванпостів. Потім, коли кожний запалив свій світильник і поклав його у глечик, Гедеон і його солдати раптом затрубили в труби і з шумом почали розбивати свої посудини, супроводжуючи все це вигуками, з яких голосніш за всіх виділялося відзначене «священне» гасло. Мадіамитяни, розбуджені

шумом, були дуже налякані і, нічого не розуміючи, малопомалу винищили один одного.

Далі Біблія обчислює жертви цього побоїща: два мадіамитських «генерали» — Орив і Зив були вбиті єфремлянами і два «царі» — Зевей і Салман — були власноручно убиті Гедеоном. Священний текст твердить! «А Зевей та Салман були в Каркорі, і з ними їхні табори, близько п’ятнадцяти тисяч, — усе, що залишилося з усього табору воїнів сходу, а тих, що впали, було сто й двадцять тисяч чоловік, що витягали меча» *(Суд., гл. 8, ст. 10).*

Отже, мадіамитян, амалікитян та інших східних народів, що розташувалися табором у долині Ізреель, було 135 000 чоловік. Табір досить великий! Розташування ста тисяч чоловік потребує площі більш як 15 квадратних кілометрів. Солдати Гедеона залишалися «кожний на своєму місці». Отже, щоб оточити табір, триста «тих, що хлебтали», повинні були розтягнутися ланцюгом з інтервалами не менше 50–70 метрів. Це було вночі. Як же могли вони на такій відстані бачити один одного і повторювати разом жести пана Гедеона, який розбивав глиняні глечики? І, нарешті, яке жалюгідне враження повинно було справити побиття 300 глечиків на лінії 15–20 кілометрів! Триста чоловік, навіть коли б вони увійшли в табір зімкнутими рядами, справили б також не дуже великий ефект на площі 15 квадратних кілометрів. А вони ж були розкидані й залишилися на зовнішній лінії укріплень. Ефекту, звичайно, не могло бути ніякого. Хитромудрий задум Гедеона не відіграв у всій оцій історії ніякої ролі. Якщо ж він справді зміг що-небудь зробити, то це просто одне з «великих релігійних чудес» і не більше. Мабуть, бог трьомастами трубами вчинив такий самий галас, як і трьомастами тисяч; він посилив у тисячу разів шум глечиків, що розбивалися; він повторив вигуки тих, що хлебтали, незвичайною громоподібною луною.

Зрештою, Біблія про це не говорить. Зрозуміло, що оповідь божественного «голуба» така, якою вона є,— неправдоподібна, неможлива й потворна небилиця.

Що б там не було, після цього незвичайного подвигу Гедеон став надзвичайно популярним в Ізраїлі. Співвітчизники запропонували йому царство. Але наш герой виявився не тільки скромним, а й практичним. Він відмовився від царських почестей, але скромно попросив: «Дайте мені кожний носову сережку зо своєї здобичі». І вага цих сережок, у яких йому не відмовили, була 1700 золотих сіклів *(Суд., гл. 8, ст. 22–26).*

Ми дізнаємося далі, що Гедеон був багатоженець і мав 70 дітей *(ст. 3О).* Від однієї наложниці, яка мешкала в Сихемі, у нього був один син на ім’я Авімелех. Біблія повідомляє, що цей Авімелех одного чудового дня зарізав усіх своїх братів «на одному камені», за винятком молодшого Іофама, якому вдалося заховатися. Мешканці Сихема, дуже горді цим своїм земляком, сином Гедеона, проголосили його царем. Але через три роки Авімелех втратив популярність. У столиці його почалося «революційне бродіння», яке збуджував якийсь Гаал. Авімелех захопив збунтоване місто і перебив населення, вожді повстання сховалися в Сихемській башті, а він її взяв в облогу, а потім спалив.

Через деякий час Авімелех обложив також місто Тевець; але там йому на голову впало жорно, що його якась жінка скинула з кріпосної стіни. Цей великий камінь, як кожний здогадається, розтрощив «цареві» голову. Проте Авімелех встиг покликати свого зброєносця і сказав йому: «Забий мене… щоб не сказали про мене: його жінка забила» *(Суд., гл. 9, ст. 54).* Щоб догодити «цареві», юнак проколов його мечем. Авімелех не був позбавлений самолюбства і виявив його навіть з розтрощеним черепом.

Так закінчив свої дні знаменитий син Гедеона. Після нього Біблія відзначає панів Фола, та Іаїра, які були

суддями ізраїля: один — 23 роки, другий — 22. У останнього, як відзначає Біблія, було 30 синів, які їздили на 30 молодих ослах. Крім цієї «священної» подробиці, більше нічого про них не сказано.

розділ двадцять третій
СВЯТІ СУДДІ ІЄФАЙ ТА САМСОН

Незчисленні уроки не йшли на добро тогочасним євреям: їм повсякчас давалися взнаки язичеські нахили і вони часто культ свого бога Яхве підмінювали поклонінням іншим богам, хоча, здавалося б, їм не можна було забувати, чого коштувало поклоніння Ваалу, Астарті, тельцю та іншим ідолам, до яких войовничий біблійний бог був надзвичайно ревнивим. Впавши знову в ідолопоклонство, вони знову караються рабством, цього разу вони були віддані амонитянам. Отже, вшосте євреї потрапляють у рабство в країні, завойованій зброєю своєї шестисоттисячної армії, в країні, усе населення якої Ісус свого часу вже піддав поголовному винищенню.

Після 18 років рабства євреї знову здобули «милості» бога, і він знову підшукав їм визволителя. «А галаадитянин Ієфай був хоробрий вояк. А він був син блудливої жінки, і з нею Галаад породив Ієфая. І породила Галаадова жінка йому синів. І повиростали сини тієї жінки, та й вигнали Ієфая, і сказали йому: «Не будеш володіти в домі нашого батька, бо ти син іншої жінки!» І втік Ієфай перед своїми братами, і осівся в краї Тов, і зібралися до Ієфая гулящі люди, та й виходили з ним» *(Суд., гл. 11, ст. 1–3).*

Простіше кажучи, Ієфай був отаманом зграї розбійників. Бог же вибрав його.

Справедливість вимагає визнати, що в Ієфая була одна риса: він був чудовий батько. Він мав єдину дочку, і варто було подивитися, як він її пестив, як він її любив, як обожнював, як кожного дня обдаровував її

дорогоцінними подарунками. Втім, йому, як бандитові, ці подарунки особливо дорого не коштували.

І ось його одноплемінники звернулися до нього з проханням взяти на себе справу звільнення від ярма амонитян. Він прийняв пропозицію і вирушив у похід. Відомо, що ніякий розбій не виключає благочестя: Ієфай помолився богу і дав йому обітницю принести в жертву за дарування перемоги того, кого він зустріне біля свого дому після повернення в рідне місто.

Для бога, звичайно, нема нічого легшого, як влаштувати перемогу своєму протеже. І оскільки, з одного боку, старий Саваоф полюбив Ієфая, а з другого боку, тішився обіцяною йому жертвою, то він подесятерив сили єврейського воєначальника, і той скришив амонитян на дрібні шматки. Двадцять міст були розгромлені!

Яким же було здивування переможного героя, коли він повернувся в своє місто Массіфу. Хор молодих дівчат «з тимпанами і ліками» вийшов вітати переможця, а на чолі дівчат була улюблена дочка Ієфая, яка нічого, звичайно, не знала про батьківську обітницю.

У розбійника нема нічого, крім чесного слова. Доля дівчини вирішена. Проте, вона й сама охоче погодилася бути принесеною в жертву; вона попросила тільки два місяці «для того, щоб оплакати свою непорочність», і отримала їх, бо для дівчат цього народу найбільшим нещастям вважалося вмерти, жодного разу не віддавшись чоловікові. Мабуть, через це у євреїв ніколи не було черниць.

Жертвоприношення відбулося під головуванням самого Ієфая. Нещасного батька роздирала скорбота, він обливався сльозами. Водночас хтось надривався від реготу і облизував пальці від задоволення. Це був бог. Богослови кажуть, що він прийняв дівчину у лоно своє. Старий жартівник!

Однак як можуть церковники твердити після цієї історії, що народ божий не знав людських жертвоприношень? Не гірше, ніж Молох фінікіян і карфагенян, бог євреїв, тобто сьогоднішній офіційний християнський бог, з задоволенням приймав жертви з людської крові і м’яса, спокійно, без огиди і природного жаху, який мають викликати такі підношення.

Ієфай не обмежився амонитянами. Він догодив господу богу ще й знищенням 42000 своїх одноплемінників, які мали погану вимову. Єфремляни, говориться в Біблії, вимовляли «са» «се», «си», замість «ша», «ше», «ши». Ієфай зібрав своїх солдат біля переходу через Йордан і там… Втім, потрібно навести текст оригіналу: це місце надто чудове.

«І зайняли галаадитяни переходи через Йордан до єфремлян, і сталося, коли говорили єфремляни: «нехай я перейду», то галаадські люди йому говорили: «чи ти єфремлянин?» Той казав: ні. І казали йому: «Скажино: шібболет», а той казав: «сібболет», бо не міг вимовити так. І хапали його, і різали при йорданськім переході. І загинуло тоді з єфремлян сорок і дві тисячі» *(Суд., гл. 12, ст. 5–6).* Просто, добре і благочестиво!

Ієфай залишався суддею протягом шести років і помер. Після нього суддями були Єсевон, Елон і Авдон. Про них повідомляється лише, скільки дітей народили еони на «світ божий»: у Єсевона, наприклад, було тридцять синів і тридцять дочок!

Тепер ми підійшли до історії знаменитого Самсона[80], біблійного Геркулеса. Філістимляни, про яких ми майже нічого не чули досі, несподівано виступають на сцену і починають серйозно псувати кров обраному богом народові. Ці «невірні» перш за все повернули євреїв у сорокалітнє рабство і принесли їм масу страждань. Коли бог дійшов висновку, що час знову зайнятися визволенням синів ізраїля, він взявся за

справу, розпочавши її у свій звичайний спосіб: послав ангела до якогось пана Маноя, Данового племені, дружина якого була бездітною. Після візиту ангела пані Маной відчула себе вагітною. Ангел примусив майбутню матір поклястися, що її син ніколи не буде стригти волосся. Пані Маной народила. Ми неспроможні описати радощів пана Маноя. Цього сина свого він і назвав Самсоном *(гл. 13).*

Хлопчина з малоліття був наділении надприродною силою. Якось, задля забави, він убив лева, що лякав усю округу. Змужнівши, він надумав одружитися і, як це не дивно для обранця божого, намітив собі у дружини філістимлянку. Скільки не нагадували йому батьки, що закон Мойсея забороняє шлюби з ідолопоклонницями; Самсон казав, що з кожного правила повинен бути виняток, і врешті-решт одружився зі своєю коханою.

Під час весільного бенкету, який тривав кілька днів, він загадав загадку молодим людям сім'ї своєї дружини. Ставка була ЗО сорочок і стільки ж верхнього одягу, які повинен платити той, хто програє. Молода дружина, яка Дуже хотіла, щоб її родичі виграли таку значну кількість речей, випитала у Самсона відгадку вночі у ліжку і повідомила її молодим філістимлянам.

Самсонові нічого не залишалося, як заплатити програш. Для цього він пішов до Аскалону, учинив там бійку з тридцятьма філістимлянами, убив їх, що, звичайно, не становило для нього, як божого обранця, ніяких труднощів, зняв з них одяг і чесно розрахувався за програне. Щодо дружини, яка вже почала водити його за ніс, то з нею трапилася така несподіванка. Був лише сьомий день весільного бенкетування. І ось тесть, не попереджаючи Самсона, віддав молоду іншому хлопцеві, якого Самсон вважав своїм кращим другом *(гл. 14).*

Не підозрюючи цієї зради, Самсон, прошвендявши десь кілька Днів, прийшов до своєї дружини з наміром

подарувати їй козеня. Але на порозі кімнати він зустрівся з тестем, який відмовився пропустити його: «Я дійсно подумав, що ти справді зненавидів її, а тому я дав її твоєму дружкові. Чи молодша сестра її не ліпша від неї; нехай же вона буде тобі замість неї». І сказав їм Самсон: «Цього разу я не буду винний перед філістимлянами, коли я зроблю їм зло» *(Суд., гл. 15, ст. 2–3).*

Самсон почав благочестиво мстити всьому філістимському народові. Ось якою була перша помста обранця божого: він узяв 300 лисиць (саме триста!) «і взяв він смолоскипи, і зв’язав хвіст з хвостом, і прив’язав по одному смолоскипу між двома хвостами; і запалив він смолоскипи, і пустив лисиць в філістимські жита, і попалив він скирти та жита, і оливкові сади» (*Суд., гл. 15, ст. 4–5).*

Філістимляни, пригнічені горем, дізнавшись про справжні причини цієї помсти, пішли до тестя Самсона і спалили старого живцем разом з його дочкою: вони вважали, що це пом’якшить гнів Самсона. Нічого подібного: він заявив їм, що його помста спрямована проти всіх філістимлян без вибору і лише розпочалася.

«І він перебив їм гомілки й стегна» *(ст. 8).* Біблія не каже, де, коли і за яких обставин це сталося і чи зробив він це сам, чи в товаристві інших євреїв. Що б там не було, становище ускладнилося: тепер філістимляни, напевне ті, у кого ноги вціліли, зібралися учинити криваву баню євреям.

А Самсон у цей час засів на скелі. Три тисячі чоловік з коліна Іуди прийшли до нього і докоряли його, кажучи, що він накликав нові лиха на єврейський народ, і що через нього їх оточили філістимляни, з якими їм нема сили боротися.

— Ну, то що ж? — сказав Самсон. — Зв’яжіть мене міцно і віддайте мене нашим ворогам. Таким чином вони дадуть вам спокій.

Так і зробили. Філістимляни були дуже раді, коли їм видали хлопця, який завдав їм стільки клопоту. А тільки-но зраділі вороги підхопили Самсона, як він порвав свої окови, підібрав із землі ослячу щелепу і перебив нею тисячу філістимлян, які охороняли його.

Після цієї атлетичної вправи Самсон відчув деяку втому і спрагу. Але це трапилось у чистому полі, і навколо аж до обрію не видно було жодної криниці.

«І відчув він сильну спрагу, і кликнув до господа та й сказав: ти учинив рукою свого раба це велике спасіння, а тепер я помру від спраги, і потраплю до рук необрізаних. І відкрив бог джерело, що в Лехі, і вийшла з нього вода. І він напився, і вернувся його дух, і він ожив» *(Суд., гл. 15, ст. 18–19).*

За ці подвиги дали Самсонові місце верховного судді у ізраїля, і він виконував свої обов’язки протягом 20 років.

Варто зазначити, що на своїй посаді судді Самсон не проявляв ніякої суворості у поведінці: цей обранець божий відвідував доми розпусти на виду у всіх. Якось з ним трапилась історія, яка могла дуже погано для нього закінчитися, якби бог не опікувався ним… навіть у його пустощах. Ось що було. Самсонові і далі подобалися філістимлянки. Одного разу він пішов у Газу, укріплене місто, що належало ворогам ізраїля, і «побачив там жінку-блудницю, і ввійшов до неї. А газеянам донесли, говорячи: «Самсон прийшов сюди». І оточили вони, і чатували на нього всю ніч у міській брамі, і вони тихо поводилися всю ніч, говорячи: «Будемо чатувати аж до ранішнього світу, і заб’ємо його». І лежав Самсон аж до півночі. А опівночі встав, і схопив за двері міської брами та за обидва бічні одвірки, та й вирвав їх разом із засувом, і поклав на свої плечі, і виніс їх на верхів’я гори, що навпроти Хеврону» *(Суд., гл. 16, ст. 1–3).*

Як невиправний бабій, Самсон одного чудового ранку знову закохався і цього разу знову у

філістимлянку, якусь Далілу, з якою познайомився, прогулюючись по березі потоку Сорек. Коли його вороги дізналися, що він закохався у цю красуню, вони запропонували їй величезну суму за те, щоб вона видала їм свого коханого по можливості у найрозслабленішому стані. Даліла пішла до мети напролом: вона прямо запитала у Самсона, в чому секрет його сили. Єврейський Геркулес потрапив у пастку так по-дурному, що цілком необхідно ще раз точно відтворити «священний» текст.

«І сказала Даліла до Самсона: «Розкажи мені, у чому твоя велика сила, і чим можна зв’язати, щоб упокорити тебе?» І сказав їй Самсон: «Якщо зв’яжуть мене сімома мокрими шнурами, що ще не висушені, то ослабну та й стану, як кожен із людей». І принесли їй філістимські володарі сім мокрих шнурів, що ще не були висушені, а вона зв’язала його ними. А засідка сиділа в неї в іншій кімнаті. І вона сказала до нього: «Філістимляни ідуть на тебе, Самсоне!» І він розірвав ті шнури, як розривається нитка з клоччя, перепалена огнем. І не пізнана була його сила.

І сказала Даліла до Самсона, «Оце ти обдурив мене, і говорив мені неправду, розкажи ж мені тепер, чим можна зв’язати тебе?» А він їй сказав: якщо справді зв’яжуть мене новими суканими шнурами, якими не робилася робота, то ослабну й стану, як кожен із людей.

І взяла Даліла нові шнури, та й зв’язала його ними, і сказала до нього: «Філістимляни ідуть на тебе, Самсоне!» А засідка сиділа в іншій кімнаті. І він зірвав їх зо своїх плечей, немов нитку.

І сказала Даліла Самсонові: «Досі ти обманював мене, і говорив мені неправду, розкажи ж мені, чим можна зв’язати тебе?» А він їй сказав: «Якщо утчеш сім кіс моєї голови в основу і приб’єш їх цвяхом до ткацького клинка». І вона прибила їх ткацьким клинком, та й сказала до нього: «Філістимляни ідуть на тебе,

Самсоне!» А він обудився зі сну свого, та й вирвав ткацького клинка, тканину й основу.

І сказала вона до нього: «Як ти говориш: «кохаю тебе», а серце твоє не зі мною? Оце тричі обдурив ти мене, і не розповів мені, у чому твоя велика сила». І сталося, коли вона докучала йому своїми словами по всі дні, та напирала на нього, то тяжко стало душі його до смерті. І відкрив він їй усе серце своє, та й сказав їй: «Бритва не торкалась моєї голови, бо я божий назорей від утроби своєї матері; якщо я буду оголений, то відступите від мене сила моя; і я ослабну, та й стану, як кожна людина». І побачила Даліла, що він відкрив їй усе своє серце, і послала й покликала філістимських володарів, говорячи: «Прийдіть і цим разом; бо він розкрив мені все своє серце». І прийшли до неї філістимські володарі, і несли срібло в своїх руках. А вона приспала його на колінах своїх, і покликала чоловіка та й наказала обстригти сім кучерів його голови. І став він слабнути, і відступила від нього сила його.

І сказала вона: «Філістимляни ідуть на тебе, Самсоне!» І збудився він зі сну свого та й сказав: «Вийду я, як і колись, і звільнюся». А він не знав, що господь відступився від нього. І взяли його філістимляни, та й викололи очі йому, і вони привели його до Гази, і зв’язали його мідяними ланцюгами, і він молов у домі ув’язнених» *(Суд., гл. 16, ст. 6—21).*

Важко винайти дурнішу нісенітницю! Від першого рядка до останнього в усьому цьому епізоді все безглузде. Тут нема чим розважити навіть невигадливих дітлахів.

Лорд Болінгброк зауважив, що осляча щелепа, яка фігурувала в оповіді про Самсона, була, очевидно, із рота «священного» автора. Це грубе наслідування, незграбний і спотворений плагіат язичеської легенди про Геркулеса. Подібно до цього історія

жертвоприношення Іфігенії[81] надихнула автора оповіді про Ієфая, який пожертвував своєю дочкою. Щоправда, богослови припускають, що, найімовірніше, грецька міфологія скопіювала і викривила Біблію. Але це нахабне перекручення професійних брехунів заперечується точними датами, з яких деякі зазначаються ними ж.

Вони самі кажуть, що книга Суддів була написана Самуїлом за часів царя Саула. Однак у греків міф про Геркулеса поширився задовго до Троянської війни, а між Троянською війною і часом обрання Саула на царство минуло понад двісті років.

Крім того, язичеська легенда задумана і викладена значно розумніше, ніж єврейська: смерть Геркулеса менш безглузда, ніж смерть Самсона. У грецькій міфології напівбог настільки зачарувався красою Омфали[82], що забув про свої військові подвиги і звичку до мандрів. Він оселився коло своєї коханої, яка мала великий вплив на нього. У той час, коли цариця Лідія розважалася, одягаючи на себе вбрання переможця немейського лева і озброївшись грізною дубиною героя, цей останній, сидячи біля ніг красуні, накритий жіночою сукнею, пробував ткати вовну, ламав спиці і зі сміхом приймав шльопанці, якими наділяла його весела коханка. Цей епізод достатньо характеризує вплив, який може мати кохана жінка на чоловіка, навіть на героя. Але тут алегорія не переступає меж можливого і залишається до кінця правдоподібною.

Якщо Геркулес і забуває про гідність, то слід визнати, що це все ж відбувається в межах забавних стосунків двох закоханих. Вони подорожують, переодягнувшись: Омфала сама забуває, де її царство, і веде Геркулеса на ніч в якусь печеру, далеко від її палацу. Одного і чудового дня Геркулес зраджує Омфалі і закохується і в одну з її прибічниць. За цим ще йдуть любовні пригоди міфічного богатиря. Нарешті

Деяніра, дружина Геркулеса, впавши у відчай від невпинних його зрад, посилає йому туніку центавра Несса, яку вона вважає талісманом, здатним повернути легковажного чоловіка до виконання подружніх обов’язків. І Геркулес, змучений стражданнями, заподіюваними йому прилиплою до тіла тунікою, яку він не може віддерти, вирішує накласти на себе руки, тільки б покласти край мукам: він складає величезне багаття, підпалює його і кидається у полум’я.

Що епізод із Самсоном і Далілою є наслідуванням пригод Геркулеса і Омфали — це поза всякими сумнівами. Проте ми дозволяємо собі думати, що «святий дух» міг би набагато краще відрекомендувати своїх героїв, ніж він це зробив. Самсон, очевидно, не довіряє своїй коханці і тричі обманює її щодо істинних джерел його сили. Тричі переконавшись, що його довірливість може привести його до дійсної сутички з ворогами, він на четверту вимогу своєї коханки відкриває цій віроломній і підступній жінці свою заповітну таємницю.

У цьому й полягає нісенітниця, що впадає у вічі, якщо тільки цей суддя ізраїля не був найостаннішим дурнем.

Ми вже не кажемо про те, що незрозуміло, яким чином Самсон, втративши свою силу, був примушений у неволі крутити важкі млинові жорна. Здавалося б, навпаки: тут трапилася нагода принизити його, примусивши робити яку-небудь жіночу роботу, подібно до Геркулеса, який був посаджений за прядку.

Але що далі в ліс, то більше дров. Що далі читаєш цю історію, то більше дурниць виявляєш у ній.

Якщо філістимляни дізналися, що сила полоненого полягає у його чубові, то, за наймінімальнішої завбачливості, вони повинні були б голити йому голову принаймні раз на тиждень. Але нічого такого не було. Вони дають йому можливість відростити собі нове

волосся і ні про що не турбуються. «А волос голови його почав рости по тому, як він був обстрижений» *(Суд, гл. 16, ст. 22).*

Незабаром філістимляни влаштовують велике свято на честь свого бога Дагона. Самсона з тюрми приводять у величезний палац, «де було три тисячі осіб чоловіків і жінок». Полоненого поставили між двома колонами, на яких трималася будівля (!).

«І обняв Самсон обидва середні стовпи, що на них міцно стояв той дім, і обіперся на них, — на одного правицею своєю, а на другого лівицею своєю. І сказав Самсон: «Нехай помру я разом із філістимлянами». І він з великою силою сперся на стовпи, і впав той дім на володарів та на весь той народ, що в ньому був. І тих померлих, що він повбивав їх при своїй смерті, було більше за тих, що повбивав їх за свого життя» *(Суд., гл. 16, ст. 29–30).*

Не треба бути прихильником язичеських вірувань, щоб просто визнати смерть Геркулеса поетичнішою і цікавішою, ніж смерть Самсона. Якщо ж порівняти життя обох героїв, то яким жалюгідним здається існування Самсона. І як його мізерні подвиги можуть тішити серце віруючого, якщо дивитися на них з точки зору релігійної? І коли, згідно з Біблією, Самсон розоряє філістимлян і підпалює їхні поля, то це робить зовсім не тому, що в ньому нуртує національна ненависть проти народу, який гнітить його братів, і не для того, щоб відплатити за біблійного бога, відсунутого у тінь філістимським богом Дагоном. Він задовольняє особисте почуття помсти і робить це після того, як він довго прожив у найкращих стосунках з утискувачами своїх братів. Зачеплений за живе тим, що філістимлянка, в яку він закоханий, була його дружиною лише шість днів та потім, за примхою тестя, стала дружиною одного з його кращих друзів, він задовольняє спрагу помсти тим, що виливає на філістимлян отруту особистої злості, яка

не має нічого спільного з почуттям національної помсти. Більше того, він зневажає дівчат ізраїля і завжди шукає жінок тільки серед філістимлянок. Де ж тут бог? Самсон думає про нього не більше, ніж про торішній сніг.

Навпаки, Геркулес є дійсно національним героєм Греції. Якщо ми й не визнаємо справжніми його подвиги, необхідно зважати на те, що оповіді про них підказані найблагороднішими почуттями. Подвиги Геркулеса аж ніяк не є проявом однієї тільки грубої сили: Геркулес завжди використовує цю силу на захист слабих і робить це із привабливою великодушністю. В юності Геркулес зустрів на своєму шляху Порок і Доброчесність, які під виглядом двох чарівних жінок принаджують його кожна до себе. Який вибір робить Геркулес? Одна з них виблискує у його очах тисячею спокус, здатних підкупити молодого чоловіка; вона звертає його погляд на широку, зручну і всипану квітами дорогу. У той же час інша приваблює його на вузьку, звивисту і небезпечну стежинку. Син Алкмени, розсудливий не за віком, віддає перевагу стежинці Доброчесності, незважаючи на її труднощі. Він розуміє, що саме це є дорога до щастя, наприкінці ж спокусливої широкої дороги лежать внутрішні страждання.

Нехай усі непогрішні папи і патріархи надривають горлянки, вигукуючи, що язичество — це справа диявола: вони не можуть, проте, заперечувати, що ця язичеська алегорія наскрізь пройнята найвищою моральністю.

Потім: Геркулес проводить усе своє життя у боротьбі з тиранами і потворами і діє завжди на благо людей. Він бореться проти всіляких бід людства і винищує найжорстокіших розбійників. Паралель ця — найбільш убивча для героя Біблії. Потрібно бути сповненим релігійної упередженості або благочестивого кретинізму, щоб надати перевагу Самсонові перед Геркулесом. Возвеличуючи цього останнього на своїх

вівтарях, язичники поклонялися симпатичному герою. Примушуючи ж шанувати коханця Даліли, як святого, як обранця божого, церква вдається до найгидкішого і підлого обману, тому що врешті-решт ореол святості вона надягає на голову досить непривабливій і темній особі.

розділ двадцять четвертий БЛАГОЧЕСТИВО-ПОВЧАЛЬНА ІСТОРІЯ ОДНОГО ЛЕВІТА

Книга. Суддів закінчується однією благочестивою історією, яка, втім, як і багато інших біблійних оповідей, навряд чи може сприяти піднесенню престижу народу — обранця божого.

Ще один левіт (служитель релігії) мав наложницю. Подорожуючи, ця поважана пара зупинилася в «місті» веніамітян Гіві, в будинку одного старого, який гостинно запропонував захожим людям пообідати.

А тепер будемо читати «священний» текст. «Коли вони розвеселили серце своє, аж ось люди того міста, люди розпусні, оточили той дім та стукали в двері, і казали вони тому старому чоловікові, власникові того дому: «Виведи чоловіка, що ввійшов до дому твого, і ми пізнаєм його!» І вийшов до них той чоловік, власник того дому, та й сказав їм: «Ні, мої браття, не робіть же ви зла, по тому, як увійшов цей чоловік до мого дому, не зробіть такої гидоти! Ось дочка моя дівчина, та наложниця, я їх виведу, а ви візьміть їх, і зробіть з ними, що вам до вподоби, а тому чоловікові ви не зробите цієї огидної речі!» Та ті люди не хотіли слухати його. І схопив той чоловік свою наложницю, і вивів до них назовні. І вони пізнали її, і глумилися над нею цілу ніч аж до ранку. І відпустили її, як зійшла рання зоря І прийшла та жінка, як ранок вертався, та й упала, і лежала при вході дому того чоловіка, що пан її був там, аж досвіту.

А пан її встав рано, і відчинив двері дому та й ви йшов, щоб іти своєю дорогою: аж ось та жінка, його наложниця, лежить при вході дому, а руки її на порозі. І сказав він до неї: «Уставай і підемо!» Та вона не

відповіла (бо вмерла). І поклав він її на осла, і встав, і пішов до свого місця. І ввійшов він до дому свого,і взяв ножа, і схопив свою наложницю та й порізав її за частинами тіла на дванадцять кусків, і порозсилав по всій ізраїлевій країні» *(Суд., гл. 19, ст. 22–29).*

Лорд Болінгброк, коментуючи цей епізод, називає його копією розповіді про содомлян, які забажали згвалтувати двох ангелів.

Можна вибачити, говорить Болінгброк, хтивих греків, напаханих і напомаджених молодих людей, коли вони у хвилини розперезаних оргій давали волю низьким почуттям, що викликають відразу людини зрілого віку. Але що казати про цих жителів Гіви, бридкіших, ніж пси під час тічки? Виникає питання, чи можна знайти десь, крім книги, що приписується «святому духові», будь-що більш огидне, ніж випадок із цим священиком, який мав, очевидно, за звичаєм східних священнослужителів, велику, широку, густу бороду, був вкритий порохом далекої дороги і, проте, викликав нездорові пристрасті всього чоловічого населення міста?

«У всіх найобурливіших історіях давнини, — вигукує Болінгброк, — нема нічого, що хоч будь-як наближалося до цієї неправдоподібної мерзотності. Ангели содомські були, принаймні, квітучі молоді люди; вони могли бути сліпучо гарні, як і належить ангелам, і це могло спокусити нещасних содомлян; але жителі Гіви досягли, очевидно, останнього ступеня розпусти».

Щодо рішення послати по шматку тіла померлої жінки кожному з дванадцяти єврейських племен, то воно також безприкладне і викликає тільки огиду. Отже, потрібно було вирядити дванадцять посланців і навантажити їх цими жахливими дарами. Але де знаходилися дванадцять колін? Кому в кожному племені належало вручити дванадцяту частину трупа, якщо

племена жили без офіційних начальників, у рабстві, під ярмом філістимлян?

«І повиходили всі Ізраїлеві сини, і була зібрана громада, як один чоловік, від Дану аж до Вірсавії, а галаадський край до господа в Массифу. І стали проводирі всього того народу, всі Ізраїлеві коліна на зборах божого народу, — чотириста тисяч пішого люду, хто витягує меча» *(Суд., гл. 20, ст. 1–2).*

Ви, звичайно, не забули, що все це відбувається безпосередньо після смерті Самсона, коли філістимляни ще тримають євреїв у найжорстокішому рабстві. Як зібралися дванадцять колін? Як потерпіли загарбники таке численне збройне зібрання? Біблія не говорить про це: схоже на те, що «священний голуб» зовсім забув про сумний стан обраного народу. А проте саме до філістимлян, володарів землі, належало звертатися, щоб вимолити покарання за злочин, скоєний у їхньому середовищі: таке право володарів, право, яке ними завжди ревно охоронялося.

Дещо далі Біблія говорить, що 26 700 веніамінових синів, «що витягують меча» *(ст. 15),* вступилися за винуватих. А одинадцять інших колін виставили чотириста тисяч боєздатних чоловік *(ст. 17).*

«Якщо, — говорить Вольтер, — додати до цього числа воїнів із старих, жінок і дітей, слід вважати, що число всіх євреїв досягало одного мільйона семисот тисяч чоловік, не враховуючи священиків». Але для того, щоб тримати у рабстві таку кількість людей, серед яких було 426 000 озброєних, потрібно було мати щонайменше восьмисоттисячну армію. І як це володарі залишили своїм рабам зброю, коли в Першій книзі Царств *(гл. 13, ст. 19)* сказано, що філістимляни не дозволяли євреям мати жодного коваля, бо боялися, щоб вони не зробили собі мечів і списів, і що всі сини ізраїля змушені були звертатися до володарів своїх —

філістимлян кожного разу, коли їм потрібно було вигострити свої господарські знаряддя.

В якому ж із цих двох суперечливих місць Біблії дотепніше пожартував «божественний голуб»? В якому саме із стихів «святий дух» більше насміхається з довірливості і дурості віруючих?

Ми побачимо зараз, яку серію бійок викликало масове згвалтування наложниці левіта. На зібранні чотирьохсот тисяч озброєних єврейський священик розповів про те, що сталося. Зауважимо, між іншим, що для виступу на такому багатолюдному збіговиську потрібно було мати досить сильний голос.

Біблія наводить його промову. Згадуючи побіжно і у прихованих висловлюваннях про той стан збудження жителів Гіви, жертвою якого він сам ледь не став, левіт зажадав помсти за свою коханку. «Наложницю мою так замучили, що вона померла», — вигукнув він.

Варто відзначити, що у першій оповіді сказано, ніби-то всі чоловіки міста згвалтували нещасну, а в промові потерпілого коханця «голуб» повідомляє, що «з усього того народу було сім сотень вибраних чоловік…кожен той кидав із пращі каміння на волос і не схибував» *(гл. 20, ст. 16).* Це прекрасно! Чи не правда?

Обурливе згвалтування, здійснене всіма чоловіками міста Гіви, тривало всю ніч — і тільки одну ніч! Якщо вважати винуватцями тільки сімсот здорових воїнів і взяти до уваги, що ніч у Палестині не триває більше десяти годин, слід визнати, що ці скажені люди щось вже аж надто швидко справлялися із своїм завданням! Цілком природно, що нещасна жертва не могла захищатися від такої кількості гвалтівників і незабаром перетворилася у нечутливу масу, над якою вони могли чинити наругу без перешкоди. Однак досить дивно, що наложниця левіта могла витримувати гвалтування 70 чоловік за годину. Менше хвилини на кожного! Неминуче доводиться думати, що з самого початку

злочину розбійники організували між собою певний порядок, стали в чергу, кожний зі своїм номером, щоб не гаяти ні секунди часу. Чи можете ви після цього заперечувати, що Біблія справді є книга найдивовижніших, дійсно єдиних у світі «чудес».

Серія бійок, які були після цього жахливого злочину, не менш дивовижна.

«І встали Ізраїлеві сини рано-вранці, і таборували при Гіві, і вийшов ізраїльтянин на війну з Веніаміном, і сточили ізраїльтяни з ними бій при Гіві. І вийшли Веніамінові сини з Гіви, та й повалили між Ізраїлем того дня двадцять і дві тисячі чоловік на землю» *(Суд., гл. 20, ст. 19–21).*

Чи варто дивуватися, що бог заступається саме за коліно веніамінове, яке стало на бік винних супроти всіх ізраїльтян, що заступилися за потерпілого?

«А Веніамін вийшов із Гіви другого дня навпроти них, та й повалив між ізраїлевими синами на землю ще вісімнадцять тисяч чоловік, усіх тих, що витягають меча» *(Суд., гл. 20, ст. 25).*

Ось уже винищено, таким чином, 40 000 захисників правого діла. Це жахливо! Але почекайте до кінця. Сини ізраїля будуть переможцями, і це нас утішить. Єдине, що може завдати горя, то це справді фантастична кількість євреїв, забитих своїми ж кровними братами.

Єврейська армія дістала остаточну перемогу, але не тому, що вона билась за праве діло, а лише завдяки Фінеєсу — сину Єлеазара і онуку Аарона. Він гаряче помолився з цього приводу господу богу. Фінеєс?! Отже, він ще не вмер, наш давній приятель Фінеєс? Однак скільки часу про нього не було ні слуху ні духу!

«І прийшли перед Гіву десять тисяч чоловік, вибраних з усього ізраїля, і бій став тяжкий. А вони (сини Веніаміна) не знали, що суне на них те зло. І вдарив господь Веніаміна перед Ізраїлем, і Ізраїлеві сини повалили того дня між Веніаміном двадцять і п’ять

тисяч чоловік, усіх тих, що витягають меча. І побачили Веніамінові сини, що побиті вони...» *(Суд., гл. 20, ст. 34–36}.*

Тоді вони показали армії ізраїля спини і пришвидшили ходу у напрямку до пустелі. Але армія ізраїля наступала їм на п’яти. Євреї оточили «синів Веніаміна» і переслідували їх до Менухи і «топтали аж до Гіви зі сходу сонця». І «сини Веніаміна», оточені своїми ворогами, втратили 18 000 убитими *(ст. 42–44).* Ті, що вціліли, повтікали у напрямку до скелі Ріммон, а ізраїльтяни винищили ще 5000, яких наздогнали в дорозі, а потім далі переслідували до Гідома і «ще убили з них дві тисячі чоловік» *(ст. 45).* Шістсот чоловік врятувалися, заховавшись на скелі Ріммон, і залишалися там чотири місяці. А ізраїльтяни, повернувшись з поля бою, винищили всіх уцілілих у Гіві: і людей, і тварин. Вони спалили також усі міста і села племені Веніаміна *(ст. 47–48).*

У цій оповіді «святий дух», який так марнує людські життя, очевидно, дещо заплутався. Тільки недавно він розповів нам, що солдат племені Веніаміна було всього 26 700, у тому числі добірних бійців Гіви. Але, якщо ми тільки не помиляємося у лічбі, ось вже 50 000 із Веніам і нового коліна убитих у битвах, що велись одна за одною із запаморочливою швидкістю. Отже, або під час боїв веніамінові сини плодилися і розмножувалися так, що кількість їх подвоїлася, а це було б особливо цікавим «дивом»; або ж «святий дух», диктуючи ці вигадки, забув правила додавання, і тоді це «диво» ще дивовижніше!

У цій історії цікава ще поява нашого чудового Фінеєса. Він раптом з’явився, коли ніхто його не чекав, коли всі, і не без підстав, повинні були вважати його виключеним із списків живих. Ми дуже давно втішилися, припускаючи, що він похований, коли не поруч зі своїм дідом Аароном, то принаймні поруч зі своїм батьком

Єлеазаром. Нічого подібного! Ми засмучувались зовсім даремно. Стих 28 глави 20 книги Суддів виключає можливість будь-яких помилок: мова йде не про тезку і не про однофамільця, тому що Фінеєс, який просить бога дарувати перемогу ізраїльтянам над «синами веніаміновими», є саме «Фінеєс, син Єлеазара, сина Ааронового».

Ви ще не розумієте, у чому справа? Тоді полічіть на пальцях, і ви будете здивовані.

Це той самий Фінеєс, про якого ми читали, що він за життя Мойсея уразив єврея Зімрі і прекрасну мадіамитянку Хазву своїм караючим мечем у хвилину, коли ця пара видавала любовні зітхання.

Книга Числа, яка у главі 25 дає нам офіційний звіт про подвиг цього левіта, так і величає Фінеєса — «син Єлеазара, сина Ааронова» *(ст. 7 і 11).* Це було, як пам'ятає читач, у Моаві, до прибуття євреїв на «землю обітовану», задовго до переходу через Йордан. Отже, немало води збігло з того часу — від смерті Зімрі до побоїща, вчиненого з коліном веніаміновим. Це побоїще відбулося після смерті Самсона. Воно закінчує книгу Суддів.

Ви, звичайно, не забули ще, що між євреями, які досягли двадцятирічного віку з моменту виходу з Єгипту, генерал Ісус і пан Халев були єдиними, кому бог пообіцяв вступ на землю Ханаанську. З другого боку Біблія говорить, що Ісус прожив 110 років. Якщо додати 40 років його мандрів по пустелі до двадцятиріччі у час переходу через Червоне море, то вийде, що йому було років шістдесят, коли він замінив Мойсея. Отже, він командував і правив євреями років п'ятдесят.

Скільки ж часу минуло від переходу євреїв через Йордан під проводом Ісуса до винищення «синів веніамінових»?

Правління Ісуса тривало 50 років. Стих 10 глава 2 книги Суддів говорить, що було ціле покоління, «що не

знало господа, а також його діл». Відлічимо на це покоління 20 років. Настає перше рабство євреїв у царя месопотамського — 8 років. Визволення, правління! судді Гофониїла — 40 років. Друге рабство, за царя Єглона, — 18 років. Завдяки судді Аоду ярмо скинуте, обраний народ дістав тривалий перепочинок — 80 років. Настає третє рабство, за царя Іавіна, — 20 років — торжество Дебори і Варака і новий перепочинок — 40 років. Нова поява мадіамитян, четверте рабство — 7 років. Подвиги Гедеона і визволення від мадіамитян — 40 років миру. Євреї знов потрапляють у ярмо, але цього разу в ярмо власного тирана — Авімелеха — 3 роки. Правління судді Фоли — 23 роки. Правління судді Іаїра — 22 роки. Шосте рабство, амонитянське, — 18 років. Визволення завдяки Ієфаю і правління цього судді — 6 років. Мирне правління трьох суддів: Єсевона — 7 років, Елона — 10 років і Авдона — 8 років. Сьоме рабство, філістимське, — 40 років. Подвиги і правління Самсона — 20 років. Разом 480 років! Стільки часу минуло від переходу Йордана євреями, серед яких був Фінеєс, що супроводжував батька свого Єлеазара, до смерті Самсона.

Висновок: жрець Фінеєс мав щонайменше *п’ятсот* років, коли він звернувся до бога з молитвою за ізраїльтян проти «синів веніамінових», прохаючи бога відомстити за наложницю левіта, згвалтовану 700 раз протягом однієї ночі скаженими самцями міста Гіви!

Але чому біблійний текст забуває згадати точний вік великого жерця Фінеєса? Трохи точності тут не завадило б. Адже скептики можуть сказати, що «священний голуб», посварившись з арифметикою, забув також і хронологію, офіційну і священну хронологію! Легко сказати!

Одинадцять колін ізраїля, розгромивши коліно веніамінове, незабаром покаялися у своїх руйнівних

учинках. Євреї стогнали, кажучи: «горе нам! Навіщо зникло одне з наших колін?»

Потім згадали, що шістсот синів веніамінових животіють, сховавшись на скеліРіммон. Чому б не стати їм насінням, з якого знову розростеться дерево Веніаміна? Так, але… на початку ворожих дій у Массифі євреями зопалу була дана клятва ніколи не видавати дочок ізраїля заміж за людину із коліна Веніаміна *(Суд., гл. 21, ст. 1).* Почали шукати виходу із скрутного становища. І ось один розумний чоловік підказав: потрібно розпитати, пошукати, і ймовірно, знайдуться сім'ї, що не перебували в Массифі на час клятви.

Почалося слідство. Воно виявило, що євреї, жителі міста Іавіс, не брали участі в мітингу, який прийняв резолюцію про винищення «синів веніамінових». Тоді почалося винищення поважних євреїв, що мешкали в Іавісі, і люди, послані туди з цією благочестивою місією, заспокоїлися лише тоді, коли з усього населення міста залишилося чотириста незайманих дівчат, яких і послали на Ріммонську скелю.

Але мешканці цієї скелі зауважили, що отриманої кількості жінок замало, що двісті «синів веніамінових» були обділені. Справа знову обернулася на скрутну. Тоді старі згадали про велике свято на честь бога, яке мало відбутися у місті Силомі, і ухвалили таке мудре рішення: «синам веніаміновим», які не отримали дружин, дозволити викрасти жінок під час релігійних церемоній і народних свят у Силомі. Вони і викрали для свого задоволення двісті силомських танцівниць. Тати і мами не мали права протестувати, і, за винятком останніх, усі були задоволені. Нащадки Веніаміна зразу ж після цього відбудували свої спалені міста.

Цей спосіб відновлення цілого племені здався досить дивним усім критикам. Але оскільки критики нечестивці, то чого варті їхні зауваження? «Ковчег завіту» знаходився в Силомі під час свята, отже, сам бог

тут був присутній. І якщо він не став вивергати вогню та полум’я, що пожерло б злочинців, то чи потрібен ще якийсь доказ його прихильного ставлення до викрадачів молодих спокусниць?

Замовкніть, критики! Схиліться перед незбагненними шляхами божественного «провидіння»!

розділ двадцять п’ятий ЗВОРУШЛИВА ІДИЛІЯ СВЯТОЇ ПРАМАТЕРІ ІСУСА ХРИСТА — РУФІ

Ми підійшли до тієї біблійної історії, що навертає сльози захоплення. Це історія Руфі і Ноемині. З розчуленою душею ми приступаємо до переказу цієї історії Ноеминь, овдовівши, втратила двох своїх синів, одружених на моавітянках. Одна її невістка піддалася на умовляння свекрухи і «вернулася до народу свого», а друга — Руф — оголосила: «Куди підеш ти, туди піду й я, а де житимеш ти, там житиму й я; народ твій буде моїм народом, а бог твій — мій бог» *(Руф, гл. 1, ст. 15–16).*

Ноеминь і Руф були такі бідні, що вважали щасливим той день, коли їм вдавалося підібрати на чиємусь зжатому полі трошки непідібраних ячмінних колосків. Сталося так (ось воно, «милостиве провидіння»!), що Руф почала збирати колоски на полі Вооза, якого Біблія величає людиною «вельми знатною» *(Руф, гл. 2, ст. 1).* Він не тільки не прогнав Руф, як це йому дозволяв закон, а навіть сказав їй: «Ось, я наказав слугам не займати тебе. А як відчуєш спрагу, то йди до посудини, та й нап’єшся звідти, де черпають мої слуги». І впала вона на обличчя своє, та й вклонилася до землі, і сказала йому: нехай я знайду милість в очах твоїх, пане мій! Бо ти потішив мене, і говорив до серця своєї невільниці, тоді як я не варта жодної з твоїх невільниць» *(Руф, гл. 2, ст. 9, 10, 13).*

Багатий Вооз так «роздобрів», що навіть запросив Руф пообідати з його прислугою: «з’їж хліба й вмочи у

оцеті шматок свій… їла вона й наситилася, і ще й зосталось» *(ст. 14).*

Витріть сльози милування! Далі — ще зворушливіші зразки релігійної «доброти».

Дізнавшись, на якому полі невістка збирала колоски й обідала, Ноеминь сплеснула руками: «близький нам той чоловік; він із наших родичів» *(ст. 20).* І ось у голові свекрухи визрів благочестивий план — прилаштувати; невістку за цього багатого «родича». «І сказала їй Ноеминь: «Вооз, що була ти з його служницями, наш родич. Ось він цієї ночі буде віяти ячмінь на току. А ти вмийся і намастися, і надягни на себе (кращу) одежу свою, та й піди на тік, але не показуйся на очі йому, аж поки він не скінчить їсти та пити. А коли він ляже спати, то ти зауваж те місце, де він лежить; і ти прийдеш, і відкриєш біля ніг його та ляжеш, а він скаже тобі, що маєш робити»,

(Руф) відказала до неї: «Усе, що ти кажеш мені, я зроблю». І зійшла вона на тік, і зробила все, як наказала їй свекруха її. Вооз наївся та напився, та й стало весело йому на серці, та пішов і ліг спати біля копиці. А вона тихо прийшла, і відкрила його біля ніг його тл й лягла. І сталося опівночі, і затремтів той чоловік, та й звівся, аж ось жінка лежить біля ніг його. А він (Вооз) сказав: «Хто ти?» А вона відказала: «Я невільниця твоя — Руф; простягни ж крило над невільницею своєю, бо ти мій родич». (Вооз) сказав: «Благословенна ти в господа (бога), дочко моя! Твоя остання ласка до мене ліпша від першої, що не пішла ти за юнаками, чи вони бідні, чи вони багаті; а тепер, дочко моя, не бійся, усе, що скажеш, я зроблю тобі» *(Руф, гл. 3, ст. 1 —11).*

Однак Вооз, точно дотримуючись біблійних правил прийняття до себе нових дружин з числа овдовілих родичок, послався на те, що є ще один чоловік, ще ближчий родич Ноемині й Руфі. Але той чомусь

відмовився від принадливої моавітянки. Тоді Вооз скликав народ і Оголосив, що він бере до себе Руф.

І він увійшов до неї, а господь дав їй вагітність, і вона породила сина. І говорили жінки до Ноемині: «Благословенний господь, що не позбавив тебе нині нащадка! і буде славним ім’я його серед ізраїля! І він буде тобі втіхою та годувальником твоєї старості; ба породила його твоя невістка...» І назвали ім’я йому: Овід. А він батько Ієсея, Давидового батька» *(Руф. гл. 4, ст. 13–17).*

Така релігійно-повчальна історія Руфі, зразкової' невістки біблійної, і Ноемині, окраси всіх свекрух. Слід водночас віддати належну данину захоплення великодушності Вооза, який у ту ж мить, як тільки Руф впала йому в око, дозволив їй сісти з його женцями, вмочаючи «шматок в оцет», щоб не застряв у неї в горлі.

Критики вважають, однак, дивним, що багач Вооз, замість того щоб ночувати у себе, розтягнувся на току, як роблять прості робітники після жнив. Але ще дивнішим здається їм те, що Руф потайки лягла з Воозом, як розповідає автор цієї «священної історії». Вони бачать ознаки досить дивного смаку в тому, що біблійному авторові здається природним і що він змушує молоду жінку чинити непристойності без природного сорому. Якщо цей Вооз, кажуть вони, повинен був, як родич, оженитися на Руфі, то обов’язком Ноемині, яка була їй за матір, належало у чесний спосіб сватати її. Вона не повинна була повчати свою невістку робити вчинки, негідні для порядної жінки. Крім того, Ноеминь повинна була знати сама, що є родич, ближчий за Вооза, і їй належало звернутися саме до нього.

Тепер ще: відомо, що християнська церква стверджує народження Ісуса Христа від Давида, отже, від Вооза і Руфі. Таким чином, проституція і кровозмішання ще раз зустрічаються у роду того, кого бог вибрав ніби-то для свого земного втілення. Вооз

походить по прямій лінії від Фареса, який народився від кровозмішання Фамари, що прикинулась блудницею, щоб спокусити свого тестя Іуду. Крім того, сам Вооз — син Салмона і Раав, блудниці ієрихонської. Що ж до Руфі, то вона за походженням моавітянка і, отже, належить до племені, яке походить від кровозмішання Лота з його старшою дочкою. Ось шановні предки Ісуса Христа! Ось «чиста» кров бога, який став людиною.

Однак найцікавіше тут для дослідника те, що, диктуючи книгу Руф, «голуб» знову не помітив, як його грубий обман проглядає з усіх кутків.

Між Салмоном, чоловіком Раав, і Ієсеєм, батьком Давида, є Вооз і Овід. Але Раав і Салмон — сучасники Ісуса Навіна; Раав вийшла заміж за Салмона після взяття Ієрихона. З другого боку, Овід жив за часів великого жерця Ілія, а наступник Ілія Самуїл був сучасником Ієсея; правління суддів закінчується Самуїлом, який благословив першого іудейського царя — Саула, потім скинув його і «помазав на царювання» Давида.

Хронологія книги Руф категорично суперечить книзі Ісуса Навіна і книзі Суддів, бо фізично неможливо, щоб мав місце описаний у цих книгах довгий ряд різноманітних бідувань єврейського народу, його переможних воєн та тривалих і численних станів рабства й мирної незалежності, період, що тривав до смерті Самсона, тобто 480 років, і щоб Салмон і Вооз, які жили на початку цього періоду, були також сучасниками і його кінця.

розділ двадцять шостий
СВЯТИЙ ПРОРОК САМУІЛ

Жив собі якось у біблійні часи один чоловік, на ім’я Єлкана, який мав двох найзаконніших дружин — Анну і Феннану. З них перша не мала дітей. Кожного дня між нею і її поважним чоловіком відбувалися якнайскандальніші сцени, бо плодовита Феннана, огидна, як гріх, і кисла, як оцет, глузувала з її безплідності. Щоб покласти цьому край, Анна вирішила здійснити релігійне ходіння на прощу. Але куди йти? Біблія говорить, що «ковчег завіту» знаходився тоді в Силомі під охороною верховного жерця Ілія, двох його синів і Фінеєса. (Цього вже не слід змішувати з Фінеєсом, сином Єлеазара). Єлкана і вирушив зі своїм сімейством в Силом.

По приїзді у Силом, «вона ходила до господнього дому… плакала… й не їла. І сказав їй чоловік її Єлкана: «Анно!.. чого ти плачеш і чому не їси, і чому сумне твоє серце? Чи я не ліпший тобі за десятьох синів?» І встала Анна по їді та по питті в Силомі (і стала перед господом). А священик Ілій сидів на стільці при одвірку господнього храму. А вона була скорботна духом, і молилася до господа та плакала гірко. І склала вона обітницю, та й сказала: «Господи (всемогутній боже) Саваофе! якщо дійсно споглянеш на біду твоєї невільниці, і згадаєш мене, і не забудеш своєї невільниці і даси своїй невільниці нащадка чоловічої статі, то я дам його господові (в дар) на всі дні життя його (і вина і сікеру не буде він пити), а бритва не торкнеться його голови».

І сталося, коли вона довго молилася перед господом, то Ілій пильнував за її устами; а Анна — вона

говорила в серці своїм, тільки губи її ворушилися, а голосу її не було чути, і вважав її Ілій за п’яну. І сказав до неї Ілій: «Аж доки ти будеш п’яною? Витверезись від свого вина (і йди від лиця господнього)» *(1 Царств, гл. 1. ст. 7 — 14).*

Анна не розгубилася. Вона спритно пояснила, що не пила «ні вина, ні сікеру». Первосвященик, побачивши свою помилку, зацікавився нею. Відомо, як здійснюються такі дива, про яке молила Анна. Такий же випробуваний спосіб поширений і в наші дні. Неважко здогадатися, що сталося. З дозволу Єлкани, чоловіка благочестивої плакальниці, Ілій запросив безплідну жінку відвідати його у святилищі. Анна, щоправда, дещо вагалася, але чоловік сам заспокоював її: іди, говорив він, з цим паном, він дасть тобі потримати священний талісман, і це тобі допоможе. Таким чином, Анна була допущена у святилище.

Перебування Анни у храмі дещо затяглося, і Єлкана присів відпочити під зовнішньою колонадою храму. Нарешті дорога дружина з’явилася у супроводі Офнї і Фінеєса, синів жерця, обличчя яких сяяли невідомо з якої причини. Вони запевнили доброго Єлкану, що, поза всякими сумнівами, бог цього разу оросить Анну, своєю всемогутньою благодаттю. І справді, через, дев’ять місяців у сімействі Єлкани з’явився здоровенний карапуз, якого назвали Самуїлом. Анна, торжествуючи, повторювала свою обітницю ніколи не зрізати жодного кучеря з голови цієї жаданої дитини. І коли Самуїл підріс, Анна привела його до верховного жерця Ілія. Хлопчик був посвячений богові. Його примусили співати в церковному хорі і стерегти вівтар. Ілій запевнив матір своїм словом «пророка», що отрока чекає незвичайна кар’єра. Добра Анна була так задоволена, що тут же склала довгу пісню, повністю викладену у главі 2. Читач повинен бути вдячний нам за те, що ми опускаємо її.

Але не можна обійти мовчанкою стихів, сповнени обурення, якими «святий дух» паплюжить поведінки панів Офні і Фінеєса, двох «негідників», що завдали великих збитків господу богу.

«А сини Ілія були люди негідні; вони не знали господа, ані обов’язку священиків перед народом. Коли хто приносив жертву, то, як варилося м’ясо, приходи священиків отрок, а в його руці — виделка, і він встромляв до мідниці, горняти, або сковороди, — і все, що витягне виделка, священик собі брав. Так вони робили всьому Ізраїлеві, що приходив туди до Силома. Також коли палили лій, то приходив священиків отрок, та й говорив до чоловіка, що приносив жертву: «Дай м’яса на печеню для священика; він не візьме від тебе м’яса вареного, а тільки сире». А як той чоловік відповідав йому: «Нехай перше спалять і той лій, а ти потім візьми собі, скільки буде бажати душа твоя», а той говорив: «Ні, таки зараз давай, а коли ні, візьму силою». І був гріх тих юнаків дуже великий перед господнім лицем, бо ті люди безчестили господню жертву» *(I Царств, гл. 2, ст. 12–17).*

Це ще не все! Сини Ілія «злягаються з жінками, які відбувають службу при вході скінії…» *(1 Царств, гл. 2, ст. 22).*

Великий жрець знав про всі ці обурливі вчинки його синів, але професійний спокій служителя релігії, упевненість у тому, що віруючі стерплять усе це, примушували його мовчки споглядати такі звичайні для духовенства вчинки своїх синів.

Разом з цим похвальним обуренням Біблія в тій же главі розповідає, що мати Самуїла акуратно провідувала свого сина в Силомі. «А Ілій поблагословив Єлкану та його жінку та й сказав: «Нехай господь дасть тобі нащадків від цієї жінки, за відданого, що ти віддав господу!» І пішли вони на місце своє. І господь відвідав Анну, і вона завагітніла, та й породила трьох синів та дві

дочки; а отрок Самуїл ріс у господа» *(1 Царств, гл. 2, ст. 20–21).*

Скептики, мабуть, подумають, що збільшення сімейства Єлкани відбулося знову не без участі Офні і Фінеєса. Але віруючі заперечать, що один тільки татко Саваоф зайнявся оплодотворенням люб'язної Анни І що саме це і було благо, у той час як сини Ілія, які спали з іншими богомолками, були звичайнісінькими негідниками. Було б великим святотатством забирати собі гарних жінок, обраних богом, не меншим, мабуть, ніж встромляти виделку у священну каструлю, де варилося м'ясо для самого господа бога.

«А отрок Самуїл служив господові при Ілії: а господнє слово було рідке за тих днів, видіння не були часті. І сталося того дня, коли Ілій лежав на своєму місці,— а очі його стали затемнятися, він не міг бачити, і поки божий світильник ще не погас, а Самуїл лежав у господньому храмі, там, де божий ковчег; то покликав господь до Самуїла: (Самуїле, Самуїле!). А він відказав: «Ось я!» І побіг він до Ілія та й сказав: «Ось я! Бо ти кликав мене». А той відказав: «Не кликав я, сину мій; вернися, лягай». І він пішов і ліг.

А господь вдруге покликав до Самуїла: (Самуїле, Самуїле!). І він устав, і пішов до Ілія вдруге та й сказав: «Ось я! Бо Ти кликав мене». А той відказав: «Не кликав я, сину мій; вернися, лягай». А Самуїл ще не пізнав голосу господа, і ще не відкрилося йому господнє слово.

А господь далі покликав Самуїла третій раз. І він устав, і пішов до Ілія та й сказав: «Ось я! Бо ти кликав мене». І зрозумів Ілій, що то господь кличе отрока. І сказав Ілій до Самуїла: «Іди, лягай, і якщо знову покличе тебе, то скажеш: говори, господи, бо раб твій слухає тебе». І пішов Самуїл, та й ліг на своє місце І ввійшов господь, і став, і покликав, як перед тим: «Самуїле, Самуїле!» А Самуїл відказав: «Говори, (господи,) бо раб твій слухає».

І сказав господь до Самуїла: «Ось я зроблю таку річ серед ізраїля, що в кожного, хто почує про неї, задзвенить в обох вухах його. Того дня я виконаю над Ілієм все, що я говорив про дім його; від початку й до кінця Я оголосив йому, що покараю дім його навіки за гріх, про який він знав, що сини його зневажають бога, та не спиняв їх. І тому присягнув я дому Ілія, що не очиститься гріх Ілієвого дому жертвою та дарами хлібними навіки» *(1 Царств, гл. 3, ст. 1—14).*

Вранці первосвященик захотів дізнатися про кінець нічної пригоди; можна собі уявити всі утруднення, яких зазнавав молодий левіт — його учень. Ілій почав наполягати, вимагати всієї правди, і врешті-решт Самуїл розговорився.

«І оголосив йому Самуїл усе те, і не сказав неправди перед ним. А той (Ілій) сказав: «Він — господь; нехай зробить те, що добре в очах його». І виростай Самуїл, а господь був із ним; і не залишив ані жодного зо всіх його слів нездійсненими. І весь Ізраїль, від Дана аж до Вірсавії, пізнав, що Самуїл гідний, як пророк господній» *(ст. 18–20).*

Ця перша частина історії знаменитого пророка який одночасно був і останнім із суддів ізраїлевих, викликала деякі критичні зауваження. З приводу самої книги, що приписується Самуїлові, Фрере подав деякі загальні міркування. Він зауважує помилку, якої б не припустився жодний серйозний історик і яка полягає в тому, що читач залишений у повній необізнаності щодо загального становища народу, про який ідеться. Справді, надто важко дійти висновку, який простір займали євреї за часів жрецтва Ілія, у яких саме місцях вони жили, чи були вони ще рабами чи тільки данниками фінікіян, що їх, до речі, єврейські письменники-невігласи уперто називають філістимлянами. Автор був, очевидно, жерцем, якщо

його цікавили виключно питання його фаху, все інше він вважав дрібницями.

Автор вказує на місто Силом як на резиденцію верховного жерця Ілія. З цього приводу Вольтер зауважує, що село, яке називалося Силом, належало фінікіянам і що малоймовірно, щоб вони стерпіли у себе перебування верховного жерця чужої віри. Якщо «ковчег завіту» і був у цьому селі, то тримати його могли там тільки таємно, бо філістимляни, як ми дізнаємося далі, оволоділи ним лише згодом, у результаті досить жорстокої битви. Але тоді як пояснити паломництво євреїв у Силом?

В описі пригод із Самуїлом автор дає зрозуміти, що бог не удостоював євреїв такими частими співбесідами, як раніше. Тут ще раз проступає ідеологія всіх первісних народів, які вірували, що коли народ переможений, то переможений і його бог, і що, коли він знову піднімається, піднімається і його бог.

Багато хто вважає, якщо іудео-християнський бог насправді творець всесвіту, то його, врешті-решт, примушують грати найдурнішу роль: він сидить у скрині, звідки посеред ночі тричі даремно кличе хлопчика, перш ніж сказати, чого він хоче. Вулстон висловлює здивування з приводу того, що маленький Самуїл не зумів відрізнити голос «всевишнього», мовляв, тому, що бог ніколи ще з ним не розмовляв. Звичайно, важко «пізнати» голос, якщо до того його не чув. Але, висловлюючись так, «священний» автор представляє свого бога як такого, що має людський голос, і причому певного тембру, подібно до того, як голос кожної людини має свої індивідуальні особливості.

Це є ще одним доказом того, що євреї уявляли собі свого бога во плоті і бачили в ньому тільки людину вищого роду, яка живе звичайно у хмарах і спускається іноді на землю, щоб відвідати своїх улюбленців, яка іноді підтримує їх, іноді залишає,— уявляли собі бога то

як переможеного, то як переможця. Одне слово, таким, якими були давньогрецькі та інші «язичеські» боги.

Ось уже виріс молодий Самуїл, а «священний голуб» все ще не кладе край поведінці Офні і Фінеєса. Чи встромляли вони, як і раніше, виделки в казан господа бога? Ми знаємо тільки, що Самуїл все сказав Ізраїльтянам; отже, осудження Ілія і його сімейства стало «секретом полішинеля». Проте це не заважало віруючим утримувати осудженого жерця і його синів. Можливо, що ці останні, побоюючись кари, тепер відмовилися від своїх святотатських звичок? Але ми знаємо також, що біблійний бог дуже злопам'ятний. І ось що сталося далі. Тут потрібно навести «слово боже» текстуально.

«І вийшов Ізраїль на війну проти філістимлян... І вишикувались філістимляни навпроти ізраїля, а коли бій став тяжкий, то Ізраїль був побитий філістимлянами, і вони побили на полі бою близько чотирьох тисяч чоловік. І прийшов народ до табору; а Ізраїлеві старші сказали: «Чому вдарив нас господь сьогодні перед філістимлянами? Візьмімо собі з Силома ковчег господнього завіту, і ввійде він поміж нас, і спасе нас із рук наших ворогів». І послав народ до Силома, і принесли звідти ковчег завіту господа Саваофа, що сидить на херувимах; а там були двоє Ілієвих синів, Офні та Фінеєс, із ковчегом божого завіту.

І сталося, як ковчег завіту господнього прибув до табору, то весь Ізраїль скрикнув великим криком, аж застогнала земля. А філістимляни почули голос крику, та й сказали: «Що це за голос цього великого крику в єврейському таборі?» І довідалися вони, що господній ковчег прибув до табору. І полякалися філістимляни, і говорили: «Бог прибув до табору». І сказали вони: «Біда нам! бо такого, як це, не було ще ніколи. Біда нам! хто нас урятує від руки цього могутнього бога? Оце — той бог, що вдарив був Єгипет усякою поразок) у пустині.

Зміцніться та будьте мужні, філістимляни, щоб ви не служили євреям, як вони служили вам; і будьте мужні, і воюйте».

I воювали філістимляни, і був побитий Ізраїль, і кожен утікав до свого намету, і та поразка була дуже велика, і впало з ізраїля тридцять тисяч піхоти. А божий ковчег був узятий, і два Ілієві сини, Офні та Фінеєс, полягли. I побіг один веніамітянин з бою, і прибув того дня до Силома, а одежа його була подерта, і порох на голові його. I прибув він, аж ось Ілій сидить при дорозі й виглядає, бо серце йому тремтіло за божого ковчега. А той чоловік прийшов, і розповів у місті, і закричало все місто.

А Ілій почув голос того крику та й сказав: «Що це за голос того натовпу?» А той чоловік поспішив і прийшов, та й розповів Ілієві. А Ілій був віку дев’ятидесяти й восьми літ; а очі його померкли, і він не міг бачити. I сказав той чоловік до Ілія: «Я той, що прибіг із бою, і я втік сьогодні з бойових лав». I сказав Ілій: «Що то сталося, мій сину?»

I відповів вісник і сказав: «Ізраїль побіг перед філістимлянами, і сталась велика поразка в народі, і обидва сини твої, Офні та Фінеєс, полягли, а ковчег божий узятий». I сталося, як згадав він про божого ковчега, то впав Ілій навзнак при брамі, зламався йому хребет, і він помер; бо той муж був старий та тяжкий. А він судив ізраїля сорок літ.

А невістка, його Фінеєсова жінка, була важка, близька до родів. I як зачула вона ту звістку, що взятий божий ковчег і помер тесть її та чоловік її, то впала на коліна, та й породила, бо прийшли на неї болі її. А як настав час смерті її, то казали жінки, що стояли при ній: «Не бійся, бо ти породила сина». Та вона не відповіла, і не взяла цього до серця свого. I вона назвала ім’я тому хлопцеві: Іхавод, кажучи: «відійшла ізраїлева слава» — бо почула про взяття божого ковчега і про (смерть)

тестя свого та про мужа свого. Та й сказала: «Відійшла слава від ізраїля; бо взятий божий ковчег» *(1 Царств, гл. 4, ст. 1—22)..*

«Священний» автор не розповідає, ні як збунтувалися євреї проти своїх поневолювачів філістимлян, ні в чому полягала суть війни, ні яку територію займали євреї. Він говорить тільки, що ЗО 000 євреїв були винищені, незважаючи на присутність «ковчега завіту».

«Як повірити, — говорить Вольтер, — що народ, який перебував у рабстві і зазнав таких великих втрат, міг так швидко піднятися?»

Критики завжди підозрювали «священного» автора у схильності до перебільшень як в описі успіхів, так і в описі невдач. У цьому місці Біблії він значно більше зайнятий прославленням Самуїла, аніж внесенням ясності в єврейську Історію. Марно очікувати правильного опису країни євреїв, обставин, за яких відбулося повстання, фортець чи «принаймні печер, що їх займали повстанці, заходів оборони, що їх вони вжили, воєначальників, які вели бої,— нічого з усіх цих важливих та істотних обставин! Саме з цього Болінгброк робить висновок, що левіт, автор цієї історії, писав так, як писали середньовічні ченці, записуючи окремі події в дусі своїх поглядів. І Вольтер додає зі своєю їдкою іронією: «Без сумніву, Самуїл, ставши пророком, до якого бог звертав своє слово ще з дитинства, був більш важливим, ніж 30000 чоловік убитих, які жодного разу не були удостоєні божого слова. Ось, мабуть, чому святе письмо значно старанніше описує єврейських пророків, ніж єврейський народ».

Тепер увага, читачу! Будьмо серйозними! Ми наближаємось до такого місця Біблії, яке настроює на веселість не більше, ніж штучна нога інваліда. Мова йде про історію з золотими гемороїдальними гулями.

Та не смійтесь-бо! Це надзвичайно серйозно і, безперечно, цілком благочестиво, тому що розказано «духом святим».

Щоб покарати Офні і Фінеєса, які протягом тривалого часу встромляли виделки у божі каструлі, бог-отець придумав потрапити в руки до філістимлян у своєму знаменитому «ковчезі завіту». Офні й Фінеєс захищали ковчег, тобто захищали і самого бога, але він забажав (така вже незбагненність божественної волі!), щоб обидва левіти були умертвлені за нього в товаристві ще 30000 інших євреїв, які, однак, ніколи не їли з його каструлі. Це було сенсаційне покарання!

Врешті-решт, передаючи самого себе у руки язичників-філістимлян, бог здійснював святотатство проти себе самого. Можливо, все це не здається вам логічним Зате воно божественне, і будь-який богослов підтвердить вам це.

Відзначимо спочатку, що ці філістимляни, які щодо відданості богам були, по суті, добрими людьми, виявили найбільшу поштивість і до полоненого ізраїльського бога. Ми щойно бачили, як вони боялися його могутності. Далекі від нестерпного фанатизму, що завжди викликає прагнення ображати святині чужих релігій, вони оточили скриню єврейського бога великою шанобою.

Коли б який-небудь Юпітер чи Будда потрапили до рук християнських інквізиторів, вони кинули б його в помийницю. Філістимляни ж, навпаки, знаючи, що у «ковчезі», який дістався їм внаслідок кровопролиття, сидів єврейський бог, урочисто перенесли священну коробку в Азот, де знаходився один з найпишніших філістимських храмів — храм бога Дагона. Там вони і помістили «ковчег завіту» в найбільш шанованій частині святилища, поруч з самим Дагоном.

Філістимляни розмірковували, очевидно, так: бог Ізраїля є богом першокласним. Ми, мовляв, знаємо, які

дива він творив, коли йому потрібно було вивести євреїв з Єгипту; якщо вже нам пощастило впіймати його, постараємося бути до нього уважними, щоб схилити його на наш бік; складатимемо йому почесті нарівні з Дагоном; зайвий бог-покровитель ніколи не зашкодить.

Овва! Ці простодушні філістимляни попали пальцем у небо: вони скоро відчули на собі гидкий характер біблійного бога. У вечір установлення «ковчега» у храмі азотському жерці Дагона повернулися додому, залишивши на ніч свого бога віч-на-віч з єврейським богом. Коли б замість єврейського бога Яхве фінікіянам пощастило заволодіти яким-небудь єгипетським Анубісом, або перським Ормуздом, або грецьким Аполлоном, все йшло б благополучно у цю і в наступні ночі. Обидва боги по-приятельському потеревеняли б, розповіли б один одному курйози з приводу релігійного божевілля своїх віруючих і лягли б спати. Вони б стали добрими товаришами, і мешканці Азота благоденствували б.

Нічого подібного! Старий бурчун Саваоф скористався відсутністю жерців бога Дагона і повівся з ним, як з непримиренним суперником; йому дуже хотілося довести, що він могутніший, ніж офіційний ідол філістимлян. А Дагон був, по суті, незлобливий бог; він не примушував приносити йому людські жертви і був взагалі добряк. Отже, він повинен був бути дуже здивований, коли посеред ночі Яхве вирвався із своєї коробки, накинувся на нього як скажений і повалив його.

Біблія не описує подробиць цієї нічної пригоди, але із всього тексту зрозуміло, що саме так і було. «І взяли філістимляни божого ковчега, і принесли його до Дагонового храму, і поставили його біля Дагона. А другого дня вранці повставали азотяне, аж ось Дагон лежить ниць на землі перед господнім ковчегом. І взяли

вони Дагона, і поставили на його місце» *(1 Царств, гл. 5 ст. 1–3).*

Друга ніч виявилася ще жахливішою за першу. Для Яхве було образою ділити поклоніння азотян з Дагоном. Можливо, він і сам відчував, що його ревнощі смішні і манери його грубі. Цілий день він лежав спокійно у глибині ковчега.

Ох, коли б побожні люди того часу раптом побачили, як бог висувається з коробки, якби він хоча трошки поагітував їх. Азотяни відмовилися б тоді від культу свого ідола. Але ж ні! Бог Саваоф лежав спокійно і не з’являвся. Він мовчки сердився. Він бажав залишатися у темряві, щоб потім, давши волю поганому настроє наситити свою злість.

Цього разу Дагонові перепало немилосердно: «А наступного дня повставали вони рано, аж ось Дагон лежить ниць на землі перед господнім ковчегом; а Дагонова голова та (обидві ноги його та) обидві руки його (лежать) відтяті на порозі, тільки тулуб Дагонів залишився при ньому» *(1 Царств, гл. 5, ст. 4).*

Все це, звичайно, не могло не збентежити мешканців міста. Проте вони знову нічого не зрозуміли і, в чистоті своїй душевній, були дуже далекі від підозр, що винуватцем нічного руйнування виявився мешканець священного ящика. Але страшенний бич незабаром уразив їх. Тут знову потрібно навести текст оригіналу[83]: «І стала важка господня рука на азотян, і він їх пустошив та бив їх болячками, Азот та навколо його (а всередині країни розплодились миші, і був у місті великий відчай)» *(ст. 6).* Отут азотяни зрозуміли, що тільки перст ізраїльського бога міг завдати їм такого горя.

Старійшини наказали перенести «ковчег завіту» в інше місто. Для цієї мети було обрано Геф. Прибуття «ковчега» в Геф у ту ж мить ознаменувалося появою

наростів у всіх мешканців також і цього міста. З Гефа «ковчег» був перенесений в Аскалон, де лихо повторилося. Очевидно, нещасна країна знемагала від ударів «бича господнього». «А ті люди, хто не повмирав, були вражені болячками, і зойк міста піднявся до неба» *(ст. 12).*

Протягом семи місяців філістимляни тягали бідолашний «ковчег божий» з міста в місто, і всюди появ цього божого лігва супроводжувалася поширенням все тієї ж виснажливої хвороби. Врешті-решт, вирішили порадитися з провидцями. Це були жерці «фальшивої» релігії, фальшивої, звичайно, з точки зору християнства. Однак вони виявилися блискучими пророками! Філістимляни вирішили повернути «ковчег».

«А ті сказали: «Якщо ви відсилаєте ковчега (завіту господа) ізраїлевого бога, то не відсилайте його порожньо, але принесіть йому жертву за провину; тоді будете вилікувані, і пізнаєте, чому не відступає його рука від вас». І ті спитали: «Яка ж та жертва за провину, що ми маємо принести йому?» А ті відказали: «За числом філістимських володарів п’ять золотих гуль та п’ять золотих мишей; бо одна пораза для всіх вас та для ваших володарів; і зробіть подоби ваших гуль та подоби ваших мишей, що спустошують землю, і воздайте славу ізраїлевому богові; може, він полегшить свою руку над вами і над вашими богами та над вашим краєм; і чого ви будете робити запеклими свої серця, як робили запеклим серце своє Єгипет та фараон? Чи ж не тоді, як він показав силу свою над ними, вони відпустили їх, і ті пішли. А тепер візьміть і зробіть одного нового воза, і візьміть дві дійні корови, що на них не накладалося ярма, і запряжіть ті корови до воза, а їхні телята відведете від них додому; і візьмете господнього ковчега, та й поставите його на воза, а золоті речі, що ви принесете йому жертвою за провину, покладете в скрині збоку його, і відпустите його, і він піде. І

побачите, якщо він увійде до Вефсамісу, дорогою до своєї границі,— він зробив нам це велике зло; а якщо ні, то пізнаємо, що не його рука вразила нас, випадок то був нам» *(1 Царств, гл. 6, ст. 3–9).*

Читаючи цю історію, мимоволі згадуєш дев'яносторічну Сарру, яку взяв за красу цар герарський, вважаючи її сестрою Авраама. Ви пам'ятаєте, що, поки цар не відпустив дружини патріарха, у всіх герарських жінок «утроби» були «замкнуті» за божим велінням. Тут перст божий торкнувся іншого місця філістимлян-чоловіків. Бідолашні утроби! їхня невинність у всіх подіях, що відбулися, не підлягала жодним сумнівам, а разом з тим вони так жорстоко постраждали! Чому цей дивний біблійний бог пробачив звідництво Авраама, єдиного винуватця герарського нещастя? Адже він один спекулював чарами своєї дружини, видаючи її за сестру.

І чому той же самий бог покарав філістимлян за те, що вони оволоділи ним самим, узявши його разом з його ковчегом? Адже він сам примусив себе взяти. Священна таємниця і божественна плутанина!

Однак філістимляни послухали поради своїх віщунів. Вони виготовили п'ять золотих мишей і п'ять золотих гемороїдальних гуль, що являють собою жертву п'яти головних міст: Азота, Гефа, Аскалона, Гази і Аккарона. Вони звалили ковчег і ці жертви на колісницю, запрягли у неї двох молодих корів, від яких відлучили телят, і пустили без погонича через поля.

«І корови пішли просто дорогою до Вефсамісу; ішли вони однією дорогою та все ревли, і не відхилялися ні праворуч, ні ліворуч, а філістимські володарі йшли за ними аж до границі Вефсамісу» *(1 Царств, гл. 6, ст. 12).*

Як все це чудово і як мають віруючі пишатися змістом такої чудової релігії! У Біблії й справді нема) нестачі в пророках. Навіть філістимські віщуни, сини проклятого народу, вважаються істинними пророками,

Кожна країна має своїх пророків, і автори Біблії, будучи самі пророками, поважають своє звання навіть у чужоземних ідолопоклонниках, які мають таку саму професію. У своїй незвичайній могутності бог чинить надприродне, надихаючи віщунів і пророків навіть «фальшивих» релігій, у чому прикладом є Валаам. Бог не відмовляє в чудах навіть чаклунам і магам ворожих для нього вірувань, як це ми бачили на прикладах єгипетських чаклунів, що зуміли повторити деякі чуда Мойсея. А корови, які повертають на місце «ковчег завіту», — хіба це не блискуче чудо? Вони йдуть у Вефсаміс, до євреїв, самі собою, без візника, керовані невидимим перстом божим! Чи не стали й вони пророчицями? Адже для бога все можливе! Згадаймо, до речі, «валаамову ослицю», що розмовляла людським голосом.

«А люди Вефсаміса жали пшеницю в долині, і звели вони очі свої та й побачили ковчега, і зраділи, що побачили. А віз увійшов на поле Ісуса вефсамітянина та й став там; а там був великий камінь, і вони накололи дров із воза, а корів принесли цілопаленням для господа. А левіти взяли господнього ковчега та скриню, що була з ним, де були золоті речі, та й поставили! при великому камені; а люди Вефсаміса принесли цілопалення, і приносили того дня жертви для господа»*(1 Царств, гл. 6, ст. 13–15).*

І це ще не все! Вже досить давно бог щось нікого не спопеляв і не винищував із свого улюбленого народу. Чим же міг він краще ознаменувати своє повернення в «лоно ізраїля», як не відповідною різнею? І ось милуйтеся! Нехай радіють серця віруючих! «І вдарив він людей Вефсаміса, бо вони заглядали в господній ковчег, і вбив він між народом п’ятдесят тисяч і сімдесят чоловік; і заплакав народ, бо господь ударив народ великою поразкою» *(1 Царств, гл. 6, ст. 19).*

Господь бог взагалі не любить жартів і не зносить пустої цікавості щодо своєї персони. Чи не оголошував він кілька разів, що, за винятком окремих випадків, хто побачить його в обличчя, помре? Отже, ці вефсамістські роззяви були, врешті-решт, досить попереджені. Скажіть на милість, що за безглузда думка — заглядати в «ковчег»? Очевидно, філістимляни були шанобливіші й утрималися від бажання підняти кришку «священної» коробки. Тому бог і обмежився тим, що наслав на них тільки... геморой.

Ще одне зауваження мимохідь: хоча місто Вефсаміс абсолютно невідоме географії, проте воно повинно було бути, мабуть, досить великим містом, якщо там знайшлося одних лише цікавих 50 070 чоловік, винищених на місці. Ця раптова смерть стількох тисяч вефсамітян ще і ще раз якнайточніше показує, що являє собою «святий дух». Будемо розмірковувати так.

Фізично неможливо, щоб 50 070 чоловік оточили «ковчег» усі разом одночасно. Чи не правда? Припустимо, десять, двадцять, коли хочете, тридцять чоловік одночасно, зразу, всі разом, підняли кришку і втупилися поглядом у ящик. Ці перші тридцять цікавих тієї ж миті поплатилися за свою сміливість і впали мертвими. Ми припускаємо, що ще тридцять чоловік не зрозуміли уроку і повторили зухвалість попередників з таким же жорстоким результатом. Припустимо, що була й третя черга безстрашних. Але врешті-решт вефсамітянам стає все важче і важче підійти до «ковчега»: їм доводиться ступати по трупах для того, щоб заглянути в «священну» коробку. Потрібно, справді, надто багато впертості, щоб настирливо бажати бути знищеним на місці, коли видно, до чого призводить ця цікавість. Хоч би якими вони були впертими, оці вефсамітяни, однак вони мимоволі повинні були нарешті зупинитися, оскільки нагромадження трупів зробило б «ковчег» просто неприступним. Скоріше слід

припустити зворотне: як тільки впали перші кілька десятків, природний жах повинен був змусити натовп панічно розбігтися.

Звичайно, число, назване у «священному» тексті, надто вже перебільшене, це поза всяким сумнівом. До можливих 70 жертв «священний голуб» просто приворкував ще 50000.

Постараємося нікого не здивувати, нагадуючи, що, згідно з Біблією, вефсамітяни, які уціліли після побоїща, поспішили відігнати «ковчег» якнайдалі. Текст говорить, що в Кіріаф-Іарім. Смертоносна скриня залишалася там 20 років. Лише після закінчення цього терміну бог вирішив, нарешті, дарувати своєму обраному народові перемогу над філістимлянами між Массифою і Вефхором *(1 Царств, гл. 1, ст. 11).*

А Самуїл продовжував бути суддею ізраїля. Дотримуючись обітниці своєї матері, він не стриг волосся. Біблія додає, що він зумів завоювати любов євреїв різними благодіяннями і що його популярність була величезною. Згодом, коли син Анни постарівся, він призначив обох своїх синів — Іоїля і Авію своїми помічниками. Але ці молодці були варті, очевидно, Офні і Фінеєса. «А сини його не йшли його дорогою, і схилялись до зиску, і брали підкупа, та неправдиво судили» *(І Царств, гл. 8, ст. 3).*

Цікавий факт: бог, який умертвив синів Ілія, цього разу не метнув своєї блискавки на беззаконників: хоч би якою скандальною і обурливою була поведінка цих синів Самуїла, судді-хабарники не зачіпали особистих інтересів господа бога, і тому їхні злочини були в його очах дрібницями поряд із святотатськими спробами Офні і Фінеєса, що насмілювалися встромляти виделки в обідню каструльку самого господа бога.

розділ двадцять сьомий
ВСТУП НА ПРЕСТОЛ І СВЯЩЕННЕ КОРОНУВАННЯ ПОМАЗАНИКА БОЖОГО — ЦАРЯ САУЛА

Було б помилково вважати, що історія Самуїла закінчується в момент, коли, пригнічений старістю, він змушений був перекласти свої обов'язки на синів: до самої смерті своєї Самуїл не поступався першим місцем. Ми ще побачимо, яку роль відігравав він за свого життя і навіть після смерті.

Одного чудового ранку старійшини ізраїля зібралися в Самуїла для того, щоб просити в нього царя:

— У сусідніх народів є царі: чому б і нам не мати царя?

Пророк, порадившись з богом, у відповідь змалював їм картину, яка не в кращому світлі виставляла царську владу.

— Ви хочете царя? — сказав він старійшинам, — Добре! Та зате знайте, якими будуть побут і звичаї царя: «він візьме синів ваших і поставить собі в колісниці свої та серед їздців своїх, і вони бігатимуть перед колісницями його; і поставить їх собі тисячниками та п'ятидесятниками, і щоб обробляли вони поля його, і щоб жали жниво, і щоб робили зброю військову його та колісничні приладдя його. А дочок ваших забере за мироварниць, і за кухарок, і за пекарок. І поля ваші, і виноградники ваші та кращі ваші оливки — він позабирає своїм слугам. А з вашого посіву та ваших виноградників братиме десятину, даватиме своїм євнухам та своїм слугам. І він забере рабів ваших, і невільниць ваших, і найліпших ваших юнаків, і ваших ослів, — і буде вживати їх на роботу свою. Він братиме

десятину з вашої отари, а ви станете йому ж за рабів. І ви заголосите тоді від вашого царя, якого собі обрали, — та не відповість вам господь того дня!» *(1 Царств, гл. 8, ст. 11–18).*

Незважаючи на все своє красномовство, Самуїлові не вдалося переконати слухачів. Слід зазначити, що його загалом цілком правдива промова проти царського режиму надто сповнена досади, викликаної бажанням євреїв обмежити владу жерців. Адже справа зводилася до того, що наївні євреї, яких так добре стригли їхні священики, просили замінити їм того, хто стриже.

Закінчилося тим, що бог сказав своєму пророку: «Послухайся їхнього голосу, і постав їм царя!» *(ст. 22).*

Для кого ж приберіг бог першу корону ізраїля?

«І був чоловік із веніамінового племені, а ім’я йому Кис, син Авіїла, сина Церонового, сина Бехорафового, сина Афієвого, веніамітянин, людина заможна. І був у нього син, а ім’я йому Саул, молодий та гарний. Із ізраїлевих синів не було нікого вродливішого за нього — цілою головою він був вищий від кожного з усього народу» (*1 Царств, гл. 9, ст. 1–2).*

Саул був дуже нехитромудрий хлопець; він пас ослиць свого батька. Кис послав його в супроводі служника на пошуки ослиць. Без успіху блукали вони околицями. Служник порадив запитати «провидця», куди запропастилися ослиці. Саул зауважив, що «провидцю» треба заплатити, а у них нічого немає.

— Хай це вас не турбує,— відповів служник, — у мене є чверть сікля срібла. Його ми й запропонуємо «божій людині».

Біблія далі розповідає, що Саул і його служник прибули в містечко й запитували, де живе «провидець», і що місцеві дівчата показали їм дім, де жив цей «провидець». Саул і його супутник увійшли туди.

«А господь за день перед Сауловим приходом відкрив був Самуїлові, говорячи: «Завтра в цей час

пошлю до тебе чоловіка з веніамінового краю, і ти помажеш його на володаря над моїм ізраїлевим народом, і він спасе народ мій від руки філістимлян. Я бо зглянувся на народ мій, бо голосіння його дійшло до мене!» А коли Самуїл побачив Саула, то господь сказав йому: і «Оце той чоловік, що я казав тобі,— він володітиме народом моїм» *(1 Царств, гл. 9, ст. 15–17).*

Саул запитав Самуїла, де живе «провидець». Самуїл сказав, що він і є «провидець» і запросив Саула пообідати у нього. У «провидця» цього дня було ЗО чоловік гостей. За столом він відвів Саулові почесне місце, і кухар підніс йому особливо приготовлену страву. Щоб передусім заспокоїти Саула відносно пропажі, Самуїл сказав йому, що ослиці знайшлися і що, повернувшись додому, він побачить їх у свого батька. А наступного ранку, перед розставанням, Самуїл помазав маслом голову Саула і повідомив йому, що він став царем і що в нього увійшов «божий дух».

І дійсно воно так і було: відбулося повне перетворення сина Киса. Він перестав бути самим собою. Повернувшись в отчий дім, він побачив біля самісіньких воріт милих своїх ослиць. Це так на нього вплинуло, що він тут же став «пророкувати», до того ж з такою впевненістю, немов би «пророкування» завжди було його ремеслом і немовби все життя він нічим іншим і не займався *(1 Царств, гл. 10, ст. 1—16).*

На цей час «ковчег завіту» був у Массифі. Тут Самуїл і зібрав народ ізраїлів; «священний голуб» нічого не говорить ні з приводу часу цих зборів, ні з приводу того, яким чином багатомільйонні маси могли зібратися в одному містечку.

Самуїл «сказав до синів ізраїлевих: «Так говорить господь, бог ізраїлів: я вивів ізраїля з Єгипту і спас вас із руки Єгипту та з руки всіх царств, що гнобили вас. А ви сьогодні погордували своїм богом, що він спасав вас з усіх нещасть ваших та утисків ваших. І ви сказали йому:

«Ні, таки царя постав над нами». А тепер ставайте перед господнім лицем за вашими племенами та вашими колінами.

І привів Самуїл усі Ізраїлеві племена, і було виявлене веніамінове плем'я. І привів він веніамінове плем'я за родами його, і був виявлений рід Матріїв. І привів він рід Матріїв за їхніми мужчинами, і був виявлений Саул, син Кисів. І шукали його, та не знаходили» *(1 Царств, гл. 10, ст. 18–21).*

Самуїл не сказав народові: «Саул був указаний мені богом недавно, і я вже натер його маслом. Йому й бути вашим царем». Процедура виборів запобігала надмірній заздрості і незадоволенню. Господарем долі був бог, і старий пророк міг бути цілком упевненим, що обраним буде Саул. Не міг же господь, полишаючи вибір волі випадку, незалежно від будь-якої підтасовки чи будь-якого зловживання, звести нанівець «священне помазання», щойно звершене над його обранцем.

А тепер згадаймо «пророцтво» Іакова: адже він обіцяв царство колінові іудиному *(Буття, гл. 49, ст. 8 і наст.).* Таким чином, бог зовсім забув про це пророцтво в момент установлення єврейської монархії. Але не турбуйтеся: він згадає про це пізніше. Ми невдовзі побачимо, як корона переходить з голови Саула на голову одного з нащадків Іуди. Таким чином божа забудькуватість буде виправлена і «пророцтво» патріарха все ж збудеться.

А поки що народ схилився перед результатами виборів. Та в цю хвилину не виявилося самого обранця.

— Де Саул? Що сталося з Саулом?

Ці запитання перелітали з уст в уста. Запитували самого бога, щоб дізнатися, чи знайдеться нарешті Саул.

«А господь відповів: «Он, він заховався в обозі!» І вони побігли, і взяли його звідти. І він став серед народу, і був вищий від усього народу на цілу голову. І

сказав Самуїл до всього народу: «Чи бачите, кого вибрав господь? Бо нема такого, як він, серед усього народу». І ввесь народ підняв крик та й сказав: «Хай живе цар!» *(1 Царств, гл. 10, ст. 22–24).*

З наступних стихів бачимо, що Самуїл був спочатку прем’єр-міністром нового монарха. Він склав основні закони єврейського царства, і саме його дорогоцінний рукопис було покладено на зберігання у «ковчег завіту». Незабаром, проте, виявилися розбіжності між Саулом і Самуїлом. Минув майже місяць. Добродушний і аж ніяк не гордовитий цар Саул ніякою мірою не уособлював у собі немилосердного тирана, деспотизмом якого Самуїл погрожував євреям, щоб розбити їхні монархічні настрої. Замість того, щоб створити собі розкішний двір, збудувати коштовний палац, оточити себе роззолоченими придворними, син Киса повернувся на свою ферму й продовжував вести сільський спосіб життя. У цей час Наас, цар амонітський, задумав оволодіти єврейським містом Іавісом.

«І обложив Іавіс Галаадський. І сказали всі іавіські люди до Нааса: «Склади з нами умову — і ми будемо служити тобі». І сказав до них амонітянин Наас: «Складу з вами умову, але з тим, щоб кожному з вас виколоти праве око, і я вчиню це на ганьбу для всього ізраїля».

І сказали до нього іавіські старші: «Зачекай сім день, нехай ми пошлемо послів у всі Ізраїлеві краї, і якщо нема нам порятунку, то вийдемо до тебе». І прийшли ті посли до Гіви Саулової, і говорили ті слова до ушей народу. І ввесь народ підніс свій голос та й заплакав» *(1 Царств, гл. 11, ст. 1–4).*

Тим часом цар Саул повернувся з поля із своїми волами. «І злинув божий дух на Саула… І дуже запалав його гнів! І взяв він пару волів, і порізав їх, і порозсилав по всім ізраїлевім краї через послів, говорячи: «Хто не вийде за Саулом та за Самуїлом, — отак буде зроблено худобі його!» І великий страх впав на людей, і вони

повиходили, як один чоловік. І він перелічив їх у Везеку, — і було ізраїлевих синів триста тисяч, а іудиних людей тридцять тисяч.

І сказали вони до послів, що прийшли: «Так скажете мешканцям Галаадського Іавіса: узавтра, як пригріє сонце, буде вам порятунок». І прийшли ті посли, і розповіли іавіським людям, і вони зраділи. І сказали іавіські люди (Наасу): «Узавтра ми вийдемо до вас, а ви зробите нам усе, що добре в очах ваших».

І сталося назавтра, і склав Саул із народу три відділи, і вони пройшли в середину табору за ранньої сторожі, та й били амона аж до спекоти дня. Ті, що залишилися, розбіглися, і не зосталося між ними двох разом» *(1 Царств, гл. 11, ст. 6—11).*

Цей «священний» подвиг «царя-землероба» захопив народ. Євреї відсвяткували блискучу перемогу своєї «гігантської армії» і, як говорить Біблія, «дуже раділи» *(ст. 12–15).*

Критики аж ніяк не дивуються, що цар Саул, який очолив нечисленний народець, віддавався землеробству й догляду за батьківськими стадами. Проте вони відмовляються припустити, що такий «цар» міг протягом п’яти днів підняти армію з 330 000 воїнів в епоху, коли, як показує сам автор, євреї перебували під філістимським ігом; в епоху, коли, за словами Біблії, обраний народ не мав ні мечів, ні списів і коли поневолювачі не дозволяли йому мати жодного залізного інструменту і навіть лагодити металеві знаряддя без їх особистого дозволу *(1 Царств, гл. 13, ст. 19–22).*

«І Гуллівер, — пише лорд Болінгброк, — знає такі ж нісенітниці, але в нього немає таких суперечностей».

У главі 12 наводиться буркотлива промова Самуїла, який, посилаючись на старість, попросив відставки. Правління суддів закінчилося, і почалася епоха царів. Та Самуїл не покинув справ за добрим власним бажанням:

у своїй промові він повідомив, що, зажадавши собі царя, євреї додали до безлічі інших своїх гріхів новий гріх. Але ж, робить висновок Самуїл, коли у вас є цар, бережіть його: він помазаник божий. Головне ж — народ повинен подвоїти релігійну старанність. Щоб знову довести євреям свою близькість до бога, Самуїл тут же здійснив одне з таких чудес, які зустрічаються тільки в Біблії.

Самуїл сказав усьому Ізраїлю: «І ось тепер станьте, і побачте ту велику річ, що господь зробить на ваши очах. Чи ж сьогодні не жнива на пшеницю? Я покличу до господа, і він пошле грім та дощ, а ви пізнаєте і побачите, що велике ваше зло, яке ви зробили в господніх очах жаданням для себе царя. І кликнув Самуїл до господа, а господь послав того дня грім та дощ. І ввесь народ сильно злякався господа та Самуїла!» *(1 Царств гл. 12, ст. 16–18).*

Після цього старий пророк зник, пообіцявши, проте своїм співвітчизникам, що ніколи не забуде їх у свої молитвах.

Та відставка Самуїла найвищою мірою була схожа на дипломатичний фортель.

Довідавшись про зміни, що відбулися в складі «цар ського уряду», філістимляни почали готуватися до нових нападів. Це не викликало піднесення духу в підданих Саула. А 330 000 воїнів, які нещодавно оточували його, розчинилися, мов сіль у воді. «І філістимляни були зібрані воювати з Ізраїлем, — тридцять тисяч возі і шість тисяч вершників і народу, щодо численності, я піску на морському березі. І вийшли вони, і таборувалив Михмасі, на схід Беф-Авена. А ізраїльтяни побачили що скрутно їм, тому що народ був пригнічений — і ховалися по печерах і по щілинах, і скелях, і по вежах, та по ямах. А інші євреї перейшли Йордан до краю Гада та до Галааду. А Саул був ще у Галгалі, а ввесь його народ перебував у страху» *(1 Царств, гл. 13, ст. 5–7).*

Саул визнав за потрібне принести богові жертву. Самуїл дав знати, що з’явиться служити богові особисто.

«І чекав він сім день умовленого часу, що призначив Самуїл, та Самуїл не прийшов до Галгалу, — і народ став розбігатися від нього. І сказав Саул: «Приведіть до мене на цілопалення та мирні жертви». І він приніс цілопалення. І сталося, як скінчив він приносити цілоспалення, то ось приходить Самуїл. І вийшов Саул, щоб зустріти його, щоб привітати його. І сказав Самуїл: «Що ти зробив?» А Саул відказав: «Бо я бачив, що народ розбігається від мене, а ти не прийшов на умовлений час тих днів. А філістимляни зібралися у Михмасі. І я сказав: «Тепер філістимляни зійдуть до мене до Галгалу, а господнього лиця я ще не вблагав. І я вирішив, і приніс цілоспалення».

І сказав Самуїл до Саула: «Ти зробив нерозумне! Не послухав ти наказів господа, бога свого, що наказав був тобі, бо тепер господь міцно поставив би аж навіки твоє царство над Ізраїлем. А тепер царство твоє не буде стояти, — господь пошукав собі мужа за серцем своїм, і господь наказав йому бути володарем над народом своїм, бо ти не виконав, що наказав був тобі господь». І встав Самуїл, і зійшов із Галгалу до веніамінової Гіви… А Саул перелічив народ, що знаходився з ним, — близько шести сотень чоловік» *(1 Царств, гл. 13, ст. 8-15).*

Для царя, який перед цим командував трьохсоттисячнога армією, цей загінчик до смішного малий. Між нами кажучи, не можна не визнати, що Самуїл виявив лише особисту злу волю. Біблія ніде не зображає його верховним жерцем; верховним жерцем був «Ахія, син Ахітува, брата Іохаведа, сина Фінеєса, сина Ілія» *(1 Царств, гл. 14, ст. 3).*

Самуїл був просто жерцем і пророком. Саул мав ті ж достоїнства, бо й він почав «пророкувати» з моменту помазання. Таким чином, Саул не зробив ніякої помилки, вважаючи, що має право здійснити жертвоприношення.

Окрім того, чи не здається вам, що Самуїл, який, напевно, не міг перенести свого усунення від старійшинства на користь царя, навмисно затримався, щоб мати привід засуджувати Саула і зробити його ненависним народові? Якщо вже хто й не сплітав ніяких інтриг, щоб добитися царства в Ізраїлі, так це, звичайно, син Киса — погонич ослів скромний Саул. Хоч би як було, становище було нерадісне. «А коваля не було по всім ізраїлевім краї, бо філістимляни побоювалися, щоб євреї не зробили меча чи списа. І ходив увесь Ізраїль до філістимлян гострити свого плуга, заступа свого, і сокиру свою, і серпа свого, коли зтупилися вістря плугів, і заступів, і вил, і сокир, і мусили ходити, щоб направити вістря рожна. І сталося за днів війни, і не знайшлося ані меча, ані списа в усього народу, що був з Саулом та з їонафаном, тільки був знайдений для Саула та для сина його Іонафана» *(1 Царств, гл. 13, ст. 19–22).*

Зрозуміло, що сили були нерівні: 330 000 воїнів, які рік тому зім’яли амонітян на околицях Іавіса, слід гадати, теж не мали ніякої зброї. Але тоді перемогу вирішила, певно, їх численність. А з шестистами солдатами, та ще й без зброї, справа значно змінювалася, й легко зрозуміти, що Саул почував себе дуже недобре, зустрівшись із філістимлянами під Михмасом.

На щастя, юний Іонафан, син царя, був першокласним силачем і до того ж відважним юнаком. Не кажучи й слова батькові, він одного чудового ранку взяв служника-зброєносця й рушив з ним до аванпостів філістимської армії. Там вони запримітили ворожих солдатів, які розташувалися на узвишші, що височіло на, скелями.

Філістимляни теж помітили їх і сказали: «Ось, виходять із щілин євреї, що поховалися там». І люди, що складали загін, відповіли Іонафанові та його зброєносцю, та й сказали: «Підійміться до нас, і ми вам

щось! скажемо!» І сказав Іонафан зброєносцеві своєму: «Підіймайся за мною, бо господь дав їх у ізраїлеву руку!»

І піднявся Іонафан на руках своїх та на своїх ногах»> А за ним його зброєносець. І падали філістимляни перед їонафаном, а його зброєносець добивав за ним,

І була перша поразка, що вдарив Іонафан та його зброєносець близько двадцяти чоловік на половині поля, оброблюваного парою волів на день» *(1 Царст. гл. 14, ст. 11–14).*

У цей час Саул, запросивши верховного жерця Ахію, збирався бути присутнім при жертвоприношенні! Раптом почувся якийсь гамір з боку філістимського війська. «Аж ось меч кожного спрямований на його ближнього, замішання було дуже велике. А між філістимлянами, як і раніш, були євреї, що поприходили І з ними з табором, і вони теж перейшли, щоб бути з Ізраїлем, що був із Саулом та Іонафаном. А всі Ізраїльтяни, що ховалися в горі Єфремовій, почули, що філістимляни тікають, і погналися за ними й вони до бою.

І спас господь ізраїля того дня. А бій перейшов аж за Беф-Авен» *(1 Царств, гл. 14, ст. 20–23).*

Подумати тільки: навіть «за Беф-Авен»! Оце так перемога!

«Та ізраїльтянин був утомлений того дня. А Саул (досить необачно) наклав клятву на народ, говорячи: «Проклятий той чоловік, що буде їсти хліб до вечора, поки я помщуся на своїх ворогах». І ввесь той народ не їв хліба. І ввесь народ пішов до лісу, а там мед на галявині. І ввійшов народ до того лісу, говорячи: «Ось струмок меду!» Та ніхто не простяг своєї руки до уст своїх, бо народ боявся клятви.

А Іонафан не чув, коли батько його заклинав був народ, і простягнув кінець кия, що був у руці його, і вмочив його в стільник меду та й підніс руку свою до уст

своїх. І роз'яснилися очі йому! А на це один із народу промовив і сказав: «Заприсягаючи, заприсяг твій батько народ, говорячи: «Проклятий той чоловік, що буде їсти хліб!» І змучився від цього народ. І сказав Іонафан: «Знещасливив мій батько цю землю! Подивіться-но, як роз'яснилися очі мої, коли я скуштував трохи цього меду. А що коли народ сьогодні справді був їв зо здобичі своїх ворогів, що знайшов? Чи тепер не збільшилася б поразка філістимлян?» *(1 Царств, гл. 14, ст. 24–30).*

«Священний» автор далі розповідає, що стомлений народ кинувся на здобич, «і позабирали худобу дрібну й худобу велику та телят, та й різали на землю. І їв народ із кров'ю! І розповіли Саулові, кажучи: «Ось, народ грішить проти господа, — їсть із кров'ю!» А той відказав: «Згрішили ви! Прикотіть до мене тепер великого каменя».

І сказав Саул: «Розійдіться між людьми й скажіть їм: «Приведіть до нас кожен вола свого і кожен свою вівцю, і ріжте тут. І будете їсти, і не згрішите проти господа, якщо не будете їсти з кров'ю». І поприводив увесь народ тієї ночі кожен вола свого (і вівцю свою) своєю рукою, і порізали там» *(1 Царств, гл. 14, ст. 32–34).*

Ви уявляєте собі, яка це була бойня?

«І збудував Саул жертовника для господа: його першого зачав він будувати, як жертовника для господа. І сказав Саул: «Зійдемо в ночі за філістимлянами та й пограбуємо їх аж до ранкового світла, і не полишимо між ними нікого». А вони сказали: «Роби все, що добре в очах твоїх». А священик сказав: «Приступімо тут до бога!»

І запитав Саул бога: «Чи зійти за філістимлянами? Чи даси їх в ізраїлеву руку?» Та він не відповів йому того дня» *(1 Царств, гл. 14, ст. 35–37).*

Даремно Саул прикладав вухо до «ковчега завіту», який верховний жрець Ахія наказав доставити на це місце; даремно сподівався він почути звідти голос

божий. Бог затявся й не подав жодного звуку. Тоді Саул зрозумів, що старий чимось невдоволений.

За що б мав Саваоф розсердитися? Верховний жрець Ахія, онук Фінеєса, певно, не їв із «священної» каструлі, бо він не міг не знати, що ця нечестива обжерливість коштувала життя його діду. Саул також відчував себе зовсім неповинним ні в якому гріху. Він нічого не зробив недозволеного; у всякому разі, Біблія нічого не говорить про це. Іонафан, що скуштував меду, не знаючи про закляття батька, мабуть, був також і безгрішним. Крім того, ще невідомо, чи затвердив насправді бог таке нерозумне закляття Саула. Адже заборона військам харчуватися в день битви є просто безглуздям.

Отже, якщо бог і був чимось невдоволений, то, здавалось би, тому міг бути причиною народ, що зжер усю філістимську худобу, не випускаючи кров з тварин, всупереч закону. Цей прожерливий народ тієї ж ночі з’їв і свою власну худобу, але тепер уже у відповідності з релігійними законами. Біблія, між іншим, нічого не говорить про розлад шлунків у євреїв. Певне, у них були залізні організми із шлунками «богоподібних» розмірів.

Так чи не так, бог відмовився відповідати. Отже, треба було знайти винного.

«І сказав Саул до всього ізраїля: «Ви станете на один бік, а я та син мій Іонафан на другий бік». І сказав той народ до Саула: «Зроби, що добре в очах твоїх!» І сказав Саул: «Господи, боже ізраїлів! (Чому ти нині не відповідав рабу своєму? Хіба моя в тому вина чи сина мого Іонафана?..) Дай знамення! (Коли ж вона в твоєму народі Ізраїлі, просвіти його)». І були виявлені жеребом Іонафан та Саул, а народ повиходив оправданим. І сказав Саул: «Киньте жереб поміж мною та поміж сином моїм Іонафаном». (І кого виявить господь, той нехай помре. І сказав народ Саулові: «Хай не буде так!» Та Саул наполіг. І кинули жереб між ним та сином його Іонафаном.) І був виявлений Іонафан. І сказав Саул до

Іонафана: «Розкажи мені, що ти зробив?» І розповів йому Іонафан, і сказав: «Я справді скуштував кінцем кия, що був у руці моїй, трохи меду. І ось я повинен умерти!»

І сказав Саул: «Хай те і те зробить мені бог і ще більше зробить; ти, Іонафан, маєш сьогодні вмерти!» А народ сказав до Саула: «Чи помирати Іонафанові, що зробив оце велике спасіння в Ізраїлі? Борони боже! Як живий господь, — не спаде волосина з голови його на землю, бо він з богом робив цього дня!» І визволив народ Іонафана, і він не помер» *(1 Царств, гл. 14, ст. 40–45).*

Із продовження цієї надзвичайно благочестивої і важливої історії ми дізнаємося, що філістимляни щасливо повернулися додому і що вони неодноразово воювали з євреями «за всіх Саулових днів» *(ст. 52).*

Протягом деякого часу, тривалість якого «священний» автор не вказує, царювання сина Киса було покрите славою. Глава 14 повідомляє в кінці, хто були найголовніші члени сім’ї Саула. Ми зазначимо тут тільки, що крім Іонафана Саул мав ще двох синів і двох дочок — Мерову і Мелхолу. З цими дівицями ми далі ще зустрінемося.

розділ двадцять восьмий
ЗЛОЧЕСТЯ ЦАРЯ САУЛА І ПОКАРАННЯ ЙОГО ВСЕМИЛОСТИВИМ БОГОМ

В главі 15 знову виступає на сцену старий Самуїл: він підбурює оголосити війну амаликітянам, хоча вони поводяться абсолютно спокійно. «І сказав Самуїл до Саула: «Господь послав був мене помазати тебе на царя над народом його, над Ізраїлем. А тепер послухайся голосу господа.

Так сказав господь Саваоф: я згадав, що зробив був Амалик Ізраїлеві, як клав йому перешкоду на дорозі, коли він виходив із Єгипту. Тепер іди і поб’єш Амалкка (та Ієрима), і знищиш усе, що його… І не давай пощади йому, і повбивай усе від чоловіка аж до жінки, від дитини й аж до немовляти, від вола й аж до вівці, від верблюда й аж до осла» *(1 Царств, гл. 15, ст. 1–3).*

Навіть найбільш поміркowані критики говорять про цей уривок Біблії не інакше, як з жахом і огидою.

«Як? — вигукує віруючий лорд Болінгброк. — Примусити творця всесвіту спуститися в якийсь невідомий куток нещасної земної кулі тільки для того, щоб сказати євреям:

— До речі, я щойно згадав, що приблизно років 500 тому якийсь маленький народець не хотів пропустити вас через свої володіння. Ви хочете оголосити запеклу війну гнобителям вашим — філістимлянам, проти яких ви обурились. Облиштено цю важку боротьбу і рушайте краще в похід проти того маленького народу, який колись учинив опір вашим предкам, що хотіли

зруйнувати його володіння. Винищіть чоловіків, жінок, дітей і старих. Винищіть велику й дрібну худобу, верблюдів і ослів, бо, якщо взяти до уваги майбутню війну вашу з могутнім філістимським царством, вам дуже корисно не мати ні великої, ні дрібної худоби для їжі, ні ослів, ні верблюдів для ваших похідних обозів...»

Тим часом Біблія спокійно оповідає далі:

«І Саул оповістив народ, і перелічив їх у Телаїмі,— двісті тисяч піхоти та десять тисяч мужа іуди» *(ст. 4).*

В добрий час! Ось у Саула вже трохи більше війська, ніж у мізерному таборі Галгала, де стояло всього 600 чоловік. А втім, ми так і не знаємо, що сталося із 120 000 інших солдатів, на чолі яких Саул бився на перших порах свого царювання. Адже зовсім недавно єврейська армія налічувала 330 000 героїв, які прийшли битися з амонітянами без будьякої зброї. Із них тепер лишилося тільки 210 000. Куди ж поділися інші 120 000? Невже загинули на полі бою? Ох, милий «голубок», до чого ж слабка твоя пам’ять!

Перемога єврейської армії була повного і блискучою: амаликітяни були розбиті вщент, «від Авіли до Сури». Саул взяв величезну кількість полонених, і євреї знищили їх без будь-якого жалю. Проте Саул помилував амаликітянського царя Агага, вважаючи, мабуть, що треба надати певну перевагу людині, яка була в такому ж чині, як і він.

Це милосердя не сподобалося богові. Саваоф з’явився перед Самуїлом і сказав йому: «Жалкую, що я настановив Саула за царя; бо він відвернувся від мене, а слів моїх не виконав». І запалився гнів Самуїлів, і він кликав до господа цілу ніч» *(1 Царств, гл. 15, ст. 11).* Які ж були наслідки божественного видіння і «цілої ночі» несамовитого лементу Самуїла? Ця глава Біблії подана, Вольтером у його драмі «Саул». Сцена відбувається у Галгалі, і дія розпочинається бесідою між царем іудейським і його прибічником — Вазою.

«Ваза. О великий Саул! О могутніший із царів! Ти, пануючий над трьома озерами, над простором величиною в 500 стадій! Ти, переможець великого Агага, царя амаликітянського, воєначальники якого осідлали найсильніших ослів! Ти, який, без сумніву, підкориш законам своїм всю Землю, як це бог обіцяв євреям стільки разів! Яке ж горе могло збентежити твоє благородне торжество і твої великі надії?

Саул. О, дорогий Ваза! Блаженний тисячу разів, хто у спокої випасає мекаючі череди Веніаміна і вичавлює солодкий виноград у долині Енгаді! Та ба! Я шукав ослиць батька мого і знайшов царство; від того дня я знаю одні лише прикрості... Було б краще, щоб я, навпаки, шукав царство і знайшов ослиць. Як ти знаєш, Самуїл помазав мене з волі божої. Він зробив усе, щоб не дозволити народові обрати іншого царя, і, як тільки я був обраний, він зробився найжорстокішим із моїх ворогів.

Ваза. Тобі належало чекати цього: він був жерцем, ти ж був воїном. Він правив до тебе. Люди завжди ненавидять своїх спадкоємців.

Саул. Чи міг він сподіватися правити ще довше? Він залучав до своєї влади своїх недостойних синів, розбещених і підкупних, які публічно торгували правосуддям. Народ зрештою повстав проти такої влади жерців. Царя було обрано; священні знамення проголосили волю неба, народ затвердив її, і Самуїл затремтів. Мало того, що він ненавидить в мені володаря, обраного небом; він ненавидить в мені і пророка. Адже він знає, що, подібно до нього, я маю дар провидця і що я пророкував, як він. Нова приказка, що поширилася в Ізраїлі,—«Саул також серед пророків» — дуже ображає його слух. І його шанують ще, на моє нещастя; він жрець і тому він небезпечний.

Ваза. Твоя царська влада достатньо зміцнена твоїми перемогами, а цар Агаг, твій величний бранець, може

слугувати тобі тут запорукою вірності свого народу, який однаково захоплений і твоєю перемогою і твоїм милосердям... Ось, ведуть його перед очі твої. *(Входить Агаг під вартою).*

Агаг. Милосердний і могутній переможець, зразок князів, які вміють перемагати і прощати! Припадаю до священних стоп твоїх: удостой наказати, що повинен я дати як викуп мій. Надалі я буду твоїм сусідою, вірним союзником, відданим підданим. Я бачу в тобі лише благодійника і володаря. Я схилятимусь і любитиму в тобі образ твого караючого і милуючого бога.

Саул. Великий господарю, ще більш звеличений горем! Я виконав тільки обов’язок свій, рятуючи твої дні: царі повинні поважати собі подібних. Той, хто мстить після перемоги, недостойний бути переможцем. Я не призначаю викупу за твою особу, бо вона вища будь-якої ціни. Будь вільним! Данина, яку народ твій платитиме Ізраїлю, буде знаком дружби, а не знаком поневолення. Так повинні миритися царі.

Агаг. О доброчесність! О велика мужність! Який могутній вплив твій на моє серце! Я буду жити й помру підданим великого Саула. Все моє царство належить йому. *(З’являється Самуїл, оточений священиками).*

Саул. Самуїл, які вісті ти приносиш? Приходиш ти від імені бога, від імені народу чи від свого імені?

Самуїл. Від імені бога!

Саул. Яка воля його?

Самуїл. Він наказує мені повідомити тебе, про розкаявся, піднісши тебе на царювання.

Саул. Бог? Розкаявся? Каятися можуть тільки ті, хто може робити помилки. Бог же не може робити помилок!

Самуїл. Але він може розкаятися у піднесенні на трон людини, яка робить помилки.

Саул. Так, але яка людина не робить помилок? Скажи, в чому я винний?

Самуїл. У тому, що простив одного царя.

Агаг. Як? Найчудовіша з доброчесностей розглядається вами як злочин?

Самуїл *(Агагу).* Замовкни, не богохульствуй! *(До Саула.)* Саул, колишній цар іудейський, чи не наказав тобі господь устами моїми знищити всіх амаликітян, не милуючи ні жінок, ні дівчат, ні немовлят?

Агаг. Твій бог повелів тобі це? Ти помиляєшся! Ти хочеш сказати: твій диявол!

Самуїл *(до жерців).* Приготуйтесь коритися мені. А ти, Саул, чи скорявся ти богові?

Саул. Я не вважав такий наказ твердим: я думав, що милосердя — це перша якість вищої істоти, що серце, сповнене жалості, не може бути йому неприємним.

Самуїл. Ти помилився, невірний: бог засуджує тебе! Твій скіпетр перейде в інші руки.

Ваза *(до Саула).* Яка зухвалість! Государю, дозволь мені покарати цього жорстокого жерця!

Саул. Остерігайся зробити це. Хіба ти не бачиш, Що за ним весь народ і що ми будемо знищені, коли я стану чинити опір, бо я дійсно обіцяв...

Ваза. Невже ти обіцяв таку жахливу річ?

Саул. Не має значення! Євреї ще жахливіші. Вони стануть на бік Самуїла проти мене.

Ваза *(убік).* О нещасний государю!

Саул. Ну, і що ж, пани жерці? Що повинен я зробити?

Самуїл. Я покажу тобі, як треба коритися господу. *(Звертаючись до жерців.)* О священні жерці, сини Левія! Покажіть тут вашу старанність; хай принесуть стіл і розкладуть на столі цього царя, крайня плоть якого є злочин проти господа. *(Жерці хапають Агага, в’яжуть його і кладуть па стіл.)*

Агаг. Що треба вам від мене, безжалісні чудовиська?

Саул. Священний Самуїле, іменем господа!..

Самуїл. Не звертайся до нього! Ти недостойний. Залишайся тут, бог наказує тобі. Будь свідком цього

жертвоприношення, яке, можливо, спокутує провину твою.

Агаг *(Самуїлові).* Отже, ти умертвиш мене?

О смерть, яка ти гірка!..

Самуїл. Так, ти жирний. І жертва буде тим приємнішою господові.

Агаг. Ох, Сауле! Як я жалкую, що ти підлеглий таким чудовиськам.

Самуїл *(Агагові).* Послухай, язичнику! Чи хочеш ти стати євреєм? Чи хочеш ти обрізатися?

Агаг. А коли я виявлюсь настільки слабким, щоб прийняти твою віру, чи ти збережеш мені життя?

Самуїл. Ні! Ти будеш мати вдоволення померти євреєм, і цього з тебе досить.

Агаг. Бийте, кати!

Самуїл. Подайте мені цю сокиру, в ім’я господнє: і доки я різатиму руку, ви рубайте ногу й так далі, шматок за шматком. *(Жерці рубають разом з Самуїлом в ім’я боже.)*

Агаг. О смерть! О муки! О мучителі!

Саул. Навіщо мені бути свідком подібного злодіяння?

Ваза. Бог накаже тебе за те, що ти стерпів.

Самуїл *(до жерців).* Віднесіть це тіло і цей стіл. Хай спалять останки цього невірного, і нехай над тілом його тішаться наші слуги! *(До Саула.)* А ти, государю, знай завжди, що покірність вища за жертвоприношення.

Саул *(падаючи в крісло).* Я помираю! Я не переживу такого страхіття і такого сорому!

Даремно думати, що у цьому літературному викладі є якесь перебільшення. Глава 15 Першої книги Царств а надзвичайною жорстокістю описує вбивство Агага жерцем, який сам керує жахливою стратою. Крім того, Самуїл повідомляє Саула, що від цього моменту його позбавлено влади, що бог відкинув його. «І повернувся Самуїл, щоб піти, а (Саул) схопив полу плаща його, та й відірвав. І сказав до нього Самуїл: «Господь відірвав

сьогодні від тебе їзраїлівське царство, та передав його ближньому, ліпшому від тебе» *(1 Царств, гл. 15, ст. 27–28).*

Потім, не гаючи часу, Самуїл подався у Віфлеєм. Там він викликав до себе якогось Ієсея, потомка Вооза і Руфі, і всю його сім’ю. Після всезагального очищення, яке супроводилося жертвоприношенням, Самуїл сказав Ієсею: «Чи то всі твої діти?» А той відказав: «Ще зостався найменший, — він пасе отару». І сказав Самуїл до Ієсея: «Пошли ж привести його, бо не сядемо за стіл, аж поки він не прийде сюди». І послав він, і привів його. Той був білявий, з гарними очима та приємним обличчям. І сказав господь Самуїлові: «Встань, помаж його, бо це він!» І взяв Самуїл рога оливи, та й помазав його серед братів його. І дух господній злинув на Давида, і був на ньому від того дня й далі. А Самуїл устав і пішов до Рами. І дух господній відступився від Саула, а напав на нього дух злий, посланий від господа» *(1 Царств, гл. 16, ст. 11–14).*

Критики відмічають як щось дивне, що бог почав розмовляти із Самуїлом вдома у батька Давида, у присутності сторонніх, при цьому невідомо достеменно, чи було «видіння» чи не було. Богослови схиляються до тієї думки, що бог розмовляв із своїм пророком внутрішнім голосом. Але як же тоді присутні могли здогадатися, що Самуїл виконував особливе божественне доручення?

Вольтер зазначає: «Саул царював тому, що Самуїл лив олію на його голову. Отже, коли він почав робити те ж саме з Давидом, його батько, мати, брати і всі присутні не могли не помітити, що тут фабрикують нового царя і що тим самим вся сім’я ризикує накликати на себе помсту Саула. Тут щось недоречне!»

В італійському народному театрі не було комічнішої сцени, аніж благочестива поява в селянській хаті священика з пляшкою олії в кишені, який прийшов

помазати білявого хлопчика з метою вчинити переворот у державі. І ця держава, і цей хлопчик не заслуговують на краще місце для постановки примітивної комедії.

«І сказали раби Саула до нього: «Оце злий дух від бога підбурює тебе; нехай скаже пан наш, — раби твої пошукають тобі того, хто вміє грати на гуслах. І станеться, коли буде на тебе злий дух від бога, то заграє той рукою своєю, — і буде тобі добре». І сказав Саул до рабів своїх: «Знайдіть мені людину, яка добре грає, і ведіть її до мене». І відповів один із слуг, і сказав: «Ось, бачив я сина віфлеємлянина Ієсея, що вміє грати, людина хоробра і войовнича, розумна в слові, і хорошої постави. І господь із ним». І послав Саул послів до Ієсея й сказав: «Пошли до мене Давида, сина свого, що при отарі». І взяв Ієсей осла, навантаженого хлібом, бурдюк вина та одне козеня, і послав через сина свого Давида до Саула.

І прийшов Давид до Саула, та й служив йому. І той сильно полюбив його, і він став йому зброєносцем. І послав Саул до Ієсея, говорячи: «Нехай залишається Давид при мені, бо він знайшов ласку в очах моїх».

І, бувало, коли злий дух від бога нападав на Саула, то Давид брав гусла, та й грав. І легшало Саулові, і ставало йому краще, і відступав від нього злий дух» *(1 Царств, гл. 16, ст. 15–23).*

Що за нісенітниця? Давид, якого автор показує простим пастушком, в той же час є талановитим і відомим у країні музикантом. Нам показують Давида зовсім молодим, майже підлітком: як же можна називати його «людиною хороброю і войовничою»? Далі: слуга Саула, який так добре поінформований про Давида, не знає хіба, що юнак був помазаний Самуїлом і що, отже, він є небезпечним у своїй ролі придворного музиканта? А оці подарунки Ієсея главі держави — хіба не здаються вони сміховинними: мішок хліба, міх вина й козеня? Що ж сказати, зрештою, про бога, котрий

насилає на Саула один за одним нервові припадки і виліковує його музикою його ж суперника? Все це безглуздо і нерозумно!

розділ двадцять дев’ятий
СВЯЩЕННЕ СКАЗАННЯ ПРО СЛАВНУ ПЕРЕМОГУ ДАВИДА НАД НЕЧЕСТИВИМ ГОЛІАФОМ

Глава 17 Першої книги Царств докладно описує поєдинок Давида з Голіафом: «І зібрали філістимляни свої війська на війну, і зібралися вони до Сокхофу, що в Іудеї, і отаборилися між Сокхофом та між Азеком у Єфес-Даммимі. І зібралися Саул та ізраїльтяни і таборували в долині дуба, і приготувалися до бою проти філістимлян.

І стояли філістимляни на горі з того боку, а Ізраїль стояв на горі з цього боку, а поміж ними долина. І вийшов із філістимського табору однoборець, ім’я йому Голіаф із Гефа: високий був — шість ліктів і п’ядь. А на голові його мідяний шолом, і він одягнений був у панцир з луски; а вага того панцира — п’ять тисяч сіклів міді. А на ногах його мідяні наколінники, а за плечима його — мідяний щит. А держак списа його — як ткацький вал; а вістря спису його — шістсот сіклів заліза. А перед ним ходив зброєносець. І став він і крикнув до ізраїлевих полків, та й сказав до них: «Чого ви вийшли ставати до бою? Чи ж я не філістимлянин, а ви не раби Саулові? Оберіть собі кого, і нехай він зійде до мене. Якщо він зможе воювати зі мною і вб’є мене, то ми станемо вам за рабів. А якщо я переможу його і вб’ю його, то ви станете нам за рабів, і будете служити нам І сказав філістимлянин: «Я цього дня зневажив Ізраїлеві полки. Дайте мені чоловіка, і будемо битися вдвох»

І почув Саул та весь Ізраїль ці слова філістимлянина, — і вони сильно налякалися» *(1 Царств, гл. 17, ст. 1—11).*

Внесем деяку ясність в опис Голіафа. Вага його лускатої броні, як сказано, 5000 сіклів міді — понад 80 кілограмів, і списа — близько 600 сіклів заліза — майже 10 кілограмів. Таким чином, всього він ніс на собі майже 90 кілограмів, і це ще не все його озброєння.

Цей гігант, який, крім того, мав зріст понад три метри, не повинен нам здаватися незвичайним після того, як ми зустрічалися вже й з велетнями у книзі Буття. Правда, в наш час не буває людей такої статури; будова людського тіла така, що надмірний зріст не міг би не позначитися якнайгірше на всіх функціях організму і просто зробив би гіганта слабким і майже нездатним захищатися. Вольтер іронічно говорить, що Голіафа треба розглядати як чудовисько, спеціально виведене богом для того, щоб звеличити непримітного Давида.

«І пішли троє найстарших Ієсеєвих синів, пішли за Саулом на війну... А Давид — він найменший. Три найстарші пішли за Саулом, а Давид повернувся від Саула, щоб пасти отару свого батька в Віфлеємі» *(1 Царств, гл. 17, ст. 13–15).* Дуже дивно, що цей Давид, якого цар зробив своїм зброєносцем, якраз у розпал війни перестає виконувати свої обов’язки для того, щоб податися пасти якихось овець.

«А той філістимлянин підходив ранком та ввечері, і виступав сорок день. І сказав Ієсей до сина свого Давида: «Візьми-но для братів своїх ефу цього сушеного зерна і десять цих хлібів, та й віднеси швиденько до табору своїм братам. А цих десять шматків сиру віднесеш для тисячника, і взнай про здоров’я братів своїх, і вивідай про їхні потреби».

А Саул і вони та всі ізраїльтяни були в долині дуба та готувалися до бою з філістимлянами.

І встав Давид рано вранці, і полишив отару свою на сторожа, і взяв та й пішов, як наказав йому Ієсей, і

ввійшов він до обозу, коли військо виходило до бойового строю і з криком ставало до бою.

І вишикувалися Ізраїль та філістимлянин лава проти лави. І Давид залишив свою ношу обозному сторожу та й побіг до полку. І прийшов він, і запитав своїх братів про здоров’я. А коли він розмовляв із ними, аж ось виходить із філістимських полків єдиноборець філістимлянин Голіаф із Гефа. І промовляв він ті самі слова, а Давид почув. А всі ізраїльтяни, коли бачили того чоловіка, то тікали перед ним, та дуже лякалися. І говорив ізраїльтянин: «Чи бачите ви цього чоловіка, що виходить? А виходить він, щоб зневажати ізраїля. І буде, — того чоловіка, що вб’є його, збагатить його цар великим багатством, і дочку свою віддасть тому, а його батька зробить вільним в Ізраїлі.

І спитався Давид тих людей, хто стояв з ним, говорячи: «Що буде зроблене тому, хто вб’є цього філістимлянина й зніме ганебну образу з ізраїля? Бо хто цей необрізаний філістимлянин, що так зневажає воїнство живого бога?» А народ сказав йому те саме слово, говорячи: «Отак буде зроблено чоловікові, хто вб’є його» *(1 Царств, гл. 17, ст. 16–27).*

З цього місця Біблії зовсім непомітно, щоб Давид рвався в бій, спонукуваний любов’ю до батьківщини. Ним більше керувала жадоба наживи.

«І сказав Давид до Саула: «Хай не лякається нічиє серце через нього. Раб твій піде і буде битися з отим філістимлянином». І сказав Саул до Давида: «Ти не можеш піти на того філістимлянина битися з ним, бо ти малий, а він вояка від своєї молодості».

І сказав Давид до Саула: «Твій раб був пастухом свого батька при отарі, і приходив лев, а також ведмідь, та й тягнув вівцю зо стада, то я гнався за ним і побивав його і виривав те з пащі його. А як він кидався на мене, то я хапав його за його гриву, та й побивав його. І лева і ведмедя побивав твій раб, і цей необрізаний

філістимлянин буде, як один із них, бо він зневажив воїнство живого бога».

І сказав Давид: «Господь, що врятував мене з лапи лева та з лапи ведмедя, він врятує мене з руки цього філістимлянина». І сказав Саул: «Іди, і нехай господь буде з тобою» *(1 Царств, гл. 17, ст. 32–37).*

Цар Саул був приголомшений, і так було б з кожним на його місці, до такої міри розповідь цього юнака неймовірна. Уявіть себе на хвилину свідками цієї пригоди: лев чи ведмідь хапають вівцю з отари старогоІєсея і тікають із здобиччю. У цей час вівчарик кидається навздогін за викрадачами і віднімає у них вівцю, б’ючи їх руками й ногами куди попало і хапаючи їх прямо за щелепи. Ото картина! Чи знайдете ви ще десь, крім Біблії, подібні подвиги? О Тартарен, о барон Мюнхаузен та інші класичні брехуни, вас, очевидно, виховала Біблія!

Ще з життєпису Самсона ми довідалися, що лев водився в Палестині. Це вже й тоді було сюрпризом для читача. Та з Давидом ми зустрічаємо в Палестині й ведмедя. Натуралісти твердять, що там, де живе ведмідь, не водиться лев, і навпаки. Плювати на натуралістів! Значить, їхня наука бреше. О «божественний голубе»! Тобі залишається тільки розповісти нам про ведмедів, які живуть на екваторі, та левів з північного полюсу.

«І зодягнув Саул Давида в свою одежу, і дав мідяного шолома на його голову, і надів на нього панцира. І підперезався Давид мечем його поверх одежі своєї, та й силкувався йти, бо він не звик був до того. Сказав Давид до Саула: «Не можу в цьому ходити, бо я не звик!» І поскидав Давид усе це з себе» *(1 Царств, гл. 17, ст. 38–39).* Не звик до носіння зброї? Гаразд! Але чому тоді стих 18 попередньої глави оспівує Давида як чоловіка «хороброго» і «войовничого»?

«І взяв він кия свого в свою руку, і вибрав собі п’ять голишів з потоку, і поклав їх у пастушу торбу, яку мав, і з торбиною та пращею у руці своїй пішов на філістимлянина. А філістимлянин підходив усе ближче до Давида, і зброєносець йшов перед ним» *(1 Царств, гл. 17, ст. 40–41).*

Зброєносець Голіафа? Про нього згадують тільки повні тексти Біблії. Але цього зброєносця усунуто з підручників «священної історії», і Голіаф представлений там простим піхотинцем. Чому ж сучасна церква так скорочує «священний» текст? Зброєносець філістимського велетня зовсім не заслуговує на те, щоб його усували самовільно. В арміях минулого часу був солдат, який супроводжував кінного офіцера й оберігав його зброю; у наші дні його назвали б вістовим. Отже, якщо Голіаф мав зброєносця, значить, він був кавалерійським офіцером філістимської армії. У кількох місцях Біблії говориться, що філістимляни мали значну кавалерію. Та цей неописаний «голуб-качка» забув сказати нам, які були розміри коня Голіафа. Кінь Голіафа теж мав бути велетенським. Однак «святе письмо» не говорить, яка ж країна виводила феноменальних жеребців, здатних винести вершника, зріст якого три метри. Прикра прогалина!

Вернімося до біблійного тексту.

«І подивився філістимлянин, та й побачив Давида, і зневажив його, бо той був ще юнак, білявий і гарний обличчям. І сказав філістимлянин до Давида: «Чи я пес, що ти вийшов на мене з києм і з камінням?» (І сказав Давид: «Ні, гірше собаки».) І філістимлянин прокляв Давида своїми богами. І сказав філістимлянин до Давида: «Ходи ж до мене, а я твоє тіло віддам птаству небесному та звірині польовій».

І сказав Давид до філістимлянина: «Ти йдеш на мене з мечем і списом та щитом, а я йду на тебе в ім’я господа Саваофа, бога воїнств ізраїльських, які ти

зневажив. Сьогодні віддасть тебе господь у мою руку, і я поб'ю тебе, і відітну голову твою з тебе, і віддам труп (твій) та трупи філістимського війська птаству небесному та земній звірині. І пізнає вся земля, що є бог ізраїлів! І пізнає вся громада те, що господь спасає не мечем та списом, — бо це війна господа, і він віддасть вас у нашу руку». І сталося, коли філістимлянин устав і пішов, і зблизився з Давидом, то Давид поспішив і побіг до лави навпроти філістимлянина. І простяг Давид руку свою до торби, і взяв звідти каменя, та й кинув із пращі — і вдарив філістимлянина в чоло його. І той камінь втявся йому в чоло, — і він упав на обличчя своє на землю. Так переміг Давид філістимлянина пращею та каменем, — і вдарив він філістимлянина та й убив його; а меча не було в Давидовій руці. І підбіг Давид, і став на філістимлянина, і вихопив його меча, і витяг з його піхви, та й ударив його і відтяв ним йому голову! І побачили філістимляни, що помер їх силач, — і стали тікати!

А мужі Ізраїлеві та іудині схопилися, і зняли крик, і погнали філістимлян аж до краю долини і до брами Аккарона. І падали трупи філістимлян по дорозі аж до Шаариму і аж до Гефа й до Аккарона.

І вернулись Ізраїлеві сини з погоні за філістимлянами, та й розграбували їхній табір. А Давид узяв голову того філістимлянина, і приніс її до Єрусалима, а зброю його поклав у своєму наметі» *(1 Царств, гл. 11, ст. 42–54).*

Стоп! Отже, він мав і шатро, цей молодий Давид?

І голову філістимського гіганта він урочисто відніс до Єрусалима? Це ще більш дивно, бо за тієї епохи Єрусалим ще не належав євреям. Ми побачимо далі, яким чином було здобуте це місто, і саме Давидом, який царював після смерті Саула. Втім, нам уже не звикати до суперечностей у «святому письмі».

І ось, коли «Саул побачив Давида, що виходив навпроти філістимлянина, то сказав до Авеніра, начальника війська: «Чий син оцей хлопець?» А Авенір відказав: «Присягаю життям твоїм, о царю, що не знаю!» І сказав цар: «Запитай, чий син цей юнак?» А коли Давид вертався, побивши філістимлянина, то Авенір узяв його й привів його перед Саула, а голова філістимлянина — у руці його. І сказав до нього Саул: «Чий ти син, хлопче?» А Давид відказав: «Я син раба твого, віфлеємлянина Ієсея» *(1 Царств, гл. 17, ст. 55–58).*

Що ще за безглузда нісенітниця? Де в нього мозок, у цього «божественного натхненника» Біблії? У попередній главі нам розповідали з найдетальнішими подробицями, що Саул для заспокоєння своїх нервів побажав мати чоловіка, який грав би йому на гуслах. Один з його прислужників знайшов такого чоловіка: це був Давид, і цар знав його родину. Більше того, Саул послав до Ієсея гінця просити старого відпустити сина; який йому дуже сподобався. «Голуб» нам сказав також, що Давид часто повертався від Саула у Віфлеєм, загалом, курсував між царським палацом і батьківським отарами. І раптом ні Саул, ні Авенір, ніхто з слуг царських не знає, хто такий Давид, що бореться з Голіафом? Музика царя, потішник його слуху, його зброєносець раптом став невідомим нікому?! Що думати про подібну нісенітницю? Чи в своєму розумі був «святий голуб», коли диктував цю главу? Це можна взяти під сумнів!

Візьмемо до уваги ці висновки і продовжуватимемо повчальне читання.

Анітрохи не бентежачись від своїх суперечностей «священний» автор розповідає, що цього разу Саул більше не дозволяв Давидові повертатися в отчий дім. З другого боку, Іонафан раптом запалився великою дружбою до молодого придворного гусляра, про існування якого він також, очевидно, нічого не знав

до цього часу. «І уклав Іонафан із Давидом умову, бо полюбив його, як душу свою. І зняв Іонафан із себе верхню одежу, що була на ньому, та й дав її Давидові, і вбрання своє, і меча свого, і лука свого, і пояса свого *(1 Царств, гл. 18, ст. 3–4).*

Ось це дружба! Що повинні були думати генерал Авенір, увесь його штаб, придворні та почет, бачачи, як «цесаревич» роздягається до білизни і віддає свою зброю і весь свій одяг переможцю Голіафа? На жал Біблія забуває навести міркування тих, хто бачив це незвичайне видовисько.

розділ тридцятий
БОРОТЬБА ЗА ЦАРСЬКИЙ ТРОН І ВКАЗУЮЧА ДЕСНИЦЯ ГОСПОДА БОГА

Почалося нове життя для молодика, котрого Самуїл помазав у царі і який до пори до часу, не бажаючи суперничати з Саулом, задовольнявся службою зброєносця і гусляра. Проте, незважаючи на скромність, Давид незабаром затьмарив дух «його величності» царя Саула. «І сталося, як вони йшли, коли Давид вертався, побивши філістимлянина, то повиходили жінки зо всіх ізраїлевих міст зі співами й танцями назустріч царю Саулу, з урочистими бубнами та з цимбалами. І викрикували ті жінки, що грали, та казали: «Саул переміг тисячі, а Давид — десятки тисяч!» *(1 Царств, гл. 18, ст. 6–7).*

Важко, звичайно, припустити, щоб покійний Голіаф, хоч би яким велетнем він був, один вартий був би десятків тисяч чоловік. Саул, який відзначився на війні багатьма ратними подвигами, побачив, що овації, влаштовані його зброєносцеві-гусляреві, виходили за межі розсудливості й набували неввічливого щодо нього характеру.

«І дуже запалився Саулів гнів, і та річ була неприємна йому, і він сказав: «Давидові дали десятки тисяч, а мені дали тисячі,— йому бракує ще тільки царювання!» І від того дня й далі Саул дивився заздрісним оком на Давида. І сталося другого дня, і напав злий дух від бога на Саула, і він став несамовитий в себе вдома, а Давид грав своєю рукою щоденно, а в Сауловій руці був спис. І кинув Саул спис, кажучи про себе: «Ударю в Давида і приб’ю його до стіни!» Та Давид

два рази ухилився від нього» *(1 Царств, гл. 18, ст. 8—11).*

Через деякий час цар, щоб віддалити юнака від себе, призначив його тисячником *(ст. 13).* І Давид, у якого все виходило, почав завойовувати дедалі більшу популярність серед синів ізраїлевих. Ім’я його стало передаватися з уст в уста. Ми невдовзі побачимо, що сам бог збільшив число доказів свого покровительства Давидові.

Покликавши одного разу Давида, Саул сказав йому: «Ось моя найстарша дочка Мерова, — ЇЇ я дам тобі за жінку. Тільки будь мені хоробрим та воюй господні війни!» *(ст. 17).* Потайки Саул розраховував на те, що філістимляни врешті-решт уб’ють Давида. Та Давид сказав Саулові: «Хто я такий, і яке життя моє та рід мого батька в Ізраїлі, щоб я став зятем цареві?» *(ст. 18).* Він все ще приховував, що Самуїл помазав його.

«І сталося, коли настав час дати Давидові Мерову, Саулову дочку, то вона була видана за жінку Адріелові з Мехоли» *(ст. 19).* Автор не говорить, чому так сталося. «А Давида покохала Мелхола, друга Саулова дочка. І розповіли про це Саулові, і це було приємно йому… А до Давида Саул сказав удруге: «Посвоячишся сьогодні зо мною» *(ст. 20–21).*

З подальшого можна зробити цілком імовірний висновок, що переможець Голіафа радий був би хоч зараз одружитися з чарівною Мелхолою. Та Саул, напевно, пожалкував, що так швидко погодився: тільки-но довідавшись про бажання юнака одружитися, він почав ставити йому неймовірні вимоги. Ніхто ніколи не здогадається, які труднощі придумав Саул. «І сказав Саул: «Так скажете Давидові: не бажає цар заплати за молоду, а бажає тільки сто крайніх плотів філістимських» *(ст. 25).*

Інакше кажучи, ніякого посагу за дочкою цар не збирався давати. На його думку, посаг дружині повинен

був принести Давид. І який посаг? Сто обрізків крайньої плоті! Зовсім незрозуміло, для чого така кількість могла б знадобитись у господарстві молодят або в царському побуті.

Але «в недовгому часі встав Давид, та й пішов він та його люди, і забив серед філістимлян двісті чоловік. І Давид приніс їхні крайні плоті, і дав їх у повному числі цареві, щоб посвоячитися з царем. І Саул дав йому за жінку дочку свою Мелхолу» *(1 Царств, гл. 18, ст. 27).*

Можна уявити собі збори, на яких було підписано шлюбну угоду, і сцену, коли «царський нотаріус» урчисто відраховував двісті шматків крайньої плоті один за одним, а закохана Мелхола воркувала на плечі в Давида, цілком зачарована таким чудовим весільним подарунком! Але філістимляни вважали надто незручним, щоб євреї приходили до них, мов на якийсь базисний склад, постачатися обрізками крайньої плоті. Війна поновилася. «І виходили воювати філістимські вожді, і бувало — скільки вони виходили, то Давид мав найбільше поводження від усіх Саулових рабів. І стало ім’я його дуже шановане» *(1 Царств, гл. 18, ст. 3О).*

Якраз на цей час у царя почали частішати припадки нервового розладу. Та все ж незрозуміло, чому «священний» автор силкується зобразити нещасного монарха найбридкішими фарбами? Згідно з тим же біблійним текстом, сам бог інколи наганяв на нещасного Саула злого духа, інакше кажучи, сам робив його божевільним. Ніякий божевільний не винний у своїх діях, а Саул тим паче.

«І говорив Саул до свого сина Іонафана та до всіх своїх рабів, щоб убити Давида. Та Іонафан, син Саулів, дуже кохав Давида. І розповів Іонафан Давидові, говорячи: «Батько мій Саул хоче вбити тебе» *(1 Царств, гл. 19, ст. 1–2).*

Крім того, Іонафан намагався примирити ворогуючих. «І говорив Іонафан своєму батькові Саулові

добре про Давида, і сказав йому: «Нехай не згрішить цар проти раба свого, проти Давида, бо не згрішив він проти тебе, а вчинки його дуже корисні для тебе. І наражав він на небезпеку життя своє, і вбив філістимлянина — і господь учинив велике спасіння для всього ізраїля. Ти це бачив та радів. І для чого хочеш згрішити проти невинної крові, бажаючи вбити Давида безпричинно?»

І послухався Саул Іонафанового голосу. І Саул присягнув: «Як живий господь, — Давид не помре!» І покликав Іонафан Давида, і переказав йому Іонафан усі ті слова. І привів Іонафан Давида до Саула, і він був перед ним, як раніше» *(1 Царств, гл. 19, ст. 4–7).*

Зрозуміло, що ненависть полишала монарха, тільки-но він повертався до нормального стану, і лише під час припадку, «коли господь наводив на нього злого духа», Саул помишляв про вбивство свого зятя.

На той час війна з філістимлянами була в повному розпалі, і молодий музикант час від часу, між двома серенадами, завдавав ворогам досить значних поразок.

«А злии дух від господа був на Саулі, і він сидів у своїм домі, і спис його — в руці його, а Давид грав рукою» *(ст. 9).* Читач уже здогадується, що повинно статися.

«А Саул хотів ударити списом у Давида, прибити його до стіни, та відхилився той перед Саулом, і він увігнав списа в стіну, а Давид утік, і був урятований тієї ночі» *(ст. 10).*

Молодий гусляр-воєначальник урятувався в своєї ніжної дружини, яка й намагалася його втішити.

«І послав Саул посланців до Давидового дому, щоб стерегли його й щоб убити його до ранку. І розповіла Давидові його жінка Мелхола, говорячи: «Якщо ти не врятуєш свого життя цієї ночі, то завтра ти будеш забитий». І Мелхола спустила Давида через вікно, і він пішов і втік, і врятувався. І взяла Мелхола домашнього

божка і поклала до ліжка, а подушку з козячого волосу поклала в головах його, та й прикрила одежею. І послав Саул посланців, щоб узяти Давида, а вона сказала: «Він хворий!» І послав Саул тих посланців побачити Давида, говорячи: «Принесіть його в ліжку до мене, щоб забити його!» І ввійшли ті посланці, аж ось у ліжку домашній божок, а в головах його — козяча шкура

І сказав Саул до Мелхоли: «Навіщо ти так обманула мене і відпустила мого ворога, і він урятувався?» А Мелхола відказала Саулові: «Він сказав мені: відпусти мене, бо інакше я вб'ю тебе!» *(1 Царств, гл. 19, ст. 11–17).*

Не слід забувати, що ми відтворюємо найсвятішу книгу, божественний твір, основу основ віри, яка претендує підпорядкувати своїм законам усіх людей. Та чи можна знайти де-небудь безглуздішу історію, ніж ця? Цей анекдот з переодяганням не годиться навіть для поганого водевіля. За своїм рівнем він стоїть нижче найдешевших вистав ярмаркових балаганів. Під страхом перетворитися в печеню на вічному вогні пекла ми зобов'язані, проте, вірити, що Мелхола допомогла своєму чоловікові, помазанику божому Давидові, втекти через вікно і замінила його в ліжку манекеном, одягненим у козячу шкуру. Мабуть, ця козяча шкура була схожа на звичайний нічний ковпак Давида.

У єврейському тексті «статуя» зветься словом «терафим». Це слово в сучасних виданнях Біблії перекладається як «статуя». Але «терафим» буквально означа «ідол». Отже, Мелхола ще мала ідола? Чи думала вона, що вбивці, яких прислав її батько, легковірно приймуть ідола за її чоловіка? І чи сподівалася вона, що козяча шкура, якою вона накрила голову свого ідола, зможе зійти за чуприну її чоловіка? Ось прекрасний сюжет для серйозного екзамену панам преосвященним богословам.

Далі розповідь Біблії стає схожою на марення: «А Давид утік і врятувався. І прийшов він до Самуїла до Рами, і розповів йому все, що зробив йому Саул. І пішов він з Самуїлом, та й зупинилися в Навафі. І доповіли Саулові, говорячи: «Ось, Давид у Навафі, в Рамі». І послав Саул посланців, щоб узяли Давида. І вони побачили натовп пророків, що пророкували, і Самуїла, що стояв над ними. І на Саулових посланців злинув дух божий, і пророкували й вони.

І розповіли про це Саулові. І послав він інших посланців, та пророкували також і вони. А Саул послав посланців ще третіх, та пророкували й вони. І пішов і він до Рами, і прийшов аж до великого джерела, що в Сефі, і запитав, і сказав: «Де Самуїл та Давид?» Йому відказали: «Ось, у Навафі, в Рамі».

І пішов він туди до Навафу в Рамі. І злинув божий дух також на нього, — і він усе пророкував, аж покине прийшов у Наваф у Рамі. І зняв і він одежу свою, і пророкував і він перед Самуїлом, і лежав нагий цілий той день та цілу ніч. Тому-то й говорять: «Чи й Саул між пророками?» *(1 Царств, гл. 19, ст. 18, 20–24).* Ми навмисно навели буквально цей чудернацький текст. Пророком звуть людину, яка береться провіщати майбутнє. Отже, треба бути натхненним богом для того, щоб сказати, які події відбудуться в прийдешні часи. Так віруючі й розуміють назву «пророк». Звичайно пророк пророкує тільки для того, щоб провістити якийсь один факт: запитують у оракула, оракул відповідає. Або ж «чоловік божий» йде в якесь місто чи до царського двору і провіщає якусь катастрофу чи якусь щасливу подію. Так діють пророки, тобто ті, хто видає себе за натхненних і обізнаних із найтаємничішими речами. Та нікому не спаде на думку уявити собі цілий сонм, тобто зібрання пророків, які вивергають свої пророцтва безупинно, на зразок фонтана. Хіба що тільки в будинку для божевільних?! Навіть поліцейські стають пророками

і приєднуються до Самуїла, Давида та інших і починають пророкувати разом з ними. Нарешті, і сам Саул, який вирушив на пошуки зятя з метою вбити його, починає пророкувати в дорозі, роздягається майже догола на зібраннях святих, або пророків, які діють гуртом. Це дуже схоже на клінічні картини божевілля. Учений XVIII століття Буланже[84] зауважив, що ця безглузда вигадка схожа на історію одного сільського судді з Нижньої Бретані. Він послав судового пристава за свідком. А свідок випивав у шинку, і пристав затримався з ним. Суддя послав іншого пристава, який також застряв за пляшкою. Нарешті, суддя пішов сам, але теж приєднався до компанії і напився. Справу було відкладено.

У главі 20 розповідається, що Давид утік з Навафа й переховувався в Іонафана. Іонафан знову спробував захистити його перед лютим Саулом, коли цей останній скінчив пророкувати. Захист було влаштовано з нагоди парадного обіду, що його дав цар на честь свята «новолуння». Саул помітив, що місце Давида за столом порожнє, і тоді Іонафан почав свою промову. Та цар нічого не хотів слухати, а тільки червонів від злості

«І відповів Іонафан своєму батькові Саулові та й сказав йому: «Чому він буде забитий? Що він зробив?» Тоді Саул кинув списа на нього, щоб убити його І зрозумів Іонафан: батько його задумав убити Давида І встав Іонафан від столу, розпалений гнівом, і не їв хліба другого дня новолуння, бо був засмучений за Давида, якого образив його батько» *(1 Царств, гл. 20, ст. 32–34).*

Іонафан пішов попередити зятя, що йому, мабуть, не вдасться зломити опір царя. І Давид слухав його, «й устав із південного боку, і впав на обличчя свсє на землю, та й поклонився три рази. І цілували вони один одного, і плакали обидва разом, але Давид плакав сильніше» *(ст. 41).*

Давид пішов до священика Ахімелеха, який жив у Номві, просити у нього притулку. Священик прийняв його, нагодував його священним хлібом, але натякнув, що не може гарантувати йому безпеку. І оскільки молодий гусляр, перш ніж накивати п’ятами просив Ахімелеха дати йому якусь зброю, щоб було чим захищатися у разі необхідності, священик відповів йому: «Ось меч філістимлянина Голіафа, що ти вбив його в долині дуба, — ось він за ефодом, загорнений одежею. Якщо хочеш, візьми його, бо тут нема іншого, крім нього». І сказав Давид: «Нема іншого такого, як він, — дай його мені!» *(1 Царств, гл. 21, ст. 9).*

Давид пішов з мечем Голіафа і попрямував у Геф, філістимське місто, де царював цар Анхус; він надіявся, що ворог ізраїля виявить йому заступництво. Коли він наближався до Гефа, його впізнали кілька слуг Анхуса. Цього виявилося досить для того, щоб нагнати на Давида великий страх. Чи удостоїть цар філістимський зглянутись на його тяжке становище? Це уявлялося йому дуже сумнівним. «Давид… сильно боявся Анхуса, царя гефського. І змінив він обличчя своє на їхніх очах, і прикинувся божевільним, і креслив на дверях (кидався на руки свої) і пускав слину на свою бороду. І сказав Анхус до своїх рабів: «Ось бачите чоловіка, що божеволіє. Нащо привели його до мене?» *(1 Царств, гл. 21, ст. 12–14).*

«І пішов Давид звідти, і втік до печери Одоллам. А брати його та ввесь дім батька його почули про це, та й посходилися до нього туди. І позбиралися до нього кожен пригноблений і кожен боржник, і кожен засмучений в душі,— і він став над ними ватажком. І було їх із ним близько чотирьох сотень люду» *(1 Царств, гл. 22, ст. 1–2).* Після цього, доручивши своїх старих батьків царю моавітському, Давид виступив у похід. Між Давидом і його тестем Саулом почалася відкрита війна.

Саул дізнався про прийом, який жрець Ахімелех виявив Давидові. Тоді Саул викликав Ахімелеха і всіх священиків на свій суд. «І сказав до нього Саул: «Нащо ви змовилися на мене, ти та син Єсея, коли ти дав йому хліба та меча, і питав про нього бога, щоб повстав він на мене й умишляв зле, як цього дня?»

І відповів Ахімелех цареві та й сказав: «А хто серед усіх рабів твоїх вірний, як Давид, царів зять, і має приступ до тайної ради, і шанований у домі твоєму? Хіба сьогодні почав я питати для нього бога? Борони мене боже! Нехай цар не кладе закиду на раба свого та на ввесь дім батька мого, бо в усьому тому твій раб не знає нічого, — ані малого, ані великого». А цар сказав: «Ти, Ахімелеху, повинен умерти, ти та ввесь дім батька твого!» *(1 Царств, гл. 22, ст. 13–16).*

Проте охоронці відмовилися виконати цей смертний вирок, не зважуючись занести руку на священнослужителів. «Тоді цар сказав до Доїка: «Підійди ти, і вдар священиків!» І підійшов ідумеянин Доїк, та й ударив священиків, — і вбив того дня вісімдесят і п’ять чоловік, що носять лляного ефода. А Номву, місто священиків, побив вістрям меча все, — від чоловіка й аж до жінки, від дитини й аж до немовляти, і волів, і ослів, і овець, — усе побив мечем» *(ст. 18–19).* Нова священна бойня! Один з синів Ахімелеха, на ймення Авіафар, врятувався від бойні і встиг приєднатися до Давида, який сказав йому: «Зостанься ж зо мною, не бійся, бо той, хто шукатиме моєї душі, шукатиме й душі твоєї, та ти будеш у мене під охороною» *(ст. 23).*

Ми скорочуємо виклад, наскільки це можливо. Та посібники з «священної історії», складені для віруючих, настільки неповні, що необхідно відновити за допомогою достеменних біблійних цитат багато епізодів, які наші церковники обходять соромливим мовчанням. Дивовижні подробиці «святого письма»

часом не позбавлені найпікантнішого інтересу. Ми постаралися б бути ще лаконічнішими, коли б справа стосувалася будь-якої іншої, звичайної книги. Але ж це твір самого бога, і ми не наважуємося пропускати божественні перли, яких так багато в чудесній оправі Старого завіту.

СинІєсея почав блукати пустелею Зіф. Чисельність різношерстого наброду, що супроводив його, збільшилася на 200 чоловік. Саул переслідував цю банду, та не міг наздогнати. Проте у Давида була зустріч з Іонафаном у лісі. Вони знову поклялися один одному у вічній любові та дружбі.

Довідавшись, що філістимляни знову виступили в похід, Саул припинив переслідування зятя, щоб вести боротьбу з національним ворогом. Філістимлян було відкинуто, і цар знову взявся за Давида, який заснував у пустелі Ен-Гадді свою «ставку», звідки поширював на округу свою плідну діяльність. Так, саме плідну, бо синІєсея, згідно з самою Біблією, став справжнім ватажком зграї розбійників: він зібрав 600 головорізів і носився горами й долинами з усім набродом, не милуючи ні друзів, ні ворогів, грабуючи й оббираючи всіх зустрічних.

Двічі Саул, маючи з собою 3000 добірних солдатів, уже близько підступав до Давида. В обох цих випадках зять виявляв зворушливу великодушність. Обидва епізоди занадто кумедні, щоб їх не процитувати. Диктуючи цю оповідь, «божественний голуб» був воістину в піднесеному настрої. Бог керував усім цим. Йому неважко було надати Давидові можливість виявиш свою великодушність не за таких смішних обставин. А якщо ці пригоди потворні, то це тому, що «свята трійця» просто захотіла трохи розважитися і жартівливо урізноманітити своє нудне диктування. А втім, ми аж ніяк не хочемо відняти у цих пригод їхню божественність: воно й добре, що вони взяті з істинної «священної історії».

Отже, вперед, — точна цитата!

«І взяв Саул три тисячі війська, вибраних з усього ізраїля, і пішов шукати Давида та людей його у горах, де водяться газелі. І прийшов він до кошари при дорозі, а там печера. І Саул увійшов туди для потреби, а у глибині печери сиділи Давид та люди його. І казали люди Давида до нього: «Оце той день, що господь говорив до тебе: ось я даю ворога твого в твою руку, і ти зробиш йому, як буде добре в твоїх очах». А Давид устав, і тихо відрізав полу верхньої одежі Саула…

І сталося потім, і серце Давидове все докоряло йому, що він відрізав полу Саулової одежі. І сказав він до своїх людей: «Борони мене, господи, щоб зробити це моєму панові, господньому помазанцеві, щоб простягнути руку свою на нього, бо він — помазанець господній!» І Давид стримав цими словами людей своїх і не дав їм повстати на Саула. А Саул устав із печери і пішов дорогою.

А потім Давид устав і вийшов із печери, та й закричав за Саулом, говорячи: «Пане мій, о царю»! А Саул озирнувся назад, а Давид схилився обличчям до землі та й поклонився йому. І сказав Давид до Саула: «Нащо ти слухаєш слів того, хто каже: Давид хоче тобі зла? Ось, цього дня очі твої бачать те, що господь дав був тебе сьогодні в мою руку в печері. І радили мені забити тебе, та я змилосердився над тобою, й сказав: не простягну своєї руки на свого пана, бо він помазанець господній!» І подивися, батьку мій, і поглянь на полу одежі своєї в моїй руці, бо коли я відрізував цю полу одежі твоєї, то я не забив тебе. Пізнай та переконайся, що в моїй руці нема зла та гріха, і не згрішив я проти тебе, а ти шукаєш душі моєї, щоб забрати її! Нехай розсудить господь між мною та між тобою, і нехай помститься господь тобі за мене, а моя рука не буде на тобі! Як говорить стародавня приказка: від беззаконних виходить беззаконність, а моя рука не буде на тобі!

За ким вийшов ізраїлів цар? За ким ти ганяєшся? За мертвим псом, за однією блохою? І нехай буде господь за суддю, і нехай він розсудить між мною та між тобою. І побачить він, і заступиться за справу і висудить мене з твоєї руки».

І сталося, як Давид скінчив говорити ці слова до Саула, то Саул сказав: «Чи це твій голос, сине мій Давиде?» І підняв Саул голос свій, та й заплакав. І сказав він до Давида: «Справедливіший ти від мене, бо ти робив мені добро, а я робив тобі лихо. Бо ти сьогодні засвідчив, що зробив зо мною добро тим, що господь видав мене в твою руку, а ти не вбив мене. Як чоловік знайде свого ворога, то хіба відпускає його доброю дорогою? І господь відплатить тобі добром за те, що ти зробив мені цього дня. А тепер я ось пізнав, що дійсно будеш ти царювати, і стане в руці твоїй ізраїлеве царство. А тепер присягни мені господом, що не вигубиш насіння мого по мені, і що не вигубиш імені мого з дому батька мого».

І Давид заприсягнув Саулові. І пішов Саул до дому свого, а Давид та люди його ввійшли до твердині» *(1 Царств, гл. 24, ст. 3—23).*

Ця сцена дуже вже патетична, хоча й важко зрозуміти, чому Давид у своєму самоприниженні порівнює себе з мертвим псом і блохою. Епізод був би дійсно прекрасним, якби його супроводили інші обставини. Але Саул, якого пощадив Давид у печері, куди зайшов той спорожнитися?! «Святий дух» міг би створити для великодушності Давида якусь іншу декорацію. Та як уже богові хочеться, щоб обставини склалися саме так, то необхідно визнати, що тут з його боку проявляється творче натхнення досить сумнівного смаку. Клерикали гарчать проти деяких книг Еміля Золя, в яких цей знаменитий романіст-натураліст описує неприємний запах, що йде від мужиків. Але ж романи Еміля Золя не священні книги, і нікому ніколи і в голову

не прийде засновувати на них релігію. Поки він був у настрої, цей «голуб-качка», він сміливо міг би додати, що, поспішаючи з печери, Давид ступив ногою на сліди перебування в ній Саула і що це принесло йому щастя. Віруючі і цю деталь сприйняли б з шанобою.

Та не будемо затримуватися на цьому.

Вдруге син Ієсея проявив великодушність за дещо інших обставин. У той час, коли Саул і його армія розташувалися табором на Гахилі, Давид, супроводжуваний якимось Авессою, пробрався вночі до намету царя. Цього разу бог був прямим спільником свого улюбленця Давида.

«Аж ось Саул лежить, — спить у таборі, а спис його встромлений у землю в приголів'ї його, а Авенір та народ лежать навколо нього.

І сказав Авесса до Давида: «Сьогодні бог видав твого ворога в руку твою, а тепер проколю я його списом аж до землі одним ударом, і не повторю удару!»

І сказав Давид Авессі: «Не губи його, бо хто простягав руку на господнього помазанця і залишався непокараним?»

І сказав Давид: «Як живий господь, — тільки господь уразить його, або прийде день його — і він помре, або він піде на війну і загине. Борони мене, господи, простягнути свою руку на господнього помазанця! А тепер візьми цього списа, що в приголів'ї, та посудину з водою, і ходімо собі!»

І взяв Давид списа та посудину з водою з Саулового приголів'я, та й пішли собі. І ніхто не бачив, і не знав, і не збудився, бо всі вони спали, бо на них упав сон від господа. І перейшов Давид на той бік, і став здалека на верховині гори, а між ними — великий простір. І крикнув Давид до народу та до Авеніра, Нирового сина, говорячи: «Чи ж не відповіси, Авеніре?» А Авенір відповів та сказав: «Хто ти, що кликав до царя?» І сказав Давид до Авеніра: «Чи ти не муж? І хто рівний

тобі в Ізраїлі? І чому не пильнував ти свого пана, царя? Бо приходив один із народу, щоб погубити царя, пана твого. Не добре ти робиш; як живий господь — ви повинні померти, що не пильнували ви пана свого, господнього помазанця! А тепер побач, де спис царя та де посудина з водою, що були в приголів'ї його?»

І пізнав Саул Давидів голос, та й сказав: «Чи це твій голос, сину мій Давиде?» А Давид сказав: «Мій голос, пане мій, царю!» *(1 Царств, гл. 26, ст. 7—17).*

Цей епізод закінчується так само, як і попередній, з тією невеликою різницею, що син Ієсея не порівнює себе більше з мертвим псом, а тільки з блохою; крім того, він повертає спис, залишаючи собі посудину з водою царя.

Постає питання, чому, власне кажучи, серед біблійних героїв Саула зараховано до проклятих? Коли додержуватися суто людських міркувань, цей цар справляє загалом враження досить непоганої людини: його припадки лютості проти Давида є наслідком «злого духу», а крім того, й сам син Ієсея досить жалюгідний суб'єкт. Коли Саул не вражений «злим духом», коли він перебуває у своєму природному нормальному стані, жорстокість огидна йому; крім того, він патріот, в той час як Давид (ми бачимо це далі) разом зі своєю зграєю стає на службу до філістимлян. Але… але церковники говорять нам, що тут звичайний розум непридатний, а вимагається саме натхнений богом і що все, що стосується віри, має бути прийняте на віру.

розділ тридцять перший
СУМНИЙ КІНЕЦЬ НЕЧЕСТИВОГО САУЛА

Бог ніколи не пропускав випадку показати, що він захищав саме Давида, бо цей останній у всьому відповідав його бажанням. Полюбуйтеся, наприклад, історією Навала і Авігеї. Постараємося резюмувати біблійну розповідь, дотримуючись «святого» тексту і відкидаючи тільки повтори й довготи.

Був собі у Маоні чоловік, дуже багатий. Був він під час стрижки отари його на Кармилі. Ім’я чоловіка того — Навал, а ім’я дружини його — Авігея… Давид послав десять хлопців до Навала з вимогою дати, «що знайде рука твоя». Навал відповів: «Хто такий Давид?.. Зараз завелося багато рабів, які тікають від панів своїх. Невже мені взяти хліб свій і воду свою (і вино своє), і м’ясо, наготовлене мною для тих, котрі стрижуть овець у мене, і віддати людям, про яких не знаю, звідки то вони?..» Тоді Давид сказав до людей своїх: «Припережіть кожен меча свого!»…І приперезав і Давид свого меча і вийшло за Давидом близько чотирьох сотень чоловік, а дві сотні остались при обозі… Авігея поспішно взяла двісті хлібів, і два бурдюки вина, і п’ятеро приготовлених з отари овець, і п’ять мір сушеного зерна, і сто пакунків родзинок та двісті — сушених фіг. І все це нав’ючила на ослів».

Нічого не сказавши про це чоловікові, вона пішла назустріч Давидові. «Коли Авігея побачила Давида, то поспішно зійшла з осла, і впала перед Давидом на обличчя своє, та й вклонилася до землі»… Давид сказав їй: «Благословенний господь, бог ізраїлів, що послав тебе назустріч мені! І благословенний розум твій, і

благословенна ти, що стримала мене цього дня, щоб я не пішов на пролиття крові, і щоб рука моя не відомстилася за мене. Коли б ти була не поспішила, і не прийшла назустріч мені, то до світла ранку Навалові я не зоставив би навіть те, що мочиться до стіни!..»

Днів через десять Навал помер. «І почув Давид, що Навал помер, і сказав: «Благословенний господь, що розсудив справу образи моєї від Навала... Зло Навала звернув господь на його голову!» І Давид послав і говорив про Авігею, щоб узяти її собі за жінку... Вона встала, і вклонилася лицем до землі, та й сказала: «Ось твоя служниця готова стати невільницею, щоб мити ноги рабів пана мого!» І Авігея поспішно встала і сіла на осла, а п’ять служанок її йшли при ногах її. І пішла вона за Давидовими посланцями, та й стала йому за жінку. А Ахіноаму узяв Давид з Ізреела, вони обидві стали йому за жінок. А Саул віддав дочку свою Мелхолу, Давидову жінку, Фалтієві, Лаїшевому синові, що з Галліма» *(1 Царств, гл. 25, ст. 2—44).*

Коли б було потрібно написати історію грабіжника з великої дороги, то навряд чи треба було б писати інакше, ніж написана ця історія. Захоплюючись Давидом, Біблія виставляє Навала людиною грубою і жорстокою. Але ж поведінка Давида не менш обурлива. Проте сам бог брав участь у вбивстві чоловіка, якого ненавидить дружина. Цим злочинницьким втручанням бог одночасно благословляє блуд Давида, свого святого «помазанця». Досить дивовижна мораль!

В цю пору помер Самуїл. «І вмер Самуїл, і зібрався ввесь Ізраїль та й оплакував його, і поховали його в його домі в Рамі» *(1 Царств, гл. 25, ст. 1).* Проте смерть не перешкодила йому, як і Мойсею, описати в своїй книзі події, що мали місце після його сконання. Треба визнати, що в цій галузі Самуїл побиває рекорд Мойсея. Цей останній обмежився лише описом свого поховання й печалі народної. Посмертні ж твори Самуїла охоплюють

кінець царювання Саула і все царювання Давида. Цілих 38 глав наповнені описом подій, які автор бачив після своєї смерті! Чудо з чудес! Яким чином Самуїл, який бачив усе це з небесних висот очима своєї душі, міг написати книгу руками свого тлінного тіла, яке померло і з почестями поховане? Це божественна таємниця.

Не будемо шукати її розгадки і задовольнимося тим, що покійний пророк погодився добровільно стати літописцем двох помазаних ним царів. «Самуїл» повідомляє без найменшого обурення, що «встав Давид і перейшов він та шість сотень чоловік, що з ним, до Анхуса, Маохопого сина, гефського царя» *(гл. 27, ст. 2).* Анхус відвів йому для місцепроживання місто Секелаг, і святий помазаник божий прожив рік і чотири місяці серед ворогів свого народу.

«І сходив Давид та люди його, і нападали на гесурян, і на гірзеян, і на амаликітян, бо вони мешканці цього краю від віку до Сура і аж до єгипетського краю.

І побивав Давид той край, і не лишав при житті ні чоловіка, ні жінки, і забирав худобу дрібну та худобу велику, і осли, і верблюди, і одежу, — і вертався, і приходив до Анхуса... А Давид не лишав при житті ані чоловіка, ані жінки, щоб привести до Гефа, говорячи: «Щоб не донесли на нас, кажучи: так зробив Давид, і такий його звичай по всі дні, коли сидів на філістимській землі». І вірив Анхус Давидові, говорячи: «Справді обриднув він своєму народові в Ізраїлі, і буде мені за вічного раба!» *(1 Царств, гл. 27, ст. 8—12).*

Як вам подобається цей святий помазаник, найвеличніший із предків господа Ісуса Христа, улюбленець бога?

Критики нагадують, що спочатку він удавав з себе дурника перед царем філістимським; це, звичайно, не дуже гарний спосіб вселити довіру царю, якому збираєшся служити на полі бою, як це сталося згодом. Але, додають критики, спосіб, яким Давид служив царю

— своєму благодійнику, ще незвичайніший: він примушує його вірити, що займається грабуванням євреїв, в той час як насправді він грабує і вбиває його союзників. Він знищує все. Він убиває всіх, не милуючи й дітей, із остраху, щоб вони не донесли на нього.

Але яким чином Анхус міг протягом 16 місяців нічого не знати про все це? Треба було йому бути ще більшим дурнем, ніж колись прикидався Давид. Богослови, проте, аж ніяк не соромляться поведінки цього «помазаника»; вони говорять, що зовсім неістотно, що він нищив і ліквідовував своїх союзників, бо то були язичники. Вони вбачають у Давидові навіть виразника божественного гніву і прощають йому всі гріхи взагалі, оспівуючи його «святість».

У наступній главі філістимляни збираються в похід проти євреїв, і Давид із зброєносця і зятя єврейського царя Саула стає командиром гвардії царя філістимського. Тут ми наближаємося до відомого епізоду з аендорською чарівницею, «І зібралися філістимляни, і прийшли, й отаборилися в Сонамі. А Саул зібрав усього ізраїля й отаборилися в Гелвуї. І побачив Саул філістимський табір та Й злякався, і сильно затремтіло йому серце. І питався Саул господа, та не відповідав йому господь ані в снах, ані пророками. І сказав Саул до своїх рабів: «Пошукайте мені жінку-ворожку, і я піду до неї, і запитаю її». І відповіли йому раби його: «Ось жінка-ворожка, в Аендорі».

І зняв з себе Саул одежу свою, і надів іншу, і пішов сам та двоє людей з ним, і прийшли до тієї жінки вночі. А він сказав: «Поворожи мені, виклич мені того, кого скажу тобі». А та жінка відповіла йому: «Ти ж знаєш, що зробив Саул, що в краю він вигубив ворожбитів та віщунів. І нащо ти важиш на мою душу, щоб забити її?»

І Саул присягнув їй господом, говорячи: «Як живий господь, — не спіткає тебе вина за цю річ».

І сказала та жінка: «Кого я викличу тобі?» А він відказав: «Самуїла виклич мені». І побачила та жінка Самуїла та й крикнула сильним голосом! І сказала та жінка до Саула, говорячи: «Нащо ти обманув мене, — та ж ти — Саул!»

І сказав їй цар: «Не бійся! (Скажи,) що ти бачиш?» А та жінка відказала Саулові: «Я бачу ніби бога, що виходить із землі!»

І він їй сказав: «Який його вид?» А та відказала: «Виходить старий чоловік, зодягнений у довгу одежу». І Саул пізнав, що то Самуїл, і схилив своє обличчя до землі, та й уклонився. І сказав Самуїл до Саула: «Нащо ти непокоїш мене, викликаючи?» А Саул сказав: «Дуже тяжко мені,— філістимляни воюють зо мною, а бог відступився від мене, і не відповідає мені вже ані через пророків, ані в снах (ані в привидах). І покликав я тебе, щоб ти навчив мене, що я маю робити».

І сказав Самуїл: «І нащо ти питаєш мене, коли господь відступився від тебе, і став твоїм ворогом? І господь зробив, як говорив був через мене, — господь узяв царство з твоєї руки, і дав його твоєму ближньому Давидові. Оскільки ти не слухався господнього голосу, і не виконав полум'яного гніву його на Амалика, тому господь зробив тобі цю річ цього дня. І господь віддав із тобою також ізраїля до руки філістимлян. А завтра ти та сини твої будете разом зо мною, також ізраїлевого табора віддасть господь до руки філістимлян».

І Саул відразу повалився на землю всім своїм зростом, — сильно він злякався Самуїлових слів, та й сили не було в нього, бо не їв він хліба цілий той день та цілу ту ніч. І підійшла та жінка до Саула, й побачила, що він дуже пригнічений. І сказала до нього: «Ось невільниця твоя послухалася твого голосу, — і наразила життя своє на небезпеку, бо я послухалася слів твоїх, що ти говорив мені. А тепер ти послухай також голосу

своєї невільниці, — я покладу перед тобою шматок хліба, а ти з’їж і буде в тобі сила, коли підеш дорогою».

А він відмовився й сказав: «Не буду їсти!» І стали умовляти його слуги його і та жінка, — і він послухався їхнього голосу. І звівся він із землі, і всівся на ліжку. А та жінка мала в домі годоване теля, і поспішно зарізала його. І взяла вона муки й замісила, і спекла з того опрісноки. І принесла те перед Саула та перед слуг його, — і вони їли. Потім устали й пішли тієї ж ночі» *(1 Царств, гл. 28, ст. 4—25).*

Цей епізод викликав численні суперечки серед богословів. Що ж стосується коментаторів скептиків, то вони немало ним розважалися. І, правду кажучи, є чим.

Завжди і всюди шахраї і шарлатани зловживали довірливістю наївних людей, примушуючи їх дорого оплачувати різного роду таємничі і, звичайно, вигадані відповіді. А ось тут Саул не тільки нічого не платить чарівниці, а вона сама пригощає його вечерею і навіть заколює в його честь відгодоване теля.

Віщуни, ворожбити, знахарі звичайно показують що-небудь неясне, що має здатність пересуватись завдяки прихованому і не завжди досить хитромудрому трюку. Аендорська ж віщунка не завдає собі навіть і таких клопотів: вона просто говорить, що бачить тінь, а Саул вірить їй на слово.

«В будь-якій іншій книзі, крім святого письма, — говорить Вольтер, — ця розповідь зійшла б за звичайну і навіть погано складену казку. Та коли автором є все той же «святий дух», — казка не викликає сумнівів і заслуговує стільки ж поваги, як і все інше».

Щодо богословів, то, не беручи під сумнів правдивості епізоду, вони точно не знають, кого саме вивела чаклунка. Святий Юстин у своєму «Діалозі з Трифоном іудеєм» припускає, що в колишні часи з особливого веління божого волхви могли викликати душі пророків і праведників, які всі були в пеклі,

незважаючи на праведне життя, і залишалися там доти, доки туди не прийшов сам Ісус, щоб вивести їх, як про це говорять християнські богослови. Отже, згідно з твердженням святого Юстина, аендорське видіння могло бути душею самого Самуїла.

Інший отець церкви — Орíген[85] — йде ще далі: він говорить, що чаклунка вивела Самуїла, і не тільки душу його, а й тіло. Як на ознаку реальності видіння він указує на його одяг. Це дає змогу цікавим запитувати: чи носять взагалі в пеклі одяг і, зокрема, чи є там неспалиме вбрання.

Сучасні богослови вже відійшли від наївних тверджень перших часів християнства; вони добре відчувають сміховинність тлумачень Орігена і Юстина, згідно з якими волхви і чарівниці, ці судини диявола, мали владу викликати навіть і «святих». Вони заявляють, що чаклунка викликала диявола, який видав себе за Самуїла.

Біблійний текст ясно говорить проти цих казуїстичних тлумачень. Біблія неодноразово повторює: «і сказав Самуїл Саулові», «Саул злякався Самуїлових слів», і, нарешті, Самуїл запитує: «Навіщо ти турбуєш мене?»

З другого боку, виникає ще одне питання, яке не дуже легко розв’язати. Саул представлений як людина, на якій лежить печать прокляття з того самого дня, як він виявив милосердя своєму полоненому царю Агагу. Ось чому віруючі вбачають у ньому приреченого. Ім’я першого царя ізраїля стільки разів проклинали жерці, що багатьом воно вселяє жах.

Якщо уважно прочитати «священний» текст, починає здаватися, немовби бог в останню хвилину сам себе спростував, а Саул був врятований. Самуїл заявляє йому: «Завтра ти і сини твої будете зі мною». А Самуїл перебував у пеклі праведників. Згідно з християнським

богослов'ям, до воскресіння Ісуса Христа було два пекла: пекло знехтуваних, яке поглинуло Корея, Дафана і Авірона, і пекло обраних, де патріархи, пророки і всі святі Старого завіту чекали, доки «воскресіння Христа» відкрило їм «врата небесні». Отже, коли Саул з'єднався з Самуїлом, то це могло бути тільки в пеклі для праведних; виходить, незважаючи на прокляття, Саул все ж був у колі обраних.

Зрештою, ось що ще могло б значно спростити всі пі сумніви. Чи є взагалі скільки-небудь тверда впевненість у тому, що існували колись Саул і Самуїл у дійсності? Чи не є вся їхня історія ще однією містифікацією з боку відповідних авторів Біблії? Вільнодумці відзначають, що одні тільки єврейські книги згадують про цього царя і про цього пророка і що літописи міста Тіра, що говорять про Соломона, не містять жодного слова про Давида.

Що поробиш? Є немало людей, які дивуються з мовчанки сучасників про багатьох персонажів, виведених на сцену «священним істориком». Чимало є людей, яким важко переварити такі, приміром, оповіді Біблії, як битва підлітка Давида з Голіафом, у якого був зріст понад три метри, як придане з двохсот філістимських краєобрізувань, знятих Давидом і переданих ним Саулові як шлюбний подарунок його дочці, і т. ін. і т. п. Коли ж до всього цього приєднується ще й аендорська чаклунка, переварити всі ці дурниці стає ще важче.

Ну, вдар раз, вдар вдруге, але не можна ж до непритомності! Того часу Давид продовжував служити у філістимській армії, але в тилу. Глава 29 повідомляє, що начальники табору у Афеці були не дуже задоволені його перебуванням у війську і вимагали від царя Анхуса його виведення. Під час цих переговорів амаликітяни спалили Секелаг, де жив святий помазанець божий. Після повернення з філістимського табору Давид і його 600 головорізів не знайшли більше своїх жінок ***і*** дітей;

амаликітяни забрали їх у полон *(гл. 30, ст. 1–3).* Це показує, принаймні, що вороги біблійних євреїв не мали жорстокості останніх і не винищували переможених. Обидві дружини Давида — Авігея і Ахіноама були серед полонених. Давид кинувся переслідувати амаликітян, догнав і перебив усіх, а полонених звільнив і повів додому.

Перша книга Царств закінчується описом смерті Саула. Саул дав філістимлянам бій при Гелвуї. Армія ізраїля зазнала поразки. «І догнали філістимляни Саула та його синів. І повбивали філістимляни Іонафана, й Амінадава та Малхісуа, Саулових синів. І став бій тяжкий для Саула, і його знайшли лучники, — він був дуже поранений тими лучниками. І сказав Саул до свого зброєносця: «Витягни меча свого і пробий мене ним, щоб не прийшли ці необрізані і не знущалися надо мною!» Та не хотів зброєносець, бо дуже боявся. Тоді взяв Саул меча, та й упав на нього! І побачив зброєносець, що помер Саул, і впав він на свого меча та й помер з ним...

Ізраїльтяни, що жили на тім боці долини й на тім боці Йордану, коли побачили, що повтікали ізраїльтяни і що померли Саул та сини його, покидали ті міста й повтікали, а філістимляни поприходили й осілися в них. І сталося другого дня, прийшли філістимляни, щоб пооббирати трупи, — та й знайшли Саула та трьох синів його, що лежали на горі Гелвуйській. І вони стяли йому голову, і познімали зброю його, і послали в філістимські краї, щоб сповістити в капищах їхніх ідолів та народові. І вони поклали його зброю в капищі Астарти, а тіло його прибили на мурі Беф-Сана.

І почули мешканці Галаадського Іавіса про те, що філістимляни зробили Саулові, і встали всі хоробрі, і йшли всю ніч, і взяли Саулове тіло та тіла синів його з муру Беф-Сана, і прийшли до Іавіса, та й спалили їх там.

І взяли вони їхні кості, і поховали під дубом в Іавісі, та й постaлися сім день» *(1 Царств, гл. 31, ст. 2-13).*

Друга книга Царств розпочинається розповіддю про Я смерть Саула, але викладає цю подію зовсім інакше. Суперечності кричущі. Вони знову й знову виявляють безсоромність, з якою «священний голуб» і його представники насміхаються над віруючими. «І сталося по смерті Сауловій, коли Давид вернувся, розбивши амаликітян, то він сидів у Секелазі два дні...» («Богонатхненний» автор уже встиг забути, що це місто дотла знищене пожежею кілька днів тому.) *(1 Царств, гл. 3О, ст. 1).* «І сталося третього дня, аж ось прийшов чоловік із табору від Саула, а одежа його роздерта, і порох на його голові. І сталося, як прийшов він до Давида, то впав на землю і поклонився. І сказав йому Давид: «Звідки це ти приходиш?» А той відказав: «Я втік з ізраїлевого табору». І сказав до нього Давид: «Що це сталося, — розкажи мені!» А той відказав: «Народ утік із бою, а також багато народу попадало й повмирало; і Саул та син його Іонафан померли». А Давид сказав юнакові, що розповідав йому: «Як ти пізнав, що помер Саул та син його Іонафан?» І сказав той юнак, що розповідав йому: «Випадково прийшов на гору Гелвуйську, — аж ось Саул настромлений на списа свого, а колісниці та їздці доганяють його. І він обернув до мене, і побачив мене, та й покликав мене. А я відповів: «Ось я». І сказав він до мене: «Хто ти?» А я відказав йому: «Я амаликітянин». І сказав він до мене: «Стань надо мною та й убий мене, бо схопив мене корч, а вся душа ще в мені!» І став я при ньому, та й убив його, бо я знав, що він не буде живий по упадку своїм. І взяв я (царський) вінець, що на голові його, та наплечника, що на плечі його, і приніс сюди до пана свого».

І схопився Давид за одежі свої, та й роздер їх, і теж усі люди, що були з ним, (розідрали одежу свою) і

голосили вони і плакали, і постили аж до вечора за Саулом і за сином його Іонафаном, і за народом господнім та за ізраїлевим домом, що попадали від меча. І сказав Давид юнакові, що розповідав йому: «Звідки ти?» А той відказав: «Я — син одного чужинця, амаликітянина». І сказав йому Давид: «Як ти не побоявся простягти руку свою, щоб убити господнього помазанця?»

І прикликав Давид одного з слуг своїх і сказав: «Підійди — убий його!» І той ударив його, і він помер» *(2 Царств, гл. 1, ст. 1 —16).*

Після цього Давид склав жалібну пісню (Біблія її наводить) з приводу жорстокої долі Саула та Іонафана. Ми наведемо з неї лише маленький уривок: «Скорблю по тобі, Іонафане, мій брате! Ти для мене був вельми улюблений, — кохання твоє розкішне для мене було від кохання жіночого!» *(ст. 26).*

розділ тридцять другий
ВСТУП НА ПРЕСТОЛ І СЛАВНЕ ЦАРЮВАННЯ СВЯТОГО ЛАГІДНОГО ЦАРЯ ДАВИДА

Ми підиішли тепер до епохи, коли дійсно розпочинається більш-менш достовірна історія єврейського народу. Саме з часів Саула сумнівне й неясне в цій історії немовби починає потроху зникати. Правду кажучи, ми й надалі зустрінемо ще немало незвичайних і дивовижних «чудес». Але ці «чудеса» будуть лише своєрідно прикрашати біографії осіб, існування яких все ж не завжди доводиться заперечувати.

Книги, що складають Біблію, викликають великі суперечки. Богослови твердять, що книги ці були написані такими-то й такими-то особами, які розповідали про сучасні їм події. «П’ятикнижжя» приписується Мойсею. Ісус Навін вважається автором книги Ісуса Навіна, Самуїл — автором перших двох книг Царств. Поширюючи цю версію, богослови прагнуть надати Біблії достовірний вигляд. Вони шаленіють, коли їм говорять, що все це було написане набагато пізніше описаних у Біблії подій, головним чином після вавілонського полонення.

На підтвердження поглядів учених — критиків Біблії варто відмітити тут мимохідь одну фразу із Другої книги Царств, яка дає змогу ще раз показати облудність позиції богословів: «як написано в книзі Праведного» *(гл. 1, ст. 18).* Та ж книга Праведного відмічена й Ісусом Навіном з приводу чуда із зупиненням Сонця й Місяця: «Чи не це написано в книзі Праведного: «стояло сонце

серед неба, і не поспішало на захід майже цілий день» *(1с. Нав., гл. 10, ст. 13).*

Якщо сам Ісус не міфічна особа, то його «чудо» сталося років за п'ятсот до царювання Давида. Отже, фізично неможливо, щоб Ісус міг у книзі, написаній ним, цитувати іншу книгу, яка відтворює через 500 років жалібну пісню Давида про Саула та Іонафана. Ця книга Праведного, що згадується Біблією декілька разів, була скасована іудейськими жерцями; вони самі її знищили, але говорять, що вона, «як на біду, пропала». Її існування було невигідне, бо вона переконливо доводила, що Старий завіт не був написаний поступово і послідовно Мойсеєм, Самуїлом, Давидом та ін., які буцімто записували сучасні їм події.

Два біблійні стиха, які ми щойно зіставили, доводять з безсумнівністю «священні» підтасування і дають змогу здогадатися, кому належать довжелезні вуха, що стирчать тут.

Давид, уже давно помазаний на царство Самуїлом, сам себе почав вважати царем лише після смерті Саула; лише тоді почав він виявляти царське величчя. Передусім він порадився з богом, яке місто обрати столицею свого царства. Бог прямо вказав йому: «Хеврон» *(гл. 2, ст. 1).* Потім він звернувся до народу, та одні лише вожді коліна Іуди визнали Давида, «і помазали там Давида на царство над домом іудиним» *(ст. 4).* Це було повторне помазання.

Після цього Давид оселився в Хевроні з Авігеєю й Ахіноамою. Очевидно, для того, щоб забути першу жінку свою — Мелхолу, дочку Саула, він замінив її чотирма іншими новими жінками — Аггіфою, Авіталою і Еглою, а також Маахою, дочкою його величності Фалмая, царя гессурського *(гл. 3, ст. 2–5).* Треба думати, що всі ці шість царствених дружин мирно уживалися.

Давидові потрібен був головнокомандувач. Ми ще не забули Авессу, який супроводжував його вночі у

Гекхильський табір, де вони вдвох викрали у Саула його алебарду й посудину з водою. У Авесси було два брати — Іоав і Асаїл. Іоава Давид і поставив на чолі своєї армії. Ми побачимо ще, яку велику роль він буде відігравати під час царювання Давида.

«А число днів, що Давид був царем у Хевроні над іудиним домом, — сім літ і шість місяців» *(2 Царств, гл. 2, ст. 11).*

Та з другого боку, Авенір, колишній Саулів головнокомандувач, не визнав обранця коліна іудиного. Він представив народові Ієвосфея, молодшого сина Саулового. Визнаний іншими одинадцятьма колінами ізраїлевими, Ієвосфей теж прийняв титул царя і заснував столицю свою у Маханаїмі, де процарював лише два роки.

Отже, громадянська війна! Зустрілися біля ставу Гаваонського. Авенір запропонував Іоаву влаштувати єдиноборство між дванадцятьма молодими людьми з коліна веніамінового і стількома ж прибічниками Давида. Іоав погодився.

«І схопили один одного за голову, та й всадили свого меча до боку один одного, — і попадали разом» *(ст. 16).* Після цього почалася загальна бійка. Прибічники Давида погнали своїх ворогів. Побачивши свою поразку, побіг і Авенір. Його переслідував брат Іоава Асаїл, який «був легкий в ногах своїх, як польова та газеля» *(ст. 18)..*

«І гнався Асаїл за Авеніром, і не збочував ані праворуч, ані ліворуч із погоні за Авеніром. І обернувся Авенір позад себе й сказав: «Чи це ти, Асаїле?». А той відказав: «Я». І сказав йому Авенір: «Збоч собі праворуч чи ліворуч і схопи собі одного із слуг, і візьми собі зброю його». Та не хотів Асаїл спинити погоні за ним. А Авенір знов говорив до Асаїла: «Спинися в гонитві за мною! Навіщо я вб’ю тебе? І як зведу обличчя своє до брата твого Іоава?»

А той відмовився спинитися. І вдарив його Авенір заднім кінцем списа в живіт, — і спис вийшов іззаду його! І впав він там, і помер на місці. І сталося, кожен, хто приходив до того місця, де впав Асаїл та помер, то спинявся. А Давидові слуги побили з веніаміна та з людей Авенірових — три сотні й шістдесят чоловік, що померли. І винесли Асаїла, і поховали його в гробі батька його, що у Віфлеємі. І йшли цілу ніч Іоав та люди його, а розсвіло їм у Хевроні» *(2 Царств, гл. 2, ст. 19–23,31—32).*

Прикро було б пропустити описання цієї знаменитої битви, бо все це з «священної історії», продиктованої самим богом, і, отже, божественні «глаголи», подібні до щойно прочитаних, набувають особливого значення і заслуговують на увагу. Ми ніколи не повинні забувати, що в ім’я цих нісенітниць і безглуздь, оголошених священними, служителі релігії вважаються в багатьох країнах державними чиновниками, користуються привілеями, гроші ж, що збираються з населення, йдуть на їх утримання, так, неначебто вони були вченими найблагородніших наук або вчителями найвеличніших і загальнокорисних істин.

В той час як одинадцять племен відмовились визнати Давида царем, він зміцнював дім свій, народжуючи дітей. Святий «помазаник» божий аж ніяк не витрачав часу. «І в Хевроні народилися у Давида шість синів» *(2 Царств, гл. 3, ст. 2).*

Через жінку Авенір перейшов на бік Давида. Цитуємо цей «священний» анекдот.

«І мав Саул наложницю, а ім’я їй Рицпа, дочка Айї. (І ввійшов до неї Авенір). І сказав (Ієвосфей) Авеніру: «Чого ти прийшов до наложниці батька мого?» І дуже запалився Авеніровий гнів на слова Ієвосфея, і він сказав: «Чи я песяча голова? Сьогодні я роблю ласку домові твого батька Саула, його братам та його приятелям, не віддав тебе в Давидову руку, а ти

сьогодні згадав на мені гріх цієї жінки? Нехай те й те зробить бог Авеніру, і нехай ще більше зробить йому. Як господь присягнув Давидові, так і зроблю йому (в цей день): відніму царство від Саулового дому і поставлю Давидів трон над Ізраїлем та над іудою від Дана й аж до Вірсавії».

І не міг Ієвосфей заперечувати Авенірові, бо боявся його. І послав Авенір замість себе послів до Давида (в Хеврон, де той перебував) сказати: «Чия це земля?» І ще сказати: «Уклади ж умову зі мною, й рука моя буде з тобою, щоб привернути до тебе всього ізраїля». І (Давид) відказав: «Добре, я укладу з тобою умову! Тільки однієї речі я жадаю від тебе, а саме: ти не побачиш обличчя мого, якщо ти не приведеш Мелхоли, Саулової дочки, коли ти прийдеш побачити мене».

І послав Давид послів до Ієвосфея, Саулового сина, говорячи: «Віддай жінку мою Мелхолу, яку я одержав за сотню крайніх плотів філістимських». І послав Ієвосфей, і взяв її від її чоловіка, від Фалтія, сина Лаїша. І пішов з нею чоловік її, і все плакав за нею аж до Бахурима. І сказав до нього Авенір: «Іди, вернися!» І той вернувся» *(2 Царств, гл. 3, ст. 7—16).*

Ось яким чином Давид повернув собі дружину номер один, якою він, мабуть, дорожив. А втім, це не змусило його відректися від шести останніх.

Щодо Авеніра, то його зрада Ієвосфею не принесла йому щастя. Коли він вирушав до Хеврона, до сина Ієсея, його супроводжували 20 слуг. Давид влаштував бенкет на його честь, потім відпустив його з миром і послав його агітувати євреїв, що він один є їхнім законним царем. Дізнавшись про це, Іоав покликав своїх помічників, які перехопили Авеніра в дорозі і привезли його у Хеврон під приводом того, що Давид хоче ще дещо сказати. Там «Іоав відвів його в середину брами, ніби для того, щоб поговорити з ним таємно, та й

ударив його там у живіт» *(ст. 27).* Кров Асаїлова була відомщена.

Дізнавшись про це вбивство, Давид заявив, що він тут не винний. Нехай кров Авеніра, вигукнув він, впаде на голову Іоава. Він влаштував навіть пишні похорони колишньому головнокомандувачу армії його супротивника *(ст. 20–39).*

Становище Ієвосфея було невеселим; більшість прибічників покинули його. Двоє з його воєначальників — Баана і Ріхав пробрались одного спекотного дня, коли він відпочивав після обіду, до нього в кімнату і задушили його. Горді з цього сумнівного подвигу і розраховуючи на царську нагороду, вони принесли Давидові голову Ієвосфея. В нагороду Давид наказав спочатку відрубати їм руки й ноги, а потім обох їх повісили на одній шибениці на березі Хевронського ставу. Голову ж Ієвосфея поховали у Хевроні, в гробі Авеніра *(гл. 4).*

Процарювавши сім з половиною років у Хевроні, Давид царював ще 33 роки в Єрусалимі, який належав ієвусеям і яким він оволодів, коли всі дванадцять колін ізраїльських об’єднались під його скіпетром. Давид жив у фортеці, яку назвав містом Давидовим і забудував Навкруг і всередині. Хірам, цар тірський, прислав до нього теслярів і мулярів, «і вони збудували дім Давидові» *(гл. 5, ст. 9—11).*

Відмітимо, що літописи Тіра нічого не говорять про це посольство і ніде не згадують імені Давида. Хоч би як було, історія осілого єврейського народу починається, власне кажучи, з взяття Єрусалима. До тих пір євреї були бродячими ордами. Вони жили з пограбувань і мандрували від однієї гори до іншої, з печери в печеру, не вміючи влаштуватися по-людському і укріпитися на одному місці. Єрусалим стояв на шляху караванів, що вели торгівлю з фінікіянами. Розташування його було дуже зручним. Грунти, правда, там кам’янисті і

неродючі, але зате три пагорби, на яких розташований Єрусалим, значно зміцнювали його у військовому відношенні. Очевидно, у Давида нічого не було для того, щоб будувати більш-менш міцні будинки, оскільки тірський цар

Хірам надіслав йому й ліс, і мулярів, і теслярів. Проте не зрозуміло, чим міг би платити Давид Хірамові і які взагалі взаємини могли бути між ними.

«Давид був, — говорить Вольтер, — на чолі народу, який, після довголітнього рабства, повинен був бути дуже бідним. Здобич, яку він міг зібрати під час своїх набігів, не могла особливо збагатити його, бо й сам він не згадує жодного багатого пограбованого ним міста. Зрештою єврейська історія не дає ніяких подробиць відносно Тодішнього стану Іудеї, і ми зовсім не знаємо, як заходився Давид управляти країною».

Як тільки Давид відчув себе господарем Єрусалима і його околиць на відстані 25–30 кілометрів, він узяв «ще наложниць та жінок Єрусалима... І народилися Давидові ще сини та дочки» *(гл. 5, ст. 13–14).*

Покінчивши з своїми особистими справами, Давид почав подумувати про пристойну квартиру і для бога, вірніше, для «ковчега завіту».

«А Давид знову зібрав вибране військо в Ізраїлі, тридцять тисяч. І встав та й пішов Давид та весь народ, що був з ним з іудиного Ваала, щоб винести звідти божого ковчега, що над ним кличеться ім’я, — ім’я господа Саваофа, що сидить на херувімах. І вони поставили божого ковчега на нового воза, і вивезли його з Амінадавового дому, що на горбі. А Оза та Ахіо, сини Амінадавові, провадили того нового воза» *(2 Царств, гл. 6, ст. 1–3).*

Та коли кортеж дістався до гарману Нахона, воли ледь було не перекинули «ковчег». Оза схопив його руками. Тоді запалився проти Ози гнів божий за сміливість, і бог вразив його смертю там же, «біля

ковчега» *(ст. 6–7).* «І Давид злякався господа того дня та й сказав: «Як увійде до мене господній ковчег?» І не хотів Давид переносити господнього ковчега до себе, до Давидового міста, а скерував його Давид до дому геф'янина Аведдара» *(2 Царств, гл. 6, ст. 9 — 10).*

Якщо автор цієї частини Біблії й не Самуїл, то він все ж священнослужитель, бо з його оповіді особливо неприховано виявляється турбота про те, щоб заборонити непосвяченим мирянам торкатися «ковчега». Ми вже бачили жахливе знищення 50 070 допитливих вефсамітян, уражених блискавичною смертю, коли вони лише зазирнули у «священний» ящик. Щоб уселити побільше страху, автор не посоромився

неправдоподібності свого анекдоту. Врешті-решт, для служителів релігії зовсім неважливо, що богові надаються риси кричущої несправедливості. Головне, бійся його!

Ось, приміром, «ковчег», який, незважаючи на божественність, не повинен був займати особливо багато місця, оскільки його скинули на звичайний віз. А віз цей мав бути дуже вузьким, якщо він міг пройти через гірські ущелини від Гази до Єрусалима. Проте священики не супроводжують «святу» скриню, що зовсім незрозуміло. Коли взяти до уваги, що не було вжито ніяких запобіжних заходів, щоб захистити ношу від випадковостей у дорозі, то цей добрий Оза, який утримував «ковчег» у момент падіння, зробив добре, але був винагороджений за свою релігійну запопадливість раптовою смертю. Не можна не визнати, що це все ж таки жорстоко.

Скептики, з лордом Болінгброком на чолі, підкреслювали образливість цієї оповіді для «милосердного» бога. Якщо хтось і був винним, так це левіти, які залишили «ковчег» напризволяще, а не мирянин, який підтримав його. Та справа в тому, що

саме за допомогою таких побрехеньок серед неосвіченого народу і підтримується віра у «священні» привілеї, які дані богом жрецькій касті.

Ще одне зауваження: цей жорстокий початок царювання Давида зайвий раз показує, що народ єврейський був на той час такий же грубий, як і бідний, і що насправді в нього не було навіть жодного пристойного будинку, де він міг би помістити предмети свого культу.

Пан Аведдар, призначений охоронцем «ковчега», всіляко остерігався доторкнутися до нього: «і благословив господь Аведдара і весь дім його» *(ст. 11).* Через три місяці Давид зажадав «ковчег» у Аведдара. «Ковчег» було перенесено до Єрусалима. Церемонія перенесення була дуже урочистою, і цар висловив з цього приводу велику радість. «А Давид стрибав перед господнім лицем зі всієї сили. І Давид був оперезаний льняним ефодом» *(ст. 14).* У своїх веселощах він, очевидно, дозволив собі підняти ногу трохи вище, ніж належить, і відкрив… те, чого відкривати не варто було. Мелхола, його дружина номер один, не приховала від нього своїх думок з цього приводу, після того як «священна» коробка зрештою була поставлена на приготовлене для неї місце,

«І вернувся Давид, щоб поблагословити свій дім. І вийшла Мелхола, Саулова дочка, вийшла йому назустріч, (і вітала його) й сказала: «Який славний був сьогодні ізраїлів цар, що оголювався сьогодні на очах невільниць, своїх рабів, як оголюється якийсь пустун» *(2 Царств, гл. 6, ст. 20).* Щодо бога, то він, навпаки, був дуже задоволений жвавістю Давида. Він навіть покарав Мелхолу за те, що вона цього дня була неуважною до свого чоловіка. Як покарання — «в Мелхоли, Саулової дочки, по цьому не було у неї дітей аж до дня смерті її» *(ст. 23).*

Давид хотів побудувати храм на честь Яхве, але бог євреїв не погодився з цим, бо приберігав цю честь для Соломона *(гл. 7).*

Глава 8 присвячена перемогам Давида. «І сталося по тому, і побив Давид філістимлян, і приборкав їх, і взяв Давид кермо влади з руки філістимлян. І побив він моавітян і переміряв їх шнуром, поклав їх на землю, — і відміряв два шнури на побиття, а повен шнур — на залишення живими. І стали моавітяни Давидовими рабами, які приносили йому данину» *(ст. 1–2).* «І побив Давид Адраазара, сина Рехового, царя Суви, коли той ішов був відновити владу свою при річці (Євфраті). І взяв Давид у нього тисячу й сім сотень їздців та двадцять тисяч чоловік піших. А коням усіх тих колісниць Давид попідрізував жили, і залишив (собі) з них для ста колісниць.

І прийшли сірійці дамаські на допомогу Адраазарові, сувському цареві, та Давид побив двадцять і дві тисячі чоловік сірійців. І настановив Давид охоронні загони в дамаській Сірії,— і стали сірійці для Давида за рабів, що приносили данину йому, а господь допомагав Давидові в усьому, де він ходив. І забрав Давид золоті щити, що були в рабів з Адраазарових, і приніс їх до Єрусалима» *(2 Царств, гл. 8, ст. 3 — 7).*

Давид уклав згодом союз з якимось Фоєм, царем Імафа, таким же невідомим в історії, як і цар, війську якому Давид завдав поразки. Давид підкорив «сірійців, і моавітян, і амонітян, і філістимлян, і амаликітян... Адраазара, сина Рехового, царя сувського. І зробив Давид собі ім’я, повертаючись із поразки вісімнадцяти тисяч сірійців у долині Солоній» *(ст. 12–13).*

Жоден історик ніде не відмічає таких перемог Давида в Сірії і до Євфрату. Нікому не відомий і цар Адраазар. Якби Давид поширив свої володіння до берегів Євфрату, то він був би одним з наймогутніших володарів тієї епохи. Ці вигадані перемоги вождя

маленького народцю, «царя», що володів лише одним, та й то ще недобудованим містом, — хвалькувата, безсоромна брехня.

Давид воював також з амонітянами *(гл. 10).* Війна спалахнула внаслідок поганого жарту амонітського царя Аннона. Декілька євреїв мандрували по його землі. «І взяв Аннон Давидових слуг та й оголив половину їхньої бороди, та обрізав їхню одежу наполовину, аж до сидіння їх, та й відпустив їх» *(ст. 4).* кожному зрозуміло, що амонітяни були за це як слід покарані.

розділ тридцять третій
РОМАНІЧНІ ПРИГОДИ СВЯТОГО ДАВИДА, ПРОРОКА І ЦАРЯ ІУДЕЙСЬКОГО

У «святому письмі» були щойно перелічені сини, що народилися Давидові в Єрусалимі *(2 Царств, гл. 5, ст. 15–16).* Серед них зазначений Соломон. Обставини народження цього сина Давидового є предметом описання глави 11. Одного разу під час прогулянки цар здалеку помітив чарівну купальницю. Незважаючи на свою святість, він відразу ж відчув потребу роздивитися її зблизька.

«І послав Давид, і запитався про ту жінку. А посланий сказав: «Так то Вірсавія, Єліамова дочка, жінка хеттеянина Урії». І послав Давид посланців, і взяв її. І вона прийшла до нього, і він спав з нею. А вона очистилася з нечистоти своєї і вернулася до свого дому. І завагітніла та жінка. І послала вона, і донесла Давидові, і сказала: «Я завагітніла!» А Давид послав до Іоава: «Пошли мені хеттеянина Урію». І Іоав послав Урію до Давида. І прийшов Урія до нього, а Давид запитав про стан Іоава, і про стан народу, і про стан війни.

І сказав Давид до Урії: «Іди до свого дому, та обмий свої ноги». І вийшов Урія з царського дому, а за ним понесли страви царські. Та Урія спав при вході до царського дому з усіма слугами пана свого, а до свого дому не пішов. І донесли Давидові, говорячи: «Урія не пішов до дому свого». І сказав Давид Урії: «Чи ж не з дороги ти ходиш? Чому ж ти не пішов до свого дому?» І сказав Урія до Давида: «Ковчег (божий), і Ізраїль та іуда сидять у шатрах, а пан мій Іоав та раби пана мого таборують на голому полі. А я піду до свого дому, щоб

їсти й пити та спати зі своєю жінкою. Клянусь життям твоїм та життям душі твоєї, що я не зроблю цього!»

І сказав Давид до Урії: «Зостанься тут і сьогодні, а взавтра я відпущу тебе». І зостався Урія в Єрусалимі того дня та дня другого. І покликав його Давид, і той їв та пив перед ним, а він підпоїв його. І вийшов Урія увечері, щоб покластися на ложі своїм разом зо слугами пана свого, а до дому свого не пішов. І сталося ранком, і написав Давид листа до Іоава, і послав через Урію. А в листі тому він написав так: «Поставте Урію там, де буде найтяжчий бій, і відступіть від нього, щоб він був уражений і помер». І сталося, коли Іоав обложував місто, то поставив Урію на те місце, про яке знав, що там хоробрі мужі.

І вийшли люди того міста, і воювали з Іоавом, — і впали дехто з народу, із Давидових слуг, і повмирали, також хеттеянин Урія. І послав Іоав, і доніс Давидові про всі справи того бою.

І наказав він послові, говорячи: як покінчиш ти оповідати цареві про всі справи того бою, і буде, як ти розгніваєш царя, і він скаже тобі: «Чого ви так близько підійшли до міста воювати? Чи ви не знали, що будуть кидати на вас з муру? Хто забив був Авімелеха, Ієроваалового сина? Чи не жінка кинула на нього горішнього каменя від жорен з муру (і вразила його), і він помер у Тевеці? Чого ви близько підійшли до муру?» То ти скажи: «І раб твій, хеттеянин Урія також (вражений і) помер» *(2 Царств, гл. 11, ст. 3—21).*

Посол виконав доручення. І сказав Давид до посла: «Так скажеш до Іоава: «Нехай не бентежить тебе ця річ, бо меч пожирає то цього, то того. Посиль війну свою проти міста, та й розвали його! Так підбадьор його». І прочула Урієва жінка, що помер її чоловік Урія, і голосила за своїм чоловіком. А як минула жалоба, то Давид послав, і забрав її до свого дому, і вона стала йому за жінку, і породила йому сина. Та в господніх очах

була злою та річ, що зробив Давид» *(2 Царств, гл. 11, ст. 25–27).*

Бог прислав до царя пророка Нафана, який розповів йому таку історію: якийсь великий багатий власник численних отар дав притулок одного разу подорожньому і, щоб пригостити його, дав йому поїсти м'яса вівці, яку він украв у бідняка, замість того, щоб узяти її із своїх численних отар. Давид обурився з приводу цього підлого вчинку багатія, та Нафан перебив його: «Ти — той чоловік, (який зробив це). Так сказав господь, бог Ізраїлів: я помазав тебе над Ізраїлем, і я спас тебе від Саулової руки. І дав тобі дім твого пана, та жінок пана твого на лоно твоє, і дав тобі дім ізраїля та іуди, а якщо (для тебе) цього мало, то додам тобі ще більше. І чому ти зневажив господнє слово, і вчинив це зло в очах його?»… І сказав Давид до Нафана: «Згрішив я перед господом!» А Нафан сказав до Давида: «І господь зняв твій гріх, — ти не помреш! Але оскільки ти спонукав ворогів зневажати господа, то син твій, народжений тобі, помре» *(2 Царств, гл. 12, ст. 7–9, 13–14).*

Услід за цим пророк велично пішов. Відбувається молитва і піст Давида; а через сім днів — смерть новонародженого.

«І молився Давид богу за дитину, і постив, і усамітнився, і ночував, поклавшись на землю. І прийшли старші його дому до нього, щоб підняти його з землі, та він не хотів, і не їв з ними хліба. І сталося сьомого дня, — і померло те дитя…

І потішив Давид жінку свою Вірсавію, прийшов до неї, і ліг із нею, і вона (зачала та) вродила сина, і дала ім'я йому: Соломон. І господь полюбив його, і послав пророка Нафана, і той назвав ім'я Ієдидіа (улюбленець бога), за словом господа» *(2 Царств, гл. 12, ст. 16–18, 24–25).*

Ось один з, безперечно, найбільш повчальних епізодів. Вольтер зауважив, що жінка, яка допустила блуд, не могла б вийти заміж за свого коханця, вбивцю законного чоловіка, хіба тільки в тому разі, коли «непогрішимий» — римський папа дав би їй спеціальне благословення. Папи мають таку владу. Та зовсім не викликає сумніву, що в жодному цивілізованому народі вбивці не дозволяється одружитися з вдовою своєї жертви.

Тут прихована ще одна складність: якщо вважати незаконним шлюб Давида і Вірсавії, то не можна твердити, таким чином, що Ісус Христос є законний нащадок Давида, як це показує його євангельський родовід. А коли, навпаки, вважати його законним нащадком, то це значить зневажати закони загальнолюдські, а заодно й релігійні. Якщо шлюб Давида з Вірсавією є злочин, значить, Христос походить з найнечестивішого джерела, бо Новий завіт веде його від Соломона.

Для розв’язання такої важкої дилеми богослови вказують на розкаяння Давида, яким він спокутував свій «гріх». Але його «спокутування» було дуже коротким, та він так і залишив у себе жінку своєї жертви. Отже він ще більше обтяжив свій злочин. Це нова трудність' яку богослови не можуть обійти, і тут вони знову вдаються, як завжди у важких випадках, до необхідності сліпої віри в «несповідиму волю божу».

У випадку, який ми розглядаємо, дуже важко, правду кажучи, як слід розпізнати цю саму «волю божу». Бог, який убив старого Навала, щоб полегшити перше перелюбство Давида, раптом розсердився, коли його улюблений «помазанець» провинився, убивши Урію. Нам здається, Давиду належало і тут попросити бога самому зайнятися вбивством і дати йому Вірсавію так же просто і без усяких зусиль з його боку, як він колись дав Авігею. Тоді бог зовсім би й не розгнівався.

Далі бог виявляє тут гнів досить дивний. Мабуть, він сердився, коли посилав пророка Нафана обрушити на голову Давида погрози жорстоких покарань. Проте це не заважає йому прихильно дивитися на шлюб Давида з жінкою його жертви, бо він одразу ж виявляє свою прихильність до Соломона, що народився в Давида від цієї вдови. Він просто переносить покарання за гріх убивці на новонароджене немовля, умертвляючи його.

Таким чином, завдяки цій дивній, але, звичайно, божественній комбінації Давид виходить сухим з води. А втім, це не зовсім так. Йому простили гріх, бо дитина вмерла; але йому не простили гріха, бо погроза, що його жінки й наложниці будуть спати з іншими на очах всього ізраїля, — ця погроза залишилась і, як ми ще побачимо, буде частково здійснена.

В той час Іоав воював проти Равви амонітської і здобув цю столицю. Давид приїхав туди, щоб вступити у володіння «містом». «І взяв він корону з голови їхнього царя, а вага її — талант золота та дорогий камінь, і Давид поклав її на свою голову. І він виніс дуже багато здобичі з того міста» *(2 Царств, гл. 12, ст. 30).* Талант — це 36 кілограмів золота. Неможливо припустити, щоб людина носила таку корону: вона роздавила б і біблійного Голіафа.

Перемігши амонітян, цар ізраїльський та іудейський піддав своїх полонених найнеймовірнішим тортурам. Це були ті ж самі жителі Равви, які позбавили Давида небажаного Урії. Бог простив Давида лише наполовину, та бог обрав Давида, щоб зробити його божественним месником проти його власних несподіваних помічників, які були зовсім невинні, бо перебували у стані законної оборони. Коли вже хтось повинен був би поплатитися, то це Іоав, роль якого у цій справі була не з почесних.

«А народ, що був у ньому, він повиводив, і поклав їх під пилки і під залізні молотарки, та під залізні сокири, і позаганяв до цегельняної печі. І так робив він усім

амонітським містам. І вернувся Давид та весь народ до Єрусалима» *(2 Царств, гл. 12, ст. 31).*

Було б дуже бажано, щоб усі ці незбагненні варварства виявилися б такою ж безглуздою вигадкою, як і корона вагою в 36 кілограмів. Історія не знає прикладів такої величезної і продуманої жорстокості: про неї розповідає і її вихваляє тільки «священна» книга — Біблія!

Католицький надучений богослов бенедиктинець Кальмет говорить: «Треба думати, що Давид додержувався звичайних на той час законів війни, бо святе письмо за все це не дорікає Давидові і навіть в усьому вважає його поведінку, окрім випадку з Урією, правильною і бездоганною».

«Це вибачення було б доречним в історії тигрів і пантер, — відповідає йому Гюе Яка людина зможе знайти належне вибачення такій жорстокості? А тим часом ця людина — улюбленець бога. Правильна ця історія чи є вигадкою, але такого роду релігійне повчання треба тільки засуджувати. А що думати про тих, хто взяв на себе місію переконувати народ, що така звіряча лютість є вчинком славним і гідним?»

В «історії» Давидовій позбавляєшся одного жаху тільки для того, щоб одразу ж довідатись про інший.

«І сталося по тому, — мав Авесалом, син Давидів, вродливу сестру, а ім’я їй — Фамар. І покохав її Амнон, син Давидів. І вболівав Амнон так, що він аж захворів через свою сестру Фамар, бо вона була дівчина, і Амнонові здавалося трудним щось їй зробити. А Амнон мав товариша, ім’я йому Іонадав, син Самая, Давидового брата. І Іонадав був чоловік дуже хитрий.

І він сказав йому: «Чого ти, царевичу, такий марний щоранку? Чи ж не розповіси мені?» І сказав йому Амнон: «Я кохаю Фамар, сестру брата свого Авесалома».

І сказав йому Іонадав: «Ляж на ложі своєму і вдавай хворого. А коли прийде твій батько, щоб побачити тебе,

то скажи йому: нехай прийде сестра моя Фамар і нехай підкріпить мене хлібом, і нехай зробить на моїх очах ту їжу, щоб я бачив та їв із рук її» *(2 Царств, гл. 13, ст. 1–5).*

Історія знає кілька кровозмішень, подібних до кровозмішення Амнона. У всякому разі, не можна припустити, щоб вони були скопійовані одне з одного: ці явища були досить поширені в усіх стародавніх народів. Але ось що є тут особливо дивним: Амнон розповів про свою злочинну пристрасть своєму двоюрідному братові Іонадаву. Сім'я Давида мала бути досить розбещеною, якщо один з синів, який міг мати скільки завгодно наложниць, захотів неодмінно володіти своєю власною сестрою і щоб його двоюрідний брат йому в цьому сприяв.

Амнон зробив, як радив Іонадав, і все сталося так, як той передбачав. Цар, прийшовши до сина, вислухав його прохання, сприйняв його як безневинну примху хворого, в якій не можна відмовити, і відправив дочку приготувати йому улюблену страву.

«І прийшла Фамар до дому свого брата Амнона, а він лежить. І взяла вона тіста і замісила, і приготувала на очах його, та й спекла коржі. І взяла вона сковорідку, і виложила перед ним, та він відмовився їсти. І сказав Амнон: «Випровадь від мене всіх людей». І повиходили від нього всі люди. І сказав Амнон: «Принеси їжу до кімнати, і я з'їм із твоєї руки». І взяла Фамар коржі, що приготувала, та й принесла своєму братові Амнонові до кімнати.

І вона принесла до нього, щоб їв, а він схопив її, та й сказав до неї: «Ходи, ляж зо мною, моя сестро!» А вона йому відказала: «Ні, брате мій, не безчесть мене, бо не робиться так в Ізраїлі! Не роби цієї гидоти. І куди понесу я свою ганьбу. А ти станеш, як один із мерзотників в Ізраїлі. Ти переговори з царем, він не відмовить віддати мене тобі». Та він не хотів слухати її голосу. І був він сильніший від неї,— збезчестив її, і лежав із нею… І по

цьому дуже зненавидів її Амнон великою ненавистю, бо ця ненависть, якою він зненавидів її, була більша від любові, якою любив її.

І сказав до неї Амнон: «Уставай, іди собі!..» «А (Фамар) відказала йому: «Ні, (брате), вигнати мене — зло більше за те, що ти завдав мені». Але він не хотів її слухати. І покликав він юнака свого, слугу свого, та сказав: «Вижени оцю від мене геть, і замкни за нею двері» *(2 Царств, гл. 13, ст. 8—17).*

Як на вашу думку, читачу? Правда ж, це дуже влучний анекдот для «священної» книги, продиктованої самим богом?

«А Фамар посипала попелом свою голову, а квітчасту туніку, що була на ній, роздерла, і поклала руку свою на голову свою, і все ходила та голосила» *(ст. 19).*

Авесалом, що, як і вона, був народжений від Маахи, четвертої дружини Давида, залишив про себе «довговолосу» славу. Це ще один з біблійних персонажів, знаменитих завдяки своїй гриві: довжиною волосся він перевершував Самсона і Самуїла. Дізнавшись про згвалтування Фамари, Авесалом намагався спочатку розрадити її. Ми цитуємо:

«Чи брат твій Амнон був із тобою? А тепер, сестро моя, мовчи. Брат же твій він! Не бери цієї речі до серця свого»... *(ст. 20).* Незважаючи на ці добрі слова, Фамар залишалася безутішною. Щодо Давида, то, дізнавшись, що мав на думці Амнон під смачною стравою Фамари, він дуже розгнівався, але гнів його швидко стих: адже Давид і сам за собою знавав подібні грішки.

«І не говорив Авесалом з Амноном ні про добре, ні про зле, бо Авесалом зненавидів Амнона» *(ст. 22).* Авесалом приховував ненависть свою цілих два роки *(ст. 23).* По закінченні цього терміну в нього у Ваал-Гацорі проходила стрижка овець, і з цього приводу він влаштував великий бенкет, на який запросив і своїх

братів, серед них й Амнона. Кровозмішувач-гвалтувальник перепився і в п'яному вигляді був убитий *(ст. 24–29).*

«Це жахливе безчестя — спати зі своєю сестрою, — говорить Вольтер. — Жахливо грубо прогнати її після такої образи. Та по-зрадницькому вбивати свого брата, запросивши його до себе на гулянку, — це, безперечно, не менший злочин».

Усі брати Авесалома, свідки цього братовбивства, швидко встали з-за столу і втекли на своїх мулах, начебто кожний з них боявся розділити долю Амнона.

Тут уперше в єврейській історії зустрічаються мули. Один богослов, який страждав манією надавати незвичайності навіть тим подіям, які були зовсім позбавлені її,— усе той же наш старий знайомий, невичерпний Кальмет, — у своєму коментарі до Біблії зазначає, що «в Палестині мули не є наслідком схрещування ослів з кобилицями, а народжуються від самців і самок мулів»(!).

Ця несподівана новина викликала сміх Вольтера, який відповідає бенедиктинцеві: «Кальмет відтворює тут думку Арістотеля[86], але він, звичайно, краще зробив би, якби порадився з якимось скотопромисловцем. Ми знаємо кілька мандрівників, які твердять, що Арістотель помилявся, а разом з ним і поважний отець Кальмет. У наші дні немає вже жодного натураліста, який вірив би в існування самостійної породи мулів. Осел може дати хорошого мула від схрещування з кобилицею. Але природа тут і зупиняється, бо сам мул не володіє здатністю відтворювати потомство. Навіщо, в такому разі, «провидіння» дало йому органи відтворення? Кажуть, що воно нічого не робить без цілі. А втім, найнепотрібніша річ у світі — це відтворювальні органи

мула. Вони потрібні йому не більше, ніж чоловікові соски, які теж існують для видимості».

Давид довго оплакував Амнона і не приховував, що засуджує Авесалома за вбивство. Ось чому Авесалом емігрував: він знайшов притулок у царстві гессурському в свого діда і прожив там три роки. Іоав удався до хитрощів, щоб викликати його назад. Це вдалося йому, і він привів його до Єрусалима. Та Давид не хотів бачити свого сина.

«А такого вродливого мужа, як Авесалом, не було в усьому Ізраїлі, щоб був так дуже хвалений, — від стопи ноги його й аж до верху голови його не було в ньому вади. А коли він голив свою голову, а голив він щороку, бо тяжке було волосся на ньому, — то важило волосся з голови його двісті сіклів[87] царської ваги. І народилися Авесаломові троє синів та одна дочка, а ім’я їй Фамар. Вона була жінка вродлива (і стала! жінкою Ровоама, Соломонового сина, і народила йому! Авію).

І сидів Авесалом в Єрусалимі два роки часу, а царського обличчя не бачив. І послав Авесалом до Іоава,і щоб послати його до царя, та він не хотів прийти до нього. І послав він іще другий раз, та той не хоті прийти. І сказав (Авесалом) до своїх слуг: «Погляньте на Іоавову ділянку поля, що поруч мого, а в нього таї ячмінь — підіть і підпаліть його вогнем». А Авесаломові слуги підпалили ту ділянку поля вогнем. (І прийшли слуги Іоава до нього, розірвали одежу свою, та й сказали: «Слуги Авесалома спалили ділянку твою вогнем»).

Тоді Іоав устав і прийшов до Авесалома додому, та й сказав йому: «Нащо слуги твої підпалили огнем ту мою ділянку поля?» І сказав Авесалом до Іоава: *«Я* ж посилав до тебе, говорячи: «Прийди сюди, і нехай я пошлю тебе до царя сказати: чого я прийшов із Гессура? Добре було б мені ще лишатися там. А тепер нехай я побачу

царське обличчя, а якщо є на мені гріх, то нехай уб’є мене...»

І прийшов Іоав до царя, і розповів йому те. І покликав цар Авесалома, а той прийшов до царя, (поклонився йому) та впав обличчям своїм до землі перед царем. А цар поцілував Авесалома» *(2 Царств, гл. 14, ст. 25–33).*

Поведінка Авесалома щодо Іоава менш жахлива, ніж усе інше, але й вона надзвичайно потворна. Ніде, крім Біблії, ніхто ніколи не випалював полів воєначальника і прем’єр-міністра для того тільки, щоб викликати його на розмову. Який дивний спосіб добиватися аудієнції!

«І сталося по тому, і завів собі Авесалом колісниці та коней, та п’ятдесят чоловік, щоб бігали перед ним» *(гл. 15, ст. 1).* Потім він почав шукати популярності, обіцяючи народові правосуддя, і зрештою крав «серця ізраїлевих людей» *(ст. 6).* Через сорок років Авесалом сказав Давидові: «Піду я та виповню обітницю мою, що я обіцяв був господові в Хевроні». І сказав йому цар: «Іди з миром!»... І порозсилав Авесалом вивідувачів по всіх ізраїлевих племенах, говорячи: «Коли ви почуєте сурмлення сурми, то скажете: зацарював Авесалом у Хевроні». А з Авесаломом пішли двісті чоловік з Єрусалима, що були покликані, а йшли вони в простоті своїй і нічого не знали» *(ст. 7 — 11).*

Тоді Давид сказав до всіх своїх слуг, що були з ним в Єрусалимі: «Уставайте і тікаймо, а то не зможемо втекти перед Авесаломом. Поспішіть відійти, щоб він не догнав нас, і щоб не нам від нього лиха, і не побив цього міста мечем». І сказали цареві царські раби: «Усе, що вибере наш пан цар, то при тому твої раби!» І вийшов цар та весь його дім пішки, а цар позоставив десять жінок, наложниць (своїх), щоб стерегли дім. І вийшов цар та ввесь народ пішки, і стали вони в Беф-Мерхаті. А всі його слуги йшли перед ним, а також усі хелефеї, і всі фелефеї, і всі геф’яни, — шість сотень чоловік, що

прийшли пішки з Гефа, ішли перед царем» *(2 Царств, гл. 15, ст. 14–18).*

Лорд Болінгброк розповідає, що, коли духовник одного англійського генерала читав йому щойно цитоване місце Біблії, генерал вирвав книгу з його рук, кинув її на землю й вигукнув:

— Тисяча блискавок! Що за жалюгідний боягуз ваш нещасний Давид, коли він утік з цілим полком солдатів? Ні, я б уже повернув назад; наздогнав би цього Авесалома і повісив би його, як собаку, на першій осиці!

«І прийшов цар Давид до Бахурима, аж ось виходить звідти чоловік з роду Саулового дому, а ім'я йому Семей. Він ішов і все проклинав. І він кидав камінням на Давида та на всіх рабів царя Давида, хоч увесь народ та всі хоробрі були праворуч та ліворуч (царя). І отак говорив Семей в прокльоні своїм: «Іди, іди геть, вбивця та беззаконник!».. І йшов Давид та люди його дорогою, а Семей ішов узбіччям гори навпроти нього. І він ішов та все проклинав, і кидав камінням на нього та порошив порохом» *(2 Царств, гл. 16, ст. 5–7, 13).*

Критики відзначають, що якби автор був звичайним письменником, він навів би якісь подробиці заколоту Авесалома; він сказав би, які сили він мав, чому Давид, цей уславлений воїн, так ганебно накивав п'ятами з Єрусалима ще раніше, ніж його бунтівливий син з'явився біля воріт міста. Ми знали б, чи був Єрусалим укріплений, чи ні, знали б, чому народ не чинив ніякого опору Авесалому. Чи можливо, щоб такий жорстокий тиран, яким був безжалісний Давид, що розпилював надвоє своїх переможених ворогів, розмелював їх на жорнах, спалював їх у печах, утік би зі своєї столиці, мов плаксиве дитя, не зробивши й маленької спроби придушити заколот бунтівного сина? А випадок з цим Семеєм, який безкарно обсипає царя камінням і пилюкою, у той час коли царя оточує така кількість озброєних, а також усе населення Єрусалима, — чи ж це

не одна з найнеймовірніших вигадок «священного» автора? Чи це не сон, запитуєш себе інколи, читаючи таку нісенітницю в релігійній книзі, кожному слову якої треба вірити з остраху анафеми?

«А Авесалом та веєсь ізраїльський народ увійшли до Єрусалима, а з ними Ахітофел... І сказав Ахітофел до Двесалома: «Прийди до наложниць свого батька, яких він позоставив стерегти дім. І коли почує ввесь Ізраїль, що став ти зненавиджений у свого батька, то зміцняться руки всіх, хто з тобою». І розтягли Авесаломові намета на даху, і прийшов Авесалом до наложниць батька свого на очах усього ізраїля» *(2 Царств, гл. 16, ст. 15, 21–22).*

Критики не вважають, що прилюдні зносини з усіма наложницями царя були б правильним кроком до здобуття популярності в народі. Вони також відмовляються вірити, щоб Авесалом, хоч би яким він був молодим, міг повторити раз за разом на очах у всього єрусалимського населення подібні спроби завоювати народну любов, лягаючи по черзі з усіма десятьма наложницями батька. Та ясніше за все це те, що «священний» автор, створюючи основну книгу християнських релігій, любить порпатися в брудних і порнографічних історіях. Після кровозмішення Амнона нам підносять десять кровозмішень Авесалома. Щодалі, то не легше! З цією «святою» Біблією ми виходимо з погані лише для того, щоб потрапити в огидливість.

Ахітофел дав ще й іншу пораду Авесалому, а саме — набрати 12 тисяч чоловік і негайно рушити переслідувати Давида. Але якийсь Хусій порадив йому передусім звернутися з відозвою до всього ізраїля, від Дана до Вірсавії. Ця остання порада більше сподобалась Авесалому. Ахітофел, розсерджений тим, що його не послухали, покінчив з собою.

Врешті-решт заколотники зазнали поразки в Єфраїмському лісі, де 20 тисяч солдатів Авесалома були

побиті військами царя під командою Іоава. Під час втечі син Давида, що сидів верхи на мулі, заплутався волоссям проміж гілок дуба та так і повис, а мул утік. Іоав проштрикнув Авесалома трьома мечами. Цей епізод, здається, притягнутий за волосся, чи не правда? Щодо Давида, то коли він дізнався про смерть прекрасного молодого чоловіка, він пролив рясні сльози і повторював: «Сину мій, Авесаломе! Авесаломе, сину мій!» Інших надмогильних промов цього разу не було.

Отже, Давид повернувся до своєї столиці. З радощів він простив Семея, який закидав його камінням. Потім було ще одне обурення, викликане Савеєм; воно було переборене, і люди, в яких він переховувався, відтяла йому голову. Нарешті, був якийсь «капітан» Амесай, якого Авесалом підніс у «генеральський» чин. Іоав зблизився з ним, удаючи з себе доброзичливця, і під час розмови «Іоав узяв правою рукою Амесая за бороду, щоб поцілувати його. А Амесай не остерігся меча, що був у Іоавовій руці. І той ударив його ним у живіт, і випало нутро його на землю, і не повторив йому удару, і той помер» *(2 Царств, гл. 20, ст. 9—10).*

Усе це знову й знову нагадує про щонайбільший морально-виховний зміст і значення іудейсько-християнського «святого письма», якого не можуть, мовляв, зрозуміти безбожники!

розділ тридцять четвертий
ОСТАННІ ДНІ І ПРІСНОБЛАЖЕННА КОНЧИНА СВЯТОГО ЦАРЯ ДАВИДА

І був голод на землі за днів Давида три роки, рік за роком. І запитав Давид господа, а господь сказав: «Це через Саула та його кровожерний дім, за те, що повбивав він гаваонитян». І покликав цар гаваонитян та й сказав їм про це. А гаваонитяни, вони не з ізраїлевих синів, а з решток амореїв; ізраїльтяни були присягнули їм. Та Саул шукав, щоб повбивати їх через свою гордливість для синів ізраїля та іуди.

І сказав Давид до гаваонитян: «Що я зроблю вам, і чим примирю вас, щоб ви поблагословили господню спадщину? І сказали йому гаваонитяни: «Не треба нам ані срібла, ані золота від Саула чи від дому його, і не треба нам забивати чоловіка в Ізраїлі». Він сказав: «Що ви скажете, зроблю вам». І сказали вони до царя: «Чоловік той, що вигубив нас, і замишляв на нас, щоб нас винищити, щоб ми не стали в усій ізраїлевій границі, — нехай буде нам дано семеро мужів з синів його, і ми повішаємо їх (на сонці) для господа в Гіві Саула, господнього вибранця». А цар сказав: «Я дам».

Та змилосердився цар над Мемфивосфеєм, сином Іонафана, Саулового сина, через господню присягу, що була поміж ними, між Давидом та між Іонафаном, Сауловим сином. І взяв цар двох синів Ріцпи, дочки Айї, яких вона породила Саулові, Армона і Мемфівосфея, і п’ятьох синів Мелхоли, Саулової дочки, що вона породила Адріелю, синові Верзелія, із Мехоли, та дав їх у руку гаваонитян, — і вони повішали їх (на сонці) на горі перед господом. І впали семеро разом, а були вони

побиті в перших днях жнив, коли початок жнив ячменю» *(2 Царств, гл. 21, ст. 1–9).*

Це місце Біблії завжди утруднювало богословів. Справа в тому, що ніде в історії Саула не сказано, щоб Саул заподіяв хоча б найменшу шкоду гаваонитянам. Навпаки, Самуїл постійно докоряв йому за великодушність і милосердя, які він неодноразово виявляв до навколишніх народів. Ми не забули ще, що «пророк» оголосив Саула скинутим саме за те, що він не знищив дотла кілька племен, які жили у цій країні: амаликитян, амореїв, ідумеян та ін. Крім того, Саул сам був родом з Гіви і, цілком природно, щадив своїх співвітчизників; коли б він винищив гаваонитян, які не додержувалися єврейської віри, Біблія, безумовно, відмітила б цей богочестивий подвиг у книгах, присвячених Саулові.

Ця розправа, учинена так несподівано, справляв таке враження, немов Давид шукав якогось вигаданого приводу для того, щоб звільнитися від останніх нащадків свого попередника на троні. Але зате цей епізод настільки малоправдоподібний, що навіть сам автор заплутався: Саул видав за Адріела із Мехоли свою старшу дочку — Мерову, а не Мелхолу *(1 Царств, гл. 18, ст. 19);* щодо Мелхоли, то, коли Давид зрадив її і оженився на Авігеї і Ахіноамі, Саул видав її за Фалтія, сина Лаїша *(гл. 25, ст. 44).* Пізніше Давид забрав її від Фалтія назад *(2 Царств, гл. 3, ст. 14–16).* Можливо, що «священний» автор мав тут на увазі Мелхолу і синів, яких вона могла народити не від Давида, а від другого чоловіка. Та важко припустити, щоб письменник, якого надихає бог, втратив пам’ять і сплутав Фалтія з Адріелом із Мехоли, чоловіком Мерови.

Що ж до голоду, який виснажував країну три роки за Давида, то необхідно зразу ж заявити, що в тих місцях не було явища більш звичайного, як неврожай. «Священні» книги говорять про голод у Палестині дуже

часто. Ми ще неодноразово побачимо періоди голоду в цій сумній країні, де завжди було значно більше каміння, аніж живильної рослинності.

Із ще більшим подивом ми довідуємося, що сам бог сказав Давидові, немов би цей голод він послав через те, що Саул так багато часу тому мав недобрі наміри щодо народу, який не був «народом божим». Треба визнати разом з усіма критиками, що з численних злочинів Давида цей злочин просто огидний. Його не виправдовує ані найменший порив пристрасті, ані навіть помилкова думка. Це просто підлість — наказати повісити без видимих причин двох незаконних синів Саула, які не претендували і не могли претендувати ні на що.

І оскільки він сам повернувся до покинутої ним Мелхоли, то було огидною жорстокістю видавати гаваонитянам на тортури її дітей.

До мерзенності цього злочину приєднується безглуздість: Давид видає сімох невинних людей маленькому народцю, якого йому нічого було боятися, йому — грізному переможцю всіх ворогів.

У цьому вчинку, говорять критики (лорд Болінгброк, Гюе, Фрере, Вольтер), не тільки варварство, яке обурило б навіть дикуна, але й підлість, на яку не була здатна наймерзенніша людина. Та до своєї підлоти й жорстокості Давид прилучає ще й клятвопорушення, бо він клявся Саулові ніколи не умертвляти нікого з його нащадків *(1 Царств, гл. 24, ст. 22–23).* Виправдуючи це клятвопорушення, богослови відмічають, що Давид не власноручно повісив синів Ріцпи й Мелхоли, а передав їх гаваонитянам. Але це виправдання таке ж підле, як і сама поведінка Давида, воно ще більше підсилює його жорстокість і огидне лицемірство богословів — ревнителів Біблії. Куди б не звернувся, у всій цій благочестивій історії «святого помазаника божого» не

знайдеш нічого, крім нагромаджень злочинів, віроломства й мерзенності.

Глава 22 наводить одну з пісень Давида. В наступній главі ще пісні. Тут ми знаходимо кілька благородних рис друзів царя: «Ванея, син Іодая, син хороброго мужа, великого ділами, із Кавцеїла, побив двох синів Аріїла моавітського, і він зійшов і забив лева у ямі сніжного дня. Також побив він одного єгиптянина, мужа поставного; в руці цього єгиптянина був спис. І зійшов він до нього з києм, і відняв списа з руки того єгиптянина, — та й убив його списом його. Оце зробив Ванея, син Іодаїв, і він був у славі» *(2 Царств, гл. 23, ст. 20–22).*

Дуже шкода, що автор забув сказати, в якому місці скоїлася ця воїстину надзвичайна пригода з левом, убитим у снігу: сніг так рідко зустрічається в країнах, де живуть леви, що Ванея добре зробив, що не захотів гаяти час і негайно порішив звіра: він дуже ризикував, адже сніг швидко розтане… під проміннями критики.

Воліючи знати кількість своїх підданих, Давид, за порадою божою, задумав провести перепис ізраїля й іуди. Це заняття, таке ж довге, як і нудне, було закінчене протягом дев’яти місяців і двадцяти днів *(гл. 24, ст. 1–8).*

«І дав Іоав цареві список переліку народу. І було ізраїля вісімсот тисяч сильних мужів, що витягають меча, а іудиного — п’ятсот тисяч» *(ст. 9).* Та тількино було закінчено перепис, як Давид зрозумів, що він був великим його гріхом. Біблія не говорить, чому саме цей підрахунок повинен був накликати на царя гнів бога, проте вона вказує, що старий був страшенно розгніваний.

Господнє слово було до пророка Гада, Давидового прозорливця: «Іди та скажеш Давидові: так говорить господь: три кари кладу я на тебе, — вибери собі одну з них, і я зроблю її тобі». І прийшов Гад до Давида, і

розповів йому та й сказав: «Чи прийдуть тобі сім літ голоду в твоїм краї, чи теж три місяці твого втікання перед ворогами твоїми, а вони тебе гнатимуть, чи теж буде три дні моровиця в твоїм краї? Подумай тепер та й ріши, яке слово верну я тому, хто послав мене» *(2 Царств, гл. 24, ст. 11–13).*

Тут напрошується декілька важливих зауважень. По-перше, вже сам текст ясно говорить, що «гнів господній розгорівся на ізраїльтян і спонукав він Давида сказати: піди, підрахуй ізраїля й іуду». Проте після цього бог роздратовується ще більше і вважає, що настав час наслати якусь кару на людей за виконання того, що він сам же примусив Давида зробити. Отже, виходить, бог ще раз показаний «святим письмом» як ворог людського роду, який займається тим, що ставить на людей лабети й пастки.

По-друге, у П’ятикнижжі бог сам тричі наказує провести перепис.

По-третє, немає нічого більш корисного й розумного, хоч і важкого, ніж провести точний облік населення: це розпорядження Давида було не лише передбачливим і розсудливим, але ще й священним, бо воно було навіяне згори.

По-четверте, всі критики відзначають смішну неправдоподібність твердження, що в Давида було 1 300 000 солдатів у його маленькій країні: коли вважати солдатами навіть одну п’яту частину населення, то й тоді це склало б шість з половиною мільйонів жителів у Палестині. А крім євреїв там проживали ханаанеяни і філістимляни.

По-п’яте, Перша книга Параліпоменон, яка також в не менш канонічною частиною Біблії, ніж всі інші книги, і яка дуже часто суперечить цим творам «божественного натхнення», налічує 1 570 000 солдат *(гл. 21, ст. 5),* що збільшує чисельність єврейського населення до ще більшої неправдоподібності.

По-шосте, критики гадають, що посилати «пророка» Гада до «пророка» Давида для того, щоб дати йому на вибір кілька покарань, — легковажне й безглузде заняття, недостойне божої величі. Критики вбачають у цій божественній жорстокості насмішку і якийсь присмак арабської казки, якій не місце в книзі, де на кожній сторінці виступає такий поважний її «натхненник», як бог[88].

Тепер подивимось, яким був вибір царя.

«І сказав Давид до Гада: «Сильно скорблю я! Нехай же впаду я до господньої руки, бо велике його милосердя, а в руку людську нехай я не впаду!» (І обрав собі Давид моровицю у час жнив пшениці). І дав господь моровицю в Ізраїлі від ранку й аж до умовного часу: (і почалася моровиця в народі) і померло з народу, від Дана і аж до Вірсавії, сімдесят тисяч чоловік.

І простяг той ангел (божий) свою руку на Єрусалим, щоб вигубити його; та господь пожалкував про бідування. І сказав він до ангела, що вигубляв народ: «Досить, тепер опусти свою руку!» А ангел господній був при току ієвусеянина Орни. І сказав Давид до господа, коли побачив того ангела, що винищував народ, і проказав: «Я ось згрішив, я (пастир) пішов проти закону. А ці вівці,— що зробили вони? Нехай же рука твоя буде на мені та на домі батька мого». І прийшов того дня Гад до Давида та й сказав йому: «Устань, постав господу жертовника на току ієвусеянина Орни» *(2 Царств, гл. 24, ст. 14–18).*

Давид послухався. Орна надав все необхідне для жертвоприношення, «і Давид збудував там жертовника для господа і приніс цілоспалення та мирні жертви... І господь був ублаганий для краю, — і припинилася моровиця в Ізраїлі» *(ст. 25).*

Повернемось до зауважень коментаторів скептиків. Чума, що протягом трьох днів винищує 70 000 чоловік, є,

на наш погляд, зовсім незбагненним божим покаранням щодо улюбленого народу, з яким бог попросту спілкується щоденно. Це покарання здається ще менш виправданим, коли згадати, що воно було заподіяне народові за провину одного тільки Давида, а провина ця — в розумному державному заході, до того ж ще й підказаному зверху.

Цією чумою закінчується Друга книга Царств.

Третя книга Царств розпочинається описом останніх днів Давида і переривається на часі полонення євреїв у Вавілоні. Талмудистський переказ приписує складання цієї праці пророку Ієремії. Думка ця, сприйнята більшістю рабинів і давньохристиянських богословів, дістала собі захист і в пізніші часи. Інші богослови вважають автором книги учня Ієремії — Варуха. Та для євреїв так само, як і для християн, автором книги, як і раніше, є, звичайно, бог. Саме цього погляду будемо дотримуватися й ми. Ми постараємось розлущити божественні горішки, які подаються і в цій книзі, і зібрати плідне насіння, яке випаде з горіхів під ударами здорового глузду.

«Коли цар Давид постарів, увійшов у літа, покривали його одежами, та не було йому тепло. І сказали йому його раби: «Нехай пошукають для пана нашого, царя, молоду дівчину, і стане вона перед царем і буде йому за доглядачку. І буде вона лежати при лоні його, — і буде тепло панові нашому, цареві!»

І шукали дівчину вродливу по всьому Ізраїлю та знайшли сунамитянку Авісагу, і привели її до царя. А та дівчина була дуже вродлива. І була вона цареві доглядачкою, і прислуговувала йому, та цар не пізнав її» *(3 Царств, гл. 1, ст. 1–4).*

Ця непорочна перина — воістину знахідка, яка робить честь «священному» авторові. Бенедиктинець Кальмет, який сліпо вірив усім містифікаціям Біблії, відзначив, що вродлива молода дівчина цілком здатна

надихнути сімдесятирічного чоловіка (таким був тоді вік Давида). На підтвердження священної розповіді вчений чернець говорить, що один єврейський лікар порадив імператору Фрідріху Барбаросі спати з малими хлопчиками і класти їх собі на груди. Але цілу ніч на грудях хлопчика не втримаєш. Тому, додає Кальмет, з цією ж метою було вдало використано невеличких собак.

Біблійне твердження, що Давид тільки грівся біля прекрасної сунамитянки, навіть його син Соломон не поділяв: ми побачимо далі, що він наказав убити свого старшого брата Адонію за те, що той попросив руки Двісаги, бо Соломон розглядав це як бажання взяти шлюб з удовою або наложницею свого батька.

Адонія був сином Агіфи, на якій Давид оженився до Вірсавії, матері Соломона. З часу смерті Авесалома довговолосого Адонія був старшим з царських дітей і вважав, що корона по праву повинна належати йому. Але придворні інтригани пророчили на трон Соломона. Не чекаючи смерті батька, обидва принци, не дуже соромлячись, публічно змагалися за трон один з одним.

«Адонія, син Агіфи, бундючився та говорив: «Я буду царювати! І справив він собі повоза та вершників та п’ятдесят чоловік бігунів перед собою. А батько його ніколи його не засмучував, щоб сказати: «Чому ти так робиш?» А він також був дуже вродливий, і мати народила його по Авесаломі. І мав він змову з Іоавом, сином Саруїним, та з священиком Авіафаром, — і вони помагали Адонії. А священик Садок, і Ванея, син Іодаїв, і пророк Нафан, і Семей, і Рисій, та сильні Давидові не були з Адонією.

І приніс Адонія в жертву овець, волів і телят біля каменя Зохелет, що при потоці Рогель, і закликав усіх братів своїх, царських синів, та всіх іудиних мужів, царських слуг. А пророка Нафана і Ванею, і тих сильних та брата свого Соломона він не покликав. І сказав

Нафан до Вірсавії, Соломонової матері, говорячи: «Чи ти не чула, що зацарював Адонія, син Агіфин, а пан наш Давид не знає про те? А тепер іди, я тобі пораджу, — і рятуй життя своє та життя сина свого Соломона! Іди, і ввійдеш до царя Давида, та й скажи до нього: чи ж не ти, пане мій, царю, присягнув був своїй невільниці, говорячи: син твій Соломон буде царювати по мені, і він буде сидіти на троні моїм? Чому ж зацарював Адонія? Ото ти будеш говорити там із царем, а я ввійду за тобою і потверджу слова твої» *(3 Царств, гл. 1, ст. 5—14).*

Коли згадати, що Адонія не проголошував себе царем, а тільки домагався цього на майбутнє і мав прибічників, як і Соломон мав своїх, то можна сказати, що пророк Нафан був огидний брехун і інтриган: він організовує разом з Вірсавією, безсоромною вдовою вбитого Урії, якесь хитросплетіння, метою якого є викрадення корони у прямого наслідника, і вживає наклеп — він, святий чоловік! — для того, щоб добитися свого.

Порядок престолонаслідування, можливо, ще не був твердо встановлений у євреїв. Але цілком природно, що Адонія, як старший, повинен був наслідувати своєму батькові, тим більше що він народився не від наложниці і не від чужої жінки, як Соломон. Його право було визнане двома першими особами в державі — головним воєначальником і верховним жерцем. Отже, якщо старий цар дійсно і намічав у царі Соломона, то, певно, з бажання зробити приємне своїй дружині.

Давид повірив наклепницьким доносам Вірсавії і Нафана.

«І сказав цар Давид: «Покличте мені священика Садока, і пророка Нафана та Ванею, сина Іодаєвого. І прийшли вони до царя. І сказав цар до них: «Візьміть із собою слуг вашого пана і посадіть мого сина Соломона на мого мула і зведіть його до Гіона. А там помаже його священик Садок та пророк Нафан на царя над Ізраїлем, і

засурмить у сурму та й вигукнете: нехай живе цар Соломон!» *(3 Царств, гл. 1, ст. 32–34).*

Нарешті, прийшов час смерті Давида. Ось що говорить цей цар перед смертю сину Вірсавії, якого він наказав урочисто помазати ще за свого життя: «Ти знаєш, що зробив мені Іоав, син Саруїн… як пролив воєнну кров у час миру, і поплямив воєнною кров'ю свого пояса, що на стегнах його, та сандалі свої, що на ногах його. І ти зробиш за своєю мудрістю, і не даси сивині його мирно зійти в могилу *(3 Царств, гл. 2, ст. 5–6).*

«А ось з тобою Семей, Герин син, веніамитянина з Бахурима. А він прокляв був мене гострим прокляттям того дня, коли я йшов до Маханаїму. Та він прийшов до Йордану стрінути мене, і я присягнув йому господом, говорячи: не заб'ю тебе мечем! А тепер ти не прощай йому, бо ти муж мудрий і знатимеш, що зробити йому, — і ти сивину його зведеш у крові до могили».

І почив Давид з батьками своїми і був похований у Давидовім місті. І царював Давид над Ізраїлем сорок літ: у Хевроні царював він сім літ, а в Єрусалимі царював тридцять і три роки». *(3 Царств, гл. 2, ст. 8—11).*

Давид помер, як жив. Він виявив обурливу невдячність, цей обранець божий, наказавши умертвити свого воєначальника Іоава, найвідданішого з його слуг, якому він був зобов'язаний короною. На смертнім одрі він порушує клятву з огидним цинізмом, змішаним з лицемірством, щодо Семея, якого він нібито простив для того, щоб залишити по собі славу царя великодушного, і на життя якого він обіцяв ніколи не замірятися.

Коротко кажучи, він залишився віроломним розбійником до самої смерті.

Та, звичайно, церква, між іншим, знову устами того ж бенедиктинця Кальмета виправдовує Давида. Кальмет викладає це у виразах, які варто навести:

«Давид скористався величезними послугами Іоава, і безкарність, яку він дарував Іоаву протягом такого тривалого часу, була нагородою за його непохитну вірність; та ці міркування не звільняли Давида від необхідності покарати злочин і здійснити правосуддя по відношенню до Іоава».

Відомо, що Іоав здійснив великий злочин — саме тоді, коли він виконав наказ Давида щодо Урії і залишив його на найризикованішому місці бою. Церква, проте, виправдовує Давида, та не виправдовує Іоава.

«З другого боку, — додає бенедиктинець, — мотивів вдячності не існувало для Соломона, — і цей цар мав свої особисті і приватні мотиви для того, щоб умертвити Іоава, бо цей останній належав до прибічників Адонії».

Закінчується справа тим, що Давид — святий, а Соломон — мудрий. На все свята воля господа! Чудово, що християнська церква неодмінно захотіла породити Ісуса Христа від Давида і Соломона[89]. Ми вже зустріли декілька дивних персонажів у родоводі «месії». Але ці два царі, чи не є вони набагато мерзотнішими, ніж усі попередні?

Коли б, принаймні, церква знайшла якісь пом’якшуючі обставини! Нічого подібного. Вона проводить губкою по всіх злочинах Давида і робить з нього завидного й почесного предка. Він — зразок царів і, як такий, користується одностайним схилянням перед ним богословів. Його оголошено святим серед святих. Під час церковної служби співаються його безглузді «псалми». Більше того, церква — вона проголосила це на своїх численних соборах — вбачає в Давидові людське втілення Ісуса, тобто бога-сина, другого члена «пресвятої тройці».

розділ тридцять п'ятий
БОГОМУДРЕ ЦАРЮВАННЯ ЙОГО ВЕЛИЧНОСТІ СОЛОМОНА

І сів Соломон на троні Давида, батька свого, і його царювання було дуже міцне» *(3 Царств, гл. 2, ст. 12).*

Зайва річ додавати, знаючи біблійні звичаї, що першою справою нового царя було позбутися Адонії і обох перших персонажів ізраїльського народу, які воліли б бачити корону на голові цього сина Агіфи. Адонія не думав більше про царство; він давно зрозумів, що вже своє відспівав: все, що йому було потрібним із спадщини Давида, була молода дівиця, яка зігрівала кості його малошановного батька. Він був закоханий у чарівну Ависагу. Як єдине відшкодування за збитки, понесені ним від втрати корони, він, старший, безпосередній спадкоємець, просив для себе тільки вродливу служницю свого батька. Проте ця любов, яка рівно нічого не значила сама по собі, стала приводом | для одного з перших «богомудрих» рішень Соломона: він розпорядився вбити Адонію, незважаючи на те, що і цей останній аж ніяк не відмовляв йому в жодних знаках покірності і примирився з втратою престолу. Простий і наївний Адонія звернувся за сприянням своїм любовним планам до самої Вірсавії.

«І прийшов Адонія, син Агіфи, до Вірсавії, Соломонової матері, (і поклонився їй). Вона сказала: «Чи прихід твій з миром?» І він відказав: «З миром»,

І сказав він: «Справа в мене до тебе». А вона відказала: «Говори!» І він сказав: «Ти знаєш, що моє було це царство, і на мене звернув увесь Ізраїль своє обличчя, як на майбутнього царя. Та відійшло царство і дісталось моєму братові, бо від господа це сталось

йому. А тепер одне бажання жадаю я від тебе, не відмовляй мені!..: Скажи цареві Соломонові,— бо він не відмовить тобі,— щоб він дав мені сунамитянку Авісагу за жінку».

І сказала Вірсавія: «Добре, я скажу про тебе цареві». І прийшла Вірсавія до царя Соломона, щоб сказати йому про Адонію. А цар устав назустріч їй, і поклонився їй, і сів на своєму троні. І поставили трона й для царевої матері, і вона сіла по правиці його. І сказала вона: «Одне мале жадання бажаю я від тебе, — не відмов мені». І сказав їй цар: «Жадай, мати моя, бо я не відмовлю тобі». І сказала вона: «Нехай сунамитянка Авісага буде дана братові твоєму Адонії за жінку».

І відповів цар Соломон та й сказав своїй матері: «І нащо ти просиш сунамитянку Авісагу для Адонії? Та попроси для нього й царства, бо він брат мій, старший від мене, і йому священик Авіафар і Іоав, Саруїнів син (воєначальник, друг)».

І присягнув цар Соломон господом, говорячи: «Те й те нехай зробить мені бог і ще більше зробить, коли не на душу свою говорив Адонія це слово… А тепер, — як живий господь, що міцно поставив мене й посадовив мене на троні мого батька Давида і що зробив мені дім, як говорив він, — сьогодні буде вбитий Адонія!» І послав цар Соломон через Ванею, Іодаєвого сина, — і він уразив його, і той помер» *(3 Царств, гл. 2, ст. И—25).*

Прийшла черга священика Авіафара, але його не вбили. Добре знаючи народні забобони, Соломон не хотів пролиття крові священика. Важкувато було б сказати, що це вбивство навіяв сам бог. «А священикові Авіафарові цар сказав: «Іди до Анафофу на поля свої, бо ти достойний смерті, а цього дня не вб’ю тебе, бо носив ти ковчега владики господа перед обличчям батька мого Давида, і що терпів ти в усьому, в чому терпів мій батько». І вигнав Соломон Авіафара, щоб не був священиком для господа» *(ст. 26–27).*

Зате, звичайно, для Іоава вже не було ніякої пощади!

«А звістка про це прийшла аж до Іоава, бо Іоав схилявся до Адонії, а до Соломона не схилявся. І втік Іоав до господньої скінії і вхопився за роги жертовника. І донесено цареві Соломонові… І послав Соломон Ванею, Іоадаєва сина, говорячи: «Іди, урази його! (і поховай його)».

І ввійшов Ванея до господньої скінії й сказав до нього: «Так сказав цар: вийди!» А той відказав: «Ні, я тут помру!» І передав Ванея цареві це слово, говорячи: «Так сказав Іоав, і так відповів мені». І сказав йому цар: «Зроби, як я говорив, і врази його. І поховаєш його, і знімеш невинну кров, що Іоав пролив, з мене та з дому мого батька. І нехай оберне господь його кров на його голову, що він уразив був двох мужів справедливих та кращих від нього, і повбивав їх мечем, а батько мій Давид того не знав: Авеніра, Нірового сина, воєначальника ізраїлевого, та Амессая, Ієферового сина, воєначальника іудиного. І нехай звернеться їхня кров на голову Іоава та на голову насіння його навіки. А Давидові й сімені його та дому його, й трону його нехай буде мир від господа аж на віки».

І пішов Ванея, Іодаїв син, і вразив його, та й убив його. І був він похований у своїм домі в пустині» *(3 Царств, гл. 2, ст. 28–34).*

Вольтер говорить з цього приводу, що навряд чи треба додавати ще якийсь злочин до вже здійснених: Соломон розпочинає своє царствування із святотатства. Але що повинно здатися дивним після стількох страхіть, так це те, що бог, який вразив смертю 50 070 чоловік за те, що вони заглянули в його «ковчег», зовсім не мстить за цю святиню, коли з неї роблять плаху для воєначальника, що дав Давидові корону.

Йдемо далі.

«А цар, замість нього, настановив над військом Банею, Іодаєвого сина, (управління ж царством було в Єрусалимі,) а священика Садока цар настановив (первосвящеником) замість Авіафара…

І послав цар, і покликав Семея та й сказав йому: «Збудуй собі дім в Єрусалимі, й осядеш там, і не вийдеш звідти ані сюди, ані туди. І буде того дня, як ти вийдеш і перейдеш потік Кедрон, то щоб ти добре знав, що конче помреш. Кров твоя буде на голові твоїй!» І сказав Семей до царя: «Добре, як наказав пан мій цар, так зробить раб твій». І сидів Семей в Єрусалимі багато днів. І сталося в кінці трьох років, і втекли двоє рабів Семея до Анхуса, Маахіного сина, гефського царя… І встав Семей, і осідлав осла свого, та й подався до Анхуса, щоб пошукати своїх рабів. І пішов Семей, і привів своїх рабів з Гефа» *(3 Царств, гл. 2, ст. 35–40).*

А коли Соломон дізнався про це, то він наказав своєму вірному Ванеї, і той пішов і вбив Семея *(ст. 46).*

Далі ми довідуємось, що цар Соломон уклав союз з царем єгипетським і навіть одружився з його дочкою. Біблія й тут не повідомляє імені цього єгипетського царя, називаючи його просто фараоном: це явно свідчить про казковість такого шлюбу. На той час Соломон збудував собі палац, почав зводити храм та укріплювати місто. Очікуючи закінчення побудови храму, цар їздив на богомілля в Гаваон, де знаходилося найвідоміше святилище в усьому царстві. Саме там бог і дав йому дар мудрості. Цей епізод є досить цікавим.

«У Гаваоні з’явився господь до Соломона в нічному сні. І бог сказав: «Проси, що я маю дати тобі». А Соломон відказав: «Ти зробив був велику милість із рабом своїм Давидом, батьком моїм, як він ходив перед лицем твоїм правдою та праведністю, та простотою серця з тобою. І зберіг ти йому ту велику милість, і дав йому сина, що сидить на його троні, як є й цього дня…

А я недоросток, не знаю виходу та входу. А раб твій серед народу твого, якого ти вибрав, — він народ численний, що його не можна ані злічити, ані оглянути. Дай же своєму рабові серце розумне, щоб судити народ твій, щоб розрізняти добре від злого, бо хто зможе правити цим великим народом твоїм?» І була та річ приємна в господніх очах, що Соломон попросив це. І сказав бог до нього: «За те, що просив ти це, а не просив для себе днів довгих та багатства, і не просив душ ворогів своїх, а просив собі розуму, щоб уміти судити, то ось зроблю я за словом твоїм, — ось я даю тобі серце мудре та розумне, так що такого, як ти, не було перед тобою й не встане такий, як ти, по тобі. А також те, чого не просив ти, я даю тобі: і багатство, і славу таку, що такого, як ти, не було перед тобою й не буде нікого серед царів усе життя твоє. А якщо ти ходитимеш моїми дорогами, щоб дотримувати постанови мої та заповіді мої, як ходив був батько твій Давид, то продовжу дні твої!» І прокинувся Соломон, аж то був сон» *(3 Царств, гл. 3, ст. 5 — 15).*

Таким чином, йдеться про сновидіння. Бог, не чекаючи, поки Авраам, Іаков чи інші заснуть, щоб явитися їм, при Соломоні починає змінювати свої звички і чекає, поки той почне бачити сни. Хай буде так. Але тоді яким чином все це стало відомо? Виходить, Соломон сам розповів комусь свій сон? Отак від одного до іншого, переходячи з уст в уста, ця оповідь дійшла до автора Третьої книги Царств, який жив у часи вавілонського полонення? Досить-таки дивно, чи не правда?

Богослови скажуть — це їхній коник! — що поява бога уві сні не зменшує божественності видіння: церква визнає сни божественні і сни диявольські. Сон людський, твердять служителі релігії, може бути наслідком «надприродного» впливу і не буває випадковим. Приймемо на хвильку це положення.

Припустимо, що бог справді явився Соломонові. Все ж таки Соломон спав і, отже, перебував у такому стані, що не міг цілком свідомо говорити чи відповідати. Коли б сам римський папа побачив себе уві сні богохульником, який плює на проскуру, ніхто з його кардиналів не звинуватив би його в цьому. Коли б Соломон обрав уві сні славу й багатство, то це б не мало аж ніякого значення. Краще було б, якби бог, поставивши запитання, дав Соломонові час прокинутися, і тоді той збагнув би, що треба відповісти богові. Відповідь людини, яка не спить і яка обирає мудрість і нехтує всім іншим, була б заслугою. Але коли вона спала, відповідь не враховується, бо нічого не варта. Проте цей незрівнянний бог був зачарований.

Отже, нагороджений мудрістю, яку він випросив і одержав уві сні, Соломон не загаявся здивувати ізраїльтян надзвичайним правосуддям і висотою розуму. Як доказ його надзвичайної мудрості Біблія розповідає один-однісінький анекдот про сварку двох жінок, які народили з проміжком в три дні в одному й тому ж будинку двох немовлят. Одно з них померло. Одна з жінок звинувачує другу в тому, що та вночі викрала в неї живого сина і підмінила його трупом своєї рідної дитини, ненароком задушеної нею під час сну.

Розв’язати цю суперечку було запропоновано царю. Мати, звинувачена у підміні, клянеться, що жива дитина, принесена до суду, її власна; друга не менш гаряче клянеться, що дитина належить їй, і вимагає її.

Тоді Соломон наказує принести меча, щоб розділити дитину на дві частини і дати кожній матері по половині. Лунає крик відчаю справжньої матері, яка вимагає, щоб дитину залишили у тієї, що ЇЇ викрала, тільки б не вбивали. Остання ж, навпаки, видає себе такими нерозумними словами:

— Нехай не буде ні мені, ні тобі,— рубайте.

Та наказ Соломона був тільки випробуванням. Він присудив повернути дитину справжній матері *(гл. 3, ст. 16–28).*

Віруючі приходять у захоплення, коли проповідники з амвона розповідають цей анекдот. Разом з тим Соломон міг і зовсім не вдаватися до такого жахливого випробування: варто йому було звернутися до будь-якої повивальної бабки, й вона б легко визначила, яка дитина народилася раніше, а якій пішов четвертий день. Та не будьмо прискіпливими і схилімося перед «надзвичайною мудрістю» Соломона. Лише відзначимо, що таких анекдотів сила-силенна. У всіх народів завжди були судді, які поєднували проникливість з простотою. Обмежимось тільки двома випадками. Судді, про яких ітиметься, не діставали від бога дару мудрості уві сні.

Один чоловік піднявся на верхівку дзвіниці, щоб там щось полагодити. І як на біду звалився звідти, але, на щастя, навіть не забився. Та падіння його було згубним для чоловіка, на якого він упав: цей чоловік помер. Родичі вбитого притягли до суду того, що впав. Вони звинуватили його в убивстві й вимагали смертного вироку або відшкодування збитків. В який спосіб вирішити таку суперечку? Треба було якось задовольнити родичів померлого. Разом з тим суддя вважав, що він не має права звинувачувати в убивстві, навіть і мимовільному, людину, яка сама була жертвою нещасного випадку. Суддя наказав тому з родичів померлого, який особливо наполегливо вимагав помсти, самому залізти на верхівку дзвіниці й кинутися звідти на підсудного — мимовільного вбивцю, якого зобов’язав перебувати на той час на тому місці, де віддав богові душу потерпілий. Зрозуміло, що настирний сутяжник зразу ж відмовився від свого безглуздого позову.

Інший цікавий випадок стався з грецьким суддею. Один молодий грек збирав гроші, щоб заплатити куртизанці Феоніді за обладання нею. Тим часом йому

якось вночі приснилося, що він утішився принадами Феоніди. Прокинувшись, він вирішив, що було б нерозумним витрачати гроші заради однієї миті. Свого часу він повідомив друзів про свої любовні наміри, а тепер розповів їм про своє сновидіння і рішення відмовитися від утіхи стати коханцем Феоніди. Куртизанка, яка була ображена тим, що все так повернулось, а головне, роздосадувана тим, що не одержала гроші, притягла юнака до суду, вимагаючи винагороди. Вона твердила, що зберегла право на суму, яку молодий чоловік збирався запропонувати їй, бо саме вона, хоч і уві сні, задовольнила його бажання. Суддя, що аж ніяк не був Соломоном, виніс ухвалу, перед якою наші священики повинні були схилитися: цей язичник, якого бог не просвітив світлом істинного благочестя, запропонував молодому грекові принести суму, яку він обіцяв, І кинути гроші в басейн, щоб куртизанка могла втішитися звуком і спогляданням золотих монет, так само як юнак втішився примарною близькістю.

Поб’ємося об заклад, коли б «святому духові», який полюбляє веселенькі історії не без полунички, прийшла б у голову щойно викладена, він розповів би про неї в Біблії і записав би її до активу мудрості Соломона. На жаль, уява його, як видно з усього змісту Біблії, досить убога.

Після анекдоту з судом Третя книга Царств переходить до переліку найголовніших слуг Соломона. Читач не розгнівається на нас, коли ми випустимо ці нудні рядки. Зате трохи далі ми знаходимо дещо цікаве щодо слави й багатства сина Давидового.

«Іудея та Ізраїль були численні, як пісок над морем. Вони їли й пили та веселилися! А Соломон панував над усіма царствами від ріки Євфрата аж до філістимського краю та аж до границі Єгипту. Вони приносили дари та служили Соломонові по всі дні його життя» *(3 Царств, гл. 4, ст. 20, гл. 5, ст. І).*

Тут «святий дух» занадто вже пожартував, коли взяти до уваги, що йдеться не про ті далекі часи, про які історики не мають ніяких даних: хто коли-небудь чув, щоб євреї царствували від Єфрата до. Середземного моря? Вірно те, що розбоєм вони завоювали собі невеличкий куточок землі серед скель і печер Палестини — від Вірсавії до Дану; але немає ніяких відомостей про те, щоб Соломон завоював або якимось чином здобув хоча б один квадратний кілометр поза Палестиною. Навпаки, «цар єгипетський» володів частиною Палестини, а кілька округів ханаанейських просто не скорилися Соломонові. Де ж та хвалена могутність?

«І була Соломонова пожива на один день: тридцять кбрів пшеничної муки, а шістдесят корів іншої муки. Десятеро волів відгодованих і двадцятеро волів пасовиська, та сотня овець, крім оленя, і сарн, і антилоп та ситої птиці» *(ст. 2–3).* Чорт його забирай! Яка, насправді, хвалькуватість! У всякому разі прибічники, яких Соломон запрошував до столу, аж ніяк не ризикували померти з голоду.

Деякі богослови, збентежені цими явними перебільшеннями, розтлумачили, що Соломон, наслідуючи царів вавілонських, харчував своїх слуг і що саме це й мається на увазі в «священному» тексті. Біда лише в тому, що царьок єврейський походив на царя Вавілону не більше, ніж якийсь дрібномаєтний землевласник на імператорів всеросійських.

«І було в Соломона сорок тисяч стійлів для коней колісниць його та дванадцять тисяч для кінноти» *(ст. 6).* Ці 40 000 стійлів ще прекрасніше, ніж ЗО волів і 100 овець щоденного пайка його величності царя ізраїльського і іудейського.

«І була мудрість Соломонова над мудрість усіх синів сходу та над усю мудрість Єгипту. І був він мудріший від усякого чоловіка, — від Єфана єзрахітського, і Ємана, і

Халкола та Дарди, Махолових синів. А ім’я його було славне серед усіх людей навколо. І він проказав три тисячі приказок, а пісень його було тисяча й п’ять» *(ст. 11–12).*

Звичайно, ніхто не знає, хто такі оці Єфан, і Єман, і Халкол, і Дарда, яких так впевнено поставлено тут для порівняння з Соломоном і яких «священний» автор цитує з незворушним апломбом, ніби йдеться про мудреців, відомих усьому світові. Ця манера посилатися на нікому не відомі знаменитості, яка час від часу прохоплюється в «святому письмі», є однією з найхарактерніших ознак того духу злісного обдурювання, яке безсторонньому дослідникові здається єдиним «духом», що надихав авторів усієї книги.

Що ж до 3000 притч і 1005 пісень, то з них збереглося лише декілька, та й то лише ті, що приписуються Соломонові. Було б все-таки краще, зауважив Вольтер, коли б цей цар замість того, щоб проливати кров свого брата, все своє життя тільки те й робив, що писав староєврейські оди.

Ми підходимо до знаменитого Єрусалимського храму, на будівництво якого Соломон витратив сім років, та й ще тринадцять років на будівництво палацу. Цій темі присвячено чотири глави Третьої книги Царств. Ми побіжно простежимо за найсуттєвішим.

«І послав Хірам, цар Тіру, своїх слуг до Соломона, бо почув, що його помазали на царя на місце батька

його; бо Хірам був приятелем Давидовим по всі дні. І послав Соломон до Хірама, говорячи: «Ти знаєш мого батька Давида, що не міг збудувати дому для імені господа, бога свого, через війни з сусідніми народами, аж поки господь не віддав їх, ворогів, під стопи ніг його. А тепер господь, бог мій, дав мені відпочинок навколо, — нема противника і нема більше перешкод. І от я маю на думці збудувати дім імені господа, бога

могого, як господь говорив був моєму батькові Давидові, кажучи: «Син твій, якого дам замість тебе на трон твій, він збудує той дім для ймення мого». А тепер накажи, і нехай зрубають мені кедри з Лівану; а раби мої будуть із рабами твоїми, а в нагороду за твоїх рабів я дам тобі плату, яку ти призначиш, бо ти знаєш, що серед нас немає нікого, хто вмів би рубати дерева, як сидоняни...»

І давав Хірам Соломонові дерева кедрові та дерева кипарисові,— усе за бажанням його. А Соломон давав Хірамові двадцять тисяч корів пшениці, живність для дому його та двадцять корів товченої оливи.

А Соломон зібрав данину робітників зі всього ізраїля, і була та данина — тридцять тисяч чоловік. І він посилав їх до Лівану, по десять тисяч на місяць, на переміну: місяць були вони у Лівані, два місяці —у домі своїм; а Адонірам доглядав над робітниками. І було в Соломона сімдесят тисяч носіїв важкого та вісімдесят тисяч каменярів у горах, крім трьох тисяч і трьох сотень начальників...» *(3 Царств, гл. 5, ст. 15–20, 24–25, 27–30).*

«А той храм, що цар Соломон збудував для господа, — шістдесят ліктів довжина його, а двадцять — ширина його, а тридцять ліктів — вишина його» *(3 Царств, гл. 6, ст. 2).* Староєврейський лікоть дорівнює 52 сантиметрам, як і єгипетський. Отже, будівля була довжиною в 31 метр, шириною — 10,5 і висотою — 15,5 метра.

«І зробив він для храму загратовані вікна, глухі, з укосами. А до стіни храму збудував він прибудову навколо, зі стінами дому навколо храму та давіру (святе святих); і поробив бічні кімнати навколо. Долішня прибудова — ширина її п’ять ліктів, а середня — шість ліктів ширина, а третя — сім ліктів ширина її, бо він дав навколо храму знадвору виступи, щоб не тримати їх у стінах храму» *(3 Царств, гл. 6,ст.4–6).*

«А дім свій Соломон будував тринадцять років» *(3 Царств, гл.* 7, *ст. 1).* «Тоді Соломон зібрав усіх ізраїлевих

старших та начальників колів, голів племен… до Єрусалиму, щоб перенести ковчега господнього завіту…

І поприходили всі Ізраїлеві старші, а священики понесли ковчега… і внесли… ковчега господнього заповіту в давір храму, до святого святих, під крила херувимів… А цар та ввесь Ізраїль з ним принесли жертву перед господнім лицем. І приніс Соломон жертву для мирних жертов… двадцять і дві тисячі худоби великої, а худоби дрібної — сто й двадцять тисяч. І виконали освячення господнього храму цар та всі Ізраїлеві сини» *(3 Царств, гл. 8, ст. 1, 3, 6, 62–63).*

Подробиці, що наведені у всіх цих чотирьох главах, явно і безмірно перебільшені. Всі ці божественні описи танутъ, мов сніг на сонці, як тільки піддаєш їх більш-менш серйозному аналізу. 183 300 чоловік, не враховуючи мулярів та інших робітників, що з'являться пізніше, зайняті одними лише підготовчими роботами по будівництву храму, який задумано довжиною в 31,5 метра і шириною в 10,5 метра. Ці будівельники витрачають сім років на будівництво будинку, висота якого всього три поверхи і який займає площу в 325 квадратних метрів. Ось цифри, які примушують підскочити будь-кого, хто має хоча б поверхове уявлення про будівництво. Численні робітники Соломона були, мабуть, нечуваними ледарями. Або ж вони, не одержуючи зарплати, тинялися без діла.

Розміри будинку, на які вказує Третя книга Царств, не збігаються з вказівками Другої книги Параліпоменон *(гл. 3, ст. 4).* Одних тільки таких розходжень у текстах «священних» письменників було б досить для того, щоб вселити сумнів, якби сам основний текст взагалі не був явною нісенітницею.

Крім того, неможливо не взятися за боки від сміху, коли читаєш описи цих поверхів і прибудов, які зведені в середині будови і виходять на лікоть одна над одною, причому нижній поверх на метр вужчий за верхній. Це

зовсім приголомшливо! І ці бокові вікна, які були широкі зсередини і вузькі ззовні,— це теж недурна архітектурна вигадка.

Свято освячення храму гідним чином завершує опис його побудови. Такі жертвоприношення не варто б робити часто. Так не важко докотитися й до голоду.

Будемо вважати вагу кожного вола 100 кілограмів — ось вам уже 2200000 кілограмів яловичини, додайте майже

2 000 000 кілограмів баранини. Це все засмажено було зовсім ні до чого, з єдиною метою — полоскотати «священний» нюх господа бога. І це жертвоприношення одного тільки Соломона! Біблія особливо застерігає, що громада Ізраїлева приносила жертви з дрібної та великої худоби, яку неможливо перелічити й визначити через її велику кількість *(3 Царств, гл. 8, ст. 5).*

Коли б після всього цього бог був незадоволений, він справді б виявив нестерпно важкий характер. Ось чому «господь явився Соломонові другий раз, як явився йому в Гаваоні» *(3 Царств, гл. 9, ст. 2).* Цей вираз дає змогу думати, що друге божественне явлення також було пригодою уві сні. Але син Давида був задоволений і не вимагав явлень більш відчутних. Не будемо дорікати богові й ми. Хай буде так — уві сні так уві сні. На все «воля божа»!

Божа нагорода Соломонові полягала у невеликому тості, який бог виголосив над вухом царя під час його сну. Тост цей може бути викладений такими простими словами: якщо ти і твій народ будете й надалі поважати мене, все буде добре; але якщо ви будете поклонятися, ти чи твої піддані, якимось іншим богам, тоді бережись! Одним словом, стара пісня.

«Хірам, цар тірський, доставляв Соломонові кедрові дерева й дерева кипарисові, та золото, на кожне бажання його; цар Соломон дав Хірамові двадцять міст у краї галілейському. І вийшов Хірам із Тіра. щоб

побачити ті міста, які дав йому Соломон, — і не сподобались йому вони. І він сказав: «Що це за міста, які ти дав мені, мій брате?» *(3 Царств, гл. 9, ст. 11–13).*

Абсолютно не можна зрозуміти, звідки цар Соломон дістав двадцять міст, щоб зробити подарунок своєму другові Хіраму: Самарії не було ще, Ієрихон був жалюгідним сільцем, Сіхем і Вефіль не були ще відбудовані після зруйнування — вони були відновлені тільки при Ієровоамі. Ось і всі «міста» Галілеї того часу.

«Цар Соломон наробив кораблів в Єціон-Гавері, що при Єлафі на березі Чермного моря, в ідумейському краї. І послав Хірам кораблями своїх рабів, моряків, що знають море, з рабами Соломоновими. І прийшли вони до Офіру, і взяли звідти чотири сотні й двадцять талантів золота, та й привезли до царя Соломона» *(3 Царств, гл. 9, ст. 26–28).*

Щоб примусити віруючих проковтнути таку неймовірну річ, як флот його величності Соломона, треба, звичайно, вказати і якусь морську гавань на березі, який йому належав. Автор не наважився влаштувати цю гавань на берегах Середземного моря, тому що всі порти цього узбережжя належали фінікіянам і були надто відомі. Видумавши якийсь порт Єціон-Гавер у глибині Елатської затоки Червоного моря — на сході Сінайського узбережжя, «священний» містифікатор не ризикував, що хтось установить фантастичність цієї гавані. У географії біблійний Єціон-Гавер має таке саме значення, як і знамениті біблійні мудреці Єфан, Єман, Халкол і Дарда — в історії.

Що ж до результатів експедиції Соломонового флоту в Офір-країну, яку так і не знайшли, незважаючи на настирливі пошуки найблагонаміреніших істориків і географів, — то вони були зовсім убогими поряд з тією красою і пишністю, які описані в попередніх главах. Спорядити корабель для того, щоб він, повернувшись, привіз якихось 420 талантів золота, ваша величність, це

не густо! Для пана, в якого було 40 000 стійлів для царських коней і який собі на втіху дозволяв такі благочестиві розваги, як спалення 250 000 пудів м’яса за одне жертвоприношення, це майже дрібниця. Врахуйте витрати на експедицію, яка тривала два роки. Чистий прибуток зведеться до сущої дрібниці. Справді ж, не варто було відзначати цю дурницю як надзвичайний акт державної мудрості й пишноти двору царя Соломона.

Мій бідний «святий дух»! Між нами кажучи, бувають і в тебе хвилини, коли ти опускаєшся так низько з висоти своїх розкішних жартів, зухвала фантазія яких іноді справді грандіозна.

Щоб заспокоїти віруючих читачів, поквапимося сказати, що «голуб» спохватився й виправив свою помилку в главі 9 Другої книги Параліпоменон, важливої частини Старого завіту, такої ж «справжньої» і «святої», як і все в Біблії. Ми довідуємося з неї, що «вага того золота, що приходило для Соломона в одному році, шість сотень шістдесят і шість талантів золота» *(ст. 13).* Далі: «І зробив цар великого трона зі слонової кістки, і покрив його щирим золотом. У трона було шість ступенів; а голова в трона кругляста позад його та поруччя з того й з того боку при місці сидіння, та два леви, що стояли при поруччях. І дванадцять левів стояли там на шести ступенях із того й того боку. Не було такого (трону) в жодному царстві. І ввесь посуд для пиття царя Соломона — золото... срібло за Соломонових днів не рахувалося за щось» *(ст. 17–20).*«Цар мав на морі фарсіські кораблі разом із кораблями Хірамовими. Раз на три роки приходили фарсіські кораблі, що привозили золото, і срібло, і слонову кістку, і мавп, і пав. І перевершив цар Соломон усіх земних царів щодо багатства та щодо мудрості. І вся земля хотіла бачити Соломона, щоб послухати його мудрості, що бог дав у його серце» *(ст. 21–23).* «І зробив

цар (золото та) срібло в Єрусалимі вартим простого каміння» *(ст. 27).*

Нарешті! В час добрий, милий хвалько в образі «святого духа»! Це ще не все: Перша книга Параліпоменон запевняє, що Соломон одержав і від батька завидну спадщину, яка обчислювалася в тисячах талантів золота, срібла, міді і т. п. *(гл. 29).*

Вольтер, заради втіхи, зайнявся підведенням підсумків і перевів їх на монету його часу. «Те, що Давид залишив Соломонові, згідно з Біблією, — говорить він, — становить рівно вісімнадцять мільярдів французьких ліврів. Те, що Соломон зібрав сам, можна оцінити не меншою сумою. Досить смішно уявити собі жалюгідного царька володарем 36 мільярдів ліврів, або приблизно півтора мільярдів стерлінгів».

Біблія тільки-но повідомила, що всі царі землі відвідували Єрусалим для того, щоб поклонитися Соломонові і принести йому дари. Скажуть, напевно, що «священний» автор міг би потрудитися назвати хоч когось з цих царів на ймення: це не могло б не справити сприятливого враження. Але точні вказівки дуже обтяжливі для автора: хоч би яким брехуном він був, «священний голуб» сам відчув необхідність залишитися у невизначеній недомовленості, аби його брехню не виявили надто легко.

Проте, оскільки треба ж було назвати хоча б одного з цих прочанських монархів, Біблія подає нам пам’ятний візит однієї «могутньої владичиці» — якоїсь «цариці савської». Глава 10 Третьої книги Царств майже повністю присвячена цій події, так само як і глава 9

Другої книги Параліпоменон. Що ж до самої країни, повелителькою якої була ця дама, то питання про неї викликало численні суперечки між богословами. На жаль, ніхто з цих «учених» так і не зумів сказати з точністю, в якому місці земної кулі знаходилась ця країна, яку згадано тільки в Біблії.

Отже, цариця савська, коли почула про славу Соломона щодо господнього імені, то прийшла випробувати його загадками. І прийшла вона до Єрусалиму з дуже великим багатством, — з верблюдами, нав'юченими пахощами, численним золотом і дорогим камінням. І прийшла до Соломона, і говорила йому все, що було на серці її. І Соломон пояснив їй усі її слова, — не було нічого незнаного царем, чого він не пояснив би їй.

І побачила цариця савська всю Соломонову мудрість, та дім, що він збудував, і їжу столу його, і житло рабів його, і поставу слуг його, та їхні одежі, і напої його, і цілоспалення його... І не могла вона з дива вийти! І сказала вона до царя: «Правдою було те, що я чула в своїм краї про твої діла та про твою мудрість. І не повірила я тим словам, аж поки не прийшла та не побачили мої очі,— і ось не була представлена мені й половина: ти перевищив мудрість та добро тієї слави, про яку я чула» *(3 Царств, гл. 10, ст. 1–7).*

Від'їжджаючи, «цариця» подарувала Соломонові рідкісні дорогоцінні предмети, привезені нею, і ще додала 120 талантів золота. З свого боку галантний Соломон і її осипав подарунками. Він дав їй «все, чого вона бажала, крім того, що дав їй як царський дарунок Соломонів» *(ст. 13).*

Така широка слава не могла не пошкодити благополуччю душі Соломона. Бог дав йому мудрість і не відняв її. Проте Біблія відзначає як початок занепаду дружні зв'язки, які син Давида завів з єгиптянами, амонітянами, жителями Сидону та ін.: це були, звичайно, погані знайомства.

«А цар Соломон покохав багато чужоземних жінок, і дочку фараонову, моавітянок, амонітянок, ідумеянок, сидонянок, хеттеянок, із тих народів, що про них господь сказав був ізраїлевим синам: «Не ввійдіте між них, і вони хай не входять між вас, бо вони справді

нахилять ваші серця до своїх богів»; до них прихилився Соломон коханням. І було в нього жінок сім сотень, а наложниць — три сотні» *(3 Царств, гл. 11, ст. 1–3).*

Відомо, що бог дивився дуже прихильно на багатоженство багатьох його патріархів і пророків. Щоб не йти далеко, можна нагадати, що Давид дуже широко користувався цією поблажливістю бога. Але, відверто кажучи, Соломон таки зловживав. Тисяча жінок, яких він усіх кохав і які, безумовно, жили при ньому не для однієї тільки видимості! Тисячу жінок він одягав і роздягав! Як у нього повинні були стомлюватися руки!

І сталося те, що повинно було статися, те, що бог, зрештою, як істота, яка знає майбутнє краще, ніж будь-хто, повинен був знати заздалегідь. Щоб догодити своїм семистам іноземним принцесам, Соломон почав приносити жертви їхнім богам. На одному пагорбі, по сусідству з Єрусалимом, він збудував жертівника для «Хамоса, моавської гидоти… та для Молоха, гидоти аммонської. Астарта й Мілхом також дістали свої почесті *(ст. 4–8).*

Бог-отець, який у перші часи створення світу поставив за провину Адамові і Єві їх бажання пізнати добро і зло, був, навпаки, зачарований Соломоном, що побажав пізнати ту ж науку. Бог дарував йому мудрість, супроводжуючи свій дар тисячами благословінь. Все це свідчить про те, що і в цю епоху євреї не мали визначеного і точно встановленого релігійного культу. Це найвірогідніше. Коли б вони мали культ, «священний» автор не розповів би, що Іаків і Ісав одружились з язичницями. Самсон не одружився б з філістимлянкою і т. ін.

Критики, спираються на ці дурниці для того, щоб підкреслити, що жодна з єврейських книг у тому вигляді, в якому вони дійшли до нас, не була створена сучасниками описуваних в них подій. Вони говорять, що в часи царювання Соломона євреї тільки-но почали

збиратися в державу. Цьому народові було цілком байдуже, чи поклонявся їхній цар богові на ймення Хамос, або Молох, або Адонай, або Яхве...

Хоч би як там було, Біблія представляє бога дуже роздратованим. Наслідком цього роздратування було третє явлення його Соломонові. Цього разу більше не говориться, що бог показався уві сні. Сцену зображено дуже живо: бог різко докоряє мудрому Соломонові за те, що він перестав бути розумником, хоч у нього й не віднято мудрість. Син Давида дістає велику, проте словесну, прочуханку. «Тому, що було це з тобою, і не виконував ти мого заповіту та настанов моїх, що я наказав був тобі, я відберу царство твоє, та й дам його твоєму рабові» *(3 Царств, гл. 11, ст. 11).* Старий такий розлютований, що язик у нього явно заплітається, бо він тут же додає *(ст. 12):* «Тільки за твоїх днів не зроблю того ради батька твого Давида — з руки сина твого відберу його».

Візьміть до уваги, що на той час син, про якого йдеться, Ровоам ще не встиг нічим согрішити. Тоді виникає питання: якщо він вірний богові, а грішить тільки один Соломон, то чому ж він, Ровоам, повинен платити за розбиті горщики? Якщо, вступивши на престол, він учинить такі самі злочини, як його батько, то він повинен бути покараний, але, звичайно, за свій власний гріх. Чому ж бог говорить Соломонові, що син його заплатить за нього? Можна подумати, справді, що, наділяючи сина Давидового своєю божественною мудрістю, бог віддав йому так багато, що для свого особистого вжитку залишив якісь дрібниці.

Отже, бог формально заявив Соломонові, що він не відторгне у нього царства за його життя. Проте Біблія негайно додає: «і поставив господь Соломонові за противника ідумеянина Адера, — він із царського насіння в Ідумі» *(ст. 14).* Коротка історія цього Адера сама по собі кричуще суперечить усьому попередньому.

Важко збагнути, до якого розрідження мозку повинен був дійти «священний» автор, щоб записувати все, що цей «брехун-голуб» йому диктував. Адер, як нам стає відомо, був малою дитиною і жив в Ідумеї, коли Іоав, «генералісімус» царя Давида, знищив усіх чоловіків цієї країни; йому вдалося врятуватися від різні й втекти до Єгипту у супроводі кількох слуг батька. Фараон дав йому притулок, подружився з ним, подарував йому будинок і досить великий маєток і навіть віддав заміж за нього рідну сестру своєї дружини. «Святе письмо» досі не назвало на ймення жодного фараона. Але тут воно повідомляє нам ім’я єгипетської принцеси: Тахпенеса — сестра цариці. Чи потрібно додавати, що ніде ніколи жоден історик не обмовився й словом про її існування.

Таким чином, Адер — шурин фараона. Майте на увазі, що все це відбувалося під час царювання Давида. Біблія розповідає далі, що тільки-но Адер дізнався про смерть Іоава, він попрощався з царем єгипетським, повернувся в Ідумею і став одним з тих ворогів, якими бог скористався для того, щоб покарати Соломона за його язичеські нахили. Адер заподіяв дуже багато зла Соломонові. Проте глава 11 Третьої книги Царств говорить *(ст. 4):* «під час старості» Соломон дозволив прихилити його серце до інших богів, а від культу Яхве відійшов; а ще далі ми довідуємось *(ст. 42),* що він процарював сорок років. Припустимо, що відданість Соломона Яхве тривала років тридцять і що останні десять років його царювання були роками гріха. І тоді або Адер, цей бич божий, шурин фараона, більше тридцяти років нічого не чув про смерть Давида, а це тим паче неможливо, що зразу ж після сходження на престол Соломон одружився з дочкою царя єгипетського, отже, близькій родичці Адера; або ж Адер не гаяв часу і пройшовся з мечем по ізраїльському царству невдовзі після вступу Соломона на трон. Але

тоді надто незвичайним є те, що Соломон був покараний за свої гріхи за тридцять років до їх звершення.

Проте ось дещо більш точне: «І підняв бог проти Соломона ще противника Разона, сина Єліади, що втік від Адраазара, царя Суви, свого пана... І був він противником для ізраїля за всіх Соломонових днів, крім того лиха, що чинив Адер. І шкодив він Ізраїлеві, і запанував над Сірією» *(3 Царств, гл. 11, ст. 23, 25).*

Цей Разон, цар сірійський, який заподіяв стільки прикростей Соломонові протягом усього його царювання в Іудеї показує так ясно, як два рази по два — чотири, що такий мудрий і спочатку такий відданий богові Яхве, був покараний у молоді літа за гріхи, які йому належало вчинити тільки в дні старості, і що «священний» автор суперечить сам собі, коли говорить вище *(гл. 4, ст. 20–21),* що Соломон царював від Євфрата до Середземного моря.

Зять царя єгипетського і шестисот дев'яноста дев'яти інших царів землі мав ще досить клопоту із своїми власними підданими.

«А Ієровоам, син Наватів... раб Соломонів... підняв руку на царя. А оце та причина, що він підняв руку на царя: Соломон будував Мілло, і поправляв пролом у місті Давида, свого батька. А той муж Ієровоам був відважний. І побачив Соломон цього юнака, що він роботящий, і призначив його над усіма данниками Йосифового дому. І сталося Того часу, і вийшов Ієровоам з Єрусалима. І знайшов його на дорозі Ахія, силомлянин пророк. Він був одягнений в новий одяг, й обидва вони були самі на полі. І схопив Ахія за ту нову одежу, що була на ньому, та й подер її на дванадцять кусків. І сказав він до Ієровоама: «Візьми собі десять кусків; бо так говорить господь, бог ізраїля: оце я відторгаю царство з Соломонової руки, і дам тобі десять колін, де одне коліно буде йому ради мого раба Давида та ради

Єрусалима, міста, що я вибрав з усіх ізраїлевих колін» *(3 Царств, гл. 11, ст. 26–32).*

Ми вже бачили, як один левіт розрізав на дванадцять шматків свою наложницю, коли вона померла в Гіві, згвалтована за одну ніч семистами негідниками. А тепер ще й пророк розриває свій одяг (добре, що тільки одяг!) на дванадцять шматків, щоб переконати Ієровоама, що бог дозволяє йому підняти заколот і що з дванадцяти колін ізраїлевих йому перепаде не менше десяти. Цей пророк Ахія, зауважує Вольтер, міг організовувати змови проти Соломона з меншими витратами, не жертвуючи своїм новим одягом, тим більше, що бог не дуже балував своїх пророків новими мундирами. Хіба що Ахія розраховував, що Ієровоам після вступу на престол покриє його збитки?

Ще одне зауваження, якого не можна не зробити: з трьох ворогів, яких бог настроїв проти Соломона, один тільки Ієровоам насправді повстав проти нього за його відречення від віри і перехід у язичество, і він же разом з тим єдиний потерпів фіаско. Інші вороги дуже жорстоко й успішно переслідували Соломона і завдали йому дуже багато прикростей, тривог' принижень. Заколот Ієровоама скінчився цілковитою невдачею. Соломон хотів забити Ієровоама, але Ієровоам утік до Єгипту, де й жив до Соломонової смерті *(ст. 40).*

У вірші 43 глави 11 відзначено смерть повелителя семисот жінок і трьохсот наложниць. Проте нічого не говориться, чи повернувся він на «істинний» шлях чи так і помер безбожним язичником. Внаслідок цього богослови багато сперечаються у питанні про те, чи проклятий «мудрий» Соломон чи не проклятий. Думки їхні розходяться.

Інша дуже прикра прогалина — це замовчування Біблії відносно численних шлюбів славного царя. До речі, Соломон утримував на правах законних дружин сімсот іноземних принцес і герцогинь, які походили з

різних царюючих домів земної кулі і які сповідували «погані» релігії. Та було б цікаво мати хоч які-небудь описи шлюбних церемоній і свят, якими ці шлюби супроводились. Припустимо, що релігійні помилки Соломона, які привернули його до язичества, тривали десять років; що було б надзвичайно багато. Тоді ці сімсот принцес і герцогинь — законних дружин — повинні були б прибувати до двору Соломона у середньому по сімдесят душ на рік, що означало б приблизно одне весілля на кожні п’ять днів. Як вам подобається країна, що проводить десять років у безперервних публічних святах, прийомах височайших осіб, обмінах дипломатичними ввічливостями і т. д. і т. п.? Яка прикрість, що тієї пори не існувало ще Готського альманаху[90] ось тоді ми знали б імена всіх семисот династій, які тоді царювали.

розділ тридцять шостий
НАЙВИЩЕ ВИРАЖЕННЯ БІБЛІЙНОЇ МУДРОСТІ

Не можна закрити історію Соломона, не зупинившись на чотирьох книгах, які приписуються йому і які також входять до складу Біблії: на Притчах Соломонових, Єкклесіасті, Пісні пісень і Премудростях Соломона[91]. Книга Притчів Соломонових — це зібрання думок і висловів, які здаються вульгарними, безглуздими, позбавленими смаку і, строго кажучи, нічого не вартими. Важко повірити, щоб освічений цар міг скласти збірник сентенцій, серед яких немає жодної, що стосувалася б, скажімо, прийомів управління, політики, придворного побуту і звичаїв. Мислителі нашого часу дивуються, що цілі глави присвячуються жінкам, які пустилися берега і які закликають до себе перехожих з вулиці; вони не захоплюються сентенціями на зразок: «оці троє не наситяться, чотири не скажуть «досить!» Пекло та утроба неплідна, водою земля не насититься, і не скаже огонь: «досить!» *(Притч., гл. 3О, ст. 15–16).* «Три речі оці дивовижні для мене, і чотири, яких я не знаю: дорога орлина в повітрі, дорога зміїна на скелі, корабельна дорога в середині моря і дорога мужчини до дівчини» *(ст. 18–19).* «Оці ось чотири малі на землі, та вони вельми мудрі: мурашки — не сильний народ, та поживу свою заготовлюють літом; гірські миші — люд не сильний, та в скелі свій дім вони ставлять; немає царя в сарани, але вся вона виступає в строю; павук тільки лапками пнеться, та він і в палатах царських!» *(ст. 24–28).* «Чи можна, — запитує Вольтер, — приписувати подібні благоглупості великому царю, наймудрішому із смертних?»

Книга Премудрості Соломона витримана в більш серйозному стилі. Критики знаходять, зрештою, що вся ця книга справляє враження нудного і гнітючого набору загальних місць, які нічого не говорять. Вольтер зауважує, що «подібні твори зовсім не пишуться згідно з вимогами красномовства і не можуть вражати хорошим змістом. Вони написані для того, щоб повчати, а не для того, щоб подобатися. Доводиться благочестиво боротися з природною огидою, яку викликає їх читання».

Книга Єкклесіаста зовсім іншого роду[92]. Той, від чийого імені ведеться оповідь у цьому творі, зображується розчарованим спокусами величі, стомленим від насолод і пересиченим знаннями. Його вважали епікурейцем. На кожній сторінці він повторює, що праведник і нечестивець піддані одним і тим же випадковостям, що людина нічим не відрізняється від тварини, що краще не народжуватися, ніж існувати, що зовсім немає ніякого іншого життя і що немає нічого кращого і розумнішого, ніж мирна насолода плодами своєї праці і коханою дружиною.

«Можливо, — зауважує Вольтер, — що Соломон і виголошував подібні промови перед якоюсь із своїх дружин. Твердять, що це гіркі нотатки, які він начебто сам собі робив. Але ці вислови, від яких віє духом вольності, зовсім не схожі на дорікання самому собі, а прагнути бачити в творах автора якраз протилежне тому, що він говорить, чи не означає це насміхатися над ним?»

Що ж стосується Пісні пісень, то з її восьми глав дещо треба навести повністю.

«Нехай цілує він мене поцілунками уст своїх! Бо пестощі твої кращі за вино. Від пахощів мастей твоїх ім’я твоє — мов розлите миро; тому діви кохають тебе. Поведи ти мене за собою, біжимо; — цар впровадив

мене у палати свої,— ми радіти та тішитись будемо тобою, вихваляти кохання твоє від вина приємніше, — по правді кохають тебе!.. Я тебе прирівняв до лошиці в колісниці фараоновій, кохана моя. Гарні ланіти твої під підвісками, шия твоя у коралях! Ланцюжки золоті ми зробимо тобі із срібними кульками! О, ти прекрасна, кохана моя, ти прекрасна! Очі твої немов голубині!» «О, ти прекрасний, коханий мій, який ти приємний! а ложе нам — зелень! Дахи домів наших — кедри, стелі в нас — кипариси!» *(Пісн. пісень, гл. 1, ст. 1–3, 8—10; 14–16).*

«Я Саронський нарцис, долинна лілея! Як лілея між тереном, так кохана моя між дівами. Як яблуня між лісовими деревами, так коханий мій між юнаками, у тіні її люблю я сидіти, і плоди її солодкі для мого піднебіння. Він і ввів мене до святкового дому, і знамено його наді мною — кохання. Підкріпіть мене вином, освіжіть мене яблуками, бо я знемагаю від кохання. Ліра рука його під головою моєю, правиця ж його пригортає мене. Заклинаю я вас, дочки єрусалимські, сарнами або польовими ланями, — не будіть і не тривожте кохання, доки йому до вподоби. Мій коханий почав говорити до мене: встань, кохана моя, прекрасна моя, вийди!.. Голубко моя, в ущелині скелі під дахом бескида, — покажи мені обличчя твоє, дай мені почути голос твій, бо голос твій солодкий, а лице вродливе!» *(Пісн. пісень, гл. 2, ст. 1–7, 10, 14).*

«На ложі моєму вночі я шукала того, кого кохає душа моя, шукала його, — та його не знайшла. Встану ж я, піду по місту, по вулицях і майданах, і буду шукати того, кого кохає душа моя; шукала його та його не знайшла. Зустріли мене стражі, що обходять місто: «Чи не бачили ви того, кого кохає душа моя?» Та тільки я відійшла від них, як знайшла я того, кого кохає душа моя, ухопилася за нього, і не відпустила його, доки не привела його в дім матері моєї та в кімнату тієї, що мене народила. Заклинаю вас, дочки єрусалимські, сарнами

чи польовими ланями: не будіть і не тривожте кохання, доки йому до вподоби» *(Пісн. пісень, гл. 3, ст. 1–5)*..

«Як ти прекрасна, кохана моя, як ти прекрасна! Очі твої голубині під кучерями твоїми; волосся твоє — немов стадо кіз, що хвилями сходять з гори галаадської; зуби твої — мов отара пострижених овець, що виходять з купелі, і у кожної пара ягнят, і безплідної немає між ними; мов стрічка яскраво-червона — губи твої, і вуста твої люб'язні; мов половинки гранатового яблука — ланіти твої під кучерями твоїми; шия твоя — мов Давидова башта, для зброї збудована; тисяча щитів висить у ній — всі щити лицарів; два перса твої — мов ті двоє близнят молодих у газелі, що пасуться між лілеями... О, які любі пестощі твої, сестро моя, наречена! Скільки ліпше кохання твоє за вино, а запашність олив твоїх краща за всі пахощі. Щільниковим медом крапають вуста твої, моя наречена; мед і молоко — під язиком твоїм, і пахощі одежі твоєї — як ліванські пахощі» *(Пісн. пісень, гл. 4, ст. 1–5, 10–11).*

«Я сплю, а серце моє чує; ось, голос мого коханого. Він стукає: «Відчини мені, сестро моя, о кохана моя, голубко моя...»...Мій коханий простяг свою руку крізь отвір, і нутро моє схвилювалось від нього!.. Встала я відчинити своєму коханому, — а з рук моїх капала мирра, і з перстів моїх мирра текла на засувки замка. Відчинила своєму коханому, а коханий мій зник, відійшов» *(Пісн. пісень, гл. 5, ст. 2, 4–6).*

«Куди твій коханий пішов, о найвродливіша з жінок? Куди спрямував твій коханий? Ми пошукаємо його із тобою». «Мій коханий пішов до саду свого, в квітники запашні, щоб пасти в садах і збирати лілеї. Я належу своєму коханому, а мені — мій коханий, що пасе між лілеями!» *(Пісн. пісень, гл. 6, ст. 1–3).*

«О, чудові які ноги твої в сандаліях, цариця моя! Закруглення стегон твоїх — мов намисто, руками мистецькими зроблене; живіт твій — немов кругла

чаша, в якій завжди достатньо вина запашного; лоно твоє — сніп пшениці, оточений тими лілеями; два перса твої — мов двоє сарняток-близнят; твоя шия — мов башта з слонової кістки… Подібний до пальми твій стан, і твої перса — до грон виноградних. Я подумав: заліз би на пальму, вхопився за віти її; і перси твої були б замість грон винограду, а запах дихання твого, мов яблука; вуста твої — мов найліпше вино. Воно простує до мого коханого, потішає вуста стомлених. Я належу своєму коханому, а його пожадання — до мене. Прийди ж, мій коханий, та вийдемо в поле, побудемо в селах; уранці ходімо в сади виноградні, погляньмо, чи квітне лоза виноградна, чи розкрились бруньки, чи розквітли гранатові яблуні; там кохання своє тобі дам…» *(Пісн. пісень, гл.* 7, *ст. 2–5, 8—13).*

«О, коли б ти мені був за брата, що ссав груди у неньки моєї! Тоді, стрівши тебе на вулиці, цілувала б тебе, і ніхто мені не докоряв би. Повела б я тебе й привела б у дім матері своєї. Ти навчав би мене, я б напоїла тебе вином запашним, соком гранатових яблук своїх. Ліва рука його під головою моєю, правиця ж його пригортає мене. Заклинаю я вас, дочки єрусалимські,— не будіть, не тривожте кохання, доки йому до вподоби… Є сестра в нас мала й перс у неї нема ще; що зробимо нашій сестрі у той день, коли сватати будуть її?..» *(Пісн. пісень, гл. 8, ст. 1–4, 8).*

Ось така знаменита своїми красотами Пісня пісень, яка викликала стільки суперечок. Люди, вільні від забобонів і релігійної омани, бачать у цьому еротичному творі не що інше, як звичайний романс на смак тієї епохи. Та богослови, як єврейські, так і християнські, стверджують інше. Перші з піною на губах твердять, що коханий, виведений поетом, є ні більше ні менше, як… бог, а наречена, кохана, лілея долин —…народ ізраїлів. Пісня пісень тлумачиться як алегорична історія єврейського народу з часів «виходу з Єгипту» до

моменту пришестя «месії», коли буде начебто зведено третій єрусалимський храм. На виправдання цього тлумачення були використані всі складності, вся заплутаність, вся казуїстика Талмуду, скорочення й заміна слів, що однаково звучать.

Що ж стосується християнських богословів, зокрема католицьких, то вони зовсім перебудовують усі пояснення єврейських учених і стверджують з найсерйознішим виглядом, що ця еротична поема — плід найсвятішого натхнення, пророцька книга, в якій любов Христа до церкви і церкви до її божественного засновника, що розглядається як її чоловік, хоч і зображена в сміливих формах, але її ризикованість очищена містичним змістом і може скандалізувати лише нечестиві уми вільнодумців.

Перше містичне тлумачення в цьому розумінні належить одному з отців церкви — Орігену, який написав з цього приводу великий коментар. Досить забавно констатувати, до речі, що честь цього розкішного відкриття належить тому з отців церкви, який прославився в світі не лише своїм глибоким розумом і відданістю релігії, але й проведеною над собою кастрацією. По слідах кастрованого Орігена ринули всі християнські екзегети, все священство, що скористалося щасливим випадком примусити наївних віруючих проковтнути одну з найкращих біблійних пілюль.

І ось завдяки цьому винахідницькому трюку Пісню пісень підносять у монастирях самотнім черницям як предмет для роздумів і заспокоєння бунтівливої крові. Неважко зрозуміти, який справжній вплив цієї поеми на бідолашних ув’язнених жінок, більшою чи меншою мірою істеричний містицизм яких підказує, що кожна з них — наречена Ісуса. Самотні в своїх тихих келіях бідні черниці ототожнюють себе з церквою — нареченою

коханого і віддаються самотнім думкам, зміст яких неважко вгадати.

Щоб краще укріпити в головах віруючих це безглузде тлумачення, церковники дали спеціальні назви всім восьми главам Пісні пісень. Від цих заголовків так і тхне богословською хитрістю і святенництвом. Ось вони:

Глава І. Жінка виявляє свою любов до чоловіка, а чоловік — свою любов до жінки.

Глава II. Промова церкви про Ісуса Христа.

Глава III. Як церква шукає Ісуса Христа і як радій, знайшовши його.

Глава IV. Краса дружини, містично описана в цілком образних виразах.

Глава V. Шкодування жінки, що вона не відповіла на пошуки чоловіка, як належало; вона описує красу чоловіка.

Глава VI. Діалог між Ісусом Христом і церквою.

Глава VII. Ще один містичний опис краси дружини; вірна любов церкви до Ісуса Христа.

Глава VIII. Взаємна любов церкви й Ісуса Христа.

Завершимо цю частину нашого дослідження словами Вольтера: «Оскільки Пісня пісень розглядається церковниками як алегорія вічного шлюбного союзу між Христом і його церквою, то, в благочестивому прагненні все пояснити в цьому творі, ми б дуже хотіли знати, що треба розуміти під словами: «є сестра в нас мала, й перс у неї нема ще» *(Пісн. пісень, гл. 8, ст. 8)».*

розділ тридцять сьомий
СВЯЩЕННА ІСТОРІЯ ЦАРІВ ІЗРАЇЛЬСЬКИХ ТА ІУДЕЙСЬКИХ

Наслідником соломонівського престолу був його син Ровоам. Здавалося б, що все повинно йти як по маслу, бо «священний» автор щойно повідомив нам, що ніколи ізраїльтяни не були такими щасливими, як у часи царювання Соломона, коли золото було в достатку і громадський добробут був таким високим, що срібло, як і просте каміння, не мало істотного значення. Та в «божественного голуба», як ми весь час спостерігали, дуже коротка пам'ять, а знущання над довірливістю правовірних християн і євреїв доставляють йому особливу насолоду. Біблія тепер уже спокійно оповідає, що єврейський народ зібрався в Сихемі і виголошує таку промову синові Соломона: «Твій батько зробив тяжким наше ярмо, а ти тепер полегши жорстоку роботу батька свого та тяжке його ярмо, що наклав він був на нас, і тоді ми будемо служити тобі» *(3 Царств, гл. 12, ст. 4).*

Ровоам порадився з старими мужами — колишніми радниками його батька. Вони визнали, що покійником були встановлені дійсно непосильні податки, і висловили думку, що добре було б податки зменшити, щоб народ не ремствував проти династії. Та цар порадився також і з молодими людьми, з якими виховувався разом: ці висловили протилежну думку *(ст. 6—10).* І коли народні депутати, на чолі яких був Ієровоам, що повернувся з Єгипту, прийшли до Ровоама за відповіддю, він їм сказав: «Мій батько наклав був на вас тяжке ярмо, а я додам до вашого ярма! Батько мій карав вас бичами, а я каратиму вас скорпіонами!» *(ст. 10–11).* Безумовно, такою промовою Ровоам не завоював

собі любові народної. Біблія, проте, поспішає пояснити, що бог потурбувався, щоб «справдилося слово його, яке говорив був господь через силомлянина Ахію до Ієровоама, Новатового сина» *(ст. 15).*

Виходить, таким чином, що не інакше, як сам бог вселив молодим друзям нового царя їхні дурні поради і засліпив Ровоама до такої міри, що він дозволив собі висловити народним представникам наведені вище дурниці. Народ, звичайно, був дуже незадоволений і повернувся, ремствуючи, в шатри свої. А Ровоам, пославши головного збирача податей Адонірама за податками, невдовзі був засмучений повідомленням, що в країні почалися заворушення і що його довірений став жертвою терористичного акту. Це надало такого страху Його величності, що, за словами Біблії, він «поспішив сісти на колісницю, щоб утекти до Єрусалима» *(ст. 18).*

«І сталося, як увесь Ізраїль почув, що вернувся Ієровоам (з Єгипту), то послали й призвали його на збори, та й настановили його царем над усім Ізраїлем. За домом Давида не було нікого, крім іудиного (і веніамінового) племені. І прийшов Ровоам до Єрусалима і зібрав весь іудин дім та веніамінове плем’я сто й вісімдесят тисяч добірних воїнів, щоб воювати з домом ізраїлевим, щоб вернути царство Ровоаму, Соломоновому синові» *(3 Царств, гл. 12, ст. 20–21).* Знову ці смішні перебільшення! Нещасний маленький царьок однієї половини маленького, напівдикого народу зібрав армію чисельністю 180 000 чоловік? Та хто в це повірить?

«І було боже слово до Самея, чоловіка божого, говоі рячи: «Скажи Ровоамові, Соломоновому синові, царевії іудиному, та всьому домові іудиному й веніаміновому решті народу: так говорить господь: не йдіть і не воюйте з своїми братами, ізраїлевими синами! Верніться кожен до дому свого, бо це сталося від мене!» І вони

послухалися господнього слова, і вернулися, щоб піти за господнім словом» *(3 Царств, гл. 12, ст. 22–24).*

І от єврейське царство розділилось на два царства! які з того часу стали зватися так: Ізраїль на чолі з Ієровоамом і Іуда, де царював Ровоам. Слід гадати, що Сихем, де народ зібрався, щоб висловити свої побажані ня синові Соломона, не існував як місто, тому що Біблія далі говорить: «Збудував Ієровоам Сихема на Єфре мовій горі та й осівся в ньому. І вийшов він звідти і побудував Пенуїл» *(ст. 25).*

Ви можете подумати, що Ієровоам, колишній слуга був вдячний богові, який нагородив його царством. Нічого подібного! Він поспішив замовити двох нових золотих телят і помістив одного з них у Вефілі, а другого __ в Дані і сказав Ізраїлю: вам було б дуже важко й далеко волоктися в Єрусалим для молитви й жертвоприношення. Так от, ви можете вклонятися цим золотим телятам, бо вони вивели вас з Єгипту. Народ ізраїльський був дуже задоволеним, а Ієровоам збудував ще й інші капища для різних ідолів; він призначив нових жерців, які не мали нічого спільного з коліном Левія, і навіть сам почав займатися жрецьким ремеслом *(ст. 26–33).*

Коли це повідомлення вірне, то воно — ще один новий доказ того, що на ту епоху єврейська релігія аж ніяк не сформувалась. Цей крихітний народець, як ми бачимо, раз у раз міняє свою віру і робить це кілька разів з часу свого легендарного виходу з Єгипту до епохи Єздри. При цьому зверніть увагу на його незбагненний потяг до телят як втілення божества! Адже ви не забули про те, що бог знищив 23 000 чоловік за золоте теля Аарона; а в цьому випадку, нам здається, бог повинен був би за двох телят Ієровоама уколошкати не менше 46 000 ізраїльтян. Та цього разу ми бачимо дещо зовсім інше.

«А ось, чоловік божий (Йосиф Флавій називає його пророком Аддою. — *Л. Таксіль)* прийшов з Іудеї… в Вефіль. А Ієровоам стояв при жертовнику, щоб кадити. І вимовив до жертовника слово господнє і сказав: «Жертовнику, жертовнику, — так сказав господь: ось у Давидовому домі народиться син, ім’я йому Іосія, і на тобі принесе в жертву священиків пагорбів, що на тобі кадять, і кості людські спалить на тобі». І дав він того дня знамення, говорячи: оце те знамення того, що це говорив господь: ось цей жертовник розпадеться, і висиплеться попіл, що на ньому.

І сталося, як цар почув слова цього божого чоловіка, що кликав до жертовника у Вефілі, то Ієровоам простяг руку свою від жертовника, говорячи: «Схопіть його!» І всохла рука йому, яку він простяг до нього, і він не міг вернути її до себе… А жертовник розпався, і попіл висипався з жертовника, за тим знаменням, що дав божий чоловік за словом господнім… І сказав цар (Ієровоам) до божого чоловіка: «Умилостив лице господа, бога твого, і помолися за мене, і нехай вернеться рука моя до мене!» І чоловік божий умилостивив господнє лице, і царська рука вернулася до нього, і була, як перед тин… І сказав цар до божого чоловіка: «Увійди зо мною до дому й попоїж, і я дам тобі дар!» *(3 Царств, гл. 13, ст. 1–7).*

Та пророк мав дуже точні інструкції від бога, який наказав йому: «Не їж там хліба, і не пий води, і не повертайся тією дорогою, якою ти йшов!» *(ст. 9).* Тому він відмовився від обіду й подарунків і повернувся в царство іуди, причому «пішов він іншою дорогою, І не вернувся тією дорогою, що прийшов був до Вефілю» *(ст. 10).*

Чудо з паралізованою рукою, звичайно, дрібниця поряд з чудесами, про які так багато розповідалося до цього часу. На щастя, ми ще незабаром зустрінемося з пророком Ілією і тоді побачимо чудеса трохи ліпші! Що

ж стосується заборони «чоловіку божому» харчуватися у володіннях Ієровоама, то вона ще раз нагадує, що володіння цього царя не були дуже великими. Пішохід легко міг би, поснідавши в Самарії, встигнути до вечері в Єрусалим. Тим паче пророк, який звик, мабуть, до скромного життя, міг легко обійтися без сніданку у Вефілі, що був ще ближче від Єрусалима, ніж Самарія.

«А один старий пророк жив у Вефілі. І прийшов його син, і розповів йому про все, що зробив божий чоловік сьогодні у Вефілі, про ті слова, що він говорив до царя, і оповіли сини своєму батькові.

І спитав їх їхній батько: «Де ж та дорога, якою він пішов?» А його сини показали, якою дорогою пішов божий чоловік, що прийшов був з Іудеї. І сказав він до синів своїх: «Осідлайте мені осла!».

І поїхав за божим чоловіком, і знайшов його, як сидів під дубом… І сказав до нього: «Іди зі мною додому та з'їж хліба!» А той відказав: «Я не можу вернутися з тобою та піти до тебе, і не їстиму хліба, і не питиму води з тобою в цьому місці! Бо було мені сказано за словом господнім: «Не їж хліба й не пий там води, і не вертайся тією дорогою, якою ти йшов!». А той відказав йому: «І я пророк, як ти! А ангел говорив мені за господнім словом, кажучи: заверни його з собою додому свого, і нехай він їсть хліб і нехай п'є воду». Він же говорив йому неправду! І той вернувся з ним, і їв хліб у його домі, та пив воду» *(3 Царств, гл. 13, ст. 11–19).*

Звертає на себе увагу, що, як тільки людина називала себе пророком, їй залюбки вірили на слово. Ми пам'ятаємо, що в часи Саула пророки водилися цілими зграями. Тількино старий із Вефіля заявив прочанину, що він його побратим по професії, прочанин пішов до цього додому їсти.

«І сталося, як сиділи вони за столом, то було господнє слово до пророка, що вернув його. І він кликнув до божого чоловіка, що прийшов з Іудеї,

говорячи: «Так сказав господь: тому, що не слухав ти господніх наказів і не додержував заповіді, що заповідав тобі господь, бог твій, і вернувся, і їв хліб та пив воду в місці, про яке він говорив тобі: «Не їж хліба й не пий води», — то не ввійде твоє тіло до гробниці батьків твоїх!

І сталося, як той поїв хліба та напився, він осідлав осла тому пророкові, якого він вернув. І той подався, та зустрів його на дорозі лев, та й забив його. І було кинуте тіло його на дорозі, а осел стояв при ньому, а той лев стояв біля тіла.

А ось проходили мимо люди, побачили того трупа, кинутого на дорозі, та лева, що стояв при трупі. І вони прийшли й говорили в тім місті, де жив старий пророк. І почув про це той пророк, що вернув його з дороги, та й сказав: «Це той божий чоловік, що був не слухняний господнім наказам, і господь дав його левові»…

І сказав він до синів своїх: «Осідлайте мені осла». І поїхав він, і знайшов його трупа, кинутого на дорозі; й осла та лева, що стояли біля тіла. Лев не з’їв тіла й не роздер осла. І підняв той пророк тіло божого чоловіка, і поклав його на осла, та й повіз його назад. І пішов старий пророк до свого міста, щоб оплакати та поховати того. І поклав тіло його в своїй гробниці, і плакав над ним: Ой, брате мій! І сталося по його похороні, і сказав він до синів своїх: «Коли я помру, то поховаєте мене в гробниці, що в ній похований божий чоловік. Біля кісток його покладіть мої кості!» *(3 Царств, гл. 13, ст. 20–31).*

Така сумна історія нещасного прочанина, якого не можна зрештою серйозно обвинувачувати за те, що він, зголоднівши, так невдало скористався брехливим запрошенням чоловіка, який назвав себе його побратимом і який анітрохи не постраждав, хоч і їв разом з «пророком». Цей бідний «божий чоловік», мабуть, не відігравав особливої ролі в божественній історії: коли б не пригода з левом і не цей чудовий осел,

який так незворушно і самовіддано стояв на варті біля його трупа, потомство нічого не довідалося б про нього.

Ну, а Ієровоам? Здавалось би, що інцидент з рукою, яка була так раптово паралізована і так же раптово відновлена, повинен був би вилікувати його від злочинного благоговіння перед золотими телятами; крім того, що могло бути жахливішим за смерть божого чоловіка, про яку йому, безумовно, донесли? І от — як цьому повірити? — Ієровоам «не зійшов зі своєї злої дороги, І настановляв священиків пагорбів з усього народу, — хто хотів, той призначався, і ставав священиком пагорбів» *(ст. 33).*

Ясно, що така закореніла злочинність не могла уникнути зразкового покарання. Кого ж спіткала божа кара? Ієровоама? Аж ніяк! Вона обрушилась на його малого сина, на ймення Авія. Дитина раптово захворіла. В Ієровоама сяйнула думка: треба порадитися з пророком Ахією, з тим, який подарував йому десять шматків з свого плаща на знак блискучого майбутнього. Тут відсутність логіки у царя ізраїльського набирає фантастичних розмірів. Він уже знає, що являють собою божа всемогутність і всебачення. Проте, звертаючись до Ахії, щоб при його посередництві випросити у бога вилікування малюка, він задумує обдурити «святого» чоловіка. Ієровоам відправляє свою найяснішу дружину в Сілом, попередньо вбравши її в одяг, який повинен зробити її невпізнанною для Ахії. Він гадає, що вона зможе обмежитися розповіддю про хвору дитину, не розкриваючи свого інкогніто.

І ось її величність прибула в Сілом. Біблія принагідно повідомляє, понад програму, що Ахія «не міг бачити; бо очі йому стемніли через його старість» *(3 Царств, гл. 14, ст. 4).* Виходить, з якого боку не візьми, переодягання було зовсім зайвим. «І господь сказав до Ахії: «Ось іде Ієровоамова жінка, щоб запитати тебе про сина свого, бо він хворий. Отак і так говори їй. Вона прийде

переодягнена». І сталося, як Ахія почув шарудіння ніг її, як увійшла у двері, сказав: «Увійди, Ієровоамова жінка, нащо було тобі переодягатися? Я грізний посланець до тебе» *(ст. 5–6).*

Далі йде тривала промова, сповнена дорікань на адресу Ієровоама й обох телят, передбачення жахів і бідування царюючому дому; не забутим залишився й

хворий малюк, об'єкт консультації. «А ти встань, і іди до свого дому. Як ноги твої входитимуть до міста, то помре той хлопець» *(ст. 12).* Нещасна цариця повернулася вбита горем у Фірцу, де перебував «царський двір». «Як тільки вона переступила поріг дому, той хлопець помер» *(ст. 17).* Подумати тільки, адже при найменшій часточці кмітливості її величність могла б уникнути катастрофи: їй треба було б пройти через місто на ходулях. У такий спосіб вона не ступала б ногою в місті. Та любов материнська перешкодила їй подумати про це.

Тут Книга Царств відсилає нас до Другої книги Параліпоменон. Ми довідуємося з неї *(гл. 13),* що Авія, цар іудейський, син Ровоама, воював з Ієровоамом.

У Авії було 400 000 добірних воїнів, Ієровоам мав 800 000 також добірних воїнів. «І загинуло у ізраїля п'ять сотен тисяч добірних мужів!» *(ст. 17).* Священна, одним словом, бойня!

Нарешті, Ієровоам після двадцятидвохрічного царювання «спочив з батьками своїми» *(3 Царств, гл. 14, ст. 20).* Бог-отець, знищивши одного з синів Ієровоама, маленького Авію, за властивою йому біблійною забудькуватістю, залишив живим іншого сина, на ймення Нават, який і успадкував батьківський престол.

Що ж до Ровоама, то він ставився до бога теж не краще, ніж Ієровоам. «А іуда робив зло в господніх очах, і сини гнівили його більш від усього того, що чинили їхні батьки своїм гріхом, яким грішили. І вони влаштували собі жертовники на пагорбах, і стовпи, і капища на

кожному високому взгір’ї та під кожним тінистим деревом. І були також блудодії в тому краї,— вони чинили всю гидоту тих народів, що господь прогнав від обличчя синів ізраїлевих» *(3 Царств, гл. 14, ст. 22–24).*

І сталося п’ятого року царювання Ровоама, пішов Сусаким, єгипетський цар (тут Біблія вперше називає фараона на ймення. — *Л. Таксіль*), на Єрусалим, і позабирав він скарби дому господнього і скарби дому царського, — і все забрав. І забрав він усі золоті щити, що Соломон поробив» *(ст. 25–26).*

Ось що говорить з цього приводу Вольтер: «Деякі вчені говорять, що цим Сусакимом був великий фараон Сезострис; інші вчені доводять, що Сезострис народився за 1000 років до біблійного Сусакима; а найвизначніші вчені твердять, що Сезострис ніколи й не жив на світі. Одне з міркувань говорить на користь того, що не Сезострис пограбував Єрусалим: він, за Біблією, не пограбував ні Сихема, ні Ієрихона, ні Самарії, ні обох золотих телят, тоді як Геродот говорить, що великий Сезострис пограбував усю землю».

Наслідником Ровоама став його син Авія, який процарював лише три роки, але який аж ніяк не гаяв марно цього короткого часу: згідно з Другою книгою Параліпоменон, він в одному бою вбив п’ятсот тисяч солдатів з армії царя ізраїльського. «І не поверталася вже сила до Ієровоама за днів Авії. І вдарив його господь, і він помер. І зміцнився Авія; і взяв собі чотирнадцять жінок, і породив двадцять і двоє синів та шістнадцятеро дочок» *(2 Параліпом., гл. 13, ст. 20–21).*

Давайтено підрахуємо. Три роки царював Авія, говорить Третя книга Царств *(гл. 13, ст. 2).* Війна з Ієровоамом протягом першого року. Що ж ви скажете, друже читачу, про 22 синів цього Авії, а також про його 16 дочок, тобто про 38 його дітей, народжених його 14 жонами протягом двох років?! О щасливі часи!

О священна плодовитість! Куди, куди ти поділась?

У Третій книзі Царств ми знаходимо дві цікаві довідки: «Три роки царював він (Авія) в Єрусалимі. Ім'я його матері — Мааха, Авесаломова дочка» *(гл. 15, ст. 2).* З 22 синів Авії престол одержав Аса. Він царював у Єрусалимі сорок один рік. «Ім'я матері його Ана, Авесаломова дочка» *(ст. 10).* Виходить, що батько й син були одружені з сестрами.

Хоч би як там було, престол перейшов до Аси, та внаслідок його малолітства іудейським царством деякий час керувала його мати. «І робив Аса добре в господніх очах… І вигнав він блудодіїв із краю, і повикидав усіх божків, яких поробили були їхні батьки. І навіть матір свою Ану, — і її він позбавив права бути царицею, бо вона зробила була ідола Астарти. І Аса порубав ідола її, та й спалив при потоці Кедрон. А пагорби не були зруйновані; тільки Асине серце було все з господом по всі його дні» *(3 Царств, гл. 15, ст. 11–14).*

Чи був Аса винагороджений? Зараз побачите. Насамперед йому треба було, якщо вірити Другій книзі Параліпоменон, боротися з ворожою навалою *(гл. 14),* та ще й якою навалою! «І було в Аси війська: озброєних щитом та списом з коліна іуди — три сотні тисяч, а з коліна веніаміна, озброєних малим щитом, та лучників — двісті й вісімдесят тисяч хоробрих воїнів. І вийшов на них ефіоплянин Зарай із військом у тисячу тисяч та з трьома сотнями колісниць, і прибув аж до до Мареші. І вийшов Аса проти нього, і вони стали до бою в долині Цефата при Мареші… І побив господь ефіоплян перед Асою та перед іудою — і ефіопляни повтікали. І гнав їх Аса та народ, що був з ним, аж до Герара, і попадало з ефіоплян багато, так що ніхто з них не залишився живий… І захопили дуже багато здобичі» *(ст. 7—10, 12–13).*

Цей епізод тим паче дивний, що від Ефіопії до Єрусалима величезна відстань. Ця армія чисельністю в 580 000 солдатів лише від двох єврейських колін не

менш дивовижна, ніж мільйонна армія ефіопів. Виникає питання, як це цар єгипетський Сусаким, чи Сезострис, пропустив через свою територію ці полчища варварів? А втім, ефіопи, можливо, переправились з Африки в Азію… повітряним шляхом.

І ще одна нагорода була присуджена богом-отцем своєму улюбленому другові Асі: «на час старості своєї він заслаб був на свої ноги» *(3 Царств, гл. 15, ст. 23).* Згадка «священного» автора про цю хворобу надто коротка; мабуть, ця хвороба Аси була йому послана лише для звеличення його земних заслуг. Процарювавши сорок один рік, він спочив вічним сном і уступив своє місце синові своєму Іосафатові. Подивимося, проте, що діялося у цей час у царстві ізраїля.

Син Ієровоама Нават «ходив дорогою батька свого та в гріху його, що вводив теж у гріх ізраїля» *(ст. 26).* Він процарював усього один рік *(ст. 25 та 28).* Заколот якогось Вааси з племені ісахарового коштував йому життя і трону. Звичайно, Вааса оголосив себе царем; він процарював двадцять чотири роки, протягом яких поводив себе по відношенню до бога Саваофа мерзотно, як Ієровоам і Нават *(ст. 33–34).* Врешті-решт це набридло всевишньому старому. Бог розпочав переговори з якимось Іуєм і повідомив йому, що він прийняв рішення знищити династію Вааси. Цей останній, як і належить, спокійно помер у своїй постелі, а син його Їла, процарювавши два роки, був убитий якимось Замврієм. Здійснивши цей подвиг, Замврій учинив ще й державний переворот, захопив трон і знищив усю сім’ю Вааси, не залишив «навіть того, що мочиться на стіну, ані рідних його, ані друзів його… за словом господа» *(3 Царств, гл. 16, ст. 11–12).*

Та — царювання Замврія тривало лише сім днів, якийсь Амврій підняв повстання проти Замврія. Останній, упевнившись, що його роль бича божого

вичерпана, сам позбавив себе життя. Амврій же просидів на троні дванадцять років. «І купив він від Семіра гору Семерон за два таланти срібла, і забудував гору, і назвав ім’я міста, яке збудував, на честь володаря тієї гори Самарією» *(ст. 24).* «За його днів Ахіїл з Вефіля відбудував Ієрихон» *(ст. 34).* «Великі царі» ізраїля, що володіли такими багатотисячними арміями, не мали, судячи з Біблії, більш-менш терпимо упорядкованих міст раніше, ніж були побудовані Самарія, Ієрихон і Сихем. Ми маємо тут ще одну нагоду впевнитися, що прокляття, колись спрямоване на Ієрихон, не варте було й гроша, адже було передбачено, що місто це ніколи не встане з своїх руїн.

розділ тридцять восьмий
ВОЙОВНИЧІ ПОДВИГИ ПРОРОКА-ГРОМОВЕРЖЦЯ ІЛІЇ

Тепер ми дійшли до Ахава, нечестивого Ахава, сина Амврія. Викладачі «священної історії» наказують маленьким дітям проклинати його ім’я. Ми ж повинні визнати, що завдяки оповіді про цього царя Біблія знову стає цікавою. Ми зараз зустрінемось ще і з незрівнянним пророком Ілією, єдиною людиною, яка піднялася на небо на вогненній колісниці, запряженій кіньми, також зробленими з вогню. «Ахав, син Амріїв, зацарював над Ізраїлем… і царював… у Самарії двадцять і два роки. І робив Ахав… зло в господніх очах більше за всіх, що були до нього. І було йому мало ходити в гріхах Ієровоама… Він узяв собі за жінку Ієзавель, дочку Єфваала, сидонського царя. І він пішов служити Ваалові, і вклонявся йому» *(3 Царств, гл. 16, ст. 29–31).*

Бог простив Давидові його шлюб з Вірсавією, чоловіка якої він убив; він прихильно дивився на шлюб Соломона з дочкою єгипетського царя; та коли Ахав насмілився одружитися з Ієзавеллю, дочкою царя сидонського, то це було розцінено ним як жахливий злочин.

Нечестивий цар не задовольнився звичайними золотими телятами для своїх поклонінь: «поставив він жертовника для Ваала у Вааловому домі, якого збудував у Самарії» *(ст. 32).* Та це ще не все! Жахайтесь, віруючі: «зробив Ахав Астарту. І Ахав далі чинив, щоб гнівити господа, бога ізраїлевого, більше від усіх ізраїлевих Царів, що були перед ним» *(ст. 33).*

Коротко кажучи, чоловік Ієзавелі робив усе назло богові і потішався тим, що дратував старого і не давав

йому спокою. Природно, потрібен був першокласний пророк. І бог вирішив протиставити архінечестивому Ахаву архісвятого Ілію-фесвитянина. «І сказав Ілія (пророк), фесвитянин, з жителів галаадських, до Ахава: «Як жив господь ізраїлів, що перед лицем його я стою! У ці роки не буде ані роси, ані дощу, хіба тільки за моїм словом» *(3 Царств, гл. 17, ст. 1).* Сказавши це, Ілія велично повернувся на каблуках.

Проте Біблія не говорить, як поставився до цієї звістки сам Ахав. «І було до нього слово господнє:«Іди звідси і поверни на схід, і заховайся біля потоку Хорафа, що навпроти Йордану. І станеться, — будеш ти пити з потоку, а крукам наказав я годувати тебе там». І він пішов, і зробив за господнім словом… А круки приносили йому хліба та м’яса вранці, і хліба та м’яса ввечері, а з потоку він пив» *(ст. 2–6).*

Думка годувати святих за допомогою круків надихала потім багатьох винахідників житій святих пустельників. Наприклад, пустельник Павло у печері фіваїдській протягом шістдесяти років одержував свій пайок розміром у півхлібини від крука. Коли Павлові було лише сто тринадцять років, пустельник Антоній, молодий чоловік лише дев’яноста років від народження, відвідав його в печері. І ось тоді-то крук приніс на сніданок обом святим уже цілу хлібину. Все це абсолютно правильно! Принаймні, святий Ієронім запевняє своїм словом честі, що саме так і було!

Повернімося до Ілії.

«І сталося на кінці днів і висох потік; бо в краю не було дощу. І було господнє слово до Ілії: «Устань, іди до Сарепти сидонської і залишайся там. Ось наказав я там одній вдові, щоб годувала тебе». І він устав і пішов до Сарепти; і прийшов він до брами міста, аж ось, там збирає дрова одна вдова. І кликнув він її, і сказав: «Дай мені трохи води в посудині напитися». І пішла вона узяти. А він їй услід сказав: «Візьми мені й шматок хліба

в свою руку!» А та відказала: «Як живий господь, бог твій, у мене нічого немає печеного, а тільки жменя муки в діжці та трохи олії в горняті. А оце, візьму я два полінця дров, і піду, і приготую це собі та синові своєму. І з'їмо ми, — та й помремо». І сказав до неї Ілія: «Не бійся! Піди, зроби, що ти сказала. Тільки спочатку зроби мені з того малого опріснока і принеси мені, а для себе і для сина свого зробиш потім. Бо так сказав господь, бог ізраїлів: в діжці мука не скінчиться, і не забракне в горняті олії аж до дня, як господь дасть на землю дощу». І пішла вона і зробила за словами Ілії, і їла вона, й він, і дім її якийсь час.

В діжці мука не кінчалась, і не бракло в горняті олії, за словом господа, що говорив через Ілію.

По тому заслаб був син тієї жінки, господині того дому, і хвороба його була такою тяжкою, що не залишилось у ньому дихання. І сказала вона до Ілії: «Що тобі до мене, чоловіче божий? Чи прийшов до мене нагадати мої гріхи та убити мого сина!» І сказав він до неї: «Дай мені сина свого!» І взяв його з рук її, і виніс його в горницю, де він жив, і поклав його на своєму ліжку. І кликнув він до господа і сказав: «Господи, боже мій, невже ти і вдові, у якої я мешкаю, вчиниш зло, — уб'єш її сина?» І простершись над отроком тричі, він звернувся до господа та сказав: «Господи, боже мій! Хай повернеться душа отрока цього в нього!»

І почув господь голос Ілії, і повернулась душа отрока в нього, і він ожив. І взяв Ілія отрока, і вивів його з горниці, і віддав матері його, і сказав Ілія: «Дивися, — твій син живий!» І сказала та жінка до Ілії: «Тепер-то я знаю, що ти чоловік божий, а господнє слово в устах твоїх — правда!» *(3 Царств, гл. 17, ст. 7—24).*

Цей пророк є зразком проникливості, адже він з першого погляду здогадався, що жінка, яка збирала дрова, була вдовою. Можливо, декого здивує, що він почав з того, що зажадав для одного себе весь залишок

хліба в цієї бідної жінки? Можна подумати, що вдова, яка хоч і належала до язичеської віри, значно більше довіряла словам незнайомця, який говорив від імені бога ізраїля, ніж сам пророк вірив обіцянкам свого бога. Але богослови говорять, що це тільки так здається: Ілія випробував цю жінку, і чудо сталося на її користь саме тому, що вона не вагалася і зразу повірила. Коли б вона відмовилась дати Ілії свій останній шматок, чудо, звичайно, не відбулося. Але ж чудо це було передбачене богом! Як же воно могло не статися? Тут зачароване коло, і марна річ прагнути зрозуміти цю біблійну вигадку. Це стосується сфери надприродного і незрозумілого, а тому є спеціальністю святих отців.

Втім, більш варті досліджень чудеса, що їх бог робив інколи, мабуть для реклами, серед народів, які не сповідували його віри. Проте невірні не піддавались і не навертались до «істинної» віри навіть і після цих чудес.

Біблія не говорить, наприклад, що сарептська вдова прийняла єврейську віру. Всі народи давнини, визнаючи існування різних богів, припускали, що ці боги передають частину своєї могутності обраним — волхвам єгипетським, персидським, вавілонським, а інколи навіть і звичайним ідолопоклонникам, як Валаам. Кожний з цих чаклунів дотримувався свого ритуалу, свого культу. Цим і пояснюються біблійні сказання про те, що фараон, побачивши чудеса Мойсея, визнав силу його бога, але не перемінив релігію. Сарептська вдова визнавала єврейського бога, не вважаючи, проте, за необхідне перейти в іншу віру.

«І минуло багато днів, і було господнє слово до Ілії третього року: «Іди, покажися Ахаву, а я дам дощ на землю» *(3 Царств, гл. 18, ст. 1).* Отже, протягом трьох років не було дощу. «І пішов Ілія показатися Ахаву. А в Самарії був сильний голод» *(ст. 2).* Зрозуміло, що після трьох років засухи був голод. Але чому голод лютував у Самарії більше, аніж у будь-якому іншому місці?

«І покликав Ахав Авдія, що був над домом. Авдій же був дуже богобоязливим. І сталося, коли Ієзавель винищувала господніх пророків, то Авдій взяв сотню пророків, і переховував їх, по п’ятдесят чоловік, у печерах, і годував їх хлібом та водою. І сказав Ахав до Авдія: «Іди по краю до всіх водних джерел та всіх потоків, — чи не знайдемо де трави, щоб нам прогодувати коней та мулів і не погубити худоби». І розподілили вони між собою край, щоб обійти його, — Ахав пішов однією дорогою сам, Авдій окремо пішов сам другою дорогою» *(3 Царств, гл. 18, ст. 3–6).*

Важко якось уявити собі царя, який залишає палац і відправляється шукати корм для коней. Здавалося б, він міг послати кого-небудь із своїх слуг. Невже внаслідок жорстоких злиднів, що були наслідком трьох років посухи, цар Ахав розпустив увесь свій двір і штат службовців, залишивши одного лише дворецького? Та найнезвичайніше в цьому те, що були ще джерела, потоки й ріки. Степи були безплідними, бо не було дощів, — це зрозуміло; але та ж посуха не могла не відбитися на потоках і струмочках, про які Ахав говорив з Авдієм. Забавно, що ніхто з віруючих, читаючи Біблію, не поставив перед собою жодного з цих питань.

Підемо далі. Авдій, у пошуках трави, зустрів Ілію, розпростерся перед ним. Пророк звелів йому сповістити Ахава про майбутні відвідини. Це доручення дивним чином стривожило Авдія, який розмірковував так: «Коди я піду від тебе, тоді дух господній віднесе тебе, не знаю, куди; і якщо я піду повідомити Ахава, і він не знайде тебе, то він уб’є мене» *(ст. 12).* Мабуть, цей простак Авдій так боявся бога, що навіть у словах пророка підозрював каверзу. На щастя, Ілія заспокоїв і підбадьорив його, обіцяючи непремінно показатися Ахаву того ж дня.

«І пішов Авдій назустріч Ахаву та й доніс йому.І пішов Ахав назустріч Ілії. І сталося, коли Ахав-побачив

Ілію, то сказав Ахав йому: «Чи це ти, що непокоїш Ізраїль?» І сказав Ілія: «Не я непокою Ізраїль, а тільки тебе та дім твого батька через ваше недотримання господніх заповідей, та й ти пішов за Ваалами. А тепер пішли, збери до мене на гору Карміл усього ізраїля, і чотири сотні й п'ятдесят ваалових пророків, та чотири сотні пророків Астарти, що їдять зо столу Ієзавелі». І послав Ахав до всіх ізраїлевих синів, і зібрав пророків на гору Карміл. І підійшов Ілія до всього народу, й сказав: «Чи довго вам кульгати на обидва коліна? Якщо господь — бог, ідіть за ним, а якщо Ваал, — ідіть за ним!» Та не відповів йому народ ані слова. І сказав Ілія до народу: «Я один залишився господній пророк, а пророків Ваалових чотири сотні п'ятдесят чоловік (і чотириста пророків Астарти), і нехай дадуть нам двох телят, і нехай вони виберуть собі одне теля, і нехай заріжуть його, і нехай покладуть на дрова, а огню не покладуть. І я приготую друге теля, і покладу на дрова, а огню не покладу. І ви покличете ім'я бога вашого, а я покличу ім'я господа, бога мого. І станеться, той бог, що відповість огнем, є бог!» І відповів весь народ і сказав: «Добре, (хай буде так)».

І сказав Ілія Вааловим пророкам: «Виберіть собі одне теля і приготуйте перші, бо вас багато; і покличте ім'я свого бога, а огню не покладете». І взяли вони те теля, яке дав їм, і приготували, й покликали Ваалове ім'я від ранку й аж до полудня, говорячи: «Ваале, почуй нас!» Та не було ані голосу, ані відповіді. І скакали вони біля жертовника, що зробили. І сталося опівдні, і сміявся з них Ілія, і говорив: «Кличте голосом сильнішим, бо він бог. Може, він замислився, або відлучився, або в дорозі! Може, він спить, то прокинеться!»

І стали вони кликати голосом сильнішим і кололися, за своїм звичаєм, ножами й списами, аж лилася з них кров *(3 Царств, гя. 18, ст. 16–28).*

Критики відзначають, що гора Карміл знаходилась на території сидонян, а царство сидонське не слід змішувати з царством ізраїльським. Чи могли піддані Ахава, для того щоб відповісти на виклик пророка Ілії, зібратися в місцевості, яка належить до іншого царства? Гора Карміл фігурує в цій оповіді тільки внаслідок слабого знайомства «божественного голуба» з географією. Критики зазначають також, що коли повірити реальності цього епізоду і сприйняти його так, як про нього розповідається, то з нього випливає, з очевидністю, що народ був дуже сумлінний і чесний, раз він одностайно прийняв пропозицію Ілії. Не менш очевидним є й те, що його жерці, яких Біблія так ганьбить, вірили в свого Ваала так само, як Ілія в свого бога, якщо вони завдавали собі несамовитих ударів ножами і проливали свою кров для того, щоб домогтися небесного вогню.

Та з подібного роду сміховинних і фантастичних оповідей треба все ж робити правильні висновки щодо історії єврейського народу. Матеріал для цього залишається незначний, коли біблійні анекдоти звільняються від «чудес» та інших фантастичних прикрас. З викладеного, наприклад, випливає, що народ ізраїльський та народ іудейський зрештою поклонилися одному й тому самому богові і лише по-різному його називали. Ізраїль мав золотих телят, а іуда золотих биків, яких Соломон помістив у святилище і які простояли там до зруйнування Єрусалима та храма «фараоном Сусакимом». Із тексту випливає, що Ізраїль насправді не поклонявся своїм телятам, бо сказано, що він поклонявся Ваалові. Але слово «Вал», «Вел», «Ваал» означало «господь», як і «Адонай», «Блоха», «Саваоф», «Яхве». Ритуал жертвоприношення був таким же. Різниця була лише в корисних інтересах священнослужителів. Єресь ізраїля полягала в тому, що ізраїльтяни не хотіли молитися і приносити жертви в

Єрусалимі, яким володіло плем'я іуди, а влаштувалися в себе вдома.

«І сталося, як минув полудень, а вони все ще біснувалися аж до самого часу вечірнього жертвоприношення; та не було ані голосу, ані відповіді, ані слуху…

І сказав Ілія усьому народові: «Підійдіть до мене!» І підійшов увесь народ до нього. А він поправив зруйнованого господнього жертовника. І взяв Ілія дванадцять каменів, по числу племен синів Іакова, якому господь сказав так: «Ізраїль буде ім'я твоє!» І збудував із тих каменів жертовника, в ім'я господнє, і зробив навколо жертовника рів місткістю дві сати зерен. І наклав дров (на жертовник), і зарізав теля та й поклав на дровах. І він сказав: «Наповніть чотири відра водою, і вилийте на цілоспалювану жертву та на дрова». (І зробили так)… І потекла вода навколо жертовника, а також рів наповнився водою. І сталося в час принесення вечірньої жертви, що підійшов пророк Ілія (і кликнув до неба) та й сказав: «Господи, боже Авраамів, Ісааків та Ізраїлів!.. Нехай пізнають у цей день (люди ці), що ти один бог в Ізраїлі, а я твій раб, зробив все оце по слову твоєму. Почуй мене, господи, почуй мене! І нехай пізнає цей народ, що ти — господь, бог, і ти повернеш їхнє серце (до тебе)».

І спав господній огонь, та й пожер цілоспалення, і дрова, і каміння, і порох, і проковтнув воду, що в рові… І побачили це всі люди, та й попадали на обличчя свої і говорили: «Господь є бог, господь є бог!» І сказав їм Ілія: «Схопіть ваалових пророків, щоб жоден з них не сховався. І схопили їх, а Ілія відвів їх до потоку Кіссону, і заколов їх…» *(3 Царств, гл. 18, ст. 29–40).*

Деякі вчені твердять, що Ілія — особа алегорична і що насправді ніколи ніякого Ілії-пророка не було. Та коли Ілія і жив, то, кажуть критики, ніколи жодна людина не була такою жорстокою. Бо, згідно з самим

текстом, пророки Ваала так само гаряче вірили в свого бога, як і він у свого, і віра їхня була такою ж сильною, як і його віра. Вони були вірними своєму богові і своєму цареві. Було жорстокою несправедливістю позбавляти їх життя. І як же це цар Ізраїлю потерпів таку масову екзекуцію? Адже це було для нього вироком самому собі. Нарешті, Ілія повинен був розраховувати, Що нечуване диво — поява за ясної погоди блискавки, яка вмить запалила бика, дрова, каміння й потоки води, — примусило б, звичайно, поміркувати пророків-єретиків і, безумовно, навернуло б їх на правильний шлях. Адже він повинен був турбуватися про розкаяння грішників, а не про те, щоб умертвити їх.

Потопивши пророків Ваала у водах Кіссона, «сказав Ілія Ахаву: піди, їж і пий; бо чути шум дощу» *(ст. 41).* Ви не забули, що протягом трьох років всі народи землі з нетерпінням чекали благодійного дощу. Отже, Ілія повідомив Ахаву щасливу новину. Але він брехав, говорячи, що чути шум потоків, бо поки нічого не було чути, про що свідчать такі рядки: «І пішов Ахав, щоб їсти та пити, а Ілія зійшов на верх Кармілу, і нахилився до землі, і поклав обличчя своє між колінами своїми» *(ст. 42).* У пророка були, мабуть, акробатичні здібності!

«І сказав він до свого хлопця: «Вийди, подивися до моря!» І той вийшов і подивився, та й сказав: «Нема нічого». Він відказав: «Продовжуй це до семи разів!» І сталося сьомого разу, і той сказав: «Ось, невелика хмара, завбільшки з долоню людську, піднімається з боку моря. А він сказав: «Піди, скажи Ахавові: «Запрягай (колісницю свою) і їдь, щоб не застав тебе дощ». Між тим небо потемніло від хмар, зірвався вітер, і пішов великий дощ. Ахав же сів у колісницю (заплакав), і поїхав в Ізреель. І була на Ілії рука господня. Він підперезав свої стегна, та й побіг перед Ахавом аж до самого Ізреели» *(3 Царств, гл. 18, ст. 43–46).* Вигляд у цього святого старого, який щодуху біг перед царською

колісницею під дощем без парасольки, мав бути досить мальовничий!

«І переповів Ахав Ієзавелі все, що зробив був Ілія, і те, що він повбивав усіх пророків мечем. І послала Ієзавель посланця до Ілії, говорячи: «(Коли ти Ілія, а я Ієзавель, то) нехай те й те зроблять мені боги, і ще більше зроблять, коли завтра до цього часу я не зроблю з твоєю душею того, що зроблено з душею кожного з них»! І побачив це він, і встав та й пішов, щоб врятувати життя своє. І прийшов до іудиної Вірсавії, і залишив там свого хлопця. А сам пішов у пустелю на день шляху і, прийшовши, сів під ялівцевим кущем, і зажадав собі смерті, і сказав: «Досить тепер, господи; візьми душу мою, бо я не кращий від батьків своїх» *(3 Царств, гл. 19, ст. 1–4).*

Тут дивними є дві речі: по-перше, що цариця Ієзавель була такою дурною, що попередила Ілію про свій наказ убити його наступного дня. Це давало пророкові 24 години для того, щоб накивати п’ятами. По-друге, дивним є також боягузтво цього пана; маючи здатність воскрешати мертвих і викликати за своїм бажанням хмари й блискавку, він відчув малодушний страх перед погрозами жінки-язичниці.

«І ліг, і заснув під ялівцевим кущем. Аж ось, ангел торкнувся його та й сказав йому: «Встань та їж (і пий)!» І глянув Ілія, а ось у його головах печений корж і глечик води. Він поїв, і напився, й знову заснув, і вернувся ангел господній удруге, торкнувся його і сказав: «Встань, їж (і пий), бо дальня дорога перед тобою». І він устав, поїв і напився. І, підкріпившись тією їжею, йшов сорок днів і сорок ночей аж до гори божої Хорів» *(3 Царств, гл. 19, ст. 5–8).*

Диктуючи біблійному письменникові цю «священну» історію, «божественний голуб», очевидно, зовсім забув, що свого часу сам розповідав про євреїв, які йшли від гори Хорів до околиць Вірсавії тридцять вісім років. Ми

уявляємо собі благочестиву богомолку, яка вражена цією суперечністю і, не наважуючись, проте, сумніватися, спитала б свого духовного отця, чому тут така суперечність. Гадаєте, духовник буде поставлений у скрутне становище? Анічогісінько! «Святі отці» завжди знають, що і як треба говорити віруючим.

— Від гори Хорів до Вірсавії,— поважно сказав би він, — відстань у триста сорок сім разів більша, ніж од Вірсавії до гори Хорів; ось чому Мойсей ходив тридцять вісім років, а Ілія сорок днів, за словом божим, яке не може ані помилятися, ані вводити нас в оману.

І віруюча тим більше стане поклонятися Біблії, чим менше вона буде її розуміти. З сумом доводиться пошкодувати, що Біблія не дає рецепта приготування коржів, якими можна було б наситити мандрівника на сорок днів.

Подорож, яка почалася так незвичайно, безумовно, таїла для пророка ще й інші несподіванки. Прибувши на гору Хорів, увійшов він у печеру і переночував там, аж ось господнє слово до нього: «Чого ти тут, Іліє?» (ст. *9).* Ілія не одержав від ангела ніяких інструкцій: він знав лише, що йому треба піти на гору Хорів, і більше нічого. Яка була мета цієї подорожі, він абсолютно не знав. Таким чином, запитання бога представлялося дивним. Проте Ілія, вибачившись, відповів: «Піклувався я про господа, бога Саваофа; бо Ізраїлеві сини покинули заповіта твого та зруйнували твої жертовники, і пророків твоїх повбивали мечем, — і залишився я сам. І шукали вони душу мою, щоб узяти її» *(ст. 10).*.

Зауважимо мимохідь, що Ілія бреше своєму богові: він боїться не синів ізраїля, а пані Ієзавелі, про яку, проте, мовчить. Діти Ізраїлю, щоб догодити йому, кинули всіх пророків Ваала в річку; їх більше нічого було боятися. Ідолопоклонництво, про яке він говорить, уже справа минулого. Народ, побачивши чудо на горі Карміл, кричав: «Хай живе Адонай!» Бог так само добре знає, як

і Ілія, про те, що громадська думка повернулася на його користь. Справді, незрозуміло, що за дурниці плів Ілія?

«І сказав (бог, — *Л. Таксіль):* «Вийди і станеш на горі перед господнім лицем, і ось, господь пройде, і великий і сильний вітер, що роздирає гори і ламає скелі, перед господом. Та не у вітрі господь. А по вітрі землетрус; та не в землетрусі господь» *(ст. 11).* Уявіть собі Ілію на цій танцюючій горі. Ото видовисько, за яке варто було б заплатити! Та це ще не все. «А по землетрусі огонь, і не в огні господь; після вогню віяння тихого вітру, (і там господь)» *(ст. 12).*

Не смійтеся! Саме в тихому вітрі і був господь! «Як почув це Ілія, закрив обличчя своє плащем своїм, та й вийшов, і став біля входу в печеру. А ось до нього голос, що говорив: «Чого ти тут, Ілліє?» *(ст. 13).*

Пророк повторив слово в слово свою попередню відповідь. «І сказав до нього господь: «Іди назад своєю дорогою через пустелю в Дамаск, і коли прийдеш, то помажеш Азаїла на царя над Сірією. А Іїуя, Намесиного сина, на царя над Ізраїлем, а Єлисея ж, Сафатового сина з АвелМехоли, помажеш на пророка замість себе. І станеться, — хто втече від Азаїлового меча, того вб’є Іїуй; а хто втече від меча Іїуєвого, того вб’є Єлисей» *(ст. 15–17).* Ніхто ніколи не міг пояснити цього місця Біблії, тому що ніде не сказано, що Єлисея було помазано і що він умертвив нещасних, які врятувалися від меча Іїуя.

«І пішов він звідти, і знайшов Єлисея, Сафатового сина, коли він орав; дванадцять пар (волів) перед ним, а він при дванадцятій. І підійшов до нього Ілія та й кинув йому свого плаща. І залишив (Єлисей) волів, і побіг за Ілією, й сказав: «Нехай поцілую я батька свого та свою матір, та й піду за тобою!» А той відказав йому: «Іди, але вернися, бо що я зробив тобі?» *(ст. 19–21).* Таким чином, Єлисей став просто слугою Ілії, не одержавши й краплі масла на своє тім’я.

Глава 20 Третьої книги Царств розповідає про війну, яку сірійський цар Венадад (ще один невідомий!) оголосив цареві ізраїльському з досить незначного приводу. Цей Венадад одного погожого ранку послав сказати Ахаву: «Срібло своє, і золото своє, і жінок своїх, і синів своїх віддай мені» *(ст. 5).*

Ахав скликав старійшин і сказав їм:

— Мені здається, що він насміхається наді мною?

А старійшини йому відповіли:

— Не слухай Венадада і не задовольняй його прохань.

Побачивши, що його вимогу відкинуто, Венадад дуже розгнівався і поклявся, що зітре Самарію на порох. Оголошення війни. Жорстока битва. Торжество Ахава, якому несподівано і невідомо чому покровительствує бог. Венадад втікає в місто Афеку і переховується там, перебігаючи з однієї кімнати в іншу. Зрештою Венадад потрапляє до рук Ахава, який дарує йому життя. «Незмінний» бог розкаюється в тому, що дарував перемогу Ахавові.

Далі розповідається знаменита історія з Навуфеєм, який мав виноградник в Ізреелі, по сусідству з палацом Ахава. Цар висловив власникові виноградника пропозицію, яка могла звабити будького: він захотів відкупити виноградник, щоб розбити там свій сад. Він пропонує Навуфею заплатити, не торгуючись, те, що той стане вимагати, або ж, коли Навуфей хоче, цар пропонує йому інший виноградник, набагато кращий. Навуфей відхиляє пропозицію царя. Виноградник у нього спадковий, і він його не уступить ні за які блага. Ахав, бачачи таку дивну впертість, такий засмучений, що перестає пити й їсти. Тоді Ієзавель підсилає до Навуфея найманих убивць і після цього радить Ахаву стати власником жаданого виноградника. Ці події викликають втручання бога через Ілію. Ахав, зачувши погрози на його адресу, порвав свій одяг і протягом

деякого часу прогулювався вулицями столиці у веретищі» *(гл. 21).*

Обставини, які передували смерті Ахава, варті того, Щоб про них розповісти повністю, за «святим текстом». На щастя, главу 22 Третьої книги Царств, в якій розповідається, що сталося з цього приводу не тільки на землі, а й на небі, можна читати без нудьги. Ми зустрічаємо тут якогось Михея, пророка за ремеслом, який був присутнім на великій раді самого бога в небесному царстві і розповів усе, що він там бачив своїми очима і чув своїми вухами. Ви упевнитесь, що неможливо бути точнішим.

«І прожили вони три роки, і не було ВІЙНИ між Сірією та Ізраїлем. І сталося третього року, і пішов Іосафат, цар іудин, до ізраїлевого царя» *(3 Царств, гл. 22, ст. 1–2).* Корисно знати, що Іосафат, син доброчесного Аси, також був взірцем доброчесності: за весь час існування царства іудейського тільки він, Іосафат, та ще цар Єзекія, про якого йтиметься далі, відзначені церквою як зразкові монархи. Проте благочестивий Іосафат підтримував найтіснішу дружбу з нечестивим Ахавом; ідолопоклонство Ахава та Ієзавелі так мало турбувало його, що він просив у них руки їхньої дочки Гофолії для свого сина Іорама, в чому йому не було відмовлено. Зазначимо мимохідь, що цариця Ієзавель була дуже плодовитою, чисельність же сімейства за Біблією — одно з кращих божих благословінь. Проте бог, незважаючи на ідолопоклонство Ахава та Ієзавелі, удостоїв їх благословення, бо, як ми побачимо далі, вони мали не менше сімдесяти двох синів, не враховуючи дочок, з яких Гофолія була старшою.

І ось благочестивий Іосафат в гостях у свого тестя Ахава. «І сказав ізраїлів цар до своїх слуг: «Чи ви знаєте, що галаадський Рамоф наш? А ми так довго мовчимо, замість того, щоб забрати його з руки сірійського царя» *(ст. 3).* Дійсно, три роки тому, під час війни з Венададом,

Ахав винищив своїх ворогів, а після цього не здогадався заволодіти єврейським містом Рамофом. Яка неуважність! «І сказав він до Іосафата: «Чи ти підеш зо мною на війну проти галаадського Рамофа? А Іосафат відказав царю ізраїлевому: «Як ти, так і я; як твій народ, так і мій народ; як твої коні, так і мої коні!» *(ст. 4).*

Не можна не відзначити, що це було вищою мірою люб’язно з його боку і висловлено із священною витонченістю! Як людина благочестива, Іосафат порадив довідатись у бога, чи прихильно дивиться він на передбачувану експедицію. «І сказав Іосафат до ізраїлевого царя: «Запитай сьогодні, що скаже господь!» І зібрав ізраїлів цар пророків, близько чотирьох сотень чоловік, і сказав до них: «Чи йти мені війною на галаадський рамоф, чи ні?». А ті відказали: «Іди, а господь віддасть його в руки царя» *(ст. 5–6).* Очевидно, пророків у євреїв не бракувало: вісімсот п’ятдесят пророків Ваала і Астарти були уколошкані на березі Кіссона; через три роки їх уже заміщали чотириста пророків Яхве.

Іосафат вважав, що цього не досить. Він бажав би, щоб жоден пророк не пропустив цієї консультації. Тому їосафат сказав: «Чи нема тут ще господнього пророка, щоб нам запитати через нього господа?» І сказав ізраїлів цар Іосафату: «Є ще один муж, через якого можна запитати господа, але я не люблю його, бо він не пророкує на мене добре, а тільки зле. Це Михей, син Ісмвлая». А їосафат відказав: «Не говори, царю, так!» І покликав ізраїлів цар одного євнуха, і сказав: «Приведи скоріше Михея, сина Ісмвлая!» *(ст. 7–9).*

З’явившись до царів, і Михей, як і інші, передвіщав їм перемогу над Рамофом *(ст. 13–15).* Це приємне пророцтво в устах Михея дуже здивувало Ахава. «І сказав йому цар: «Ще й ще заклинаю тебе, щоб ти не говорив нічого, крім правди в ім’я господа». А той відказав: *«Я* бачу усього ізраїля, розпорошеного по

горах, немов овець, у яких немає пастуха. І сказав господь: немає в них начальника, — нехай вернуться з миром кожен до дому свого». І сказав ізраїлів цар до Іосафата: «Чи не говорив я тобі, що він не буде пророкувати мені доброго, а тільки зле?» *(ст. 16–18).*

Залишилося з'ясувати, чому інші пророки давали схвальні пророкування і хто зрештою сильніший і правдивіший? Кому вірити? Михей знову заговорив, і тут його розповідь стає особливо цікавою.

«Послухай слово господнє: «Бачив я господа, що сидів на престолі своїм, а все небесне військо стояло при ньому з правиці його та з лівиці його. І сказав господь: хто намовить Ахава, щоб він пішов і поліг у галаадському Рамофі? І один говорив так, другий говорив інакше. І вийшов дух, і став перед господнім лицем, і сказав: я намовлю його. І сказав йому господь: чим? А той підказав: я вийду і зроблюся духом неправди в устах усіх його пророків. А господь сказав: ти намовиш його і виконаєш це; піди та й зроби так!

І тепер оце вклав господь дух неправди в уста всіх оцих пророків, а господь вирік про тебе лихе» *(3 Царств, гл. 22, ст. 19–23).*

Як вам подобається цей священний анекдот? І як вам подобається всемогутній, всезнаючий бог, який радиться з ангелами і вимудровує, як би обдурити людей та винищити їх. Лорд Болінгброк, коментуючи це місце Біблії, говорить, що цей анекдот є поганим наслідуванням одного з епізодів з «Іліади», де Юпітер, намагаючись підняти славу Ахіли на шкоду Агамемнону, обдурює цього останнього сновидінням.

«Можливо, — пише англійський філософ, — що священик, який складав староєврейські легенди, наслідував легенди Гомера, бо єврейські книги були написані значно пізніше. У всій Біблії бог єврейський стоїть значно нижче за бога грецького: він майже

завжди зазнає поразки. Він мріє лише про жертвоприношення, а його народ помирає з голоду. Хоч би скільки він являвся особисто, скільки б говорив власними вустами, — він не має особливого впливу на свій народ, і той нічого не виконує з його вимог. Йому будують храм, проте з’являється якийсь невідомий Сусаким, цар єгипетський, який не залишає від храму каменя на камені. Він дає Соломонові дар мудрості, а Соломон насміхається з нього, зраджує його й поклоняється іншим богам. Він дає обітовану землю своєму народові, і цей народ живе там у рабстві з часу смерті Ісуса до воцаріння Саула. Справді, немає ані нещаснішого бога, ані нещаснішого народу.

Нехай складачі староєврейських казок тлумачать, що євреї терпіли нещастя за своє неблагочестя та невірність богові. Наші англіканські священики могли б те ж саме сказати і про ірландців, і про наших шотландських горців, дуже нещасних, хоч і дуже релігійних і богобоязливих. Немає нічого легшого, як сказати: якщо ти одержав поразку і був розбитий і вражений, то це через те, що ти не досить релігійний; коли б ти давав більше грошей церкві, ти досяг би успіхів і перемог. Цей мерзенний забобон бере свій початок у глибокій давнині: він обійшов увесь світ, був гаслом усіх попів, усіх релігій і в усіх народів був засобом збагачення за рахунок людської глупоти».

Проте пророки, заперечувані Михеєм, образились, один з них вліпив Михеєві ляпаса (*ст. 24);* крім того, цього останнього було заарештовано *(ст.27).* А потім Ахав розпочав війну, щоб відвоювати собі Рамоф від сірійців, і цар іудейський приєднався до нього *(ст. 29).*

Отже, благочестивий Іосафат більше повірив своїм чотирьомстам пророкам, ніж чудакуватому Михею.

Цар ізраїльський, мабуть, не був дуже спокійним. І сказав ізраїлів цар до Іосафата: *«Я* переодягнуся і піду на бій, а ти надінь свій царський одяг. І переодягся

ізраїлевів цар, і пішов на бій» *(ст. 30).* Мету Ахава не важко зрозуміти, але доводиться тільки дивуватися, яким був наївним Іосафат.

«А сірійський цар наказав начальникам своїх колісниць, яких у нього було тридцять і два, говорячи: «Не будете воювати з малим та з великим, а тільки з самим ізраїлевим царем». І сталося, як начальники колісниць побачили Іосафата, подумали: «Мабуть, це ізраїлів цар!», і повернули на нього, щоб зітнутися з ним. І закричав Іосафат. І сталося, як начальники колісниць побачили, що це не ізраїлів цар, то повернули від нього.

А один чоловік випадково натягнув лука, і поранив ізраїлевого царя крізь шви лат. А той сказав своєму візникові: «Поверни назад, і вивези мене з табору, бо я поранений...» І ввечері помер. І кров із рани текла в колісницю» *(ст. 31–35).*

Так загинув чоловік Ієзавелі! «Священний» автор хвалькувато повідомляє, що Ахав «збудував дім з слонової кістки» *(ст. 39),* і цим фантастичним зауваженням обмежується.

Після Ахава царем став його старший син — Охозія, коротка історія якого подана в 1-й главі Четвертої книги Царств. Він розпочав своє царювання з нещасного випадку. «А Охозія випав через грати в своїй горниці, що в Самарії, та й захворів» *(ст. 2).* Через повну відсутність пояснень цього випадку ми змушені зробити висновок, що Охозія мешкав на верхньому поверсі свого палацу. Можливо, того фатального вечора був під доброю чаркою і вивалився з вікна, думаючи, що це шафа з вином. Бог не дозволив Охозії вбитися на місці.

Проте цар хвилювався і хотів знати, чи видужає він. Для цього він звернувся до Веєльзевула, божества аккаронського.

Пророка Ілію це шокувало надзвичайно. «Ангел господній говорив до фесвитянина Ілії: «Устань, вийди

назустріч послів самарійського царя й скажи їм: «Хіба немає в Ізраїлі бога, що ви йдете запитувати у Веєльзевула, аккаронського божества?» Тому так сказав господь: з того ліжка, що на нього ти ліг, не встанеш із нього, бо помреш. І пішов Ілія» *(4 Царств, гл. 1 ст. 3 —4).*

Слуги повторили Охозії слова Ілії, хоч і не могли дати цареві точних відомостей щодо особи цього вісника зла. Охозія сказав їм: «Який вигляд мав той чоловік, що вийшов назустріч вам і говорив вам оці слова?» Вони ж відказали: «Чоловік той волохатий, і шкіряним поясом оперезаний на стегнах його». А він сказав: «Це фесвитянин Ілія». І послав він до нього п'ятдесятника та його п'ятдесятку. І він прийшов до нього, коли Ілія сидів на вершині гори. І сказав він до нього: «Чоловіче божий, цар говорить: зійди!» А Ілія відповів, і сказав до того п'ятдесятника: «Коли я божий чоловік, то нехай зійде з неба огонь і попалить тебе і твою п'ятдесятку». І зійшов вогонь з неба і попалив його і п'ятдесятку його» *(ст. 7 — 10).*

Тоді було послано ще одного офіцера з п'ятдесятьма солдатами: і вони зазнали тієї ж долі *(ст. 11–12).* Цар послав третю делегацію.

«І впав (п'ятдесятник. — *Л. Таксіль)* на коліна свої перед Ілією, і благав його, та до нього говорив: «Чоловіче божий! Нехай не буде знехтувана душа моя і душа рабів твоїх — цих п'ятдесяти, в очах твоїх. Ось зійшов був вогонь із неба і попалив двох перших п'ятдесятників з їхніми п'ятдесятками; а тепер нехай не буде знехтувана душа моя в очах твоїх!»

А ангел господній сказав до Ілії: «Зійди з ним, не бійся його!» І він устав і зійшов з ним до царя. І сказав йому: «Так говорить господь: за те, що ти посилав послів запитати у Веєльзевула, божества аккаронського, ніби в Ізраїлі нема бога, щоб запитати про слово його, — тому з того ложа, на яке ти ліг, не встанеш з нього, бо помреш!».

І той помер за словом господа, що говорив до Ілії. І зацарював Іорам (брат Охозії) замість нього, на другий рік Іорама, сина Іосафатового, іудейського царя, бо не було в нього сина» *(4 Царств, гл. 1, ст. 13–17).*

Лорд Болінгброк так коментує цей епізод: «Ілія, який двічі встигає прикликати небесні блискавки на голови двох воєначальників і солдатів, посланих царем, є вигаданою особою, бо коли б він міг ось так сипати блискавки, то безумовно завоював би весь світ, просто-напросто прогулюючись зі своїм прислужником. Саме це завжди й говорили чаклунам і чародійникам розумні діоди: якщо ви впевнені, що диявол, з яким у вас союз, зробить усе, що ви йому накажете, чому не вимагаєте ви від нього, наприклад, щоб він віддав вам усі царства земні, всі багатства і всіх жінок? Те ж саме можна було б сказати й Ілії:

— Ти вбив двох воєначальників і дві роти солдатів „дарами блискавки, і ти ж утікаєш, немов боягуз, тільки-но цариця Ієзавель погрожує тобі арештом. Хіба ти не міг спопелити блискавкою Ієзавель, як ти спопелив цих нещасних воїнів? Яка обурлива суперечність робить тебе схожим і на бога, і на боягуза? Яка розумна людина зможе перенести відразливі казки, що викликають посмішку жалю і зітхання жаху?!»

Треба додати, що причина цього винищення блискавкою ні в чому не винних підневільних слугів царя зовсім незрозуміла. Ніде у біблійному тексті не сказано про те, щоб Охозія замишляв щось зле проти Ілії; навіть коли цей вісник приходить до царя і викладає йому всі погані віщування, ніхто не робить йому ані найменшого зла, і він іде цілий і здоровий. Крім того, коли б Охозія справді збирався примусити Ілію поділити долю Михея, не було б потреби знищувати силою небесного вогню сто двох зовсім невинних воїнів, які виконували доручення начальства. Наприклад, було б досить довести їх до стану безпорадності раптовим

паралічем. Такий спосіб був би не менш чудесним і зрештою не таким огидним і жорстоким.

З приводу Охозії, Іосафата і обох Іорамів божественна книга впадає в таку кричущу суперечність, що ЇЇ корисно підкреслити. У главі 22 Третьої книги Царств сказано: «Іосафат, Асин син, зацарював над іудою, в четвертий рік Ахава, царя ізраїлевого. Іосафат був віку тридцяти й п’яти літ, коли він зацарював, і двадцять і п’ять літ царював у Єрусалимі» *(ст. 41–42).* А трохи далі, у тій же главі, читаємо: «І спочив Іосафат із батьками своїми... А замість нього зацарював син його Іорам» *(ст. 51).* Цей Іорам, цар іудейський, є ні хто інший, як чоловік Гофолії, дочки Ахава. «Охозія, Ахавів син, зацарював над Ізраїлем у Самарії, в сімнадцятий рік Іосафата, іудиного царя, і царював над Ізраїлем Два роки» *(ст. 51).*

Розповідаючи потім, що в Охозії не було синів і що його наступником був його брат Іорам, Біблія повідомляє, що цей Іорам, цар ізраїльський, зійшов на престол

у дев’ятнадцятий рік царювання Іосафата, коли Іосафатові залишалося ще шість років життя, інакше кажучи, за шість років до вступу на престол Іорама, царя іудейського, сина Іосафата і чоловіка Гофолії. В такому разі важко примирити главу 20 Третьої книги Царств з першою главою Четвертої книги, бо тут, у вірші 17, говориться: Іорам (брат і наступник Охозії.—. *Л. Таксіль)* воцарився замість нього на другий рік Іорама, сина Іосафатового, царя іудейського.

Якщо ж Іорам став наступником свого батька Іосафата через вісім років після смерті Ахава *(гл. 22, ст. 42, 51 і 52),* як же міг він процарювати уже два роки до моменту, коли його шурин Іорам ізраїльський став наступником Охозії, також шурина його, який два роки царював після Ахава?

Це теж досить дивовижна суперечність. Та почекайте! Трохи далі глава 3 тієї ж Четвертої книги Царств починається так: «А Іорам, Ахавів син, зацарював над Ізраїлем у Самарії, у вісімнадцятий рік Іосафата, іудиного царя, і царював дванадцять років» *(ст. 1).* Цього разу виходить потрійна суперечність. Цей стих зводить царювання Охозії до одного року, хоча стих 52 глави 22 Третьої книги Царств говорить про два роки; а перша суперечність полягає в тому, що у стиху 17 глави 1 розповідається про вісім років царювання цього монарха, знаменитого в історії єврейського народу лише тим, що він…випав з вікна.

Нехай нам не дорікають, що ми витрачаємо час на те, щоб підкреслити ці явні незграбності «священного» автора. Вони показують неохайність і зневагу до свого завдання з боку тих служителів релігії, які сфабрикували цю нерозумну й жахливу книгу і навіть не обтяжили себе тим, щоб відредагувати її як треба.

А тим часом велике чудо вже майоріло в повітрі.

«І сталося, коли господь захотів узяти Ілію у вихорі на небо, то йшов Ілія з Єлисеєм із Галгалу… І вийшли сини вефільських пророків, до Єлисея, та й сказали до нього: «Чи ти знаєш, що сьогодні господь вознесе пана твого над головою твоєю?» А той відказав: «Я також знаю, — мовчіть!». І сказав йому Ілія: «Єлисею, залишся тут, бо господь посилає мене до Ієрихону. Та той відказав: «Як живий господь і жива душа твоя, — я не залишу тебе!» І прийшли вони до Ієрихону. І підійшли сини ієрихонських пророків до Єлисея, та й сказали до нього: «Чи ти знаєш, що сьогодні господь бере пана твого і вознесе над головою твоєю?» А він відказав: «Я також знаю, — мовчіть!».

І сказав йому Ілія: «Залишся тут, бо господь посилає мене до Йордану!» Та той відказав: «Як живий господь і жива душа твоя, — я не залишу тебе». І пішли вони обидва. І п’ятдесят чоловік із пророчих синів пішли й

стали віддалік навпроти них, а вони обидва стали біля Йордану. І взяв Ілія плаща свого, і згорнув, і вдарив по воді, і розступилася вона туди й сюди, і перейшли обидва по сухому. І сталося, як вони перейшли, то Ілія сказав Єлисею: «Проси, що маю зробити тобі, перш ніж я буду взятий від тебе!» І сказав Єлисей: «Дух, який у тобі, нехай буде на мені подвійно!» А той відказав: «Тяжкого зажадав ти. Якщо побачиш мене, що буду взятий від тебе, буде тобі так, якщо ні — не буде».

І сталося, як вони все йшли та говорили, раптом з’явилась вогненна колісниця та вогненні коні, і розлучили їх обох. І вознісся Ілія у вихорі на небо. А Єлисей це бачив і вигукнув: «Батьку мій, батьку мій, коліснице ізраїлева та кіннота його!» Та вже не побачив його... І схопив він одяг свій, і розідрав його на дві частини.

І підняв Ілієвого плаща, що впав з нього... І вдарив по воді, і вона розступилася туди й сюди, і перейшов Єлисей» *(4 Царств, гл. 2, ст. 1, 3—14).*

Напрошується декілька природних зауважень. Якщо бог вирішив забрати Ілію на небо живим, в кості і в плоті, як зробив якось з Єнохом, навіщо він примусив його здійснити цю позбавлену будьякого змісту прогулянку з Галгалу у Вефіль, із Вефіля в Ієрихон та з Ієрихону до Йордану? Навіщо було примушувати його переходити Йордан? Хіба вогненна колісниця, в якій піднявся Ілія, не могла так само легко бути поданою до лівого берега, як до правого? А що це за подвійна порція духу Ілії, яку випрошує Єлисей? І чи одержав він зрештою те, про що просив? Біблія говорить лише, що Єлисей, дивлячись на від’їзд Ілії, після своїх дивних криків більше не бачив його.

Богослови запевняють, що «царство небесне» складається з чистих духів. Чи не суперчить цьому подвійний випадок вознесіння на небо — Ілії і Єноха? Навіщо тілесні оболонки цьому патріархові і цьому

пророкові у царстві надприродного і безплотного? Наскільки більшою є слава Єноха та Ілії за славу інших обранців божих, що проживають у небесних чертогах без тілесної оболонки? І ось, наприклад, коли Ілія і Мойсей розмовляють на небесах, то що це за бесіда між душею без тіла, яка висловлюється однією тільки думкою, без звуків, і живим тілом, яке говорить за допомогою рота і подає звуки?

Нарешті, ця вогненна колісниця, ці вогненні коні, цей вихор і саме ім’я «Ілія» (Елі, Еліос — сонце) дали змогу Болінгброкові і Буланже побачити у пригоді Ілії наслідування пригоди старогрецького міфічного героя Фаетона, який також усаджується у вогненну колісницю. Але легенда про Фаетона єгипетського походження, і це цілком повчальна казка про те, яку небезпеку таїть у собі гординя. А який сенс має відліт Ілії на небо?

розділ тридцять дев'ятий
ПРЕЧУДЕСНЕ ЖИТІЄ СВЯТОГО ПРОРОКА ЄЛИСЕЯ ТА КІНЕЦЬ ЦАРСТВА ІЗРАЇЛЬСЬКОГО

І от Єлисей став спадкоємцем мантії Ілії, а також певної, якщо навіть не подвійної, частини його духу. «Сини пророків… поклонилися йому до землі» *(4 Царств, гл. 2, ст. 15).* В Ієрихоні він перш за все оздоровив міські води, кинувши в них жменю солі. Звідти він пішов у Вефіль. «Коли він ішов дорогою, малі діти вийшли з міста й насміхалися над ним, і говорили йому: «Іди, лисий! Іди, лисий!» Він оглянувся і побачив їх, і прокляв їх іменем господнім. І вийшли дві ведмедиці з лісу, і роздерли з них сорок дві дитини» *(ст. 23–24).*

Лорд Болінгброк зауважує: «Єлисей схожий на збагатілого лакея, який карає всіх, хто сміється над ним. Як?! Гидкий прислужник пророка! Ти примушуєш ведмедів роздерти дітей за те, що вони дражнили тебе лисим? На щастя, в околицях Вефіля немає лісів, а в Палестині немає ведмедів. Безглуздість цієї казки пом'якшує її жахливість!» Можна додати, що два ведмеді, які так легко зжерли чотири десятки хлопчаків, з'явилися, очевидно, не з густого лісу, а з якоїсь пивниці, у якій, мабуть, досить добре насмоктався автор «священної» оповіді, перед тим як узятися за перо, щоб написати ті рядки.

Після того як глава 3 Четвертої книги Царств представила царя Іосафата живим і здоровим, Біблія, всупереч главі 1, розповідає, що Месса, цар моавітський, платив Ізраїлю до смерті Ахава щорічну данину в сто тисяч овець і сто тисяч нестрижених баранів. Після вступу на престол Охозії, який незабаром вивалився з

вікна, Месса вирішив, що значно краще не платити Данини. Та Іорам, прийнявши престол від брата, зажадав овець і баранів. Месса відмовив, і Іорам розпочав воєнні дії, спираючись на двох своїх союзників — царя удейського і царя ідумейського.

«І пішов цар ізраїлів, і цар іудин, і цар єдомський, і йшли вони’обхідною дорогою сім днів, і не було води для війська і для худоби, яка йшла за ними. І сказав ізраїлів цар: «Ах! Скликав господь трьох царів цих, щоб видати їх у руку Моава». І сказав їосафат: «Чи немає тут господнього пророка, щоб через нього запитати господа?» І відповів один із слуг ізраїлевого царя і сказав: «Тут Єлисей, Сафатів син, який подавав воду на руки Ілії». І сказав їосафат: «Є у нього слово господнє». І пішли до нього ізраїлів цар, і їосафат, і цар єдомський» *(4 Царств, гл. 3, ст. 9 — 12).*

Відзначимо, що син Ахава, так само як і цар єдомський, не сповідував культу єврейського бога. Це примушує Болінгброка зауважити таке: «Коли б хтось розповів, що три царі, з яких один католик, а два протестанти, пішли до католицького абата із спільним проханням вимолити дощ, — що сказали б про подібну дурницю? А якщо б католицький чернець написав подібну дурницю, чи не підтвердив би він справедливість приказки: «бреше, як священик»?»

«І сказав Єлисей ізраїлевому царю: «Що тобі до мене? Іди до пророків батька свого та до пророків своєї матері». А ізраїлів цар відказав йому: «Ні, бо господь скликав трьох цих царів, щоби видати їх в руку Моава». І сказав Єлисей: «Як живий господь Саваоф, що я стою перед його лицем, — коли б я не зважив на Іосафата, іудиного царя, то не глянув би на тебе і не побачив би тебе. А тепер покличте мені гусляра». І коли гусляр грав на гуслях, тоді рука господня торкнулася Єлисея» *(ст. 13–15).*

Прикро, що «священний» автор не зазначає, яку мелодію виконував цей чудовий музикант, акомпонуючи спадкоємцеві Ілії. «І він сказав: «Так говорить господь: робіть на цій долині яму за ямою, бо так говорить господь: не побачите вітру і не побачите дощу, а долина наповниться водою, яку будете пити ви і дрібна й велика худоба ваша. Та буде цього мало в очах господа, він і Моава видасть у вашу руку. І ви розіб'єте всі міста укріплені, і всі міста головні, і всі кращі дерева зрубаєте, і всі джерела водні загатите, і всі кращі польові ділянки завалите камінням» *(ст. 16–19).*

Якщо такими були умови, що їх поставив бог-отець, то стає незрозумілим, для чого потрібна була перемога. Адже ізраїльтяни оголосили війну моавітянам виключно для того, щоб примусити їх давати, як і раніше, сто тисяч баранів і стільки ж овець. Перемога, якщо вона повинна була супроводжуватися повним спустошенням країни, позбавляла їх, певна річ, можливості одержувати коли-небудь жадану данину. «Вранці, коли приносяться хлібні приношення, аж ось полилася вода з Єдомської дороги, і наповнилася земля водою» *(ст. 20).*

Друга частина пророцтва збулася не гірше першої: моавітяни, що напали на ізраїльське розташування, були перебиті.

«І піднялись ізраїльтяни, і почали бити моавітян, і ті побігли від них, а вони продовжували йти на них і бити моавітян. І міста руйнували, і на кожну добру ділянку в полі кидали кожний по каменю, й закидали її; і всі джерела води загачували, і всі дерева кращі рубали, так що залишалося одне каміння в Кир-Харешеті. І обступили його пращники і зруйнували його.

І побачив моавітський цар, що битва долає його, і взяв з собою сім сотень чоловік, які володіють мечем, щоб пробитися до єдомського царя; та не зміг. І взяв він свого первородного сина, що мав царювати замість нього, і приніс його цілоспаленням на мурі. Це

викликало велике обурення у ізраїльтян, і вони відступили від нього, і повернулись у свою землю» *(4 Царств, гл. 3, ст. 24–27).*

На конкурсі ідіотських небилиць щойно викладена могла б одержати першу премію: вона не потребує ніяких коментарів!

Потім ми бачимо Єлисея, який повторює чудеса Ілії другим виданням, з виправленнями і змінами. Так, він зустрічає (Біблія не говорить де) вдову, засмучену тим, що ЇЇ покійний чоловік залишив їй борги і що кредитори хочуть продати в рабство її дітей *(гл. 4, ст. 1).* Єлисей просить вдову сказати йому, що вона має. Вдова відповіла: «немає у раби твоєї нічого в домі, крім горняти оливи» *(ст. 2).* Єлисеєві більшого й не треба. Він наказує вдові обійти всіх сусідів і позичити в них всі порожні горщики. Потім він наказує їм зачинитися з дітьми і переливати єлей із свого горщика в усі інші посудини. Неважко здогадатися, яке вийшло чудо: посудина вдови виявилась невичерпною. Ошелешена жінка прибігла до Єлисея дякувати йому, і чоловік божий сказав: «Піди, продай оливу, та й заплати борги свої, а що залишиться, тим будеш жити з синами своїми» *(ст. 7).*

Найнезвичайніше в цьому чуді не те, що воно схоже на чудо Ілії, здійснене для вдови сарептської, а те, що Єлисей обійшовся тут… без музики.

«І сталося одного дня, і прийшов Єлисей до Сонаму. А там одна багата жінка упросила його до себе поїсти хліба. І коли б він не приходив, завжди заходив туди їсти хліб. І сказала вона до чоловіка свого: «Ось, я знаю, що божий чоловік, який приходить до нас постійно, святий. Зробимо невелику горницю, і поставимо йому там ліжко, і стіл, і сидіння, і світильник; і коли він буде приходити до нас, нехай заходить туди».

Одного разу він прийшов туди, і зайшов у горницю, і ліг там. І сказав Гиєзію, слузі своєму: «Поклич цю

сонамитянку!» І той покликав її, і вона стала перед ним. І сказав він до нього: «Скажи їй: «Ось, ти так турбуєшся про нас, що зробити б тобі? Чи не треба поговорити про тебе з царем, або з воєначальником?» А вона відказала: «Ні, я живу серед свого народу». І сказав він: «Що ж зробити їй?» А Гиєзій сказав: «Та ось, сина немає в неї, а чоловік її старий». 1 сказав він: «Поклич її». І він покликав її, і стала вона при вході. І він сказав: «Через рік, у цей самий час, ти будеш тримати на руках сина». А вона відказала: «Ні, пане мій, чоловіче божий, не обманюй раби своєї».

І жінка стала вагітною, і народила сина на другий рік, у той самий час, як сказав їй Єлисей» *(4 Царств, гл. 4, ст. 8—17).*

У цій оповіді вражає одна деталь: Єлисей, відтоді влаштувався на всьому готовому у цієї доброї жінки, начебто й не був у такій ворожнечі з царем (Сонам, біля підніжжя гори Гелвуя, належав царству ізраїльському). У своєму прагненні бути ввічливим і люб’язним Єлисей пропонує зробити їй послугу перед Іорамом, ніби він є його улюбленцем і може говорити з ним запросто! А тим часом цар цей — той самий Іорам, якому Єлисей щойно по-хамському заявив, що не хоче ні бачити його, ні розмовляти з ним.

Текст Біблії не говорить прямо, що саме Єлисей зробив дитину цій добрій жінці, але дає привід здогадуватись про це. Разом з тим пізніше автор оповіді величає чоловіка божого батьком. Невідомо, чи став він батьком за способом святого Іосифа-тесляра — батька «сина божого» Ісуса чи в звичайному розумінні.

«І підріс хлопчик і одного дня пішов до батька свого, до женців. І сказав до батька свого: «Голова моя! Голова моя болить!» І сказав той слузі своєму: «Віднеси його до матері… І він сидів на колінах у неї до полудня, і помер. І пішла вона, і поклала його на постелі чоловіка божого, і замкнула його, і вийшла… І відправилась, і прибула до

божого чоловіка, до гори Карміл… Коли ж прийшла до божого чоловіка, на гору, ухопилася за ноги його… І сказала вона «Чи прохала я сина у пана мого? Чи не говорила я: «Не обманюй мене?..» І він встав і пішов за нею… І ввійшов Єлисей у дім, аж ось хлопчик мертвий лежить на ліжку його. І ввійшов, і замкнув двері за собою, та й помолився до господа. І піднявся і ліг над хлопчиком, і приклав свої вуста до його вуст, і свої очі до його очей, і свої долоні до його долонь, і простерся над ним, і зігрілося тіло хлопчика. І встав і пройшов по світлиці назад і вперед; потім знову піднявся й простерся на ньому. І чхнув хлопчик разів сім, і відкрив очі свої. І покликав він Гиєзія, та й сказав: «Поклич цю сонамитянку». І той покликав її. І вона прийшла до нього, і сказав він: «Візьми сина свого». І підійшла, і впала йому в ноги, і поклонилася до землі. І взяла сина свого, й пішла» *(4 Царств, гл. 4, ст. 18–37)*[93].

Критики сміються з цього чуда Єлисеєвого, яке відрізняється від чуда Ілії лише кількістю рухів тіла. Проте богослови бачать у цьому містичний смисл: адже треба покомизитися, перш ніж сотворити чудо.

Пророк повернувся із Сонама в Галгал і застав у країні голод. Ще раз голод і знову голод! Ще один доказ, що ця прекрасна країна Ханаанська, із своїми непокритими горами, печерами й безоднями, із своїм Содомським озером, піщаною і кам’янистою пустелею зовсім була не такою вже родючою, якою старий бог описує її своєму обраному народові вустами Мойсея.

«А Єлисей повернувся в Галгал. І був голод у краю тім; і сини пророків сиділи перед ним. І сказав він слузі своєму: «Постав великий казан, і звари юшку для пророчих синів». І вийшов один із них у поле збирати овочі, і знайшов витку дику рослину, і набрав з неї Диких плодів повну одежу свою. І прийшов і накришив їх у казан з юшкою, бо вони не знали їх. 1 налили людям

їсти. Та тільки-но вони почали їсти юшку, підняли крик і говорили: «Смерть у казані, чоловіче божий! І не могли їсти. А він сказав: «Дайте муки». І всипав її в казан, і сказав Гиєзію: «Наливай людям, нехай їдять». І не залишилось нічого шкідливого в казані.

І прийшов один чоловік із Ваал-Шалаші, і приніс божому чоловіку хлібний початок й двадцять ячмінних хлібців і сирі зерна з лузгою. І сказав Єлисей: «Віддай людям, нехай їдять». І сказав слуга його: «Що тут давати ста чоловікам?» І сказав він: «Віддай людям, нехай їдять, бо, як говорить господь, наїдяться, і залишиться». І подав їм, і вони наїлися, і ще залишилося, по слову господньому» *(4 Царств, гл. 4, ст. 38–44).*

Надзвичайнішим в цьому чуді є те, що значно пізніше Ісус Христос повторив його. Та Єлисей був давним давно мертвий і не міг звинуватити сина Марії у плагіаті[94].

Главу 5 присвячено історії Неємана. Виходячи з Біблії, його можна було б вважати знаменитим, проте його, як звичайно, не знає жоден історик. «А Неєман, воєначальник сірійського царя, був муж великий у володаря свого і шанований, тому що через нього дав господь перемогу сіріянам. І муж цей був хоробрий воїн, але прокажений. А сіріяни одного разу пішли загонами, і взяли в полон із землі ізраїльської маленьку дівчинку, і вона прислужувала жінці Неємана. І сказала вона господині своїй: «О, коли б пан мій побував у пророка, що у Самарії, то він вилікував би його від прокази його» *(ст. 1–3).*

Коли ці слова були передані його вельможності генералу Неєману, він попросив у царя відпустку, і той йому не відмовив. Крім того, сірійський цар написав дружню записку царю ізраїльському, щоб Неємана добре прийняли. І Неєман поїхав, узявши з собою десять

талантів срібла, шість тисяч сіклів золота і десять змін одягу. Але з ізраїльським царем сталося щось незрозуміле. Коли Іорам ізраїльський розпечатав листа, він прочитав: «Разом з листом цим, ось, я посилаю до тебе Неємана, слугу мого, щоб ти зняв з нього проказу його» *(ст. 6).* Можна уявити собі здивування Іорама від читання цього листа, але важко уявити, як він повів себе далі. За словами Біблії, «як ізраїлів цар прочитав листа, то розідрав одежу свою і сказав: «Хіба я бог, щоб убивати, чи оживляти, що він посилає до мене, щоб я вилікував чоловіка від прокази його? Тож тепер знайте й дивіться, адже він шукає приводу ворогувати проти мене» *(ст. 7).*

На щастя, Єлисей знав усе, що відбувається, і послав сказати Іораму, щоб той відправив Неємана до нього. Сім купань в Йордані, за рецептом Єлисея, цілком вилікували бравого вояку від прокази: «і обновилося тіло його, як тіло малої дитини» *(ст. 14).* Правду сказати, Нееман спочатку здивувався рецептові пророка: йому здавалося дивним, що він повинен здійснити таку велику подорож тільки для того, щоб омитися в чистій воді. І в нас дома є ріки, говорив він, у яких можна купатися. Але йому пояснили, що ці ріки не мали властивостей Йордану, яких набула ця ріка завдяки благодійному втручанню Єлисея.

Видужавши, він пішов дякувати пророкові: «Ось, я пізнав, що на всій землі немає бога, як тільки у Ізраїлі; тож прийми дар від раба свого» *(ст. 15).* Не зважаючи на всю наполегливість Неємана, безкорисливість Єлисея залишилась непохитною.

Єлисей здійснив ще серію чудес. Один з персонажів, яких «священний» автор туманно називає синами пророків, був якось на березі Йордану, де колов дрова, і впустив сокиру в воду. «І закричав він, і сказав: «Ох, володарю мій!» Єлисей сказав: «Де вона впала?» А той показав йому місце. І він відрубав кусок дерева, і кинув

туди, і випливла сокира. Синові пророка залишалося тільки простягнути руку і витягти сокиру з води *(4 Царств, гл. 6, ст. 5–6).*

Інше чудо показує ще раз, до якої міри бог покровительствував Єлисееві. «Цар сірійський пішов війною на ізраїля... І прийшли вони вночі, й оточили місто. А слуга божого чоловіка встав уранці і вийшов, аж ось військо навколо міста, і коні, й колісниці. І сказав його слуга до нього: «Ох! Пане мій, що будемо робити?» А той відказав: «Не бійся, тому що тих, які з нами, більше, ніж тих, які з ними». І молився Єлисей, і говорив: «Господи, відкрий йому очі, щоб він побачив!» І відкрив господь очі слузі, і він побачив, аж ось уся гора наповнена кіньми та вогненними колісницями навколо Єлисея. А коли пішли до нього сіріяни, Єлисей помолився господу та й сказав: «Врази їх сліпотою!» І він вразив їх сліпотою, по слову Єлисея» *(ст. 8—18).*

Тут пригода набуває характеру блазнівської комедії. Уявіть собі цих нещасних офіцерів і солдатів, раптово вражених сліпотою, особливо коли йдеться про численну армію. Адже місто, де знаходився пророк, було оточене піхотою, кавалерією і воєнними колісницями. Якщо таке чудо могло статися, то, здавалось би, ці тисячі нещасних повинні були зняти облогу, просити пощади в ізраїльтян і благати, щоб їх відвели додому, поки вони живі. Та нічого подібного! Згідно з Біблією, ці сліпі війська не залишили свого наміру взяти Єлисея живим або мертвим. І тут «священний» автор примушує віруючих проковтнути одну з наймонументальніших дурниць, які будь-коли були написані жерцями, що самовдоволено насміхаються над довірливістю простаків. Єлисей сам запропонував свої послуги сірійським офіцерам і солдатам, щоб повести їх на пошуки Єлисея. Ці сліпі ідіоти прийняли пропозицію, і пророк потягнув їх за собою до самої столиці держави, де вони й опинились у полоні. Ця вигадка така

безглузда, що ми вважаємо за необхідність ще раз нагадати божественний текст: «І сказав їм Єлисей: «Це не та дорога й не те місто. Ідіть за мною, і я проведу вас до того чоловіка, якого ви шукаєте». І привів їх у Самарію» *(4 Царств, гл. 6, ст. 19).*

Уявіть собі цих воїнів, які один за одним ідуть за пророком; уявіть собі всіх цих сліпих, що крокують із Дофаїма в Самарію, тримаючи один одного за поли шинелей, причому перший тримається за полу провідника, який є не хто інший, як сам Єлисей. Уявіть собі все це і скажіть, чи може будь-яка релігія ще безсоромніше насміхатися з добродушності легковірних своїх прихильників? «І сталося, як прийшли вони до Самарії, Єлисей сказав: «Господи, відкрий очі їм, щоб вони бачили!» І відкрив господь очі їм, і побачили, що вони в середині Самарії» *(ст. 20).*

Та все добре, що добре закінчується, і ми зараз побачимо, що того дня Єлисей був великодушним і не зловжив своїм торжеством. «І сказав ізраїлів цар Єлисею, коли побачив їх: «Чи не побити їх, батьку мій?» А той відказав: «Не вбивай! Хіба мечем твоїм та луком твоїм ти полонив їх, щоб убивати їх? Запропонуй їм хліба й води: нехай їдять і п’ють і підуть до володаря свого. І приготував їм великий обід, і вони їли та пили. І відпустив їх, і пішли до володаря свого. І не ходили більше ті полчища сірійські до ізраїлевого краю» *(ст. 21–23).*

Те, що ми щойно прочитали, відразу спростовується продовженням цієї історії. Таке вже «святе письмо».

Стих 23 запевняв, що завдяки великодушності Єлисея царство ізраїльське було й надалі позбавлене нападу сірійців. Але прочитайте стих 24: «Після того зібрав Венадад, цар сірійський, все військо своє, і виступив, і обложив Самарію». Щоб уникнути необхідності пояснювати ці безглузді і надто нерозумні

суперечності, підручники «священної історії» говорять лише про чудо осліплення сірійців.

Отже, Венадад знову на сцені. Це той самий Венадад, котрому, як ви пам’ятаєте, цар Ахав дав можливість зникнути. «І був великий голод у Самарії, коли вони обложили її, такий, що осляча голова коштувала вісімдесят сіклів срібла, а четвертина каба голуб’ячого посліду — п’ять сіклів срібла». Так сказано в стиху 25.

«І сталося одного разу проходив ізраїлів цар по мурі, а одна жінка крикнула йому, говорячи: «Допоможи, володарю мій, царю!» А він відказав: «Коли не допоможе тобі господь, з чого я допоможу тобі? Чи з току, чи з точила?» І сказав до неї цар: «Що тобі?» А та відказала: «Ця жінка говорила мені: віддай свого сина, з’їмо його сьогодні, а сина мого з’їмо завтра. І зварили ми мого сина, і з’їли його. І я сказала їй другого дня: віддай же твого сина, і з’їмо його. Але вона сховала свого сина».

І сталося, як цар вислухав слова тієї жінки, роздер одежу свою, і проходив він по мурі, і народ побачив, що саме веретище на тілі його. І він сказав: «Нехай те й те зробить мені бог, і ще більше зробить, коли залишиться голова Єлисея, Сафатового сина, на ньому сьогодні». А Єлисей сидів у своєму домі, і старці сиділи у нього. І послав (цар) чоловіка від себе. Перш ніж прийшов посланий до нього, він сказав старцям: «Чи бачите, що цей син убивці послав зняти з мене голову? Дивіться, коли прийде посланий, закрийте двері і притисніть його дверима». А ось і тупіт ніг пана його за ним. Він говорив ще з ними, аж ось посланий приходить до нього. І він сказав: «От яке лихо від господа! Чого ще чекати від господа?» *(4 Царств, гл. 6, ст. 26–33).*

На щастя, якщо Єлисей і був причиною голоду, то невдовзі він же й перемінив стан справ. Полюбуйтеся: «І сказав Єлисей: «Послухайте слово господнє: так

говорить господь: завтра в цей час мірка кращої муки буде по сіклю і дві мірки ячменю по сіклю біля брами Самарії» *(гл. 7, ст. 1).*

«Господь учинив так, що сірійський табір почув стукіт колісниць та іржання коней, гамір великого війська. І сказали вони один до одного: «Мабуть, ізраїлів цар найняв проти нас царів хеттейських і єгипетських, щоб пішли на нас».

І встали вони й побігли в сутінки, і залишили свої намети, і своїх коней, і своїх ослів, увесь табір, як він був, та й повтікали, рятуючи себе *(ст. 6–7).*

«І вийшов народ, і пограбував табір сірійський, і коштувала мірка кращої муки по сіклю, і дві мірки ячменю по сіклю, за словом господнім» *(ст. 16).*

Глава 8, розповівши, що сонамитянка, дитину якої оживив Єлисей, переховувалася від голоду в філістимській країні сім років, розповідає також історію «капітана» Азаїла. Для того, щоб зрозуміти її, треба згадати, що, коли Ілія (не Єлисей, ні! був на горі Хориві, бог сказав йому після землетрусу й вогню: «Піди назад своєю дорогою у Дамаск (сорок діб ходу, — *Л. Таксіль),* і коли прийдеш, то помаж Азаїла на царя над Сірією, а Іiуя, Намессіїного сина, помаж на царя над Ізраїлем» і т. п. *(3 Царств, гл. 19, ст. 15–16).*

Біблія не пояснює, чому Ілія сам не помазав ані Азаїла, ні Іiуя: бог-отець вимовив вищенаведені слова, і все. А тепер ми маємо справу з Єлисеєм. «Священний письменник» раптом згадує про Азаїла та Іiуя і збирається, з гріхом пополам, виправити свою забудькуватість, коли вже у нього під рукою Єлисей. Нарешті, ми хоч зараз дізнаємося, хто ж такий Азаїл.

«І прийшов Єлисей до Дамаску, коли Венадад, сірійський цар, був хворий. І донесли йому, говорячи: «Прийшов чоловік божий сюди».

І сказав цар до Азаїла: «Візьми у свою руку дар, і піди назустріч божому чоловікові, і запитай господа

через нього, говорячи: «Чи видужаю я від цієї хвороби?» І пішов Азаїл назустріч йому, і взяв дар у свою руку і всього, що найкраще в Дамаску, скільки можуть нести сорок верблюдів. І прийшов, і став перед лицем його, та й сказав: «Син твій Венадад, цар сірійський, послав мене до тебе запитати, чи видужає він від цієї хвороби?»

І сказав йому Єлисей: «Піди, скажи йому, що видужає, проте господь відкрив мені, що він помре» *(4 Царств, гл. 8, ст. 7—10).*

Читаючи подібні дурниці, іншим разом почуваєш себе мов уві сні. Чому Єлисей, знаючи від бога, що Венадад помре, доручає Азаїлові пообіцяти хворому одужання? І чому він, «божий пророк», свідомо бреше Азаїлові? Біблія не пояснює цього. Така величезна кількість дурниць інколи навіть втомлює.

«І спрямував на нього Єлисей погляд свій, і довго вдивлявся, аж той збентежився. ї заплакав божий чоловік. І сказав Азаїл: «Чому мій пан плаче?» І сказав він: «Бо я знаю, яке лихо зробиш ти синам ізраїлевим: фортеці їхні знищиш вогнем, і юнаків їхніх позабиваєш мечем, і немовлят їхніх повбиваєш, і вагітних жінок у них посічеш» *(ст. 11–12).*

Я вважаю, що коли б хтось звернувся до вас з такими віщуваннями, а ви повірили б у правдивість пророків, то ви б жахнулися. А як вам сподобається відповідь Азаїла?

«І сказав Азаїл: «Що таке твій раб, цей пес (мертвий), щоб міг зробити таку велику річ?» І сказав Єлисей: «Указав мені господь в тобі царя Сірії». І пішов він від Єлисея, і пішов до свого пана, а той сказав йому: «Що сказав тобі Єлисей?» І він сказав: «Говорив мені, що ти видужаєш». І сталося другого дня, він узяв ковдру, намочив її водою, і поклав на лице його, і він помер. І воцарився Азаїл замість нього» *(ст. 13–15).* Такий спосіб завоювання корони на диво простий. Ніхто із

спадкоємців Венадада не протестував, воно й зрозуміло чому: на те була «воля божа».

Наприкінці 8-ї глави говориться, що на схилі віку Іосафат поділив трон з сином своїм Іорамом, чоловіком Гофолії. Це суперечить тому, про що ми читали вище: було вже сказано *(3 Царств, гл. 22, ст. 50),* що цей Іорам, син Іосафата, вступив на престол після смерті батька. Та коли б ми спинялися на всіх суперечностях Біблії, ми б ніколи не скінчили.

Іорам іудейський став на хибний шлях. Подібно до свого шурина — Іорама ізраїльського, він творив одно лише неугодне, за що й був покараний: «Єдом» обурився перестав платити данину. Іорамові іудейському було тридцять два роки, коли він сів на престол, і царював він, як сказано, вісім років. Коли він помер, Іорам ізраїльський царював уже дванадцятий рік.

Наслідником Іорама іудейського став Охозія, його син від Гофолії. Охозія одержав батьківську корону в двадцять два роки. Він не поклонявся іудейському богові і протримався лише один рік. Охозія заклав союз із своїм дядьком Іорамом ізраїльським для того, щоб воювати з Азаїлом, царем сірійським. Та Азаїл побив союзників, «і повернувся цар Іорам, щоб лікуватися в Ізреєлі від ран, яких завдали йому сіріяни в Рамофі, коли він воював з Азаїлом, сірійським царем. А Охозія, син Іорама, цар іудин, прийшов провідати Іорама, Ахавового сина, в Ізреєль, бо той був хворий» *(4 Царств, гл. 8, ст. 29).*

Читачу, підготуйтеся! Зараз ви тремтітимете: бог готує жахливе побоїще!

«А пророк Єлисей покликав одного з пророчих синів і сказав йому: «Підпережи свої стегна, і візьми це горня оливи у руку свою, і піди в галаадський Рамоф. І прийди туди, і розшукай там Ііуя, сина Іосафатового, сина Намессієвого, і підійди і накажи вийти йому за оточення братів своїх, і заведи його до внутрішньої кімнати; і

візьми горня з оливою, і вилий на голову його, та й скажи: «Так говорить господь: помазано тебе на царя над Ізраїлем. Потім відчини двері, і біжи, і не чекай» *(4 Царств, гл. 9, ст. 1–3).*

Юний «пророчий син» точно виконав доручення, на превеликий подив Іiуя. Одержавши свою порцію оливи, Іiуй розповів офіцерам гарнізону про те, що з ним сталося. «А ті поспішно взяли кожен одежу свою, і підстелили йому на самих сходах, і засурмили в сурму, і сказали: «Зацарював Іiуй!» І повстав Іiуй, син Іосафата, Намессієвого сина, проти Іорама. А Іорам був з усім Ізраїлем у галаадському Рамофі насторожі проти Азаїла, царя сірійського» *(ст. 13–14).*

Ми потрапляємо тепер у жахливий, нескінченний лабіринт убивств. Грізну місію одержав Азаїл від бога, розпочавши виконання її зі смерті Венадада. Вона сповнена неймовірних страхіть: новий цар сірійський повинен був розбивати голови немовлятам і розтинати животи вагітним жінкам, Іiуй має також доручення купатися в крові. Згадаймо, що злочини Іорамів, Охозіїв та інших «монархів» полягали в тому, що вони поклонялися Ваалу замість Адоная. І ось яку віротерпимість подає Біблія!

Після того, як Іiуя оголосили царем, він сів на коня і поїхав у Ізреєль, де був Іорам і куди Охозія, цар іудейський, прийшов, щоб провідати Іорама, який був там на лікуванні. «А на башті в Ізреєлі стояв вартовий, і побачив він полчище Іiуєве, коли воно йшло, і сказав: «Полчище бачу я». І сказав Іорам: «Візьми вершника, пошли назустріч їм, і хай скажуть: «Чи з миром?» *(ст. 17).*

Оскільки посланий не повернувся, Іорам послав іншого, якого також не побачив більше. «І сказав Іорам: «Запрягай!» І запрягли колісницю його. І виступив Іорам, ізраїлів цар, і Охозія, іудин цар, кожний на своїй колісниці. І виступили назустріч Іiую, і зустрілися з ним

на полі Навуфея. І сталося, як побачив Іорам Ііуя, то сказав: «Чи з миром Ііуй?» І сказав він: «Який мир при любодійстві твоєї матері Ієзавелі, і при багатьох волхвуваннях її?» *(ст. 21–22).*

Щоб зрозуміти всю чарівність закиду Ііуя з приводу розпусти цариці Ієзавелі, треба зайнятися маленьким: фонологічним підрахунком, що грунтується на священних текстах. Скільки років було тоді вдові Ахава? Вона була матір'ю Гофолії, якій на той час було вже близько ста років.

Невідомо, на якому році життя кожна з них одружилася. Та припустимо, що дочці Ахава було лише п'ятнадцять років, коли її одружили з Іорамом іудейським, сином Іосафата. Ми вже знаємо, що Іорам не відзначався відданістю богові; Друга книга ГІаралiпоменон повідомляє, яка кара постигла його.

«І викликав господь проти Іорама дух філістимлян та аравитян, сусідніх єфіоплянам. І пішли вони на Іудею і увірвалися до неї, і захопили все добро, яке було в царському домі, а також синів його та жінок його. І не залишилось у нього сина, крім Охозії, меншого з синів його. А після всього цього вразив господь нутрощі його невидужною хворобою. Так було з дня на день, а до кінця другого року випали нутрощі його від хвороби його, і він помер у немилосердних стражданнях. А народ не спалив для нього благовоній, як робив це для батьків його». (2 *Псіраліпом., гл. 21, ст. 16–19).*

А глава 22 тієї ж книги розпочинається з такого Цінного повідомлення: «І поставили царем мешканці Єрусалима Охозію, меншого сина його, замість нього, бо усіх старших побило полчище, яке приходило з аравітянами до табору, — і зацарював Охозія, син Іорама, іудиного царя. Охозія був віку двадцяти й двох літ, коли зацарював, і царював він один рік у Єрусалимі-ім'я матері його Гофолія» *(ст. 1–2).* Кількість братів

Охозії зазначено в 14-му стиху 10-ї глави Четвертої книги Царств: їх було «сорок два чоловіки».

Тепер повернемося дещо назад: припустимо, що Гофолія, яка вийшла заміж у п’ятнадцять років, могла через рік народити свого першого сина. Припустимо також, що в неї щороку народжувались діти і одні лише сини (Біблія не згадує про дочок цієї цариці). Охозія народився сорок третім, і, отже, Гофолії було мінімум п’ятдесят вісім років, коли вона його народила. Звідси виходить, що їй повинно бути рівно вісімдесят років, коли двадцятидвохрічний Охозія вступив на трон. З цього можна зробити висновок, що Ієзавель, мати Гофолії, була, принаймні, віком у сто років, коли мала сина Іорама, який царював над Ізраїлем, і внука Охозію, який царював над іудою, на ту пору, коли їй приписують ганебну розпусту. Стає зрозумілим після цього, що волхвування, яке приписує їй сердитий Іiуй, могло мати єдину мету — чаклунське приваблювання коханців сторічною старушенцією!

Відповідь Іiуя не могла заспокоїти сина Ієзавелі, «І повернув Іорам руки свої, і побіг. І сказав він Охозії: «Зрада, Охозія!» А Іiуй натягнув лук рукою своєю, і влучив Іорама поміж плечима його, і пробила стріла його серце, і впав він на колісниці своїй *(4 Царств, гл. 9, ст. 23–24).* Охозія, цар іудейський, також побіг. «А Іiуй погнався за ним, і сказав: «Убийте і його на колісниці…» І побіг він у Мегідон, і помер ти*»(ст. 27).*

Тепер надійшла черга Ієзавелі. «І прибув Іiуй у Ізреєль. А Ієзавель, як дізналася про це, нарум’янила лице своє, і прикрасила голову свою, і дивилася у вікно» *(ст. 3О).* Ця поважна бабуся, якій було, принаймні, сто, якщо не всі сто двадцять, років, розраховувала ще на свої чари, збиралася спокусити узурпатора. «Коли Іiуй увійшов до брами, вона сказала: «Чи мир Замврію, убивці царя свого?» *(ст. 31).* Ми ще пам’ятаємо, що Замврій, який убив царя Ваасу і все його сімейство,

процарював лише сім днів і покінчив життя самогубством, коли побачив успіх заколоту Амврія.

«І підняв він обличчя своє до вікна та й сказав: «Хто зо мною, хто?» І виглянули до нього два-три євнухи. А він сказав: «Викиньте її». І викинули її. І бризнула кров її на стіну і на коней, і розтоптали її. І прийшов Іiуй, і їв, і пив, та й сказав: «Знайдіть ту прокляту й поховайте її, бо вона — царева дочка.» І пішли ховати її, і Не знайшли від неї нічого, крім черепа, і ніг, і кистів рук» *(ст. 32–35).*

Але ми знаємо, що Ієзавель була дуже плодовитою, у Іорама були брати, які могли прийняти царство. «А Ахав мав сімдесят синів у Самарії. І написав Іiуй листи, і послав у Самарію до начальників Ізреєлу, до старших і вихователів Ахавових дітей *(4 Царств, гл. 10, ст. 1).* Листи наказували винищити всіх молодих «принців». «І сталося, як прийшов до них лист, взяли вони царських синів, і закололи їх — сімдесят чоловік. І поклали їхні голови в кошики, та й послали до нього, в Ізреєль» *(ст. 7).* Іiуй умертвив також і всіх друзів, всіх слуг дому Ахава.

«І встав він, і пішов, і прийшов до Самарії. А на шляху при Беф-Єкеді пастушачому зустрів Іiуй братів Охозії, іудиного царя, і сказав: «Хто ви?» А ті відказали: «Ми брати Охозії, йдемо дізнатися про здоров’я синів царя та синів цариці». І сказав він: «Візьміть їх живими». І взяли їх живими, і закололи їх — сорок і два чоловіка… І жодного з них не залишилось» *(ст. 12–14).* Не завадить нагадати, що ці сорок два сини Гофолії були вже якось убиті арабами *(2 Параліпом., гл. 22, ст. 1).* Охозія, сорок третіхі і молодший у сім’ї, став спадкоємцем батька свого Іорама іудейського, саме і лише завдяки цьому поголовному винищенню старших братів. О жорстокий і безстрашний Іiуй!.. Він не зупинявся навіть перед убивством… мерців!

Якщо ви гадаєте, що на цьому благочестиві біблійні мерзоти закінчуються, ви жорстоко помиляєтесь. Іiуй

оголосив велике свято на честь Ваала. «Скличте до мене всіх пророків Ваала, всіх, хто служить йому, та всіх священиків його, щоб ніхто не був відсутнім, бо в мене велика жертва Ваалу. А кожен, хто не з’явиться, не буде живий!» А Ііуй робив це з хитрим наміром, Щоб винищити тих, хто служив Ваалові. І сказав Ііуй: «Призначте святкові збори заради Ваала!» І проголосили збори. І послав Ііуй по всьому Ізраїлю; і прийшли всі, хто служив Ваалові, не залишалося жодного чоловіка, хто б не прийшов; і ввійшли до Ваалового дому, > наповнився Ваалів дім від краю до краю» *(4 Царств, гл 10, ст. 19–21).*

Під час богослужіння храм суперника Сафаофа був оточений військами Ііуя. «А коли скінчено було цілоспалення, сказав Ііуй бігунам і начальникам: «Підійдіть бийте їх, щоб жоден не втік!» І повбивали їх вістрям меча, і кинули їх бігуни та начальники, і пішли до міста, де був Ваалів дім. І винесли статуї з дому Ваалового, і спалили їх. І розбили статую Ваала, і зруйнували Ваалів дім. І зробили з нього місце нечистот, до цього дня. І винищив Ііуй Ваала з землі ізраїля» *(ст. 25–28).*

А тепер, читачу, притуліться до стіни або ж тримайтеся за щось, щоб не захитатися і не впасти. Ось стих 29: «Втім, від гріхів Ієровоама, який ввів у гріх ізраїля, від них не відступив Ііуй, — від золотих телят, що у Вефілі та в Дані». Немає ніякої можливості зрозуміти цього пана Ііуя!

Ось ще одна цитата: «І сказав господь до Ііуя: «За те, що ти охоче зробив, що було добрим в очах моїх, виконав над домом Ахавовим все, що було на серці моєму, сини твої до четвертого покоління сидітимуть на престолі ізраїлевому». Та Ііуй не прагнув ходити за законом господа, бога ізраїлевого, від щирого серця. Він не відступив від гріхів Ієровоама, який ввів Ізраїля в гріх» *(ст, 30–31).* Що б там було, цей узурпатор

процарював двадцять вісім років. Він залишив корону своєму синові Іоахазу. Захоплений подвигом Іiуя, «священний» автор забув про Гофолію. В главі 11 він повертається до неї. Вступ на престол узурпатора примусив дочку Ахава впасти в глибокий і дуже складний траур: всього за кілька днів була вбита і з’їдена собаками її мати Ієзавель, убитий брат Іорам ізраїльський і сімдесят інших братів, її син Охозія і сорок два інших її сини. У цариці єрусалимської залишилися тільки онуки, сини Охозії. Що зробила вона, щоб врятувати їх від люті Іiуя? Вона… винищила їх сама. «Гофолія, мати Охозії, бачачи, що син її помер, встала й винищила все царське плем'я» *(ст. 1).*

Тільки в Біблії можна зустріти таку помсту. Вольтер сказав з цього приводу: «Як говорить священна історія, Гофолія, бабуся маленького Іоаса, вбиває всіх своїх онуків в Єрусалимі за винятком маленького Іоаса, якии встиг зникнути. Було їй тоді близько ста років. Отже, ніяких спонукальних мотивів це винищення мати не могло. Вона здійснює всі ці численні вбивства заради одного лише задоволення, а також для того, щоб дати верховному жерцю Іодаєві привід убити в свою чергу її У той період царів ізраїльських і іудейських ми зустрічаємо такі сцени вбивств і масового знищення, які можна було б зустріти, мабуть, лише в історії тхорів, якби тільки якийсь півень зумів написати їхню історію».

Неправдоподібність завжди характеризує біблійні оповіді. Яким чином молодший з синів Охозії міг врятуватися від цього загального винищення? Його сховала тітка Іосавеф. Але хто ця Іосавеф? Вона сестра Охозії і дочка Гофолії *(4 Царств, гл. 1, ст. 2).* Вона, крім того, дружина священика Іодая *(2 Паралiпом., гл. 22, ст. П).* Таким чином, цариця Гофолія, яка прославилася своїм неблагочестям, Гофолія, яка вважала Ваала єдиним богом, видала дочку за священика єврейського бога. А маленький Іоас потай від Гофолії виховувався у

храмі. Протягом шести років вона зовсім нічого не знала про цю тривалу змову свого зятя. На сьомий рік Іодай зібрав воєначальників, відданих єврейському богові, показав їм юного сина Охозії, оголосив його царем, а Гофолія, яка прибігла глянути, що відбувається була вбита біля «кінського входу» царського дому. Заодно вбили і жерця Ваала — Матфана — конкурента Іодая.

З Четвертої книги Царств виходить, що Іоас був благочестивим монархом; але з Другої книги Параліпоменон, також випливає, що він погано скінчив *(гл. 24):* він відновив культ Астарти та інших фальшивих богів, на великий сором Захарії, який по смерті отця свого Іодая став священиком єврейського бога. Іоас, роздратований доріканнями Захарії, наказав побити його камінням у дворі храму *(ст. 21).* У свою чергу, Іоас був задушений двома своїми слугами, яких книга Параліпомемон називає: «Завад, син Шимеафи, і Ієгозавад, син Шимріфи», а Четверта книга Царств: «Іозакар, син Шимеати, і Ієгозавад, син Шомери» *(гл. 12, ст. 21).* Хоч би хто б були його вбивці, цей цар процарював цілих сорок років. Наступником убитого Іоса став його син Амасія.

Повертаючись до Четвертої книги Царств, ми довідуємося, що в Ізраїлі наслідником грізного Іiуя став його син Іоахаз. Цей блудодій насміхався з єврейського бога протягом сімнадцяти років. Його царство піддавалося спустошливим нашестям царів Сірії Азаїла і Венадада. А як євреї були розорені, важко собі й уявити!

Ось текст: «У Іохаза залишилося війська лише п’ятдесят вершників, десять колісниць і десять тисяч піших, тому що винищив їх сірійський цар і стер їх у порох на зневажання» *(4 Царств, гл. 13, ст. 7).*

Після Іоахаза був його син Іоас, якого не треба плутати з Іоасом, царем іудейським. Іоас ізраїльський, онук Іiуя, воював з Амасією, сином Іоаса іудейського; розбив його вщент, зробив пролом у стінах

єрусалимських розміром чотириста ліктів і пограбував храм та царський палац.

За царювання Іоаса ізраїльського помер пророк Елисей. «Єлисей захворів на хворобу, від якої потім помер. І прийшов до нього Іоас, ізраїльський цар, і плакав над ним» *(4 Царств, гл. 13, ст. 14).*

Наступного року сталося несподіване чудо. Ховали одного чоловіка й побачили полчище моавитян. «Ті, що ховали, кинули того чоловіка до гробу Єлисеєвого. А він коли впав і торкнувся кісток Єлисея, то ожив і встав на ноги свої» *(ст. 20–21).* Ми припускаємо, що і моавітяни теж злякалися і втекли.

Критики ніколи не бувають задоволені! Вони й тут роблять свої зауваження. Вони запитують, чому бог не воскресив самого Єлисея, замість того щоб воскрешати якогось нікому не відомого обивателя, нікому не потрібного і нецікавого, випадково кинутого у пророчу могилу. Вони запитують, яким чином могила ця залишалася відкритою протягом цілого року? Вони запитують також, що сталося з тим, який воскрес, і дивуються з того, що він не добивався слави і зовсім не відзначений Біблією навіть у своєму другому, такому несподіваному житті. Нарешті, якщо таку чудодійну властивість мали кості Єлисея, то, запитують вони, чому їх більше ніхто не використав? Сумно думати, що більш-менш розумне і добре поширення використання цього скелету змогло б і нам усім забезпечити безсмертя! У всякому разі, «святі отці» могли б використати Єлисеєві кісточки хоча б для продовження свого власного існування.

Зі смертю Єлисея історико-політична плутанина в Біблії стає такою, що майже неможливо розібратися в сумбурному нагромадженні імен і фантастичних подій. Кінець ізраїльській державі настав за царя Осії. Осія та багато його колишніх підданих були взяті в ассірійській полон.

розділ сороковий
КІНЕЦЬ ЦАРСТВА ІУДЕЙСЬКОГО

На той час, коли євреї з царства ізраїльського були в ассірійському полоні, царство іудейське, ще трималося самостійно під благочестивим правлінням Єзекії. «Він понищив пагорби, і поламав стовпи для богів, і вирубав діброву Астарти, і розбив мідного змія, якого зробив був Мойсей; бо аж до цих днів Ізраїлеві сини все кадили йому...» *(4 Царств, гл. 18, ст. 4).* Правда, за це благочестя бог дав йому перемогу над філістимлянами, та все ж покровительство боже в деяких випадках виявлялося лише наполовину. Так, на четвертий рік свого царювання Єзекія зазнав навали Сінахеріба (Біблія називає його Сеннахірімом), царя ассірійського, і позбувся її, заплативши йому триста талантів срібла і тридцять талантів золота. «І віддав Єзекія все срібло, яке знайшлось у господньому домі та в царевих скарбницях... Єзекія зняв, золото з дверей господнього дому і з стовпів, які позолотив... і дав його ассірійському цареві» *(ст. 15–16).*

Після такого пограбування Сеннахірім, здавалось, міг би дати спокій Єзекії. Нічого подібного! Він невдовзі знову повернувся, заново взявся за справу, оточив Єрусалим військами і послав до Єзекії якогось Рабсака, якому доручив задати царю єхидне запитання: «Що це за надія, на яку ти надієшся?» *(ст. 19).* Єзекія вислав Рабсаку трьох парламентерів, і вони сказали йому: «Говори до своїх рабів по-арамейському, бо ми розуміємо, і не говори з нами по-іудейському в слух тих людей, що на мурі» *(ст. 26).*

Та Рабсак став ще зухвалішим. Він почав говорити «витонченою» біблійною мовою: «Чи пан послав мене

говорити ці слова до твого пана та до тебе? Хіба не до цих, які сидять на мурі, щоб з вами їсти кал свій та пити сечу свою» *(ст. 27).*

Єзекія, напевно, не дуже покладався на бога, оскільки дозволив так пограбувати себе без будь-якого опору. Проте пророк Ісайя, сучасник цих подій, підняв йому настрій, та й сам бог-отець нарешті підтримав його. «І сталося тієї ночі: і вийшов ангел господній, і забив в ассірійському таборі сто й вісімдесят і п’ять тисяч. І повставали вони рано вранці, аж ось усі тіла мертві! А Сеннахірім, ассірійський цар, рушив, та й пішов, і вернувся й осівся в Ніневії» *(4 Царств, гл. 19, ст. 35–36).* Блискуча біблійна «перемога»!

Біблія повідомляє далі, що Сеннахірім був убитий своїми синами Адрамелехом і Шарецером, які після вбивства зникли у Вірменію, і що інший син Сеннахіріма, Ассардан (в історії — Асархадон), почав царювати замість нього. А в наступній же главі автор повідомляє, що Єзекія в останні роки свого царювання уклав угоду з Беродах Баладаном, царем вавілонським.

Ці твердження не відповідають відкриттям археологів щодо історії ассірійських царств. З написів у знаменитому палаці Хорсабада, відкритому в 1842 році французьким консулом у Мосулле Ботта, стає зрозумілим, що Беродах Баладан був вигнаний з Халдеї самим Салманасаром V, батьком Сінахеріба, який переміг його у битві поблизу Бетлакина у 709 році до н. е., і що Салманасар після цієї перемоги оволодів Вавілоном і приєднав це царство до Ніневії. Яким же чином Єзекія міг укласти угоду з Беродах Баладаном за царювання Ассардана, сина Сінахеріба, коли цей цар вавілонський втратив усі свої володіння у війні проти царя ніневійського, діда Ассардана, і коли Ассардан, який царював за останніх років Єзекії, був одночасно царем Ніневії і Вавілону?

Та коли навіть не зважати на відкриття вчених і віддати перевагу авторитетові Біблії, то й справді не можна не зробити такого зауваження: бог, давши оцінку: «…Це місто я охороню на спасіння його ради себе та ради Давида, мого раба» *(4 Царств, гл. 19, ст. 34),* міг би й не очікувати другої навали Сеннахіріма. Бо коли бог, будучи всемогутнім, вирішив узяти Єрусалим під своє покровительство, то краще було б дійсно захистити місто від Сеннахіріма з самого початку, ніж дозволити останньому повиносити всі багатства країни і всі скарби храму. Незрозуміло також, чому пан Саваоф, який так урочисто проголосив себе захисником і покровителем племені Іуди і рукою свого ангела-винищувача вбив за одну ніч сто вісімдесят п’ять тисяч ассірійців, після кількох років покинув іудеїв, дозволив зруйнувати їхні святині іншій ассірійській армії і цілком спокійно дивився на те, як іудеїв і плем’я Веніамінове, не виключаючи переважної кількості левітів, заковували в кайдани як рабів.

А ось з приводу Єзекії ще один факт, деталі якого досить цікаві. Цей цар вступив на трон у двадцятип’ятирічному віці, і бог записав до книги його долі, що він помре на тридцять дев’ятому році життя; але внаслідок обставин, які треба відмітити, бог підчистив гумкою цю сторінку «великої книги вічності» і зробив виправлення, в результаті якого Єзекія зміг дотягнути до п’ятдесятичотирьохлітнього віку.

На чотирнадцятому році свого царювання Єзекія захворів, як це й належало за вказівками, які були зроблені в книзі його долі спочатку, до вживання богом гумки. Цар іудейський не викликав лікаря; це було непотрібним, бо в нього під рукою був пророк Ісайя, святий чоловік, що був у курсі всіх божих рішень. Ісайя, дізнавшись, з якого приводу царственний хворий хотів з ним порадитись, поспішив до його одра. І сказав Ісайя Єзекії: «Так сказав господь: зроби заповіт для дому

твого, бо ти помреш, а не видужаєш». А той (Єзекія) відвернув обличчя своє до стіни, і помолився до господа, говорячи: «О господи! згадай же, що я ходив пред лицем твоїм правдою та відданим серцем, і робив я добре в очах твоїх». І заплакав Єзекія ревним плачем. І сталося, Ісайя не вийшов ще з міста, а до нього було господнє слово, говорячи: «Вернись, і скажеш Єзекії, володарю мого народу: так сказав господь, бог батька твого Давида: почув я молитву твою, побачив я сльози твої. Ось, я вилікую тебе, — третього дня зійдеш ти до господнього дому! І до днів твоїх я додам п’ятнадцять літ». *(4 Царств, гл. 20, ст. 1–6).*

Ісайя, як пророк, нічому не здивувався і чесно виконав дане йому доручення. Проте через суперечливі пророцтва хворий розгубився. Єзекія запитав у Ісайї: «Яке знамення, що господь мене вилікує, і що я третього дня зійду до господнього дому?» І сказав Ісайя: «Ось тобі знамення від господа, що господь зробить ту річ, про яку говорив: чого хочеш, — щоб пішла тінь уперед на десять ступенів, чи щоб вернулася на десять ступенів?» І сказав Єзекія: «Легко тіні посунутися вперед на десять ступенів; ні,— а нехай тінь вернеться на десять ступенів!» І кликнув пророк Ісайя до господа, і він звернув тінь на ступенях, де вона спускалася на ступенях Азахових, на десять ступенів» *(ст. 7—11).* Ісайя приклав «шар смокв» до нариву Єзекії, «і він видужав».

Невіруючі сміються з цього мармеладу із смокв і над цими десятьма східцями сонячного годинника, по яких тінь побігла назад. Або хвороба Єзекії, говорять вони, була дріб’язковою, коли він видужав від фігового пластиру; або ж тут одна лише сила божого втручання була причиною зцілення царя, який був на волосині від смерті, і тоді пластир був зовсім ні до чого. Що ж до сонячного годинника, то Єзекія справляє на критиків враження повного дурня, коли говорить, що тіні легше

побігти вперед, аніж повернутися назад: в обох випадках закони природи були б однаково порушені, і весь порядок світового руху в сонячній системі повинен був би розладнатися. Крім того, повернення тіні назад на східцях Ахаза є не чим іншим, як повторенням відомого чуда Ісуса Навіна.

Так говорять скептики. Зате богослови, навпаки, не задумуючись, вірять, що Сонце зупинилося заради Навіна і пішло назад на прохання Єзекії. У главі 38 Книги Ісайї цей випадок знову згадується: «І повернулося сонце на десять ступенів» *(ст. 8).*

Та найцікавіше з усіх дивних явищ, які позначають епоху, що описується, це смерть Ісайї: цей чоловік, що був сам втіленим чудом, не зміг зробити ані найменшого чуда, коли його власне життя було в небезпеці. Манасія, син і наслідник Єзекії, який не дуже повірив випадкові із загадковим рухом тіні, був настільки ж неблагочестивим, наскільки батько його був побожним. Бажаючи бачити, чи володіє Ісайя для свого особистого вжитку якимось фіговим пластирем, він наказав розпиляти пророка на дві половини. Нещасного Ісайю було розпиляно, як звичайнісіньку колоду. Ні Рафаїл, ні будь-який інший ангел не прийшли йому на допомогу. Можна лише припустити, що під час катування свого вірного слуги бог був надмірно зайнятий на якійсь іншій планеті.

Останнім царем іудейським був Седекія. На одинадцятому році його царювання *(4 Царств, гл. 25, ст. 2)* Єрусалим захопили армії Навуходоносора. «Принци крові» були перебиті, а Седекію, якому викололи очі й наділи кайдани на руки, відвели у вавілонський полон разом з усіма залишками свого народу *(ст. 7).* Навуходоносор підпалив храм Соломона і палац; він залишив Єрусалим зруйнованим *(ст. 9—10).*

«Нарешті,— говорить Вольтер, — прийшов кінець найбільшій частині староєврейської історії. Спочатку

розорення десяти племен царства ізраїльського, а потім — полонення останніх двох племен. Ось чим закінчуються ці прекрасні чудеса, немовби створені богом на користь цього народу. Християнські мудреці із скорботою бачать бідування своїх «отців», які розчистили їм шлях до «спасіння». Скептики з прихованою радістю бачать знищення майже цілого народу, який вони розглядають як носія жахливої забобонності, огидної розпусти, звірячого розбою, несусвітної тупості і благочестивої кровожерливості».

розділ сорок перший
СВЯЩЕННІ РОМАНІЧНІ ІСТОРІЇ ТОВІТА І ІУДІФ[95]

Товіта з племені Невфалимова за часів Єнемесара, царя ассірійського, взяли в полон і відвели у Ніневію. На жаль, цей біблійний цар не залишив географічної карти своїх володінь. А без неї не можна зрозуміти, яким чином, будучи царем Ніневії (на Тігрі), він міг, проминувши царство вавілонське, піти й закувати в кайдани жителів Палестини. Адже це рівнозначно тому, якби турки, щоб забрати до себе в полон населення Італії, проминули Грецію, Товіт «ходив у Мідію, і віддав на збереження Гаваїлу, братові Гаврія, у мідійських Рагах, десять талантів срібла» *(Товіт, гл. 1, ст. 14).* Сума немала для чоловіка жінки-трудівниці (Анна, дружина Товіта, була пряхою — *гл. 2, ст. 11).* Не знаєш, як і дивуватися з цього Товіта, який іде за сотні кілометрів від Ніневії віддати свої гроші на збереження якомусь Гаваїлові.

Одного разу, повернувшись після якогось поховання додому і будучи нечистим, Товіт ліг спати біля стіни. Він не помітив, що на стіні сиділи горобці. Що було потім, він розповідає сам: «Коли очі мої були відкриті, горобці випустили тепле на очі мої, і зробилися на очах моїх більма» *(Товіт, гл. 2, ст. 10).* Компетентні люди твердять, що горобиний послід аж ніяк не небезпечний для зору і що Товітові досить було всього тільки умитися.

«Того самого дня довелося й Саррі, дочці Рагуїловій, в Екбатанах мідійських терпіти докори від служниць свого батька за те, що її було видано за сімох чоловіків.

Та Асмодей, злий дух, убивав їх раніше, аніж вони були з нею, як з жінкою. Вони говорили їй: «Хіба тобі не соромно, що ти задушила чоловіків своїх? Вже сімох ти мала, та не назвалася іменем жодного з них… Іди і ти за ними, щоб нам не бачити твого сина чи дочки довіку». Почувши це, вона дуже засмутилася… І почала вола молитися біля вікна…» *(Товіт, гл. 3, ст. 7 — 11).*

Критики відзначають, що ніколи до цього євреї ніде не згадують ні про якого диявола, демона або чорта: злі духи ведуть своє походження з Персії, де народ вірував в існування двох однаково могутніх богів: Ормузда — бога добра і Арімана — бога зла. Кожний з них командував цілою армією добрих або злих духів. Євреї ж були лише наслідувачами. Вони запозичили свою релігію в сусідів або поневолювачів, до того ж перейняли не лише обряди, а й релігійні легенди.

Книга Товіта примушує думати, що злий дух Асмодей був закоханий у Сарру і ревнував її. Це цілком збігається із стародавнім вченням про духів, ангелів і богів. Ми вже бачили у книзі Буття ангелів, закоханих у людських дівчат, які народжували велетнів. Церковники потім багато попридумували історій про демонів, які мали статеві зносини з жінками, і про незвичайних людей, які народилися від цих «нечестивих» зв’язків, про дияволів, які вселяються у тіла юнаків і дівчат сотнями різних методів, про те, як бісів викликають і як їх виганяють. Існувало й існує багато диких забобонів і марновірств, які користолюбна хитрість церковників завжди застосовувала для експлуатації людської дурості.

«І почута була молитва обох перед славою великого бога, і послано було Рафаїла зцілити обох: зняти більма в Товіта, і Сарру, Рагуїлову дочку, дати Товії, сину Товітовому, за жінку, зв’язавши Асмодея, злого духа; бо Товії призначено наслідувати її» *(Товіт, гл. 3, ст. 16–17).*

Ось тут вперше «святе письмо» називає ангела на ймення. Всі коментатори одноголосно твердять, що імена іудео-християнських ангелів — халдейського походження: Рафаїл — цілитель божий, Уріїл — вогонь божий, Азраїл — рід божий, Михаїл — образ божий, Гавриїл — чоловік божий. Перські ангели звалися зовсім інакше: Ма, Кур, Дубадур, Бааман і т. ін. Євреї були у рабстві в халдеїв, а не у персів і засвоїли собі вірування в халдейських ангелів і дияволів. Все змінюється і в цього «обраного богом» народу, як тільки він змінює своїх господарів. Коли євреї були уярмлені ханаанеянами, вони поклонялися їхнім богам; коли вони були у полоні в царів, що звалися ассірійськими, вони перейняли віру в їхніх добрих і злих духів.

«Того дня згадав Товіт про срібло, яке віддав на збереження Гаваїлові у мідійських Рагах, і сказав собі: «Я просив смерті; що ж не покличу сина мого Товії, щоб сказати йому про це, поки я не вмер?» І покликав він його, і сказав: «Сину мій! Коли я помру, поховай мене і не покидай матері своєї» *(Товіт, гл. 4, ст. 1–3).* Далі наводиться довга промова, яка закінчується так: «Тепер я відкрию тобі, що я віддав десять талантів срібла на збереження Гаваїлу, в мідійських Рагах» *(ст. 20).*

Потім Товіт передав синові розписку Гаваїла *(гл. 5, ст. 3)* і порадив йому знайти собі супутника, який супроводжував би його в Мідію. «І пішов він шукати чоловіка, і зустрів Рафаїла. Це був ангел, але він не знав того. І сказав йому: «Чи ти можеш іти зі мною у мідійські Раги і чи знаєш ці місця?» А ангел відказав: «Можу йти з тобою, і дорогу знаю. Я вже зупинявся в Гаваїла, нашого брата» *(Товіт, гл. 5, ст. 4–6).*

Який щасливий збіг, чи не правда? Молодий Товія відрекомендував батькові прекрасного незнайомця, який сказав, що він походить з роду Ананії великого і що звуть його Азарія. Це був ще один щасливий збіг, бо старий Товіт знав Ананію і навіть був його далеким

родичем. Далі відбувається торг щодо гонорару за супроводження хлопця в дорозі. «Я дам тобі драхму вдень і все необхідне для тебе, і для сина мого, і ще додам тобі платні, якщо щасливо повернетесь *(Товіт, гл. 5, ст. 15–16).* Досить дивно, що старий Товіт, єврей, який мешкав у Ніневії, розплачується не єврейською і не мідійською монетою, а грецькою.

Товія вирушив у дорогу з мнимим Азарією, і «собака хлопця з ними». Неважко здогадатися, що подорожування не обійшлося без пригоди. Інакше не варто було б, справді, авторові город городити і випускати на сцену цих двох діючих осіб. «Подорожні надвечір прийшли до ріки Тігру і зупинилися там ночувати. Хлопець пішов обмитися, та з ріки показалася риба, і хотіла вона проковтнути того хлопця. Тоді ангел йому сказав: «Візьми цю рибу». І хлопець схопив рибу, та й витягнув на землю» *(Товіт, гл. 6, ст. 2–4).*

Яким же чином величезна рибина, здатна проковтнути людину, так легко дозволила взяти себе за зябри, немов кролик, якого беруть за вуха? Але богословів це не хвилює. їх не хвилює й те, що подібні риби не водяться у прісній воді. Ця риба, треба думати, була кинута у Тігр як виняток за спеціальним божим наказом для створення чуда. Це була божественна інсценізація, і, отже, марно шукати, до якого виду могла належати ця величезна прісноводна риба-людоїд.

Ангел наказав Товії розрізати рибину і зберегти серце, печінку і жовч. По закінченні операції рибу було зажарено, і супутники харчувалися нею до прибуття в Екбатани. «І сказав хлопець ангелу: «Брате Азаріє! Для чого ця печінка й серце, і жовч з риби?» А він відказав: «Якщо когось мучить демон або злий дух, то серце і печінку треба палити перед таким чоловіком або жінкою, і більше не буде вже мучитися. А жовчю помазати чоловіка, який має більма на очах, і він зцілиться» *(ст. 7–9).*

Потім Рафаїл порадив Товії попросити гостинності у його родича Рагуїла і взяти за дружину дочку його Сарру. Остання пропозиція викликала велике вагання у непідготовленого юнака. Він сказав ангелові: «Брате Азаріє, я чув, що цю дівчину видавали за сімох чоловіків, але всі вони загинули у шлюбній кімнаті. Я один у батька і боюся, що, ввійшовши до неї, вмру, як попередні. її любить демон, що нікому не шкодить, крім тих, хто наближається до неї. І тому я боюсь… «І ангел йому сказав: «…їй належить бути твоєю жінкою, а про демона не турбуйся; цієї самої ночі віддадуть її тобі за жінку. І коли ти ввійдеш у шлюбну кімнату, візьми кадильницю, поклади в неї серце і печінку риби, і запали. І демон почує запах, і зникне, і не повернеться ніколи. А коли треба буде наблизитися до неї, встаньте обоє, зверніться до милосердного бога, і він спасе та помилує вас. Не бійся, бо вона призначена тобі од віку, і ти врятуєш її, і вона піде з тобою, і я знаю, що в тебе будуть від неї діти». Вислухавши це, Товія покохав її, і душа його міцно прилинула до неї» *(Товіт, гл. 6, ст. 14–18).* Не забувайте при цьому, що Товія ще жодного разу не бачив молодої героїні.

«І підійшли до Рагуїлового дому. Сарра зустріла та привітала їх, а вони її, і ввела їх у дім. І сказав Рагуїл Єдні, жінці своїй: «Як схожий цей хлопець на Товіта, сина мого брата!» *(Товіт, гл. 7, ст. 1–2).* Хлопець назвав себе; йому дуже зраділи і влаштували великий обід, та молодий Товія відмовився їсти будь-що, доки старий Рагуїл не віддасть за нього заміж свою дочку Сарру. Рагуїл не зупинився й перед такими проявами гостинності, але він визнав за свій обов’язок повідомити парубка про жахливу долю семи чоловіків красуні Сарри. Молодий Товія наполягав на своєму, твердячи, що не боїться нічого. «І покликав Сарру, свою дочку, і взяв її руку і віддав її Товії за жінку, та й сказав: «Ось, за Мойсеевим законом, візьми її і веди до батька свого». І

поблагословив їх… І взяв сувій, і написав договір та засвідчив» *(Товіт, гл.* 7, *ст. 12–13).*

Єдна приготувала спальню і ввела туди Сарру. «І заплакала, і прийняла взаємно сльози дочки своєї, і сказала їй: «Заспокойся, дочко!» *(ст. 17).* «По закінченні вечері привели до неї Товію. А він згадав слова Рафаїла, і взяв курильницю, і поклав серце та печінку риби, і палив. Демон, відчувши цей запах, утік у верхні країни Єгипту, і зв’язав там його ангел». *(Товіт, гл. 8, ст. 1–3).*

Богослови запитували себе, чи й досі зв’язаний Асмодей і де саме він перебуває. Важливе питання! Потоки чорнила зужито для його вирішення. Особливими пройдисвітами є ченці одного єгипетського монастиря, які показують богомольцям дуже глибокий колодязь, де начебто Рафаїл зв’язав свого ворога. Демон нібито перебуває там і досі. За невелику винагороду, яка стягається благочестивими братами, можна дістати дозвіл кинути в колодязь кілька каменів або кілька крапель «святої води», щоб збільшити страждання цього демона, вже й без того доведеного до стану повної безпорадності.

Рагуїл, упевнений у тому, що Товії не виплутатися з цієї історії живим, старанно копав йому могилу. Та коли наступного ранку дізнався, що його зять живий і здоровий, невимовно зрадів. Негайно могилу було засипано, і шлюбний бенкет тривав 14 днів. І сказав Рагуїл Товії, коли закінчився бенкет: «Візьми половину майна і благополучно йди до батька свого. А решту одержиш, коли помру я й жінка моя» *(Товіт, гл. 8, ст. 21).* Під час шлюбного бенкету ангел Рафаїл, який уже повернувся з Єгипту, прийшов у Раги під ім’ям Азарії. Гаваїл досягнув великих успіхів у своїх справах і без зайвих розмов повернув десять талантів, узятих у Товіта.

Нарешті молодий Товія, його дружина, небесний супутник та собака повернулися в Ніневію, де старий

сліпець почав уже приходити у відчай. Товія «приклав жовч до очей батька свого, і сказав: «Підбадьорся, батьку мій!» Йому зайшло в очі, і він витер їх, і знялися з країв очей його більма. А коли побачив сина свого, він упав на шию до нього та й заплакав» *(Товіт, гл. 11, ст. 10–13).* Залишилося одне — розрахуватися з Азарією. Але той відмовився від запропонованих йому драхм, назвав своє справжнє ім’я, і, оголосивши, що він один із семи старших ангелів небесної ієрархії, зник.

Казочка про Іудіф не менш чудесна. На вісімнадцятому році царювання Навуходоносора, якого Біблія тут іменує царем ассірійським, місто Ветилуя, зовсім невідоме історикам і географам, начебто обложене армією цього царя під проводом міфічного генерала Олоферна. Основний кістяк цієї армії складався з 120 000 піхотинців і 12 000 вершників *(Іудіф, гл. 2, ст. 15).* Олоферн поперегороджував канали, що живили Ветилую, так що обложені «від спраги падали на вулицях міста» *(гл. 1, ст. 22).* Становище ставало нестерпним. Тоді якась прекрасна ветилуйська вдовиця, чоловіка якої вразив сонячний удар під час жнив *(гл. 8, ст. 3),* вирішила врятувати свою батьківщину. Для цього вона одягла свій найкращий одяг, напахтилася і напомадилася і супроводі старої дуеньї вирушила до ворожого табору. «І дивувалися красі її» *(ст. 19).*

Красуня зажадала, щоб її провели до генерала, який саме «відпочивав на своєму ложі» *(ст. 21).* Олоферн запросив Іудіф пообідати в його наметі. Було немало з’їдено, немало випито. Генерал «милувався нею, і пив дуже багато вина, скільки не пив ніколи, жодного дня від народження» *(Іудіф, гл. 12, ст. 20).* Після бенкету, коли Олоферн, дуже задоволений, простягнувся на кушетці, Іудіф схопила генеральський меч і «з усієї сили двічі вдарила по шиї Олоферна та й відтяла йому

голову» *(гл. 13, ст. 8).* Дійсно-таки любов іноді примусить втратити голову!

Дуенья поклала голову Олоферна у мішок з харчовими припасами *(ст. 10).* Ніким не помічені, обидві жінки повернулися до міста. Другого дня на стінах Ветилуї з'явилася фізіономія головного командувача армією Навуходоносора. Згідно з Біблією, величезне військо, яке обложило місто, побачивши відрублену Голову, кинулося тікати *(Іудіф, гл. 15, ст. 2–3).* Ніхто навіть і не подумав стати під командування якогось іншого начальника.

Ось коментар Вольтера з цього приводу: «Географу було б дуже важко помістити де-небудь цю Ветилую. Одні вказують, що вона знаходилась на сорок миль північніше Єрусалима, інші говорять, що вона була розташована на кілька миль південніше від нього. Та будь-яка порядна жінка була б ще в скрутнішому становищі, коли б їй довелось виправдати поведінку чарівної Іудіф. Піти спати з командувачем армії для того, аби відтяти йому голову, це, врешті-решт, не зовсім скромно. А покласти цю закривавлену голову своїми ж закривавленими руками в мішок, спокійно пройти зі своєю служницею через розташування стотисячної армії і не бути зупиненою жодним вартовим — це вже й зовсім не просто».

Але ще важче — це прожити після цього блискучого подвигу сто п'ять років у домі свого покійного чоловіка, як це сказано у главі 16. У суперечках з приводу віку Іудіфі на час звершення славного подвигу уже відомий нам бенедиктинець Кальмет висловлює думку, що Іудіфі було шістдесят п'ять років, коли Олоферн захопився її вражаючою красою. Що ж, вік найбільш підходящий для того, щоб паморочити і зрубувати голови! Та Біблія зразу ж занурює нас ще в одне утруднення. Вона говорить, що ніхто не порушував спокою Ізраїлю «у дні

Іудіфі», а тим часом це була доба великих бідувань єврейського народу.

А втім, ось точна цитата: «І ніхто більше не лякав синів ізраїля у дні Іудіфі, і багато днів після смерті її» *(Іудіф, гл. 16, ст. 25).* Цей текст ще раз показує, з яким самовпевненим апломбом «натхненники» Біблії глузують над віруючими. Якщо погодитися з тлумаченням бенедиктинця Кальмета й інших католицьких богословів, що Іудіфі було шістдесят п'ять років (про це в Біблії ніде не сказано!), коли вона вбила Олоферна, залишається сорок років між подвигом і смертю біблійної героїні. Якщо ж повернутися до Четвертої книги Царств (до глав, які присвячені останнім царям іудейським) і прочитати історію ассіро-вавілонських царств, то банальна вигадка про Іудіф стає цілком очевидною.

Спадкоємцем засновника халдейської династії царів вавілонських Набопаласара (царював у 626–604 роках до н. е.) став син його Небукаднецар-Набукудурусур (біблійний Навуходоносор, царював у 604–562 роках), який переміг фараона Нехо під час знаменитої битви біля Кархемиша у верхів'ях ріки Євфрат. Саме у цей час Навуходоносор здійснив перше нашестя на іудеїв для того, щоб покарати царя Іоакима, сина Іосії, який воював на боці фараона Нехо проти Вавілону. Єрусалим у 597 році було взято вавілонськими військами. Частину населення було виведено у Вавілон. Це був початок сімдесяти років поневолення. Іудейське царство поки що залишалося самостійним, але протрималось недовго.

Факти першого нашестя Навуходоносора на іудеїв, що визнаються Четвертою книгою Царств, аж ніяк не відповідають тому, що Біблія розповідає з цього ж Приводу у книзі Іудіф. Коли б епізод з Олоферном належав до цієї епохи, то не викликає ніякого сумніву, що Навуходоносор помстився б за вбивство його

генерала під час свого першого нашестя і не залишив би Іудею самостійною.

Неможливо віднести цей епізод також і до наступних років, протягом яких вавілонське ярмо лежало на іудеях важче, ніж будь-коли. У 588 році фараон Уах-аб-Ра (Апрій) після з успіхом проведенної війни з сірійцями підбив іудейського царя Хізкію-Седекію скинути вавілонське іго. Апрія розбив Навуходоносор у Сірії. Після повернення з свого переможного походу Навуходоносор знову обложив Єрусалим. Подвиг Іудіфі, звичайно, не був здійснений і в цей період, бо перемога ще раз дісталася ворогам Ізраїлю. Облога закінчилась здобуттям Єрусалима і повним розгромом іудейського царства. Вавілонські війська вступили у місто Давидове в ніч з 9 на 10 липня 586 року до н. е. Храм і палац зруйновані, громадські будинки, а також приватні будинки мешканців підпалені, укріплення перетворені в руїни; всю царську сім’ю знищено й перебито, за винятком Седекії, якому викололи очі і відвели в полон До Вавілону у супроводі натовпів полонених іудеїв.

Навуходоносор не переставав бути бичем і грозою Іудеї. Його армії приходили на територію Палестини, завжди здобуваючи перемогу, незалежно від того, чи було це під командуванням його воєначальників, чи під його особистим. Цього не заперечують і біблійні книги Царств. Отже, якщо книга Іудіф приписує красуні бабусі подвиг у боротьбі проти одного з генералів Навуходоносора, а Вавілонія не мала двох царів одного імені, то виходить, що книга Іудіф від першого до останнього рядка — самісінька богословська вигадка.

розділ сорок другий
ПРОРОК ДАНИЇЛ І ЙОГО СВЯЩЕННІ МЕМУАРИ

Книги пророків Ісайї, Ієремії, Ієзекіїля та інших не становлять собою ніякого інтересу для нашого дослідження. Тут йдеться про події, які, якщо навіть і дійсно відбувалися, немовби написані до цих подій; насправді ж вони говорять про минуле або про те, сучасниками чого були автори. Що ж до пророцтв, то вони вкрай розпливчасті і туманні. Це дає змогу тлумачити їх як завгодно і навіть змінювати тлумачення з різною метою і щодо різних подій. Ми не затримуємося на них, бо не хочеться примушувати читача даремно витрачати час.

Тепер ми залишимо систему послідовного аналізу текстів Біблії, яку ми проводили раніше. У тій частині нашої праці, що залишається, ми згрупуємо всі епізоди, що складають догматичну історію єврейського народу з часів зруйнування храму Навуходоносором до Ісуса Христа, яку обстоюють служителі релігії. Ми, таким чином, запропонуємо читачеві добірку найцікавіших уривків, починаючи з Даниїла, пригоди якого належать до епохи Навуходоносора.

Книга Даниїла починається з оповіді[96] про те, що цар Навуходоносор начебто виховав у Вавілоні, серед своїх євнухів і слуг, чотирьох молодих євреїв благородного походження, найвродливіших. Асфенах, начальник євнухів, доручив своєму помічнику Амелсарові цих чотирьох юнаків — Даниїла, Ананію, Азарію та Мисаїла, перейменувавши їх на Валтасара, Седраха, Мисаха і Авденаго. У Біблії не вказується, що їх було кастровано, та це досить прозоро видно з тексту.

Хоч би як там було, а виховання пішло на користь молодим людям, і Навуходоносор визнав, що вони вдесятеро розумніші й ученіші, ніж усі мудреці і звіздарі його царства.

Одного чудового дня, або, вірніше, однієї чудової ночі, Навуходоносор бачив сон, який так збентежив

його, що він, прокинувшись, не міг його згадати. Тоді він покликав до себе всіх халдейських мудреців і звелів їм сказати, що він бачив уві сні, і пояснити йому сновидіння. Мудреці відповіли, що перше завдання зовсім нерозв’язне, але коли б цар згадав своє сновидіння, то пояснити його було б найлегше. Навуходоносор, розлютившись, піддав мудреців нестерпним тортурам. Під час екзекуції, від якої повинні були загинути й чотири молодих євреї, хоч їх і не було викликано на царську консультацію, Даниїл несподівано заявив, що береться нагадати Навуходоносорові зміст його сновидіння і витлумачити його найточніше. Він повідомив царя, що той бачив велику статую із золотою головою, срібними грудьми й срібними руками, з нутром та стегнами з міді і на ногах, напів-залізних і напів-глиняних. Маленький камінець, що відірвався від сусідньої гори, влучив у ноги статуї і розбив її, так що вся статуя розвалилася, а камінь перетворився на велику гору, яка заповнила всю землю.

Витлумачуючи сновидіння, Даниїл сказав, що золота голова — це сам Навуходоносор особисто. А після Навуходоносора постане царство срібне, менше; потім буде третє царство, мідне; четвертим — величезне царство, напів-залізне, напів-глиняне, тобто наполовину сильне, наполовину слабке. І тоді бог підніме п’яте царство, яке розіб’є й знищить усі інші. Саме п’яте царство й встановиться навік. Зовсім спантеличений такою глибокою мудрістю, Навуходоносор упав ниць перед молодим Даниїлом, осипав його подарунками й призначив губернатором однієї з вавілонських провінцій.

Так, принаймні, говорить Біблія, хоч археологи не знайшли нічого схожого в ассірійських написах.

Через деякий час Навуходоносор спорудив у чистому полі, у вавілонській провінції Деїрі, статую із золота висотою шістдесят ліктів і шириною шість і зібрав у день її освячення всіх сатрапів, старійшин, воєначальників, управителів, радників та ін. На певній відстані від статуї він збудував величезну піч, що палахкотіла вогнем. Вісник оголосив від імені царя, що хто не впаде ниць перед золотою статуєю, того буде кинуто в піч. Ананія, Азарія і Мисаїл не захотіли впасти ниць, і Навуходоносор, розізлившись, наказав докинутії в піч у сім разів більше палива, ніж звичайно, ***її*** кинути туди трьох молодих вільнодумців, спочатку зв’язавши їх.

Але піч палала так яскраво й гаряче, що люди, які підвели до неї засуджених, згоріли живцем, ледь наблизившись. Навуходоносор був уражений, бачачи, що не три, а чотири чоловіка спокійно гуляють у полум’ї печі, аж ніяк не страждаючи від жару. Навуходоносор запросив Ананію, Азарію і Мисаїла вийти з печі, що вони й зробили. Всі сатрапи, старійшини, правителі й радники були приголомшені, побачивши, що ці люди вийшли цілі й неушкоджені, що жодна волосина не згоріла на їхньому тілі; навіть одягу не торкнувся вогонь *(ст. 27).* Не сходячи з місця, Навуходоносор видав декрет, згідно з яким кожний, хто скаже зневажливе слово проти єврейського бога, буде розтятий на шматки, а дім його буде зруйновано *(Дан., гл, 3, ст. 29).*

Глава 4 — це шедевр тупоумства. Священики розповідають, що Навуходоносор перетворився в тварину і залишався в такому стані протягом семи років. Даниїл поступається тут пером цареві вавілонському, і Навуходоносор сам розповідає, що з ним сталося: «Я, Навуходоносор, був спокійний у домі своєму й щасливий у палаті своїй. Але я бачив сон, і він настрашив мене, а

думки на моєму ложі та видіння моєї голови збентежили мене...» *(Дан., гл. 4, ст. 1–2).*

Розповівши про надзвичайно дурне сновидіння, Навуходоносор продовжує. Одного разу його було вигнано з чертогів, і всі люди почали ставитися з презирством до нього, внаслідок чого він повинен був переховуватися в полі; там він почав їсти траву і не мав ніякої іншої їжі протягом семи років; тіло його обросло лев’ячою шерстю та орлиним пір’ям, а нігті його зробилися подібними до кігтів хижих птахів. На кінець сьомого року «я, Навуходоносор, звів свої очі до неба, і мій розум вернувся до мене, і благословив я всевишнього, і вічно живого хвалив я та славив, що його панування — панування вічне, а царство його — з покоління в покоління... На той час вернувся мій розум до мене, і я вернувся до слави царства свого, сановитість і ясний вигляд мій вернулися до мене. І шукали мене мої радники та мої вельможі, і над царством моїм я був поставлений знову, і велич моя зросла» *(Дан., гл. 4, ст. 31, 33).*

Дуже прикро, що Навуходоносор не говорить, хто Царював ці сім років замість нього. Нічого й говорити, Що науці так і залишається невідомим це «падіння» сина Набопаласара і повернення його на трон через сім років.

У главі 5 Даниїл описує незвичайну пригоду, відому під назвою бенкету Валтасара. Декілька разів автор заявляє, що цей Валтасар був сином Навуходоносора. Таким чином, цей цар давав незвичайний бал «для тисячі своїх вельмож» *(ст. 1).* Під час десерту на нього найшла фантазія примусити своїх запрошених випити з священних посудин, які його батько привіз із єрусалимського храму. Тоді раптом з’явилася таємнича рука і почала виводити на стіні літери невідомою мовою. Переляканий Валтасар покликав знатників і астрологів — найученіших халдеїв і мудреців, обіцяючи дати золоті

прикраси, пурпурове вбрання й третину свого царства тому, хто перший розшифрує цей таємничий і незрозумілий напис. Але ніхто не міг задовольнити царя. На щастя, цариця згадала про Даниїла. З'явився пророк і, оком не змигнувши, прочитав на стіні слова: «мене, мене, текел, упарсин». Потім, не говорячи, якій мові належать ці слова, він, на превеликий подив зборів, переклав їх: «Ось і значення слів: «мене» — порахував бог царство твоє і поклав кінець йому; «текел» — ти зважений на терезах і визнаний дуже легким; «перес» — розділене царство твоє і віддане мідянам і персам» *(ст. 26–28).*

Валтасар повірив і, як порядна людина, яка дотримується даного слова, зразу ж наказав вбрати Даниїла в багряницю, одягнути на його шию золотий ланцюг і проголосити його володарем третини царства. Глава тут же кінчається двома стихами: «Тієї ж ночі Валтасара, царя халдейського, було вбито. І мідянин Дарій одержав царство у віці шістдесяти й двох років» *(ст. 30–31).*

Відомо, який успіх мав цей анекдот з бенкетом Валтасара. Його сюжет сповнений привабливості для письменників і художників, які видобули з нього немало користі. А скільки добрих людей вірять, що бенкет цей дійсно колись відбувався! Та, на щастя, в наука, яка називається історією, і вона найнезаперечніше спростовує Біблію.

По-перше, ніякого Валтасара не знайдено поміж царів вавілонських. Навуходоносор помер у 562 році до н. е., залишивши сина Евілмеродаха, який царював **з** 562 по 556 рік до н. е., і дочку, яка була одружена з Мергалсарасаром (Нериглісором). Цей останній убив свого шурина, узурпував трон і загинув через рік, у 555 році до н. е., у бою проти перського царя Кіра. Але корона ще залишалася у сім'ї Навуходоносора: вона перейшла спочатку до його онука Лаворосоархода, сина

Евілмеродаха, який процарював лише кілька місяців, а потім до Набоніда, сина молодшого брата Навуходоносора. Та Набонід, який царював з 555 по 538 рік до н. е. і був останнім царем вавілонським з династії Набопаласара, не є, звичайно, володарем, якого Біблія називає Валтасаром, бо Книга Даниїла прямо називає цього Валтасара сином Навуходоносора і примушує його померти у ніч здобуття Вавілону нібито Дарієм. Проте саме Кір, а не Дарій взяв Вавілон у 538 році до н. е. і цим поклав кінець царюванню Набоніда, який, звичайно, теж не Валтасар.

Правда, Вавілон було взято ще раз через двадцять два роки, і цього разу дійсно Дарієм І. І от деякі богослови-хитруни намагаються переконати, що цар вавілонський цієї другої епохи і є біблійний Валтасар. Але й цей виверт не витримує критики. Добре відомо, що Кір, з'єднавши корони Персії, Лідії, Мідії та Ассірії, заснував велику перську монархію і установив своє володарювання у всій Західній Азії. Його син Камбіз приєднав до свого величезного царства Єгипет, який завоював у 525 році до н. е. Він помер у 523 році до н. е. Відомо, що в Камбіза не було дітей. Корона перейшла до його брата Смердиза. Цього останнього таємно вбили мідійські волхви, які посадили на його місце одного з своїх співбратів. Та через сім місяців підміну було викрито. Перські володарі організували змову, вбили волхвів і лже-Смердиза (521 рік до н. е.) і передали корону Дарію, який був подвійним зятем Кіра (він був одружений на двох дочках Кіра — Атосі і Арісфоні) і відомий під ім'ям Дарія І, сина Гістаспа. Оце історія! І Дарій, який царював з 521 по 486 рік до н. е., розділив своє царство на двадцять сатрапій.

Вірно, що протягом деякого часу сатрапи вавілонські Набу-Інтук і його син Велсарусур проголосили незалежність, і Дарію знову довелось завойовувати Вавілон (516 рік до н. е.). Але як можна твердити, що

Велсарусур може бути Валтасаром, якщо цей цар був лише бунтівним сатрапом, а не рідним сином Навуходоносора, — кваліфікація, яку Біблія дає Валтарасові і повторює декілька разів. Проміж Навуходоносором і Велсарусуром дев’ять царів правили Вавілоном.

У наступних главах Книги Даниїла говориться, що цей пророк виконував найважливіші функції при Дарії і Кірі. З Біблії випливає, що ці царі царюють одночасно — один у Мідії, другий у Персії. А тим часом один за одним правили об’єднаними Мідією і Персією, і між царюванням Кіра і царюванням його зятя Дарія були ще Камбіз-завойовник і лже-Смердиз.

Нарешті, не викликає сумнівів, що вавілонсько-халдейське царство (династія Набопаласара) було повалене у 538 році до н. е. Вавілон здобув Кір. І ось деякі богослови фантазують, що Дарій, командуючи арміями свого тестя Кіра, оволодів, мовляв, царством від його імені. Вони говорять, що це мається на увазі у наведеному вище стиху 31 п’ятої глави Книги Даниїла. Вони додають — знову ж таки вигадуючи це, — що, мабуть, Кір залишався верховним правителем усього нового перського царства, але що він повинен був надати особливі повноваження своєму зятеві — Дарію, призначивши його намісником Халдеї, тобто території уявного Валтасара. Столицею Халдеї був Вавілон. Вони знаходять підтвердження цій здогадці у стиху 23 глави 6 і у стиху 1 глави 9. Ось що говорять ці стихи: «Даниїл мав великі успіхи за царювання Дарія та за царювання Кіра перського» *(гл. 6, ст. 23);* Дарій, син Асуїрів, «з роду мідійського, що зацарював над халдейським царством» *(гл. 9, ст. 1).* Це дає змогу, говорять вони, оповідь Даниїла узгоджувати з історичними даними.

Цілком зрозуміло, що богослови, які прославляють Даниїла як одного з найвидатніших пророків, всіляко прагнуть захистити його від звинувачень у брехливих

хвастощах. Інакше, якщо цей єврейський письменник збрехав, розповідаючи про події, у яких він неначебто був однією з головних діючих осіб, йому не можна вірити й там, де він говорить про події, що мають відбутися.

А оскільки ці «пророцтва» стосуються Христа і його церкви і мають величезне значення для християнства, яке начебто було передречене Даниїлом, то треба, звичайно, зробити все, аби Даниїл не був звинувачений у брехні. Ось чому християнські богослови із шкури пнуться, бажаючи довести, що в останній день царювання хоч якогось Валтасара, сина Навуходоносора, Вавілон було взято Дарієм мідійським, який діяв за рахунок Кіра і був наділений тут же владою над халдейським царством.

Але тут є щось фатальне: єврейські священнослужителі, схильні до хвастощів і нестримного базікання, думали писати лише для нижчих верств єврейського народу, для своїх неосвічених одноплемінників, нездатних сперечатися з левітами з приводу історичних даних. Таким чином і були придумані легенди про Олоферна, Валтасара та інші епізоди цього жанру, дуже втішні для самолюбства євреїв, які надто вистраждали від жорстокості численних і різноманітних поневолювачів. Цими легендами про героїзм Іудіфі, про піднесення різних Даниїлів і Есфірів приємно лоскотали національну жилку, даючи щось на зразок втіхи нещасним переможеним, які, нарешті, вийшли з полону й рабства. Тоді й були написані ці книги безглуздої фантазії, бо ніхто не припускав, що прийде день, коли все це нагромадження брехні повалиться і відкриється весь цинізм рясників усіх часів і релігій.

Дійсно, останній аргумент богословів, яким вони користуються для захисту Даниїла від звинувачень у брехні щодо Дарія і Кіра, не переконливіший за всі інші їхні гіпотези. Дарій не був сином царя, а походив від

одного перського володаря, на ймення Гістасп; отже, він не був сином Асуїра, а сам Асуїр — це ще один мнимий цар, вигаданий Біблією як цар Персії і Мідії, який одружився з єврейкою Есфір. Дарій походив не з мідійського роду. Навпаки, після смерті Кіра, який установив перське володарювання у новому царстві, мідійські волхви скористалися експедицією Камбіза в Єгипет для того, щоб спробувати захопити владу. Вони досягли цього завдяки лже-Смердизу. Проте саме для усунення впливу мідійської раси перські володарі вчинили заколот, перебили волхвів і їхніх прибічників і передали корону Дарію, синові Гістаспа, за походженням персові. Нарешті, Дарій ніколи не мав окремого царства у Вавілоні: він одержав корону, як законний наслідник Кіра і Камбіза, щоб бути вождем великої перської імперії, царем Персії, Мідії, Лідії, Халдеї і Єгипту.

Після забавної історії з Валтасаром Даниїл розповідає *(гл. 6),* що Дарій розділив своє царство халдейське на сто двадцять сатрапій, поставив над ста двадцятьма сатрапами трьох губернаторів. Даниїл немовби був найважливішим з трьох; інші губернатори і 120 сатрапів, які заздрили величезному авторитетові єврея, почали замишляти вбивство його. За їхньою пропозицією Дарій наказав, щоб протягом 30 днів йому віддавали божеські почесті. Даниїл звичайно не зважив на цей декрет і продовжував молитися своєму богові. Та коли Дарій одержав донос на свого першого міністра, до якого плекав найкращі почуття, він зрозумів, що його радники поставили йому пастку. Проте царське слово було дане, і щоб не порушити його, він наказав кинути Даниїла у лев’ячу яму. Принаймні, Дарій, який хоч і вірив благочестиво в богів своєї країни, почував також певну прихильність до єврейського бога. Тоді «цар звелів, і привели Даниїла, та й кинули до лев’ячої ями... І принесений був камінь, і був покладений на отвір ями, а

цар запечатав її своєю печаткою, та печаткою своїх вельмож, аби ніщо не було змінено у Даниїловій долі… Цар устав удосвіта і з поспіхом пішов до лев’ячої ями. А як цар наблизився до ями, то кликнув сумним голосом: «…Даниїле, рабе бога живого! Чи твій бог, якому ти завжди служиш, міг урятувати тебе від левів?» Тоді Даниїл заговорив із царем: «Царю! На віки живи! Мій бог послав свого ангела, і позамикав пащі левів, і вони не пошкодили мені, бо перед ним я — невиновний, та й перед тобою, царю, я не зробив злочину». Тоді цар сильно зрадів і сказав витягти Даниїла з ями… і жодної шкоди не знайдено на ньому, бо він вірував у бога свого. І наказав цар, і привели тих мужів, що донесли на Даниїла, і повкидали до лев’ячої ями їх, їхніх дітей та їхніх жінок. І вони не досягли ще дна ями, як леви вже похапали їх і потрощили всі їхні кості. Після того цар Дарій написав до всіх народів, племен та язиків, що мешкали по всій землі: «Нехай мир вам примножиться! Від мене виданий наказ, щоб у всьому моєму царстві тремтіли та благоговіли перед Даниїловим богом, бо він бог живий і існує повіки, і царство його не буде зруйноване, а пануванню його не буде кінця» *(Дан., гл. 6, ст. 16–26).*

Треба було дійсно, щоб вожді єврейського народу тримали його у повній темряві і неуцтві відносно того, що відбувалося в інших народів; треба також, щоб ті, хто писав «священні» книги, мали цілковито феноменальну нахабність! Навертання Дарія до єврейської віри? Проголошення іудаїзму державною релігією едиктом Дарія? І ця релігійно-політична подія такого величезного значення доведена наказами царськими до відома всіх народів! Чи можна уявити нахабнішу і разом з тим самозакоханішу брехню? Чи можна було б подумати, щоб щось подібне прийшло комусь у голову, коли б Біблія не збереглась? Дарій, який поклоняється біблійному Саваофу-Адонаєві? Той

Дарій, який сприяв своїми багатствами побудові храму Діани Ефеської — знаменитого язичеського святилища? Бреши, та знай же міру!

Зате Даниїл, цей уявний прем’єр-міністр Дарія, у жодній з чотирнадцяти глав книги, яка приписується йому, жодного слова не говорить про війну Дарія з греками. Про цю грандіозну історичну подію Даниїл нічого не чув. Він не знає нічого навіть про Марафонську битву!

Глави 7—12 Книги Даниїла присвячені сновидінням автора і його пророцтвам. Якби ці сновидіння викладені були навіть правдивим письменником, і тоді, звичайно, вони не мали б ніякої цінності. Але під пером брехуна, який незворушно і безперестанку повторює, що він був губернатором вавілонської провінції за Навуходоносора, а потім прем’єр-міністром Дарія, ці претензійні пророцтва і видіння не мають навіть того інтересу, який може інколи змусити прислухатись і до химерного марення божевільного. Нас зовсім не цікавить, снився Даниїлові чи не снився лев з орлиними крилами, чи ведмідь, з пащі якого стирчали три величезні ікли, або чотириголовий леопард, що має на спині чотири пташиних крила, або незрозуміла тварина, яка має десять рогів і залізні зуби? Який інтерес становить те, що цей зухвалий брехун пророкує загальне воскресіння, яке відбудеться, говорить він, «за час і за часи і за півчасу» *(Дан., гл. 12, ст. 7).* Все це варте не більшого, ніж базікання знахарки, яка ворожить на картах або на кофейній гущі. Під час читання цих сторінок можна відчувати лише більшу відразу до служителів релігії, які користуються Біблією для придушення розуму віруючих, і ще більше пожаліти тих, хто приймає ці жалюгідні нісенітниці, вбачаючи в них предмет божественного натхнення.

Глава 13 оповідає, як Даниїл врятував життя одній Доброчесній жінці, для якої два старі шахраї домагалися

смертного вироку, і яким чином було доведено наклеп обвинувачів, яких він і примусив карати замість їхньої жертви. Дія відбувається у Вавілоні в часи полонення євреїв. Героїня — якась Сусана, дружина Іоакіма. Сусана ця була дуже вродливою і дуже відданою своєму чоловікові. Двоє старих загорілися до неї палкою пристрастю. «І здолала їх обох похіть до неї, та не звірялися вони один одному, бо соромно їм було зізнатися у хтивості своїй та пожаданні злягтися з нею. І пильно чатували вони всяк день, щоб бачити її» *(Дай., гл. 13, ст. 10–12).*

Випадок одного разу розв’язав їм язики. Вони розповіли один одному про свою хтивість і вирішили надалі діяти разом, щоб домогтися прихильності Сусани до обох. Для цього вони одного разу сховалися в саду, куди вона приходила купатися, почекали, поки вона роздяглась і відіслала своїх служниць, і, раптово вийшовши з кущів, зажадали, щоб вона задовольнила їхні нечестиві бажання. Інакше вони розкажуть всім, що застали її з коханцем. Сусана плакала і всіляко чинила опір. Обидва старці — до речі, це були місцеві судді — підняли гвалт, потривожили челядь і сусідів і зібрали цілий натовп, який зажадав наступного дня народних зборів перед будинком Іоакіма.

Яка, проте, дивна свобода для народу, який живе в рабстві? Євреї — військовополонені, вигнані у Вавілон; вони живуть там у найтяжчих умовах стародавнього рабства. І раптом власті дозволяють їм скликати народні збори для розгляду судових справ, неначе вони перебувають у себе вдома в Єрусалимі! Швидше можна було б повірити, що Сусана, яку звинуватили в адюльтері двоє вавілонських суддів, була віддана вавілонському судові, тобто судові халдеїв за законами Навуходоносора.

Отже, всі євреї, що жили в полоні у Вавілоні, зібралися у призначений час цілком вільно. Сусана

предстала перед народними зборами. Обидва старці підтримували обвинувачення. Поклавши руку на голову дружини Іоакіма, вони клялися, що застали її в саду голою, в обіймах якогось молодого чоловіка. Блудник встиг зникнути. Сусана заперечувала все, не сказавши, проте, чому обидва старі плутяги дають неправдиве свідчення проти неї. Але вона звернула гучну молитву до бога, приносячи клятву в своїй невинності, і твердила, що ЇЙ

доводиться гинути даремно. Народ же повірив наклепникам і вирішив, що вона повинна померти.

Збирались уже виконати вирок, коли молодий Даниїл зголосився довести невинуватість Сусани. На його пропозицію обидва старці були відокремлені один від одного. Тоді один з них знову був покликаний, і Даниїл розпочав хитромудрий допит такими словами: «Постарілий у днях злих! Нині явними стали гріхи твої, які ти робив раніше, чинячи суди неправедні, засуджуючи неповинних і виправдовуючи винних, тоді як господь говорить: «Невинного і правого не умертвляй». Отже, коли ти цю бачив, скажи, під яким деревом бачив ти їх, що вони розмовляли один з одним? Він сказав: «Під мастиковим». Даниїл сказав: «Так, збрехав ти на свою голову; бо от, ангел божий, прийнявши рішення від бога, розітне тебе навпіл» *(Дан., гл. 13, ст. 52–55).*

Скажуть, можливо, що раніше, ніж звинуватити першого старця у свідченні, Даниїл повинен був почекати другої суперечливої відповіді, бо тільки суперечності в свідченнях могли виявити никлеп обвинувачів. Але «юнак» (ст. 45), якому згодом належало ще читати на стіні і перекладати слова невідомої нікому людської мови, звичайно, не такий, як усі люди. «Виславши його, він наказав привести іншого, і сказав йому: «Плем’я ханаана, а не іуди. Краса спокусила тебе, і похіть розбестила твоє серце. Так

поводилися ви з дочками ізраїля, і вони зі страху були з вами; але дочка іуди не потерпіла беззаконня вашого. Отже, скажи мені: під яким деревом ти застав їх, і вони розмовляли між собою?» Він сказав: «Під зеленим дубом» *(Дан., гл. 13, ст. 56–58).*

Неправдиве свідчення було доведено. Зрозуміло, що обидва старі заслужили справедливого покарання. Але хто міг їх судити? Біблія твердить, що вирок було винесено і виконано народними зборами полонених євреїв. «Тоді всі збори гучно закричали і благословили бога, на якого надіються і який спасає, і повстали на обох старійшин, тому що Даниїл їхніми вустами викрив їх, Що вони неправдиво свідчили. І вчинили з ними, бо вони затівали зле проти ближнього, за законом Мойсеевим, і побили їх; і врятована була того дня кров невинна» *(Дан., гл. 13, ст. 60–62).*

Якщо припустити правдивість цієї історії, у тому числі й виконання вироку, то, безумовно, треба визнати, що обидва старі шахраї цілком заслужили свою смерть. Та хоч би як мало вони заслуговували на жаль, треба все ж визнати, що розгляд їхнього злочину міг належати виключно до компетенції вавілонського суду. Такого висновку цілком досить, щоб зразу визнати брехливість біблійної оповіді. Неймовірно, щоб судді Навуходоносора допустили віддання під суд і виконання вироку над двома з своїх співбратів, хоч би навіть безперечно винними, натовпом військовополонених рабів; неможливо, щоб євреї-раби могли вільно і публічно застосовувати закон Мойсея до двох вавілонських державних чиновників, двох офіційних осіб, що належали до числа їхніх владик і поневолювачів! А тим часом історія Сусани і старців — одна з найпоширеніших у релігійних повчаннях. Мистецтво популяризувало її; вона відтворена у тисячах картин про доброчесну Сусану, перетворилася в шановану традицію, якій вірять маси людей. Справді, люди дуже мало читають Біблію!

Читати її — значить перестати вірити їй і почати зневажати її, настільки незграбні і брутально цинічні її вигадки.

Глава 14, і остання, Книги Даниїла розпочинається з кричущої історичної неправди: «Цар Астіаг приклався до батьків своїх, і Кір, персіянин, прийняв царство його. І Даниїл жив разом з царем, і був славніший за всіх друзів його» *(ст. 1–2).* Левіт, що писав цю книгу, не знає навіть, що Астіаг, цар мідійський, який помер у 559 році до н. е., залишив сина Кіаксара II, який став його наслідником. Цей левіт не знає також, що лише після смерті Кіаксара Кір, що був одночасно його племінником і зятем, одержав у спадщину мідійську корону, яку приєднав до корони Персії, бо Кіаксар не залишив наслідників чоловічої статі. Таким чином, розпочинаючи з грубої і неуцької брехні, ця глава зразу ж багато обіцяє.

Саме з цієї глави ми дізнаємося, що Кір у Вавілоні поклонявся ідолові під назвою Віл. Багато коментаторів вбачають у ньому Ваала. І от жерці Віла, або Ваала, твердили, що їхній ідол протягом ночі з’їсть усі страви, які віруючі поставлять за день біля його престолу. Біблія хоче примусити нас вірити, що Кір був досить наївним, щоб проковтнути нісенітницю такого калібру, і що він начебто навіть намагався впевнити у цьому Даниїла. «Чи не думаєш ти, що Віл неживий бог? Чи не бачиш, скільки він їсть і п’є кожного дня?» *(ст. 6).*

Даниїлові стало жаль Кіра, який помилявся, і він запропонував йому перевірку. До олтаря Віла було покладено м’ясо й вино. Жерців з храму випроводили. Потім Даниїл у присутності одного лише царя розсипав у храмі попіл, і вони обидва вийшли, а Кір передбачливо наклав печатки на всі двері. Та в жерців під алтарем був підземний хід. Через нього вони вночі пробралися, повиносили всю поживу. Наступного дня їхнє шахрайство було переконливо доведене слідами ніг на

розсипаному попелі. Кір страшенно розізлився, бачачи, що його так довго обдурювали; він наказав перебити всіх жерців Віла, їхніх дружин і їхніх дітей, ідола ж віддав Даниїлові, який і зруйнував його разом з усім храмом.

«Був на тому місці великий дракон, і вавілоняни шанували його» *(ст. 23).* Кір сказав Даниїлові: це чудовисько не є зробленим ідолом; він живий, і, значить, він бог. Тоді Даниїл попросив у царя дозволу вступити в боротьбу з цим драконом, і навіть не тільки без меча, але й без палиці. Кір згодився, і «тоді Даниїл узяв смоли, жиру та волосся, зварив це разом і, зробивши з цього грудку, кинув її у пащу драконові, і дракон розпався» *(ст. 27).*

Народ був незадоволений смертю дракона. Прагнучи вгамувати заворушення, що наростало, Кір наказав ще раз кинути Даниїла у горезвісну яму з левами. Кір і вавілоняни повинні були б знати, що Даниїла не з'їдять леви, бо ця пригода вже витримала перше видання. «Священний» автор дуже комічно заплутується тут у брехні. Першого разу він засаджує Даниїла у лев'ячу яму за часів Дарія, і цей цар залишає його там тільки на одну ніч. Цього разу за наказом Кіра Даниїл проводить серед хижаків шість днів і шість ночей, бо треба, щоб друге чудо було приголомшливішим за перше. «У ямі було сім левів, і давалося їм кожного дня по два бички і по дві вівці; на цей час їм не давали їх, щоб вони з'їли Даниїла» *(ст. 32).*

Цього разу треба було не лише вберегти «пророка» від кігтів і ікол голодних хижаків, але й протягом шести діб прогодувати його самого. Таким чином, чудо не залишає бажати нічого кращого. Продовження цього епізоду дійсно найпотішніше з усього, що ми читали досі.

«І був в Іудеї пророк Авакум, який, зваривши юшку і накришивши хліба в страву, йшов у поле віднести те

женцям. Та ангел господній сказав Авакумові: «Віднеси цей обід, що у тебе, у Вавілон до Даниїла, у лев'ячу яму». Авакум сказав: «Пане! Вавілона я ніколи не бачив і ями не знаю». Тоді ангел господній узяв його за тім'я і, піднявши його за волосся голови його, поставив його у Вавілоні над ямою силою духу свого. І позвав Авакум і сказав: «Даниїле! Даниїле! Візьми обід, що бог послав тобі». Даниїл сказав: «Згадав ти про мене, боже, і не залишив тих, хто тебе любить». І встав Даниїл і їв. А ангел божий умить поставив Авакума на його місце.

Сьомого дня прийшов цар, щоб потужити за Даниїлом, підійшов до ями, заглянув у неї, і от, Даниїл сидів» *(Дан., гл. 14, ст. 33–40).*

Звичайно, Кір, наслідуючи Дарія, наказав витягнути Даниїла з ями і замінити його ворогами, яких тієї ж миті розідрали леви. Зрозуміло, що чудо з лев'ячою ямою Кіра затикає за пояс чудо з лев'ячою ямою Дарія. Та все ж деякі зауваження критики роблять і з приводу його: Дарій вступив на престол через дев'ять років після Кіра. Диктуючи свої вигадки церковному письменникові, «святий дух» зовсім забув хронологію, заплутався в ній, як муха в павутинні, і переплутав порядок престолонаслідування цих двох царів.

розділ сорок третій
ЩЕ Й ЩЕ «ПРОРОКИ» ТА ЇХ «ЧУДЕСА»

Ієзекіїль, як і Ісайя, Ієремія та Даниїл, — один з найбільш шанованих і в іудействі і в християнстві «пророків». Свої пророцтва він вигадував на березі нікому не відомої річки Ховар, перебуваючи в полоні у Вавілонії. Якщо Даниїл — брутальний брехун, то Ієзекіїль справляє враження просто божевільного. Його книга, що складається з 48 глав, — суцільне безладне марення. Він розповідає, наприклад, що бачив (наяву!) тварин, які мають людське тіло, по чотири крила, телячі ноги, по чотири обличчя — людське, бичаче, лев'яче та орлине; вони мали вогненний вигляд, метушилися і весь час рухалися. Поруч з ними бігали колеса незвичайної висоти, наповнені очима. Цей опис уже дає деяке уявлення про психічний стан автора.

Цей «пророк» розповідає про те, що він зробив за наказом божим. Одного разу він з'їв книгу, в якій були написані скарги й прокляття. Через деякий час він пролежав 390 днів на лівому боці, аби спокутувати гріхи царства ізраїльського, а потім 40 днів на правому боці — спокутуючи гріхи царства іудейського. Крім того, за весь час цього добровільного спокутування чужої провини Ієзекіїль їв під час сніданку бутерброди... з людським калом. Сам всемилосердний господь бог особисто приписав йому цю дієту: «їж, як ячмінні коржі, і печи їх... на людському калі» *(Ієзек., гл. 4, ст. 12).*

Треба сказати, що така дієта швидко набридла пророкові, і тоді бог погодився внести деяку різноманітність у його меню: «І сказав він мені: «Ось, я дозволяю тобі, замість людського калу, коров'яче лайно, і на ньому готуй хліб свій» *(ст. 15).*

Іншим разом, перебуваючи в якомусь домі і бажаючи вийти з нього,Ієзекіїль, замість того щоб піти через двері, як усі люди, ще раз згадав про гріхи ізраїля та іуди і в ім’я спокутування їх зробив у стіні дірку і просунув через неї свій одяг і свої припаси *(Ієзек., гл. 12, ст. 7).* У главі 37 Ієзекіїль розповідає, що, прогулюючись одного разу по полю, усіяному висохлими кістками, він звернувся до них з промовою, від чого вони ожили.

У КнизіІєзекіїля є одне місце, яке викликало особливе обурення критиків і поставило в найскрутніше становище богословів. Це баєчка про двох сестер — Оголю і Оголиву. Засуджуючи відсутність віри серед євреїв,Ієзекіїль примушує бога висловлюватись огидливими, паскудними словами: «Коли ж вона вдалася у розпусту й відкрила наготу свою, тоді відвернулась від неї душа моя, як відвернулася душа моя від сестри її. І вона примножала розпусту свою, на згадку днів своєї молодості, коли чинила розпусту в єгипетському краї; жадала вона собі коханців тих, що їх плоть — плоть ослина, і похіть — як у жеребців» *(Ієзек., гл. 23, ст. 18–20).*

Ось ще безсоромні порівняння, які можна знайти в Біблії і які, за словами богословів, мають алегоричне значення! Що за насмішка! Щоб сказати, що царство ізраїльське і царство іудейське не були досить благочестивими, чи потрібно було вдаватися до таких свинських порівнянь?

Інший пророк, який усолоджувався порнографією, — це Осія. Описуючи свої переговори з богом, він доповнює їх теж досить відразливими подробицями. Цей Осія, родом самаритянин, прийняв культ єврейського бога. Біблія вказує на нього як на приклад послуху й покори богові. Проте які ж дивні накази давав йому бог! «Початок слова господнього до Осії. І сказав господь Осії: «Іди, візьми собі блудницю та дітей блуду» *(Осія, гл. 1, ст. 2).*

Цим божим розпорядженням наш сіромаха виправдує свій шлюб з жінкою легкої поведінки. Якщо вірити пророку, бог згодом наказав йому спати з жінкою одного з його друзів, проте за умови, що вона вже обманювала свого чоловіка: «І сказав мені господь: «Іди, покохай жінку, яку любить чоловік, але яка перелюбствує, подібно як любить господь ізраїлевих синів, а вони звертаються до інших богів і кохаються у виноградних коржах їхніх. І купив я її собі за п’ятнадцять срібняків і за хомер та півхомера ячменю і сказав до неї: «Багато днів будь у мене; не блуди, і не будь з іншими; так само і я буду такий для тебе» *(Осія, гл. 3, ст. 1–3).*

Який ще висновок можна зробити з численних розпатякувань Біблії на таку тему, як не той, що «народ божий» складався з розпусників і закоренілих п’яниць, які не відступають перед жодною мерзотністю, якщо ми тільки повіримо таким словам пророка Іоїля: «Пробудіться, п’яниці, плачте й ридайте за виноградним соком, всі, хто п’є вино, бо його віднято від уст ваших!» *(Іо'іль, гл. 1, ст. 5).*

Книга Есфір написана, очевидно, теж для того, щоб залікувати рани національного самолюбства євреїв. Згідно з цією книгою, цар Артаксеркс давав багатолюдний бенкет, який тривав 180 днів *(гл. 1, ст. 4).* Після закінчення цього свята цар влаштував ще один бенкет, який тривав сім днів і призначався для всього населення міста *(ст. 5).* І ось на сьомий день народного бенкету цар, перебуваючи в особливо доброму настрої під впливом випитого вина, наказав своїм євнухам привести «царицю Астинь перед лице царя у вінці царському, щоб показати народам і князям красу її; бо була вона дуже вродлива» *(ст. 11).*

Та цариця відмовилася прийти, бо показувати народові красу, за добрими біблійними звичаями, означало прилюдно оголитися, а це, мабуть, не

зваблювало скромну красуню. Розлютившись від гніву, цар розлучився з царицею, а її корону обіцяв найвродливішій незайманці, яка сподобається царю. Під охороною Гегая, головного євнуха, у царський палац зігнали величезну кількість дівчат. Кожна з них повинна була провести одну пробну ніч у постелі його величності.

І ось починається!

«Був у Сузах, місті престольному, один іудеянин, а ім'я йому Мардохей... І був він вихователем Гадаси, — вона ж Есфір... Дівчина ця була хорошої постави та вродлива обличчям... Коли оголошено було повеління царя і указ його і коли зібрано було багато дівчат у престольне місто Сузи під руку Гегая, то взята була й Есфір до царського дому під руку Гегая, сторожа жінок. І сподобалась ця дівчина очам його, і здобула в нього прихильність, і він поспішив видати їй притирання і все, призначене на частину її, і дав їй сім дівчат, гідних бути з нею, з царського дому; і перемістив її та дівчат її у краще місце жіночого дому. Не сказала Есфір ні про народ свій, ані родство своє, тому що Мардохей дав їй наказ, щоб вона не розповідала. І кожного дня приходив Мардохей до подвір'я жіночого дому, щоб довідатися про здоров'я Есфір і про те, що робиться з нею... Взято було Есфір до царя Артаксеркса, у царський дім його, десятого місяця... сьомого року царювання його. І цар покохав Есфір більше за всіх жінок, і вона здобула його прихильність та ласку більше за всіх дівиць; і він поклав царську корону на її голову, і зробив її царицею замість Астинь» *(Есфір, гл. 2, ст. 5-17).*

Через деякий час прем'єр-міністром царя став якийсь Аман. Цей Аман був людиною дуже гордою і хотів, щоб усі перед ним схилялися. Лише Мардохей насмілився не виконати цієї вимоги. Тоді розлючений міністр випросив у царя наказ про винищення всіх євреїв. Незважаючи на гнучкість розуму і всі свої

політичні здібності, які привели його до такої високої державної посади, Аман не знайшов жодного іншого способу зламати гординю Мардохея. Та коли наказ про винищення всіх євреїв відправляли вже в різні області країни, Мардохей встиг попередити Есфір, і вона пішла до царя. Артаксаркс, зачарований її красою, запитав, чого вона бажає, галантно запропонувавши їй хоч би й половину царства *(гл. 5, ст. 3).* Есфір запросила царя, а також і Амана обідати.

Обід відбувся, і Артаксеркс, вельми заінтригований, за десертом знову запропонував їй півцарства. Есфір відхилила пропозицію, а попросила свого царственного чоловіка ще раз прийти обідати до неї наступного дня, і знову ж таки разом з Аманом. Цей останній настільки загордився увагою цариці, що похвалився цим навіть перед своєю дружиною і всіма своїми друзями. Проте, оскільки незалежність Мардохея мучила його більше, ніж будь-коли, він наказав на всякий випадок спорудити шибеницю висотою в п’ятдесят ліктів (26 метрів!) і в думках присвятив цю грандіозну споруду ненависному євреєві, про спорідненість якого з царицею він все ще нічого й не підозрював.

Тим часом Артаксеркс, якому чогось не спалося тієї ночі, наказав, для розваги, читати йому голосно аннали його царювання. Він мав, таким чином, нагоду згадати, що двоє з його євнухів, Гавафа і Фарра, уклали знову з метою вбити його, але їх злочинні наміри були розкриті якимось Мардохеєм. Виходить, Мардохей врятував царське життя. Це сталося досить давно. Цар запитав, як було винагороджено Мардохея. Йому відповіли, що він не дістав жодної нагороди. Тому наступного дня, коли Аман з’явився до свого володаря, той запитав його, як можна відзначити людину, яку цар хотів би вшанувати абсолютно по-особливому. Аман, думаючи, що справа стосується його, відповів: цю людину треба одягнути в царські шати, посадити на коня, вивести на

міську площу і виголошувати: ось чоловік, якого цар хоче вшанувати у своєму царстві. Тоді цар звелів Аманові знайти Мардохея і виконати цей церемоніал. Аман, хоч, зрозуміло, і проти своєї волі, змушений був підкоритися *(гл. б).*

Ввечері цариця Есфір давала свій другий обід на честь царя і царедворця, проте міністр уже не був таким веселим, як напередодні. Втретє цар запропонував Есфірі все, що вона побажає, хоч би навіть половину царства. Але цариця попросила помилування людям її племені. Артаксеркс, який, одружуючись з Есфір’ю, не цікавився її походженням, був вельми здивований. І коли цариця пояснила йому, що один ворог її народу задумав загальне винищення його і що саме тому вона й молила про царську милість, Артаксеркс, нічого не розуміючи, вигукнув: «Де той, який наважився в серці своєму зробити так?»

Есфір відповіла: «Ворог та ненависник цей — злий Аман!»

Збентежився Аман, розлютився цар, а євнух, який увійшов, повідомив, що висока шибениця, споруджена за наказом міністра, була призначена для Мардохея. Розв’язка: Артаксеркс наказав повісити Амана на виготовленій вже шибениці; царський наказ було негайно виконано, і прем’єр-міністром було, звичайно, призначено не когось іншого, як — ви самі розумієте — Мардохея!

За згодою царя Есфір і Мардохей оголосили, що євреї, винищення яких було призначене Аманом на тринадцятий день місяця Адара, дістають право в цей день, так само як і в наступний, убивати всякого, хто погано з ними поводився з самого початку їхнього полонення. «І вбивали іудеї всіх ворогів своїх» *(Есфір, гл. 9, ст. 5).* Таким чином було вбито 800 чоловік у Сузах і 75 000 в інших містах царства. П’ятнадцятого дня місяця Адара євреї повсюди гучно бенкетували. Есфір

видала наказ про те, щоб пам’ять цих подій євреї відзначали щорічно. Це і є свято «пурим», якого дотримуються віруючі євреї: один день посту — в пам’ять тривог і молитов Есфірі і два дні веселощів — у пам’ять того, що не відбулося винищення євреїв.

Такою є казка, що з неї жерці зробили священну історію, якій треба вірити, незважаючи на її кричущу неправдоподібність. Священна легенда, до речі, завжди починається з якогось неподобства: якщо цариця Астинь була знехтувана за те, що не хотіла показатися голою перед підданими Артаксеркса, то, треба думати, чарівна Есфір, стаючи в чергу кандидаток у заступниці Астині, погоджувалася виконати цей наказ царя. Критики говорять, що ніколи ані турецький султан, ні марокканський бей, ні перський шах, ані великий могол, ні китайський богдихан не прийняли б у свій гарем жодної дівчини без того, щоб не було відомо її походження. Навіть у стайнях таких панів нема жодного кровного коня, походження якого не було б точно відоме наглядачеві конюшні. Яким же чином Артаксеркс нічого не знав про плем’я, сім’ю і релігію дівчини, з якою він одружився і яку урочисто проголосив царицею?

Що ж до Амана, який хоче винищити цілий народ тільки тому, що якийсь там Мардохей відмовився падати перед ним ниць, у той час як інші євреї не відмовляють йому в жодних почестях, то треба визнати, що ніколи і ні в чию голову не западало таке смішне і разом з тим таке жахливе безумство.

З другого боку, якщо припустити, що Есфір стала царицею і носила корону, приховуючи своє єврейське походження, то слава цього піднесення значно зменшується, бо воно є випадковим і нічого не дає національному самолюбству. Не видно також, яким чином Артаксеркс міг вважати Амана винним у бажанні умертвити його дорогу Есфір як єврейку, якщо ніхто не знає, що вона належить до цієї раси. Нарешті, огидна

жорстокість солодкої Есфірі робить казку не тільки смішною, а й обурливою.

«Ми знаємо, — говорить Вольтер, — що казка про Есфір має одну спокусливу сторону: полонянка, яка стала царицею і врятувала від смерті своїх соплеменників, — це хороший сюжет для роману або трагедії. Але як цей сюжет зіпсовано суперечностями і дурницями, що переповнюють його! Як його заплямовано варварством Есфірі, яке так суперечить природі її статі і простій життєвій правдоподібності!»

З Єздрою і Неємією ми наближаємося до визволення обраного богом народу. Згідно з фантастичною біблійною хронологією, гірке становище євреїв було пом’якшене в часи царювання Ассуїра, нібито батька Дарія. (Не забудьмо, що Дарій був сином перського володаря Гістаспа, який ніколи ніде не царював). Євреям у полоні мало бути добре також і в часи царювання Дарія, який призначив своїм першим міністром еврея Даниїла, подібно до того як Ассуїр (Артаксеркс) призначив Мардохея. Проте Біблія, як ми бачили в Книзі Даниїла, вміщує царювання Кіра після царювання Дарія. У книзі Єздри за Кіром іде Ассуїр, потім Артаксеркс, а потім знову Дарій. Цей порядок наслідування відповідає історії не більше, ніж інші біблійні вказівки.

Крім усього цього, Єздра і Неємія, два пророки, на яких спирається церква для наведення точних обставин повернення євреїв до Єрусалима, суперечать один одному. Єздра говорить, що Кір у перший рік свого царювання дозволив синам ізраїлевим вільно повернутися в Іудею і в спеціальному едикті оголосив, що бог звелів йому відбудувати єрусалимський храм. Євреї повертаються на свою батьківщину під проводом Зоровавеля. Будівництво храму було перервано під час царювання Ассуїра і Артаксеркса внаслідок протидії різних інших народів, які під час відсутності євреїв

оселилися в їх країні. Нарешті, після воцаріння Дарія ворожнеча ця припинилася, і храм було закінчено на шостому році царювання Дарія.

А Неємія говорить, що не Кір, а Артаксеркс на двадцятому році свого перебування на престолі дозволив євреям повернутися до Єрусалима і відбудувати його, причому Зоровавель був на чолі звільненого народу. Перешкоди, що їх чинили пришельці, які розселилися на «землі обітованій», євреї подолали, працюючи з лопатою в одній руці, а з мечем — у другій. Нарешті, «священний» автор розповідає про подорож, яку він здійснив у Вавілон в добу, коли закінчувалося будівництво храму, на тридцять першому році царювання Артаксеркса.

Але Єздра твердить, що Неємія супроводжував Зоровавеля під час повернення в Іудею за царя Кіра, і говорить, що було ще й друге повернення, при Артаксерксі, але на сьомому році його царювання, а не на двадцятому. Він додає також, що саме він, Єздра, цього разу вів своїх одноплемінників. Спробуйте встановити правду й виплутати її з тенет кричущих суперечностей!

розділ сорок четвертий
ІЖЕ ВО СВЯТИХ ОТЦІ — БАГАТОСТРАЖДАЛЬНІ ІОВ ТА ІОНА

Після книг Єздри, Неємії та Есфір у Біблії йде Книга Іова[97] яка розповідає історію, дата якої аніде не зазначена. Полягає вона ось у чому: на землі Уц (?) жив якийсь незліченно багатий і дуже богобоязливий чоловік. «І сталося одного дня, і прийшли божі сини, щоб стати перед господом. І був поміж ними й сатана. І сказав господь до сатани: «Звідки ти прийшов?» А сатана відповідав господу і сказав: *«Я* мандрував по землі та й обійшов її». І сказав господь до сатани: «Чи звернув ти увагу на раба мого Іова? Бо немає такого, як він, на землі: муж він невинний, праведний, бога боїться і від злого тікає». А сатана відповідав господу: «... Простягни руку свою і торкнися до всього, що його, — чи благословить він тебе?» *(Іов, гл. 1, ст. 6–9, 11).*

Бог не захотів особисто заподіювати ніякого зла своєму вірному слузі, а сатані дозволив переслідувати його скільки завгодно. «Ти можеш робити з ним, що хочеш, тільки не позбавляй його життя», — подружньому сказав бог сатані, звичайно, небесною мовою. Тоді пан сатана взяв старого Іова, як кажуть, «в роботу». Почалося з того, що араби-кочівники забрали в Іова його рогату худобу й ослиць. Потім блискавка повбивала його овець, так само як і пастухів. Халдеї забрали його верблюдів і порубали мечами погоничів. Нарешті, лютий вітер з пустелі зруйнував його будинок, у якому були семеро його синів і троє дочок: всі вони загинули під руїнами.

Іов узнав усі ці новини відразу одна за одною. Але він був доброї вдачі, тому став навколішки і вигукнув

тільки: «Голим я вийшов із черева матері моєї, голим і повернусь. Господь дав, господь і взяв… Нехай буде господнє ім’я благословенне!» *(ст. 21).*

Більше нічого не зробив цей міцний старий. Проте й сатана не вважав себе переможеним. Незабаром нещасний Іов виявив на своєму тілі гнійні виразки, які поширилися з голови до ніг. Сидячи на купі гною, він скалками розбитого горщика знімає гній, що тече з його відкритих ран. Дружина лає його. Але Іов заперечує їй мудро: «Невже добре ми будемо приймати від бога, а злого не будемо приймати?» *(Іов, гл. 2, ст. 10).*

І раптом Іов вибухнув шаленими скаргами на свою жорстоку долю. Він проклинає день свого народження: «Хай згине той день, коли я народився, і та ніч, у яку сказано: «Чоловік зачався!» *(Іов, гл. 3, ст. 3).* Воланням він кличе смерть. Ці скарги викладені у двадцяти шести стихах третьої глави. Але через те, що вони суперечать основному сюжетові книги, то посібники з «священної історії», як правило, опускають їх. Справді, досить було б, щоб книга на них і закінчилася. Сатана, що побився об заклад з богом, виявився б у виграші, якби тільки Іов втратив терпець.

Тоді Єліфаз, Вілдад і Софар починають умовляти Іова. Вони нагадують йому, що знегоди падають тільки на злих. Іов закликає бога в свідки своєї невинності і присягається, що страждає несправедливо. Ця розмова між Іовом і його друзями займає… двадцять дев’ять глав. Раптом у главі 32 з’являється новий співрозмовник — Єліуй, наймолодший від усіх інших. Він втручається не для того, щоб сказати, що Іов заслужив усі суворі кари небесні, а виключно щоб зауважити йому, що він виявив надто багато гордині, волаючи про свою невинність, бо, говорить він, жоден смертний не може осягнути боже розумування і не може залишатися цілком чистим у його очах.

Потім у вихорі являється сам бог і, засудивши слова молодого Єліуя, нагадує про деякі чудеса, які достатньо довели його могутність. Тоді Іов визнає, що вийшов за межі, які мали йому поставити його слабкість та невігластво, і бог, задоволений його покірністю, виліковує його болячки і повертає йому в подвійній кількості все втрачене. Бог наводить як свідчення своєї могутності двох незвичайних тварин — бегемота і левіафана, фантастичний опис яких займає дві сторінки. Про сатану більше жодного слова. Остання 42 глава повідомляє, що в Іова ще раз народилося семеро синів і три дочки і що він прожив після цих тяжких випробувань 140 років.

Зрозуміло, що Книга Іова не викликав животрепетного інтересу. Критики відзначають у ній одну дивність: сатана тиняється по небу, між добрими ангелами, немов у себе вдома, запросто б’ється об заклад з господом богом, що призводить простака Іова до тяжкого гріха богохульства, коли той зазнає великого нещастя. А бог приймає парі, сподіваючись, що його вірний слуга буде терпеливим до кінця. Виходить, таким чином, що бог не зовсім твердо знає майбутнє і навіть помиляється у своїх передбаченнях, бо зрештою парі виграв сатана: Іов справді зрадив свою терпеливу віру.

Звернімося тепер до Книги пророка Іони. Іона був родом з Галілеї. Він жив в епоху ізраїльського царя Ієровоама II. Отже, народився він в оточенні єретиків. Одного чудового дня він одержав від бога наказ піти проповідувати у Ніневію. Іона був єдиний пророк, який дістав таку місію. Якою мовою він проповідував, запитує Вольтер, мимохідь зауважуючи, що від батьківщини Іонової до Ніневії відстань шістсот кілометрів з лишком. Іона не передбачав особливого успіху у своїх проповідях. Замість того, щоб піти в Ніневію, він рушив у

протилежний бік, спустився в Іоппію, морське місто, і сів на корабель, який відправлявся у Фарсіс.

На морі знялася страшенна буря. Як не дивно, але буря приспала Іону. Матроси в паніці почали викидати весь вантаж у воду, проте корабель, хоч і облегшений, хитався на хвилях ще більше. Тоді капітан розбудив Іону і зажадав, щоб той попросив свого бога утихомирити стихію. Іона не зробив цього. Море хвилювалося все більше й більше. Тоді матроси почали кидати жереб, щоб визначити, хто з присутніх на кораблі є винуватцем нещастя. Жереб випав на Іону, і його викинули в море. Тієї ж миті буря припинилася. Непокірний пророк наковтався солоної води. І ось «кит», який прийшов з південних областей Атлантики поцікавитися, що робиться біля берегів Середземного моря, відкрив пащу і проковтнув його.

Цього Іона не чекав. Але оскільки зробити нічого не можна було, він вирішив терпеливо вижидати у своєму дивному новому приміщенні. Біблія говорить, що Іона три дні й три ночі квартирував у череві кита і виливав богові довжелезні хвалебні пісні. Бог, зрештою, хотів лише провчити пророка. Побачивши, що Іона покаявся, бог наказав фантастичній рибі евакуювати Іону назад. Кит скорився. І ось Іона знову на суші. Ще й зараз показують місце, де кит виплюнув пророка. А втім, богослови не знають твердо, чи кит виригнув Іону, чи евакуював його з боку хвоста.

Невіруючі критики говорять, що ця оповідь — наслідування грецьких легенд. Гомер у своїй двадцятій книзі розповідає про морське чудовисько, що накинулося на Геркулеса. Геркулес провів три дні й три ночі у його череві, харчуючись печінкою, яку він собі підсмажував, а через три дні переможно вирвався із своєї незвичайної тюрми. Ця казка про Геркулеса анітрохи не гірше казки про Іону.

В язичеській міфології є також історія про Аріона[98], що, кинутий у море матросами, був врятований дельфіном, який на спині дотяг його до Лесбоса. Та ця пригода блідне перед пригодами Іони і Геракла.

Після повернення з нутрощів кита Іона подався в Ніневію і від імені бога передрікав мешканцям близьке зруйнування міста. Біблія говорить, що, гуляючи вулицями, він кричав: «Ще сорок днів, і Ніневія буде зруйнована». Ці прості слова мали чудові наслідки: мешканці негайно увірували в єврейського бога, оголосили піст і всі як один надягнули вретища, не виключаючи й самого царя. Цар видав також наказ про великий піст не тільки для людей, а й для худоби: «Щоб ані люди, ані худоба, ані воли, ані вівці нічого не їли, не ходили на пасовисько й води не пили, і щоб накриті були вре-тищем люди й худоба і волали до бога, і щоб кожний звернув зі злого шляху і від насильства рук своїх» *(Іона, гл. 3, ст. 7).*

Оскільки всі мешканці прийняли істинну віру, бог змилувався, і передрікання Іони цього разу не підтвердилися. «І побачив бог їхні вчинки, що вони звернули зі злого шляху свого, і зглянувся бог на лихо, про яке говорив, що їм учинить, і не вчинив» *(Іона, гл. 3, ст. 10).* Ніневія була перетворена на руїни лише через великий проміжок часу. Ображений думкою, що населення могло визнати його просто базікою після того, як не збулося його пророкування, Іона залишив Ніневію і пішов у пустелю. Була нестерпна спека, а навкруги не було жодного кущика. «І виростив господь бог рослину, і вона піднялась над Іоною, щоб бути тінню над його головою і щоб позбавити його від його засмучення. І вельми Іона зрадів цій рослині. І влаштував бог так, що при сході зірниці другого дня хробак підточив рослину, і вона всохла. І сталося, як зійшло сонце, навів бог гарячий східний вітер, і сонце

почало палити голову Іони так, що він зомлів. І жадав собі смерті, і казав: «Краще мені померти, аніж жити!» І сказав бог до Іони: «Невже так сильно вдався в тугу ти за рослину?» А той відказав: «Дуже засмутився я, — аж на смерть!». І сказав господь: «Ти жалкуєш за рослиною, над якою ти не трудився і якої не ростив, яка за одну ніч виросла і за одну ж ніч пропала. Як же мені не пожаліти Ніневії, цього міста великого, в якому більше як сто двадцять тисяч чоловік, що не вміють відрізнити правої руки від лівої, і без ліку худоби?» *(Іона, гл. 4, ст. 6—11).*

Цим божественним дотепом закінчується Книга Іони. Кінець жалюгідний, бо, зрештою, чудо з кущиком ніщо поряд з китовим чудом, сентенція ж вельми мало відповідає по-звірячому кровожерливій лінії, яку послідовно проводять біблійні автори.

розділ сорок п’ятий
ДОБЛЕСНІ БРАТИ МАККАВЕЇ

Ми наближаємося до останнього періоду історії єврейського народу, до так званого різдва Христового. У повному вигляді старозавітна частина Біблії закінчується трьома книгами Маккавейськими і Третьою книгою Єздри[99].

Перші сім стихів глави 1 Першої книги Маккавейської згадують про перемоги Александра Великого над Дарієм III і говорять, що греко-македонський цар помер від хвороби, поділивши своє неосяжне царство між своїми воєначальниками. Згідно з єврейською легендою, при наближенні Александра Великого до Єрусалима єврейський первосвященик вийшов йому назустріч і передрік завойовникові швидке підкорення всього світу. Чутливий до цих лестощів Александр нібито помилував Єрусалим.

Іудея перебувала тоді під теократичним правлінням: народ користувався певною незалежністю, не мав царя і не пригнічувався сусідніми державами. Країною правили жерці. Вівтар був разом з тим і троном. По суті, цей вид правління мало в чому відрізнявся від монархії, бо євреї платили верховному жерцю і церковну десятину, і громадянські податки.

Невідомо, скільки часу тривав період цієї відносної незалежності, але з книг Маккавейських випливає, що євреї були не дуже щасливі в епоху наступників Александра Македонського. Ось якими висловлюваннями Біблія відзначає зміну становища: після смерті Александра всі правителі «поклали на себе вінці, а після них і сини їхні протягом багатьох років; і примножили зло на землі. І вийшов від них корінь гріха

— Антіох Єпіфан, син царя Антіоха» *(I Маккав., гл. 1, ст. 9—10).*

В епоху грецької династії Селевкидів, які царювали в Сірії, євреї, безумовно, знову зазнали лиха, хоч «священний» автор і силкується шляхом опису деяких чудес знову піднести престиж обраного богом народу, незважаючи на гірке становище, в якому його тримали поневолювачі. Як і все інше у Старому завіті, книги Маккавейські кишать суперечностями й грубими історичними помилками. Крім того, події, описані там, у такій безладній непослідовності і з такими суперечливими повідомленнями про одне й те саме, що важко відокремити правду від брехні.

Зробимо спочатку короткий огляд історії євреїв.

Жрець Маттафія під час царювання в Сірії Антіоха Єпіфана дав знак до повстання[100], умертвивши єврея, який приносив жертву сірійським богам. З ним було п’ятеро його синів — Іоанн, Симон, Іуда, Єлеазар та Іонафан. їх прозвали Маккавеями (молотами). Іудея підняла заколот. Люди почали озброюватися чим попало. Іуда Маккавей, найбільш славетний з синів Маттафії, стає на чолі заколотників і рубає на шматки царських воїнів. Але він не задовольняється своїм становищем вождя. Він бере на себе ще й жрецтво. У третій главі Першої книги перелічені перемоги, одержані Іудою над Аполонієм на околицях Самарії, над Сіроном біля Вефорона і над трьома іншими воєначальниками Антіоха — Птоломеєм, Никанором і Горгієм.

Під час царювання Антіоха Євпатора, сина Антіоха Єпіфана, Єлеазар Маккавей був не такий удачливий, як його брат Іуда: у розпалі бою, побачивши у ворожих лавах слона, прикрашеного царськими знаками, Єлеазар кинувся на тварину, вважаючи, що на ній сидів

сам цар. Та слон схопив нашого єврея хоботом і розломав його надвоє, мов фарфорову ляльку[101].

В епоху Дмитра Сотера, дядька і наступника Антіоха Євпатора, Іуда Маккавей ще раз узяв верх над сірійською армією, якою командував Вакхід, і двічі над Никанором, якому переможці «відрубали голову і праву руку… і повісили перед Єрусалимом» *(І Маккав., гл. 7, ст. 47).* Проте під час нового наступу під проводом Вакхіда іудеї, жахаючись, розсипалися і залишили свого генерала одного гинути під ударами ворога. Так загинув знаменитий Іуда Маккавей. Його брати Іонафан і Симон один за одним були його наступниками.

Маккавеї походили з коліна левитів і, як прості жерці, добилися царської влади. Не можна в такому разі не визнати, що ця подія цілком розстроювала всі пророцтва про те, що з коліна Іудиного вийдуть єврейські царі. Воцаріння Маккавеїв спростовувало пророцтво про верховенство дому Давидового. Нікого не лишилося з племені Давида; принаймні, жодна біблійна книга не відмічає жодного нащадка цього царя з часів полонення євреїв.

Діти левіта Маттафії, прозвані спочатку Маккавеями, а потім Хасмонеями, осквернили своїми злочинами і вівтар, і трон. Вони дотримувалися варварської політики, яка була причиною остаточної загибелі їхньої батьківщини. Жрецька влада не врятувала їх від плати данини царям сірійським. Крім того, ці святі герої винищували один одного. Сп’янілого на бенкеті Симона, останнього брата Іуди Маккавея, разом з двома його синами убив зять його Птоломей, правитель Ієрихону, який хотів захопити владу.

Гиркан, син верховного жерця Симона і сам верховний жрець, намагався підняти заколот проти Антіоха Сидетія. Цар сірійський обложив його в Єрусалимі, а бог, очевидно, не встиг з’явитися на

допомогу, бо Гиркану довелося умилостивляти сірійського царя контрибуцією.

Це був той самий Гиркан, який, скориставшись смутою в Сірії, заволодів нарешті Самарією, споконвічним ворогом Єрусалима. Це місто потім було відбудоване Іродом, який перейменував Самарію у Севасту. Самаритяни пішли в Сихем, який нині зветься Напелузою. Вони опинилися ще ближче до Єрусалима. Взаємна ненависть двох половин обраного богом народу стала ще шаленішою. Єрусалим, Сихем, Ієрихон, Самарія, які добре відомі в нас завдяки релігійним легендам і які так мало відомі на Сході, були протягом усієї їхньої славної, але вигаданої історії маленькими містечками, що тулилися один до одного. їх бідні жителі займалися відхожими промислами.

Йосиф Флавій, сп’янілий від шовінізму, не пропускає нагоди сказати, що Гиркан Маккавей був завойовник і пророк і що бог часто розмовляв з ним віч-на-віч. Незаперечний доказ пророчого дару цього Гиркана, за Йосифом Флавієм, полягає в тому, що, маючи двох улюблених синів, які були дивовижно віроломними й жорстокими, він передрік їм недобрий кінець, якщо вони не виправляться. Одним з цих двох молодців був Арістовул, другим — Антігон. Марнолюбство цих євреїв примусило їх взяти грецькі імена. Одного разу вночі бог відвідав Гиркана і показав йому портрет іншого його сина, який спершу звався Іоанном, а потім задумав назватися ще й Олександром.

— Цей, — сказав бог, — завжди буде займати твоє місце великого жерця.

Добрий батько Гиркан, відчувши у цих словах передрікання узурпації, поспішив умертвити свого сина Іоанна-Олександра «з остраху, щоб передбачення не справдилось», як говорить Йосиф Флавій. Та, очевидно, цей Іоанн або не зовсім помер, або бог воскресив його,

бо через деякий час він став верховним жерцем і повелителем Єрусалима.

Що ж трапилося з двома улюбленими братами — Арістовулом і Антігоном, синами Гиркана, після смерті їхнього батька? Священик Арістовул убиває священика Антігона, свого брата, в храмі й наказує задушити свою матір у темниці. Це той самий Арістовул — перший Маккавей, який прийняв титул царя іудейського, якого Йосиф Флавій називає дуже м’яким володарем.

У цей час Іудею тривожило суперництво двох релігійних сект, які невдовзі мали перетворитись у дві політичні партії. Це були фарисеї[102], що означає «відокремлені», або «відмітні», бо вони претендували відрізнятися від іншого народу, і садукеї[103], що прозивалися так за ім’ям свого релігійного вождя Садока. Садукеї були своєрідними єврейськими епікурійцями: фанатично дотримуючись законів П’ятикнижжя, вони не визнавали безсмертя душі, отже, не вірили ні в пекло, ні в рай, і менш за все — у воскресіння з мертвих.

Фарисеї ж додавали до написаного Мойсеевого закону ще й усну традицію, згідно з якою вони вірили в переселення душ, а до цієї теорії метампсихозу додавали ще цілий ряд інших вірувань. Вони твердили, наприклад, що злий дух може вселятися в тіла людей; вони бачили підступи демонів у всіх незрозумілих хворобах. Фарисеї були вченими тлумачами «закону божого». У них вчилися розпізнавати «таємниці». Вони проповідували воскресіння мертвих і царство небесне.

Була ще й третя секта — єсеї[104]. Єсеї, або єсени, що жили комуною, сповідували терпимість. Вони засвоїли різні перські вірування.

Маккавеї спочатку захищали судукеїв проти фарисеїв. Пояснюється це, звичайно, тим, що фарисеї утворили партію, яка була досить впливовою в державі і

домагалася втручання у всі справи, отже, загрожувала Маккавеям. Коли помер Арістовул I, то його вбитий брат Іоанн-Олександр «воскрес» і ступив на престол; напевно, його тримали все-таки у в'язниці, а не в могилі. Іоанн одружився з Саломеєю, вдовою Арістовула, і перейменував ЇЇ в Олександру.

Саме в цю епоху Птоломеї, царі греко-єгипетські, і Селевкіди, царі греко-сірійські, жорстоко сперечалися один з одним за Палестину. Суперечка ця розпочалася з часу смерті Александра Македонського. Ворожнеча цих володарів дала змогу єврейському народові дещо зміцнитися. Священики, які правили народом, міняли свої політичні орієнтації кожного року і продавалися найбільш сильному. Іоанн-Олександр розпочав своє жрецтво з убивства свого єдиного брата, який більше не воскресав, подібно до нього. Йосиф Флавій не називає імені цього брата, та й для нас у каталозі біблійних злочинів воно не має ніякого значення. Іоанн-Олександр протримався виключно завдяки розбрату, що панував у Азії. Його правління одночасно було жрецьким, демократичним і аристократичним. Повна анархія!

Флавій розповідає, що одного разу народ у храмі почав закидати великого жерця Іоанна-Олександра яблуками і апельсинами, коли той проголосив себе правителем. Олександр наказав убити 5000 чоловік. Це вбивство поклало початок цілій добі масових убивств, яка тривала десять років.

Кому в ті часи євреї платили данину? Флавій навіть і не торкається цього питання: він припускає, що Іудея була вільною і суверенною країною. А проте царі єгипетські і сірійські сперечалися за неї один з одним, доки не прийшли римляни і не приєднали всю Палестину до своїх володінь. Після цього Іоанна, що був таким негідним імені Олександра, його вдова Саломея-Олександра тримала владу у своїх руках як регентша при своїх юних синах, зрештою, надавши фактичне

управління країною фарисеям і дивлячись крізь пальці на всі жорстокості, з якими вони переслідували своїх супротивників-садукеїв. Коли її смерть повністю очистила поле для суперництва обох сект, це царство, що не мало й двадцяти кілометрів вподовж, знову почала роздирати громадянська війна. Гиркан II, старший син великого жерця Іоанна-Олександра, став на чолі фарисеїв, а Арістовул II, молодший, приєднався до садукеїв. Таким чином, Іудея мала вже двох царів замість одного. Брати-вороги зійшлися у битві під стінами містечка Ієрихона, та вже не на чолі армій в 300, 400, 500, 600 тисяч чоловік, як раніше незворушний брехун — «святий дух» — оповідав: в цю пору не наважувалися писати такі нісенітниці. Навіть Йосиф Флавій, такий схильний до перебільшень, не зробив цього. Єврейські армії налічували на той час три-чотири тисячі солдатів. Гиркан був переможений, і господарем становища залишився Арістовул II.

В цю епоху римляни, анітрохи не соромлячись воєнного союзу, начебто укладеного ними з Маккавеями, понесли свою переможну зброю в Малу Азію, в Сірію і далі до Кавказу. Селевкидів більше не було. Тигран, цар вірменський, тесть Мітрідата, завоював частину сірійських володінь. Гней Помпей (106—48 роки до н. е.) скорив Тиграна. Він довів Мітрідата до самовбивства і в 64 році до н. е. перетворив Сірію в римську провінцію. Книги Маккавеїв нічого не говорять ні про цього великого римлянина, ні про Лукула, ні про Сулу[105]. Для Біблії це аж ніяк не дивно!

Гиркан, вигнаний своїм братом Арістовулом, переховувався в одного арабського вождя, на ймення Аретас. Єрусалим і тоді був таким невеличким сільцем, що Аретас — ватажок невеликої кочівної зграї розбійників — зміг обложити це місто. Помпей на той час був у Нижній Сірії. Арістовул звернувся за

покровительством до одного з його воєначальників, і той наказав бедуїнам зняти облогу і не нападати більше на римські землі, бо з приєднанням Сірії Палестина стала римською областю. Ось таким виявився єдиний союз, який Римська республіка могла укласти з іудеями.

Флавій пише, що Арістовул послав Помпею розкішні подарунки для того, щоб домогтися його прихильності. Страбон говорить, що це був золотий виноград, але приписує подарунок Іоаннові-Олександру, а не Арістовулові. Як би там не було, Арістовул і Гиркан, які сперечалися один з одним за звання верховного іудейського жерця, прийшли судитися до Помпея. Помпей уже збирався висловити своє рішення, як раптом Арістовул зник. Очевидно, золоті грона не вплинули на суддю, і тому молодший син Іоанна-Олександра вирішив покластися краще на єрусалимські укріплення.

Помпей теж обложив Єрусалим. Відомо, що це місто мав прекрасні умови для оборони. В руках більш-менш вправного будівельника воно могло б стати найкращою фортецею на Сході. Принаймні, храм, що був цитаделлю, міг стати неприступним, адже його було споруджено на вершині стрімкої гори, оточеної безоднями. Помпей змушений був витратити майже три місяці на підготовку воєнних машин. Та тільки-но їх було пущено в хід, він оволодів фортецею. Один із синів диктатора Сули першим зійшов на укріплення. Ще більш пам’ятним робить цей день те, що здобуття Єрусалима римлянами сталося в часи консульства Цицерона (63 рік до н. е.)[106].

Йосиф Флавій говорить, що 12 000 євреїв було вбито у храмі. Ми б йому повірили, якби не знали, що він завжди перебільшує. Не можна вірити йому й тоді, коли він додає, що в храмі знайшли 2000 талантів золота і що переможець зібрав ще 10000 талантів у місті. Зрештою,

єрусалимський храм стільки разів брали переможці іудеїв, піддаючи його пограбуванню, що важко повірити наявності в ньому великої кількості цінностей. Було б ще безглуздішим повірити, що на таку маленьку державу, таку бідну й виснажену постійними усобицями, можна було б накласти контрибуцію в 10 000 талантів. Про це, на жаль, не думають люди, які читають Біблію і несвідомо й легковажно повторюють байки, породжені знехтуваним національним самолюбством! Розумна людина знизує плечима, бачачи, що Олександр не міг зібрати в Іудеї більше 30 талантів на війну за незалежність проти Дарія, а тут раптом хтось виявляє в єврейських касах дванадцять тисяч талантів.

Безсумнівно, Помпей нічого не взяв собі і обмежився тим, що примусив євреїв заплатити витрати по експедиції, яка була, зрештою, допоміжною диверсією у всій його кампанії в Малій Азії. Цицерон схвалює цю безкорисливість. Але історик Роллен[107] («Історія Риму», кн. XVI) говорить, що відтоді нічого не вдається Помпею внаслідок святотатської цікавості, яка штовхнула його в «свята святих» єврейського храму.

Вольтер суперечить Роллену, говорячи, що Помпей навряд чи міг знати про заборону туди входити. Заборона стосувалась, принаймні, євреїв, а не Помпея. Тесляри, столяри, муляри та інші робітники заходили ж туди, коли треба було ремонтувати. Можна було б додати, що присутність «ковчега завіту» — скрині, в якій «перебував» бог, — робило це місце священним. Але ж «ковчег» безслідно зник ще за часів Навуходоносора.

Цезар, продовжує Вольтер, так само ввійшов би, як і Помпей, у це приміщення довжиною близько дев’яти метрів. Йому цікаво було б заглянути у вівтар бога Саваофа. Помпея переміг Цезар у битві біля Ферсаля 6 червня 48 року до н. е. Можливо, що й цим його було

покарано за єрусалимську цікавість? Але ця поразка мала й інші причини, і серед них полководчий геній Цезаря відіграв набагато важливішу роль. Та ще більшим святотатством порівняно з входом у «святилище» є винищення в храмі 12000 чоловік.

Помпей полонив Арістовула і відправив його в Рим. У 48 році до н. е. він наказав одному з потомків Сципіона, який заміщав його в Сірії, стратити старшого сина Арістовула, що взяв ім’я Олександра і проголосив себе царем. Ця подія — останній приклад того «рівноправного» союзу, який євреї нібито уклали з Римом, як похваляється автор Першої книги Маккавеїв. Вона показує, як мало можна вірити цим «священним» історіям.

Нарешті, для того щоб покласти останній мазок на картину й показати, з якою повагою ставилася до євреїв римська держава, досить сказати, що через кілька років (у 38 році до н. е.) тріумвір Марк Антоній[108] засудив ще одного єврейського царя, другого сина Арістовула Антігона, до рабської смерті: його били батогами й розп’яли.

Сенат надав титул царя ідумеянину Іроду, сину Антипатора, прокуратора іудейського, який одружився з Маріанною, дочкою Гиркана II. Він процарював близько сорока років під протекторатом Риму, тримаючи своїх єврейських підданих під жорстоким гнітом залізної влади.

Тепер наведемо невеликий огляд окремих місць книг Маккавейських, зроблений Вольтером. У нього вистачило терпіння розглянути біблійні тексти і резюмувати аргументи проти істинності й правдивості цих останніх книг Біблії. Ось його резюме:

«І. Треба відкинути оповідь про катування семи братів Маккавеїв і їхньої матері, які нібито померли в муках за відмову їсти свинину. Перша книга не говорить

про це, незважаючи на те, що вона далеко виходить за епоху царювання Антіоха Єпіфана. Батько

Маккавеїв мав лише п’ять синів, які всі відзначилися, захищаючи батьківщину. Друга книга в оповіді про катування Маккавеїв *(гл. 7)* не говорить, у якому місті сталася ця варварська екзекуція. Крім того, Антіох навряд чи був здатним на такий жорстокий, такий підлий і, разом з тим, такий непотрібний вчинок. Це був володар, вихований у Римі і гідний свого виховання, — людина відважна і великодушна. Єдине, що ставилося йому за докір, — це надмірна простота в поводженні, звична для римських володарів, які шукали популярності в народі. Прізвисько «Єпіфан» (по-українському «величний», «славний», «знаменитий») є хорошою відповіддю на ті образи, якими євреї обсипали його пам’ять.

Єрусалим було приєднано до великих володінь Сірії. Євреї підняли заколот проти Антіоха. Він вирушив покарати заколотників. Оскільки релігія була одвічним приводом для всіх злочинів і жорстокостей євреїв, Антіох, якому набридла його власна терпимість, наказав, щоб у всіх його володіннях не було ніякої іншої віри, крім культу сірійських богів. Він відібрав у заколотників їх релігію і їх гроші — дві речі, які були найдорожчі єврейським жерцям. Антіох, між іншим, не зробив цього в завойованому ним Єгипті. Навпаки, він повернув це царство його ж цареві з великодушністю, яка знає лише один приклад — приклад Александра Македонського. Якщо він виявився суворішим у ставленні до євреїв, то це була вимушена суворість. Самаритяни підкорилися йому, а Єрусалим чинив опір. Відбулася кровопролитна війна, в якій Іуда Маккавей і четверо його братів здійснили, за словами Біблії, незвичайні чудеса на чолі невеликої купки воїнів.

II. Фантазер — автор першої книги — розпочинає свою брехню з твердження, що Олександр поділив свої

землі між своїми воєначальниками ще за життя. Ця помилка, яка не потребує спростування, разом з тим дає можливість судити про «вченість» автора.

III. Майже всі подробиці й деталі Першої книги Маккавеїв абсолютно химерні. її автори говорять, що Іуда Маккавей, який під час війни перебирався з печери в печеру десь у покинутому куточку Іудеї, задумав укласти союз з римлянами, бо йому розповідали «про мужні подвиги, які вони виявили над галатами, як вони підкорили їх і зробили данниками» *(гл. 8, ст. 2).* Проте галати на ту пору ще не були підкорені й не були данниками римлян. Сталося це лише за Люція Корнелія Сципіона.

IV. Автор говорить далі, що Антіох III (правив 223–183), якому Антіох IV Єпіфан (правив 175–163) доводився сином, — був у полоні в римлян. Це явна помилка: він був переможений у 190 р. Люцієм Корнелієм Сципіоном Азіатським (у битві біля Магнезії), але не був узятий у полон. Він уклав з Римом мир і заплатив воєнні витрати. З цього ми бачимо, що єврейський автор дуже мало поінформований про те, що відбувається в світі, і, природно, меле дурниці.

V. Автор додає, що Антіох III віддав Римлянам Індію, Мідію і Лідію *(гл. 8, ст. 8).* Це вже занадто! Така сміливість у поводженні з історичними фактами абсолютно незрозуміла. Авторові залишалося віддати римлянам ще Китай і Японію!

VI. Далі, бажаючи виявити обізнаність у справах Риму, він говорить, що там щороку обирають володаря — суддю — і йому одному підкоряються *(гл. 8, ст. 16).* Цей невіглас не знав, що в Римі було два консули!

VII. Іуда Маккавей та його брати, якщо вірити книзі, відправили посольство до римського сенату, і посли сказали таке: «Іуда Маккавей і брати його і весь народ іудейський послали нас до вас, щоб укласти з вами союз і мир». Це приблизно мало звучати так само, як коли б

якийсь партійний лідер з республіки Сан-Маріно відправив би послів у Туреччину для укладення дружнього союзу. Та й відповідь римлян, яку наводить Біблія, не менш дивна. Якби й справді в Рим прийшло посольство від якоїсь більш-менш відомої і сильної республіки і Рим справді уклав урочистий союз з Єрусалимом, безперечно, Тіт Лівій та інші історики знали б про це. А про «союз» з Римом повідомляє тільки Біблія.

VIII. Невдовзі зустрічається ще одна фанфаронада: вигадана спорідненість євреїв із спартанцями. Автор говорить, що якийсь лакедемонянський цар, на ймення Арей, написав єврейському первосвященику Онії *(гл.12, ст. 23):* «Знайдено в писанні про спартанців і іудеїв, що вони — брати від роду Авраамового. Тепер, коли ми дізналися про це, ви добре зробите, якщо напишете нам про добробут ваш. Ми ж повідомляємо вас: худоба ваша і майно ваше — наші, а те, що в нас є,— ваше. І ми повеліли повідомити вас про це».

Не можна серйозно ставитись до нісенітниць, що повністю позбавлені здорового глузду. Це схоже на історію з Арлекіном, який видавав себе за священика. Коли суддя викрив його брехню, він відповів: «Бігме, я думав, що я священик!» Нема чого доводити, що спартанці ніколи не мали царя на ймення Арей і що в епоху великого жерця Онії в лакедемонян взагалі більше не було царів. Зайвою витратою часу було б також доводити, що Авраам був таким же маловідомим у Греції, як і в Римі.

IX. Зупинимося тепер на чудесній пригоді Іліодора, про що розповідається у главі 3 Другої книги. «Селевк, цар Азії» (Селевк IV Філопатор), старший брат і попередник Антіоха IV Єпіфана, начебто дізнався від одного єврея, колишнього попечителя храму, що єрусалимська скарбниця містить у собі надзвичайні багатства. Маючи потребу в грошах для своїх воєн, цар послав свого офіцера Іліодора витребувати ці багатства.

Іліодор з’являється для виконання доручення і вступає в угоду з великим жерцем Онією. Поки вони розмовляли у храмі, з неба спустився величезний кінь, на якому сидів вершник, що виблискував золотом. Кінь почав бити Іліодора передніми копитами, а двоє ангелів, які тримали коня за вуздечку, били Іліодора нагайками. Жрець Онія почав молитися за нього богові. Пресвітлі ангели перестали шмагати офіцера і сказали йому: «Подякуй Онії! Якби не його молитви, ми б засікли тебе до смерті». Після цього вони зникли.

Чудо це здалося критикам особливо дивним тому, що ані цар єгипетський Сусакім, ані Навуходоносор, ні Антіох Єпіфан, ні Птоломей Сотер, ні великий Помпей, ні імператор Тит, які всі черпали цінності з єврейського храму, жодного разу не були висічені ангелами. Правда, якийсь святий монах бачив душу Карла Мартелла, яку чорти перепроводжували на човні в пекло. Чорти шмагали його душу батогами за те, Що Карл привласнив дещо з багатств монастиря святого Дениса. Але такі випадки бувають, висловлюючись ввічливо, зовсім не часто.

X. Ми опускаємо багато анахронізмів, плутанини, помилок, підтасовок, неуцьких дурниць, якими переповнені книги Маккавеїв, і переходимо до смерті Антіоха, яку описано у главі 9 Другої книги. Це нагромадження брехні, безглуздя і вигадок викликає огиду. Як твердить автор, Антіох начебто прийшов у Персеполіс з наміром пограбувати це місто і храм. Проте відомо, що місто, назване греками Персеполісом (поукраїнському «місто персів») було зруйноване Александром Македонським. Євреї, які завжди жили ізольовано від інших народів, завжди були зайняті лише своїми власними інтересами і з презирством ставились до всіх іноплеменних та іновірних, могли, звичайно, не бути в курсі подій у Китаї чи Індії. Та чи могли вони не знати, що місто, яке лише греки називали Персеполісом,

перестало існувати за 160 років до Антіоха? Справжня назва цього міста була Істахар. Якби книгу Маккавеїв написав єврей з Єрусалима, житель Азії, він не дав би столиці перських царів назви, яка фігурує виключно в грецьких джерелах. Звідси роблять висновок, що останні книги Старого завіту могли написати тільки євреїелліністи з Александрії.

Та ось ще один привід для сумнівів. У першій книзі сказано, що Антіох Єпіфан зажадав оволодіти золотими щитами, які були залишені Александром Великим у місті Єлимаїсі, дорогою в Екбатани, і що він помер від «великої печалі на чужій землі» *(гл. 6, ст. 13),* довідавшись, що Маккавеї вчинили опір його військам в Іудеї. У другій книзі, навпаки, сказано, що цей цар випав з колісниці, що, падаючи, він спричинив собі тяжкі удари і помер, що тіло його кишіло черв'яками і що під впливом цих страждань він почав молити прощення у єврейського бога. Автор цієї вигадки злорадствує: «нечестивець молив господа, який уже не милував його» *(2 Маккав., гл. 9, ст. 13).* Автор додає, що Антіох ніби-то дав обіцянку богові прийняти іудейську віру. Це рівнозначне тому, що, наприклад, Карл Великий, вождь хрестоносців, пообіцяв би прийняти іслам.

Ось ще одна сценка з Третьої книги. Дія відбувається в Єгипті. Цар Птоломей Філопатор розгнівався на євреїв, які вели широку торгівлю в його країнах. Він наказав переписати їх, і, за Філоном, їх виявилося мільйон чоловік. Цей мільйон чоловік було зігнано на Александрійський іподром. Цар наказав розчавити їх слонами. В час, призначений для цього видовиська, господь бог, який охороняв спокій свого народу, зробив так, що цар задрімав. Прокинувшись, Птоломей відклав забаву на наступний день, але наступного дня бог відняв у нього пам'ять: Птоломей нічого не згадав. Нарешті, на третій день Птоломей згадав про все і наказав приготувати євреїв і слонів.

Слонів напували вином з ладаном. П’єса повинна була бути зіграна, коли раптом відчинилися небесні двері і звідти спустилися «два славних і страшних ангели» *(гл. 6, ст. 17).* Вони спрямували слонів проти солдатів, які супроводжували їх. Солдатів було — ну звичайно ж! — розчавлено, євреїв — звичайно ж! — врятовано, а царя — звичайно ж! — обернено в істинну віру. Все як і належить у благочестивих казках для людей релігійного розумового стану».

Таким є коротке резюме Вольтера. Немає жодної потреби розглядати й інші безглузді дурниці «священних книг маккавейських».

* * *

Наше завдання виконане. Залишається сказати лише кілька слів, які, можливо, здивують вільнодумних читачів, але які є найчистішою правдою, що встановлена автором під час багаторічного особистого спостереження поведінки віруючих людей: хоч би якою безглуздою була Біблія, є священики, і навіть розумні священики, які цілком добросовісно вважають її правильною, правдивою і істинною і розум яких ніколи не бентежила — жодна найфантастичніша оповідь авторів, що створили «святе письмо». Ці надзвичайно наївні люди не тільки сліпо вірять у те, що кит проковтнув Іону, але вони повірили б і в те, що Іона проковтнув кита, якби тільки «священному голубові» спало на думку шепнути такі слова комусь з пророків.

Такими є наслідки багатовікового навіювання і релігійного виховання у беззаперечному схилянні перед «словом божим»! Такою великою є сила наївної легковірності, з якою багато людей сприймають найфантастичніші повчання релігійних авторитетів!

notes

Примітки

1

Перші п’ять книг Біблії називаються ***Законом,*** або ***П'яти-книжжям.*** До складу П’ятикнижжя входять: Буття, Вихід, Левіт, Числа і Второзакокня. Авторство цих книг іудейська і християнська традиція приписує Мойсею — міфічній особі. ***Буття*** — книга, що містить у собі міфи про створення світу, про угоди (заповіти) між богом і людьми, про порушення цих угод людьми і покарання за це (потоп, зруйнування міст Содома і Гоморри і т. ін.) тощо. ***Вихід*** викладає релігійну версію про те, як стародавні євреї потрапили в рабство до єгипетського фараона, як іудейський бог відкрився Мойсееві і допоміг йому визволити євреїв від рабства, про вручення Мойсею ***Тори*** (тобто Закону), включаючи заповіді. ***Левіт*** являє собою найдокладніші приписи щодо культу і жертвоприношень. Книга ***Числа*** присвячена описам мандрувань стародавніх євреїв по пустелі. ***Второзаконня —*** своєрідне зведення матеріалів перших чотирьох книг; важливе місце у змісті Второзаконня займають приписи та промови Мойсея.

Богослови іудаїзму і християнства видають П’ятикнижжя за цілісний твір, написаний Мойсеєм безпосередньо зі слів іудейського бога. А насправді матеріал П’ятикнижжя досить строкатий і складався протягом багатьох століть. Французький біблеїст Ж. Астрюк (1684–1766) першим звернув увагу на те, що розповідь у Бутті ведеться від бога, який іменується то Елоах (множ. Елохім), то Яхве. У російському синодальному перекладі Біблії Елохім звичайно перекладається словом «бог», а Яхве — словом «господь». У зв’язку з цією відмінністю наукова критика Біблії дійшла висновку, що П’ятикнижжя складене за

більш стародавніми джерелами, умовно названими ***Яхвістом*** і ***Елохістом.*** Крім Яхвіста і Елохіста П'ятикнижжя живиться ще двома основними джерелами: ***Второзаконням*** і ***Жрецьким кодексом***. Яхвіст — найбільш стародавній елемент, що бере свій початок, очевидно, з X–IX ст. до н. е. У релігійній формі він відображає побут і традиції староєврейських племен, які завоювали південь Палестини. Елохіст склався в IX–VIII ст. до н. е. як плід релігійної ідеології староєврейських племен, які закріпилися на півночі Палестини. Второзаконня написане жерцями єрусалимського храму в VII ст. до н. е. (близько 621 р.) і відображало прагнення царської влади до встановлення єдиного богослужебного центру. Жрецький кодекс почав складатися, треба гадати, у VI ст. до н. е. і був обнародуваний у середині V ст. до н. е. Він містить у собі приписи про жертвоприношення, ритуальну чистоту, богослужіння, організацію жрецтва. У ньому дістали своє вираження інтереси жерців, що претендували на головну роль у староєврейській рабовласницькій державі, яка виникла у той час. Перший варіант П'ятикнижжя було обнародувано в 444 р. до н. е. — стор. 7.

2

У Біблії співіснують багато богів, головним з них вважається чотирилітерний ***Яхве***, традиційна його вимова Єгова, або Ієгова. Іудейські богослови заборонили вимовляти ім’я бога Яхве (за непослух, вчили вони, людина позбавляється своєї долі «в майбутньому житті»). Тому на вимову слова Яхве було накладено табу, і воно перетворилося на ідіограму, яка вимовляється як Адонай («господь», «мій пан»). — 7.

З

«Тогу богу» (староевр.) — буквально: ***пусто*** і ***пустельно.*** Йдеться про первозданний стан Землі; в російському синодальному перекладі Біблії сказано: «Земля ж була безводна і пуста» ***(Буття, гл. I, ст. 2). —*** 7.

4

«І дух божий ширяв над водою» — ці біблійні слова послужили деяким християнським богословам основою для безглуздого догмату тройці, згідно з яким бог єдиний у трьох особах (іпостасях): бог-отець, бог-син (Ісус Христос) і бог — дух святий,—7.

5

Біблійна розповідь ***про створення світу*** живиться не лише яхвістськими й елохістськими джерелами, а й міфологією шумерів, вавілонян та інших стародавніх народів Переднього Сходу. Автори Біблії погано систематизували й відредагували різні джерела, якими вони користувалися. Саме тому в Біблії багато повторень, різночитань і суперечностей, — 8.

6

Іудейські та християнські богослови II–V ст. учили, що ***небо*** — це величезне тверде тіло. Автори Талмуда (Талмуд — багатотомний збірник єврейських догматичних, правових, релігійнофілософських, моральних і побутових приписів, які склалися протягом III ст. до н. є,— V ст. н. е.) проповідують наївний погляд про «сім небес», одне з яких — комора снігу, туману, дощу й граду, друге — житло для ангелів, третє — вмістилище сонця, четверте — завіса, що піднімається й опускається над сонцем, і т. ін. Архієпіскоп Кесарії Василій (330–379), «отець церкви» Августин Аврелій (Блаженний, 354–430) та інші християнські теологи вчили, що небо — твердь, яка служить межею, «що відокремлює вищі води від нижчих», що небо — чудова фортеця, в якій перебуває бог, якого Біблія неодноразово називає теж «твердю» (*Псалом 150, ст. 1). — 8.*

7

Декарт Рене (1596–1650) — видатний французький учений і філософ. Л. Таксіль не правий, твердячи, немов Декарт поділяв помилкові погляди про те, що «Сонце не дав світла». У «Міркуваннях про метод» Декарт писав: «Я мав намір включити в нього (трактат. — *Ред.)* все, що вважав відомим мені до його написання відносно природи матеріальних речей... Вирішив викласти грунтовно лише те, що знаю стосовно світла, а потім з приводу його додати дещо про Сонце і нерухомі зірки, звідки головним чином і виникає світло...» — 10.

8

Біблія зберегла два міфи ***про створення людини.*** Згідно з першим міфом ***(Буття, гл. І, ст. 27)*** Елохім створив чоловіка й жінку заодно з нічого за своїм образом; згідно з другим міфом, бог Яхве створив чоловіка (Адама) «з праху земного» ***(Буття, гл. 2, ст. 7).*** Сучасний угорський історик-марксист Імре Греченьї-Вальдапфель (1908–1970), який дослідив ці міфи, дійшов висновку, що в них можна помітити «сліди розмежування чабанського і землеробського світогляду». Дослідник підкреслює класовий характер другого міфу, який «виражає ставлення до праці пригнобленого й експлуатованого землероба. Праця розглядається тут як покарання» (Зб. «Происхождение Библий». М., 1964, стор. 556, 557). — 12.

9

Згідно з «Словником до книг Старого завіту» О. Штейнберга (Вільна, 1878), ***бдолах*** — ароматична деревна смола, — 13.

10

Автор Буття пояснює ***(гл. 2, ст.*** 7): чоловіка названо ***Адаяом,*** тому що його «створено з землі» (земля по єврейському — «адама»), Таксіль пише «червона земля», тому що «адом» — поєврейському «червоний», — 14,

11

Маються на увазі слова Буття ***(гл. 2, ст. 19):*** «Господь бог створив із землі всіх тварин польових і всіх птахів небесних, і привів (їх) до людини, щоб бачити, як вона назве їх». — 15.

12

Солітер по-французькому значить «одинокий», «самотній». — 17.

13

Вольтер (псевдонім; справжнє прізвище — Аруе Франсуа Марі (1694–1778) — знаменитий французький публіцист і філософ, пристрасний борець з релігійним мракобіссям, один з вождів французького Просвітництва; він справив великий вплив на формування поглядів Лео Таксіля, — 18.

14

Юліан Філософ. Мається на увазі Юліан Флавій Клавдій (331–363) — римський імператор (з 361 р.), прихильник античної літератури й філософії, прославився спробою реставрувати згасаючі на той час язичеські культи, за що й був прозваний християнами «Відступником». Написав тритомний трактат «Проти християн», у якому піддав раціоналістичній критиці Біблію та інші «священні» книги. Християнська церква трактат знищила. Фрагменти, що лишилися, були опубліковані в кн. *А. Рановича* «Античньїе критики христианства». М„1935.— 19.

15

Асмодей — ім’я глави демонів у апокрифах, творах іудейської і ранньохристиянської літератури, які не включено в біблійний канон і Талмуд. Вперше Асмодея згадано у біблійній книзі Товіта, в якій розповідається, що Асмодей закохався в дочку Рагуеля — Сарру і через те перешкоджає їй вийти заміж, — 21.

16

Люцифер (буквально — «світлоносець») — поширене прізвисько багатьох богів, які відали небесними світилами; у середні віки одне з імен сатани. Вольтер писав: «У Ісайї знайшли притчу проти одного вавілонського царя» — Навуходоносора. Звертаючись до нього, Ісайя, зокрема, сказав: «У пекло скинута гординя твоя... Як упав ти з неба, денниця, син зорі (Helel), розбився об землю гнобитель народів». Це іудеїзоване халдейське слово «helel», говорить Вольтер, було перекладене «Люцифер». Таким чином, ранкова зоря, зоря Венери, стала дияволом, Люцифером, який упав з неба і був скинутий у пекло. Так створюється думка, і нерідко одне неправильно зрозуміле слово або склад, одна змінена або випущена літера служили джерелом вірувань цілого народу» *(Вольтер.* Боги люди, т. II. М., 1961, стор. 95). — 21.

17

Мається на увазі ***Єва, —*** 21.

18

Африканські племена поклонялись змії. Так, негри ісстапу вважають кобру-капелу своїм богом-покровителем. Цьому божеству приписуються здатність робити добро й зло, посилати багатство або бідність, спричиняти хвороби або навіть смерть. «У Сенегамбії,— писав відомий англійський етнограф Д. Фрезер, — туземці вірять, що кожну дитину з клану піфона протягом восьми днів після її народження відвідує піфон, а псілли, туземці стародавньої Африки, мали такий звичай: у них члени клану змії виставляли своїх дітей зміям, будучи впевненими, що змії не спричинять зла справжнім дітям клану» *(Д. Фразер.* Золотая ветвь, внп. IV. М., 1928, стор. 33). — 22.

19

Членів Паризької Академії наук прийнято у Франції називати безсмертними. — 25.

20

Біблійними патріархами вважаються Авраам, Ісаак та Іаків. Ной був, за словами Біблії, «чоловік праведний і непорочний у роді своєму» *(Буття, гл. 6, ст. 9)* серед розбещених сучасників, — 26.

21

Лео Таксіль, очевидно, мав на увазі старогрецького поета і філософа ***Ксенофана*** (VI–V ст. до н. е.), який у пародійній формі критикував антропоморфні уявлення про бога:

«Коли б руки мали бики, або леви, або коні,

Коли б писати, немов люди, вміли вони що завгодно, —

Коні коням би богів уподібнили, образ бичачий

Дали б безсмертним бики; їхньою зовнішністю кожний зрівняв би

З тією породою, до якої і сам він на землі причетний». — 27,

22

У староєврейській міфології ***херувими*** змальовуються як чотирьохликі істоти (у кожного з них обличчя людське, бичаче, лев'яче й орлине), з чотирма крилами, під якими розташовані людські руки і 4 колеса. Херувими символізують розумність, покору, силу й швидкість. У Біблії сказано, що бог сидить на херувимах (*I Царств, гл. 4, ст. 4; Псалом 79, ст. 2),* що херувими є охоронцями раю *(Буття, гл. 3, ст. 24)* і носіями колісниці бога по хмарах *(Ієз., гл. 1 і 10).* Етимологія слова «херув» спірна. Колись це слово виводили від арамейського кореня «хараб» — *орати,* але тепер вважають, що воно походить від ассірійського «кагіЬи» — «благословляючий». — 32.

23

Ліліт — демон жіночої статі. Талмуд пояснює походження демонів міфом про створення першої людини. Богослови вчать, що Адам не хотів, щоб Єва мала дітей, бо передбачав, що діти її будуть смертними. Покинуту і самітню Єву оточили злі духи чоловічої статі, від яких вона зачала і народила на світ незліченну кількість демонів жіночої статі. Наслідуючи її, Адам зійшовся з демоном жіночої статі Ліліт і дав життя легіонові демонів чоловічої статі. У цих легендах і міфах дістали відображення найстаріші релігійні уявлення про злих і добрих духів. Подібні легенди досить поширені у народів Стародавнього Сходу і широко використовуються в усіх релігіях для одурманювання свідомості людей. — 35.

24

Іудейські та християнські богослови тлумачать біблійну новелу про жертвоприношення двох братів як алегорію. «Отець церкви» Амвросій (бл. 340–397) учить, що ***Авель*** — прообраз добрих людей, а ***Каїн —*** злих; Августин Блаженний у своєму творі «Про град божий» розподіляє людей на дві групи: земних, представлених Каїном, і небесних, представлених Авелем; Іоанн Златоуст (між 344 і 354–407) вбачає в Авелі прообраз Ісуса Христа, бо він, пастир овець, приніс у жертву агнця і зазнав насильної смерті від руки брата і т. ін. — 35.

25

Книга Єноха — один із творів апокрифічної літератури II ст. до н. е., була відома деякими фрагментами на грецькій мові. Повний текст книги ефіопською мовою виявив у 1773 р. в Ефіопії англійський мандрівник, який займався вивченням східних мов і стародавніх пам’яток ефіопської літератури, — ***Джемс Брюс*** (1730–1794). Він придбав три манускрипти Книги Єноха: один подарував Паризькій королівській бібліотеці, другий — Оксфордській. У російському перекладі книгу було видано в Казані 1888 року. Тепер є фрагменти оригіналу Книги Єноха староєврейською мовою. Вони були знайдені серед кумранських рукописів. — 45.

26

Ганімед — згідно з міфом — син дарданського царя Троя, за надзвичайну вроду викрадений богами; на небі став виночерпієм Юпітера. — 45.

27

Книга Єноха має 108 глав, — 46.

28

У IV ст. було освячено союз між християнською церквою і римською рабовласницькою імперією, що гинула. Християни, за словами В. І. Леніна, «діставши становище державної релігії, «забули» про «наївності» первісного християнства з його демократично-революційним духом» ***(****В. 1. Ленін.* Повн. зібр. тв., т. 33, стор. 41). Саме тому християнські богослови почали перетлумачувати євангельські повчання у вигідному для експлуататорів дусі, а апокрифи, у яких, як, наприклад, у гл. 94–96 Книги Єноха, явно виражені ідеї соціального викриття, вилучені з Біблії і здебільшого знищені.— 48.

29

Біблійна оповідь про ***всесвітній потоп*** — не оригінальна легенда. Вона бере початок від вавілонського «Епосу про Гільгамеша», першоджерелом якого в свою чергу став міф про Зіусудра — шумерського прототипу старозавітного Ноя. — 51.

30

Тривалість будівництва ковчега Л. Таксіль вирахував, зіставивши текст глави п’ятої (ст. *32)* книги Буття, де сказано, що Ноєві було п’ятсот років і саме тоді бог вирішив знищити з лиця землі все живе, з текстом глави сьомої *(ст. 11),* у якому йдеться про те, що «в шестисотий рік життя Ноєвого… розверзлися всі джерела… і вікна небесні відкрилися». Прямих вказівок на термін будування ковчега в Біблії немає,— 52.

31

Згідно з етимологічним словником до книг Старого завіту О. Штейиберга (Вільна, 1878), ***гофер*** — це кипарис. За іншою версією гофер — смола, смолисте дерево. — 53.

32

Згідно з главою шостою *(ст. 19)* кн. Буття, бог наказав Ноеві ввести в ковчег «від усякої плоті по парі»; згідно з главою сьомою (ст. *2),* Ной одержав вказівку взяти з собою в ковчег з «чистих» тварин по сім пар, а з «худоби нечистої» — по дві пари.

33

Веселка, яка необхідна богові, щоб він згадав свій заповіт, ще раз підтверджує висновок наукової біблеїстики про те, що стародавні євреї, як і інші народи в давнину, мали антропоморфне уявлення про божества, — 57.

Девкаліон — син Прометея і Климени, цар фесалійського міста Фтії. Коли Зевс вирішив згубити людський рід і наслати на землю потоп, Девкаліон за порадою Прометея збудував корабель, на якому врятувалися він і його дружина Пірра — єдині з людей. — 61.

35

Гесіод — старогрецький поет (VIII–VII ст. до н. е.), автор поем «Труди і дні» та «Теогонія»; ***Гомер*** — легендарний поет Стародавньої Греції, вважається автором поем «Іліада» й «Одіссея». Роки життя Гомера античні джерела визначають порізному — від XII до VII ст. до н. е. — 61.

36

Альфонс (за ім'ям героя комедії *О. Дюма-сина* «Мосьє Альфонс», 1873) — чоловік, який перебуває на утриманні жінки. — 63.

37

Ізмаїл — син Авраама й Агарі, міфічний родоначальник 12 бедуїнських племен. Згідно з Кораном, вважається предком арабів і турків, — 66.

38

Обрізання — релігійно-магічний обряд, широко розповсюджений серед семітських народів. Обряд виник дуже давно. У первісних племен ним супроводжувався акт посвячення юнаків у дорослі. В епоху рабовласницького ладу жерці почали витлумачувати його як вираження «знаку заповіту», тобто належності до релігії Яхве, — 66.

39

Александр Македонський (356–323 до н. е.) — великий старогрецький полководець, в результаті завоювань якого було створено величезну державу, що простягалася від ріки Інд на сході до ріки Істр (Дунай) на заході,— 67.

40

Згідно з постановою Лаодикійського собору (IV ст.) субота надалі не повинна вважатися «днем спокою», а віруючі під загрозою конфіскації майна й церковної анафеми не повинні цього дня утримуватися від роботи, — 68.

41

«Святий» ***Кирил*** (376–444) — єпіскоп Александрійський (з 412 р.), один з «отців церкви», — 69.

42

Мається на увазі повеління Мойсея про обрізання *(Вихід, гл. 12, ст. 48; Левіт, гл. 12, ст. 3).* — 69.

43

Беллона — італійська богиня війни, дружина (другий варіант — годувальниця) Марса. У Малій Азії, Понті та Фракії — місячне божество. Жерці Беллони називалися беллонаріями; вони носили чорний одяг і чорний ковпак, їхні атрибути — подвійні сокири. — 70.

44

Кібела — фрігійська богиня, мати богів. Культ Кібели був поширений у Малій Азії, її жерці піддавали себе самокатуванням, — 70.

45

Осіріс — староєгипетське божество. Згідно з міфами, син бога землі Геба і богині неба Нут. Брат Осіріса — злий бог Сет — убив його, але сестра й дружина Осіріса Ісіда знайшла його тіло і оживила. Міф про Осіріса — бога, який вмирає і воскресає,— символізував умираючу і воскресаючу природу. — 70.

46

Філемон і ***Бавкіда*** — дружне подружжя з Фрігії, яке радо прийняло у своїй хатині Зевса й Гермеса, ***що*** з’явились у вигляді подорожніх. Коли з волі Зевса потоп знищив населення Фрігії, помилуваними були лише Філемон і Бавкіда, — 77.

47

Йосиф Флавій (37 — після 100) — єврейський історик, автор книг «Іудейська війна» та «Іудейські древності», — 79.

48

«Святий» ***Іриней*** (II–III ст.) — епіскоп Лугудуна (Ліона), християнський письменник, автор книг «Проти єресей». — 80.

49

Тертулліан, Квінт (бл. 160 — після 220) — раннєхристиянський богослов, прибічник суворого аскетизму, заперечував будь-яке значення наукового пізнання світу, широко відома його формула «вірую, бо безглуздо»

50

Помпей, Гней (106—48 до н. е.) — римський полководець; ***Тит Флавій Веспасіан*** (39–81) — римський імператор; ***Адріан Публій Елій*** (76 — 138) — римський імператор. — 80.

51

Страбон (бл. 60 до н. е. — бл. 20 до н. е.) — грецький географ, — 80.

52

Грецькі міфи представляли Адоніса сином красуні ***Мірри*** (або Смирни), перетвореної богами в миррове дерево, яке дає запашну смолу — мирру, — 83.

53

Стегно — верхня частина ноги, від таза до коліна, кульша. «Під стегно» — місце статевих органів, куди клали руку для клятви, — 93.

54

У книзі Буття (*гл. 28, ст. 9 і гл. 36, ст. 2)* є дані про те, що в ***Ісава*** було ще три дружини. Існує думка, ніби ім’я «Ісав» являє собою назву божества полювання. — 98.

55

Рахіль украла в батька терафім, тобто домашніх божків, які мали форму людських тіл. Власник цих статуеток, згідно з законодавством Хаммурапі (Хаммурапі — вавілонський цар XVIII ст. до н. е.), користувався правом спадщини. — 108.

56

Книга Левіт *(гл. 15, ст. 19)* забороняє торкатися жінки в дні менструації.— 109.

57

Ізраїль — буквально «богоборець». — 110.

58

Філон Александрійський (21 або 28 до н. е. — 41 або 49 н. е.) — античний філософ, представник іудейсько-грецької філософії.— 110.

59

В біблійній оповіді про Йосифа фігурують типово єгипетські імена: Цафнаф-Панеах, що означає «бог говорить: хай живе»; Потифер (перекручене ім’я Па-ди-па-ре) означає «той, якого дав (бог) Ра», Асенеф або Асенет (ім’я дружини Йосифа) означає: «та, що належить (богині) Нет». — 122.

60

«Святий» ***Антоній*** відає, за вченням католицької церкви, взаємовідношеннями статей і допомагає від «неплідності», — 122.

61

Джерела міфа про ***Мойсея*** легко виявити, коли порівняти його з міфом про народження вавілонського царя Саргона I (бл. 2370 р. до н. е.). «Я, Саргон, — гласить стародавній запис, — могутній цар Аккада. Мати моя була бідною, мого отця я не знав… Зачала моя бідна мати, потай народила вона мене, поклала мене в ящик з очерету, замазала дверці асфальтом і пустила мене за течією, яка була не сильною». Подібні міфи є й про перського царя Кіра, про легендарного засновника Рима — Ромула, — 136.

62

Біблійний міф *про перетворення води у кров (Вихід, гл.* 7, *ст. 27)* бере початок від шумерського міфа «Інанна і Шукаллітуда», де йдеться про богиню, яка, бажаючи помститися чоловікові, що образив її, перетворила всі води країни у кров, — 138.

63

Геродот (між 490 і 480 — бл. 425 до н. е.) — один з найдавніших істориків, прозваний «батьком історії». — 143.

64

У стиху 35 глави 16 книги Вихід сказано: «Сини Ізраїлеві їли манну сорок років», — 146.

65

Аарон — міфічний персонаж, введений у сюжет П'ятикнижжя авторами «Жрецького кодексу». Намагаючись надати йому високого авторитету, вони зображають його братом Мойсея і посередником між ним і народом. Що стосується культу «золотого тельця», то його запозичено у древніх єгиптян, які поклонялися бикові Апісу, — 148.

66

Не встиг Мойсей переконати стародавніх євреїв у своїй пророчій місії, як Корей і з ним «з синів ізраїлевих двісті п’ятдесят мужів» повстали проти Мойсея та Аарона, сказавши їм: «Годі-бо вам; вся громада, всі святі, і серед них господь! Чому ж ви ставите себе понад народом господнім?» *(Числа, гл. 16, ст. 3).* Неважко здогадатися, що Корей підняв заколот проти релігії «одкровення», проти «пророка» і його брата, які уособлювали цю релігію, — 157.

67

У біблеїстиці існує думка, що ***культ змії*** у стародавніх євреїв пов’язаний з родовим тотемом племені, до якого належав цар Давид, — 158.

68

Наукова критика Біблії установила, що в основі Второзаконня лежить Книга Закону, яка була складена жерцями єрусалимського храму і виявлена, згідно з Четвертою книгою Царств *(гл. 22, ст. 8),* первосвящеником Хелкією в 621 р. до н. є,— 162.

69

«Святий» *Юстин* (II ст.) — християнський теолог і філософ-публіцист, — 163.

70

Поет і мислитель ***Ібн Езра*** (1092–1167) довів, що Мойсей не міг бути автором Второзаконня хоч би тому, що в главі 34 цієї книги описана смерть Мойсея. Чи міг автор книги, запитує філософ XII ст., описати в ній свою власну смерть і пов’язану з нею скорботу народу? — 169.

71

Ісус Навін — міфічний персонаж, який уособлює, на думку деяких знавців Біблії, північно-ханаанське божество рослинності.— 170.

72

Ассірія — одна з країн Стародавнього Сходу, яка займала невелику територію у долині Тігру; площа орної землі уздовж Тігра не перевищувала 12 000 кв. км. — 170.

73

Раав, або ***Рахав*** — блудниця, яка проживала, за Біблією, в Ієрихоні.— 171.

74

Кальмет, Августин (1672–1757) — теолог і коментатор Біблії, проживав у Парижі,— 171.

75

Фрере, Нікола (1688–1749) — французький філософ-матеріаліст. Обгрунтуванню атеїзму присвячена його праця «Лист Тразибула до Левсіппи», — 172.

76

Болінгброк, Генрі Сент-Джон (1678–1751) — англійський політичний діяч і філософ, який висловлювався проти божественності Біблії та історичності Ісуса Христа і висміював біблійні міфи, — 173.

77

Копернік, Міколай (1473–1543) — великий польський астроном і мислитель, творець геліоцентричної системи світу, згідно з якою всі планети, у тому числі й Земля, обертаються навколо єдиного центра — Сонця. — 175.

78

Вулстон, Томас (1669–1733) — англійський письменник і теолог, висміював біблійні оповіді про чудеса; за вільне тлумачення Біблії його було замучено у в’язниці,— 180.

79

За розповіддю авторів книги Числа *(гл. 31),* мадіамитяни були знищені Мойсеєм, — 181.

80

Сказання про ***Самсона*** нагадує міфи про грецького героя Геракла. Спочатку він вважався сонячним богом, що вражає своїми стрілами все темне й зле. І Самсон, очевидно, був богом сонця, його волосся символізувало сонячні промені. Даліла (від єврейського Лайла — «ніч»), що уособлювала темноту, позрізувала променисті кучері свого коханого, в яких була сконцентрована його могутність. Умертвіння лева Самсоном асоціюється з аналогічним подвигом Геракла, який убив немейського лева. Зближує Самсона з Гераклом і та обставина, що обидва загинули через жінок, — 189.

81

Іфігенія — героїня ряду старогрецьких міфів, дочка Агамемнона і Клітемнестри. Агамемнон прогнівив богиню Артеміду, застреливши її лань. Коли військо греків під проводом Агамемнона пропливало недалеко від Трої, Артеміда за допомогою вітру затримала греків у Авліді. Щоб умилостивити Артеміду, Агамемнон дав клятву принести в жертву богині свою єдину дочку, — 193.

82

Омфаяа — лідійська цариця; ***Геракл,*** покараний за вбивство Іфіта, сина царя Євріта, був на рік відданий їй у рабство, — 193.

83

В оригіналі автор наводить весь текст біблійної книги *Руф.* У цьому виданні дано лише переказ цієї книги. Критики Біблії вважають, що книга Руф була спрямована проти ригоризму книжника Єздри, який під страхом смерті забороняв змішані шлюби, — 205.

Буланже, Нікола Антуан (1722–1759) — французький учений і філософ, був близьким до французьких просвітителів XVIII ст, — 252.

85

Оріген (бл. 185–253 або 254) — античний філософ і теолог, який намагався використати античну філософію для обгрунтування християнства, автор першого зведення догматичного богослов’я. — 264.

86

Арістотель (384–322 до н. е.) — старогрецький філософ і вчений, — 284.

87

Сікл (поєврейському ***шекел***) — одна тритисячна частина таланта, тобто 12 грамів. — 284.

88

За уявленнями стародавніх євреїв, підрахунок людей викликає божу кару у вигляді мору. Такому нещастю, за Біблією, піддав народ цар Давид, наказавши провести поголовний перепис. Про нього суперечливо розповідається в двох книгах Старого завіту: згідно з 2 книгою Царств *(гл. 24)* населення складало 1300 тисяч душ, згідно з I книгою Параліпоменон — 1570 тисяч, — 293.

89

У Матфея родовід Ісуса Христа йде від Давида — Соломона — Ровоама — Авія — Аси і т. д., а в Луки — від Давида — Нафана — Матафа — Маїнана — Мелеайа і т. д, — 297.

Готський альманах — німецьке видання довідкового характеру, в якому щорічно повідомлялись родовідні аристократичних осіб і перераховувались «благополучно проживаючі» царственні особи, — 316.

91

Книги ***Притчі Соломонові, Екклесіаст, Пісня пісень, Премудрості Соломона*** були написані в різний час різними людьми. Неправомірно вважати, нібито в них містяться вульгарності й нісенітності. Пісня пісень, наприклад, відкидаючи релігійне святенництво, вільно й відверто оспівує людське кохання, його величність і безстрашність. І не випадково її сюжет і персонажі зустрічаються в творчості прогресивних письменників і поетів, які розкривають красу людських почуттів. — 317.

92

Екклесіаст як твір склався під впливом елліністичної культури. Автор Екклесіасту, що повстав проти надприродних химер, відверто висловлює своє негативне ставлення до теорії «того світу» й небесного суду. «Сказав я в серці своєму, — розмірковує мислитель, — про синів людських, щоб випробував їх бог і щоб вони бачили, що вони самі по собі тварини; тому що доля синів людських і доля тварин — доля одна; як ті помирають, так помирають і ці, і одне дихання в усіх, і немає в людини переваги перед худобою» *(гл. 3, ст. 18–20).* Філософ розбиває концепцію ілюзорних обіцянок і потойбічних царств, він добродушно насміхається над невіглаством і святенництвом, над дурістю і косністю. На захист розуму і знань спрямовано багато і афоризмів Притчів Соломонових. — 318.

93

Розповідь про те, як Єлисей повернув життя померлій дитині, послужила основою для євангельських сюжетів про чудеса воскресіння мертвих, які творив Ісус Христос. У Марка *(гл. 5)* Ісуса викликають до постелі мертвої дочки Іаїра, одного з начальників синагоги. Рідні оплакують смерть дівчинки, а Ісус говорить: дівиця не вмерла, а спить, і взяв дівицю за руки і дівиця зразу ж встала. У Луки *(гл. 7)* ми знаходимо юнака з Наїна, який також воскрес з волі Ісуса. Іоанн (гл. II) розповідає про воскресіння Лазаря, який чотири дні лежав у труні і вже почав розкладатися, — 357.

94

Багато старозавітних мотивів і сюжетів увійшли до складу Нового завіту. Так, про чудесне годування народу є у Марка *(гл. 6, ст. 37).-* 358.

95

Книги ***Товіт*** і ***Іудіф*** не ввійшли до іудейського канону Старого завіту, — 376.

96

Книга Даниїла у містичній формі відтворює події, пов’язані з свавіллям властей Єпіфана IV Селевкіда в Іудеї (175–164 до н. е.). Автор переніс ці події у VI ст. до н. е., у роки так званого вавілонського полонення. — 385.

97

Дослідники ***Книги Іова*** вважають, що її було написано в IV–III ст. до н. е., коли Іудея зазнала впливу з боку елліністичної культури і філософії. Роздуми Іова про життя й страждання, про відповідальність і невинність людини спрямовані проти релігійного догмата про абсолютну доброту бога. Бог, на думку Іова, захищає зло і перетворює суд у свавілля. Доказ про неправе божество, яке покриває беззаконня, — яскраве свідчення скептичного ставлення автора Книги Іова до релігійної ідеології покірності і смирення, — 407.

98

Аріон — старогрецький поет і музикант (VII–VI ст. до н. е.). Легенда розповідає, що під час мандрівки Аріона на кораблі моряки задумали убити і пограбувати його. Але він устиг проспівати пісню і кинувся в море. Зачарований співом Аріона дельфін виніс його на берег. — 410.

99

Три книги Маккавейські і ***Третя книга Єздри*** не включені до складу іудейського канону Старого завіту, — 412.

100

Повстання почалося в 165 р. до н. е. — 413.

101

Згідно з книгою Маккавейською (гл. *6, ст. 46),* Єлеазар убив слона і був задавлений його тушею, — 413.

102

Фарисеї — релігійно-політична секта в Іудеї (II ст. до н. е. — I ст. н. е.), яка виражала інтереси середніх верств, заклала основи Талмуда і синагоги, — 415.

103

Садукеї — релігійнополітична секта в Іудеї (II ст. до н. е. — І ст. н. е.), виражала ідеологію єврейської рабовласницької знаті і вищого жрецтва. Садукеї визнавали святість лише Старого завіту і відкидали усні легенди (Талмуд). — 415.

104

Єсеї — напівчернецька секта, яка існувала в Іудеї до II ст. до н. е. — I ст. н. е. і яка вплинула на формування первісного християнства. — 415.

105

Лукул, Луцій Леціній (бл. 117 — бл. 56 до н. е.) — римський полководець, який прославився своєю марнотратністю; ***Сула, Луцій Корнелій*** (138—78 до н. е.) — римський полководець і політичний діяч, — 417.

106

Цицерон, Марк Тулій (106—43 до н. е.) — знаменитий римський оратор, політичний діяч і письменник, — 418.

107

Марк, Аврелій Антопій (121–180) — римський імператор і філософ-стоїк, — 419.